

17

FOLIA HISTORICA

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

FOLIA
HISTORICA 17

Magyar Nemzeti Múzeum

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Főszerkesztő:
Kovács Tibor

Szerkesztőbizottság:
Rózsa György
Körmöczi Katalin
Németh Gábor

Szerkesztő:
Haider Edit

Fényképek:
Dabasi András
Kardos Judit

ISSN 0133-6622

TARTALOMJEGYZÉK

<i>PATAY Pál</i> : Két harang az Árpád-ház korából	7-18
<i>ÓZE Sándor</i> : Szegedi Kis István és a medve. (Két végvár és környéke kapcsolatának változása a reformáció elterjedése idején, egy történet tükrében)	19-42
<i>ACZÉL Eszter</i> : Titkokról képekben. Szerartásokat bemutató metszetek a Magyar PATAY Pál: Két harang adkőműves gyűjteményéből ... az Árpád-ház korából	43-58
<i>RÓZSA György</i> : Die Ikonog 7-18	59-96
<i>GEDAI István</i> : Adalék a X. <i>ÓZE Sándor</i> : Szegedi hez	97-106
<i>TEMESVÁRY Ferenc</i> : Fejcz Kis István és a medve. gyár történetéből IX-X. (Két végvár és	107-188
<i>FODOR István</i> : Dr. Tamás környéke	189-190
<i>KOVÁCS Tibor</i> : Beszámoló kapcsolatának zeum 1989. évi munkájáról	191-216
<i>KOVÁCS Tibor</i> : Beszámoló a Magyar Nemzeti Múzeum 1990. évi munkájáról	217-234
<i>LENGYEL Beatrix</i> : A Folia Historica repertórium	235-271

I N H A L T

<i>Pál PATAY</i> : Zwei Glocken aus der Zeit des Arpadenhauses	7–18
<i>Sándor ÓZE</i> : István Szegedi Kis und der Bär (Veränderung der Beziehungen zwischen zwei Grenzfestungen und ihrer Umgebung während der Ausbreitung der Reformation im Spiegel einer Geschichte)	19–42
<i>Eszter ACZÉL</i> : Geheimnisse in Bildern. Freimaurerische Zeremonien auf Kupferstichen aus dem 18. Jahrhundert in der Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums . . .	43–58
<i>György RÓZSA</i> : Die Ikonographie J. L. Pyrkers	59–96
<i>István GEDAI</i> : Ein Beitrag zu den ungarischen Abschlagen aus dem 20. Jahrhundert	97–106
<i>Ferenc TEMESVÁRY</i> : Beiträge zur Geschichte der Ungarischen Waffenfabrik IX–X.	107–188
<i>István FODOR</i> : Dr. Tamás, István (1920–1989)	189–190
<i>Tibor KOVÁCS</i> : Über die Tätigkeit des Ungarischen Nationalmuseum im Jahre 1989	191–216
<i>Tibor KOVÁCS</i> : Über die Tätigkeit des Ungarischen Nationalmuseum im Jahre 1990	217–234
<i>Beatrix LENGYEL</i> : Repertorium der Folia Historica	235–271

CONTENTS

<i>Pál PATAY</i> : Two Bells from the Age of the Árpáds	7–18
<i>Sándor ŐZE</i> : István Szegedi Kis and the Bear (The changing of the relationship of two border fortresses and their environs during the reformation through a story)	19–42
<i>Eszter ACZÉL</i> : About Secrets in Pictures (Engravings representing ceremonies from the freemasonry collection of the Hungarian National Museum)	43–58
<i>György RÓZSA</i> : Die Ikonographie J. L. Pirkers	59–96
<i>István GEDAI</i> : Contribution to the Proof of the 20th century ..	97–106
<i>Ferenc TEMESVÁRY</i> : Chapters from the history of the Hungarian Arms Factory IX–X.	107–188
<i>István FODOR</i> : István Tamás (1920–1989)	189–190
<i>Tibor KOVÁCS</i> : Report on the Activity of the Hungarian National Museum in 1989	191–216
<i>Tibor KOVÁCS</i> : Report on the Activity of the Hungarian National Museum in 1990	217–234
<i>Beatrix LENGYEL</i> : The repertory of the Folia Historica	235–271

Patay Pál

Két harang az Árpád-ház korából

Mindkét harangot ugyan már két ízben is bemutattam,¹ mégis szükségesnek látom újabb tüzetes ismertetésüket. Ha mind a szűkebb szakmai, mind a szélesebb olvasóközönség tudomást szerezhettek is róluk, mégis indokoltnak látszik leírásuk megisméltése – és néhány eddig fel nem sorolt részlet elemzése – mellett behatóan foglalkozni nemcsak a hazai, hanem az általános európai ipar- és kultúrtörténeti jelentőségükkel.

Mindkét harangot az eke hozta felszínre. Ez önmagában még nem egyedülálló eset hazánkban, hiszen – amint arra ugyancsak utaltam már² – további 17 hasonló sorsú harangról van tudomásunk hiteles adatok alapján. Foglalkoztam is e jelenség okával behatóan, ezért itt csak összegzem azt a megállapítást, hogy miután a legfiatalabb közülük 1533-ból való és mindegyikük az országnak török uralom alatt állott, vagy a törökök portyázásainak kitett vidékein került napfényre, előlük rejtették el őket a XVI–XVII. század folyamán. Az a két harang azonban, amellyel itt foglalkozni óhajtók, a többi 17-től abban különbözik, hogy azok mindegyikénél lényegesen idősebb, hogy kereszténységünk első századaiból származnak.

Az egyik előkerülésének körülményeit Győrffy Lajos unyi református lelkésznek az esztergomi Keresztény Múzeumnak küldött, 1966. december 8-án kelt leveléből ismerjük. Ennek idevágó, valamint néhány további részletét az alábbiakban közöljük (utóbbiak mintául szolgálhatnak ahhoz, miként kellene értékes leletek bejelentése és elkallódásuk, elpusztulásuk meggátlása érdekében másoknak is eljárni).

„Tisztelettel bejelentem, hogy Kovács Zsigmond, Uny, Sallai Imre úti lakos, traktor vezető, szántás közben Dág község belterületéhez közel, a Hruscsóban, ahol az új házak vannak a futball pálya felé, egy ... régi harangot szántott ki. A harang alsó átmérője 36 cm, magassága a húzókarikáig szintén 36 cm – harangvirág alakú, eddig feliratot, vagy bekarcolást nem lehetett rajta megállapítani, sem mostanában szokásos virágdísz.”

„A megtaláló általam jelenti be, hogy a talált tárgyat, melynek korát, Dág községgel való esetleges kapcsolatát régész szakértő hivatott megállapítani, felajánlja a Múzeum részére.

Kérjük, hogy a tárgy megvizsgálására kiszállni, vagy beszállításáról intézkedni szíveskedjenek.

Én a megtalálót kértem, hogy a talált tárgyat megfelelő helyen őrizni, épségéről gondoskodni szíveskedjék, a tárgy további tisztítását, vagy éppen surolását mellőzze, nehogy állagában, értékes patinájában kárt szenvedjen.”

A harangot Kovács Zsigmond nem sokkal később beszállította a Keresztény Múzeumba, ahol úgy ítélték meg, hogy nem vág szorosan bele a gyűjtési profiljukba, inkább Esztergom környékének helytörténetét illetően bír jelentőséggel. Ennek alapján átengedték az esztergomi Balassi Bálint Múzeumnak, ahol azt ma is őrzik (Itsz. 68.2.1).

A lelőhelyről utóbb Horváth István, a Balassi Múzeum igazgatója megállapította, hogy az nem Dág, hanem Csolnok község közigazgatási határába esik.³

A csolnoki harang alakja régies; jellegzetes méhkasalak. Koronájának szabályos kör alakú és U átmetszetű középső füle erősen kiemelkedő. Ezt síkjára merőlegesen kétoldaltól két-két, míg a síkjában egy-egy (összesen tehát hat) kerek átmetszetű íves fül támasztja meg (az egyik merőleges támasztófület a traktor leszakította). A koronát gyengén kidomborodó kettős borda veszi körül. A gömbölyded harangtető ugyancsak gömbölyű vállal megy át a meredeken aláfutó, csak enyhén kúpos palástba. Hornyán ugyancsak enyhén kidomborodó kettős borda fut körbe. Jellegzetessége, hogy a pártája alul lapos talpgyűrűben végződik. Itt is éri el a legnagyobb vastagságát és itt érte az ütője is. Az ütő által okozott kopás is megfigyelhető rajta, mégpedig a tengelyére merőlegesen mindkét oldalán, ami hosszabb ideig tartó használatról, egyben lengetéssel történő harangozásról tanúskodik. Méretei:

Teljes magassága	476 mm
Magassága korona nélkül	360 mm
Ferde magassága	350 mm
Alsó átmérője	366–362 mm
Falvastagsága a derékon	4 mm
Falvastagsága a párta alján	20 mm
Súly	16,1 kg

A csolnoki harang azzal az eljárással készült, amit a bencés szerzetes, Theophilus presbiter a XII. század közepe táján leírt.⁴ Egy vízszintes fa tengely köré felvitt és a harang belső öblének megfelelően kialakított agyag

magra viaszlemezéből (faggyúból) a készítendő harang testének mintáját formázták ki, majd ezt agyag köpennyel borították. Kiszáritása után az egész formát lehúzták a tengelyről és felállították. Ráhelyezték a koronának ugyancsak viaszból készült mintáját, amit szintén agyaggal burkoltak be. Ezt felmelegítve a viasz (faggyú) megolvadt és egy alul meghagyott nyíláson át kifolyt. A formának így üresen maradt részébe végül a korona tejeén lévő öntőnyíláson át vezették be az olvadt bronzot. Az öntőnyílásban megszilárdult bronz csap helye a csolnoki harangon is jól látható.

Mínthogy a harangon semmilyen felirat vagy évszám, sőt díszítés sincsen, hazai analóg anyag, valamint megfelelő szakirodalom hiányában a korát meghatározni kezdetben nem állt módomban. Ezért külföldi kollégákhoz fordultam tájékoztatás végett. Otto Stiefel (Schaffhausen) fénykép alapján úgy vélte, hogy közép-európai viszonylatban 1200 körül, de inkább 1200 előtt önthették.⁵ Heinz Wolff (Hannover) arra hívta fel a figyelmet, hogy a harang alakja (mind a teste, mind a koronája) igen hasonlatos az egykori viking kereskedőközpont, a Schleswig melletti Haithabu kikötőjében, vízben talált harangéval.⁶ Hans Drescher (Hamburg) személyes megtekintés alapján a XI. század közepére keltezte,⁷ míg Claus Peter (Hamm) fénykép után már annak elejére.⁸ Legújabban Kurt Kramer (Karlsruhe), a Freiburgi Érsekség harangszakértője és Konrad Bund (Frankfurt a.M.), akik a harangot 1988 augusztusában tüzetesen megvizsgálták, arra a megállapításra jutottak, hogy az vagy a XI. század elején készült, vagy esetleg még a X. végén.⁹

A csolnoki és a haithabui harang azonos jellege, alakjának hasonlósága elvitathatatlan, bár némi nagyságbeli különbség van közöttük (a haithabui magassága korona nélkül 393 mm, alsó átmérője 426–423 mm). A részleteket illetően szembetűnő a teljesen azonos koronájuk, úgyszintén az éles töréssel elkülönülő pártájuk. Leglényegesebb közös sajátságuk azonban a faluk vékony volta, ami a csolnoki harang korának meghatározása szempontjából különös jelentőséggel bír. Hasonlóan vékonyfalú méhkasalakú harang ugyanis még csak egy harmadik ismert, az olaszországi San Caninoban talált (jelenleg a Vatikáni Múzeumban). Utóbbit a VIII–IX. századból valónak becsülik. A Németországban még fellelhető mintegy 15, a XI–XII. századból származó méhkasalakú harang, közöttük az 1040 körüli évekre keltezett Bad Hersfeldben lévő ún. Lullus-harang, mind lényegesen vastagabb fallal rendelkezik (utóbbinak 1100 mm korona nélküli magassága és 1110 mm alsó átmérő mellett a fala 25–30 mm vastag¹⁰). Mínthogy a történelmi adatok szerint a haithabui kikötő 1066 után már nem volt használatban, az ott talált harangot is ezen időpont előtt kellett önteni, következésképpen a csolnokit is. Egyéb történelmi adatok alapján azonban a haithabui harangot a szakirodalom a X. század közepén, vagy

annak második felében készültnek tartja,¹¹ ami végső soron valóban nem zárja ki a csolnokinak is hasonló korai keltezését.

Akármikor is készült a csolnoki harang, feltétlenül egyike hazánk legkorábban megszólalt harangjainak. Egyidős a kereszténységünkkel. Mint ilyen tehát különös kultúrtörténeti jelentőséggel bír. Lehetséges – amennyiben még a X. században, tehát 1000 előtt készült, úgy biztos – hogy a Szent István idején hazánkba jött térítők hozhatták magukkal. Amennyiben azonban már a XI. században, úgy az sem lehetetlen, hogy valamelyik harangöntéshez értő szerzetes már helyben öntötte (különösen a bencések jeleskedtek a harangöntés terén). Ebben az esetben pedig a legelső, hazánkban készült harangok közül való lehet.

A csolnoki harang azonban nemzetközi viszonylatban is nagy jelentőséggel bír. Ez ugyanis – amint azt Kurt Kramer megállapította – Európa legkorábbi ma is megszólaltatható bronzharangja. A még létező, nála idősebb, ill. esetleg vele egyidős San caninoi és haithabui haranggal ugyanis az erősen korrodált, ill. sérült állapotuk miatt harangozni már nem lehet. A csolnoki harang teste viszont ép, nem is korrodált, így napjainkban is megszólaltatható¹².

Amíg a Csolnokon talált harangról nem állíthatjuk, hogy hazánkban készült volna, addig a másik most megtárgyalandóról már elmondhatjuk, hogy minden bizonnyal itt öntötték. Ezt is az eke vetette napfényre az egykor Szeged határába (ma az 1950-ben alakult Ruzsa községhez) tartozó Keresetpusztán. Megtalálásának körülményeiről és az azt követő sorsáról Reizner János adott néhány sorban éppen száz évvel ezelőtt hírt.¹³

„... De a hetvenes évek közepén szántás alkalmával az eke egy egész ép harangot hozott felszínre, melyet László Mihály pusztai kapitány a város hatóságának legott beküldött. A harangnak ütő vasa nem volt. Néhai Tóth János kegyesrendi atya és nagyérdemű népiskolai felügyelő vette át oly célból, hogy azt az akkoriban felállított „neszürjhegyi” tanyai iskolánál mint iskolai harangot alkalmazza. A régi harang tehát századok múlva újra megszólalt, de hangja nem igen volt tetszetős. Azért a neszürjhegyi iskolához az utóbbi időben új harangot szereztek be, a régit pedig a Szeged városi múzeumban helyezték el.”

A szegedi, mai nevén Móra Ferenc Múzeum leltárkönyvébe 3/1891 szám alatt vezették be, az alábbiakat jegyezve fel róla:

„Harang a XIII–XIV. századból. Lelőhely: Alsó tanya, Keresetpuszta, templomhegyi dűlő. A harangot még 1870-ben találta László Mihály pusztai kapitány. E harangot egy ideig a felső tanyai újonnan épített Neszürjhegy-i iskolánál használták.”

A keresetpusztai harang alakja, bár a csolnokiéhoz képest fejlettebb típust képvisel, még szintén eltér a XV. századra meghonosodott és ma is

alkalmazott alaktól. Úgynevezett cukorsüveg alakú. Teste meglehetősen karcsú. Viszonylag erőteljes koronájának középső, patkóalakú és magasan kiemelkedő, kerek átmetszetű fülét ugyancsak 6 íves, kerek átmetszetű oldalfül támasztja meg. A harangtető gyengén ívelt és enyhe lépcsővel, amelyen öntősorja is megfigyelhető, különül el az ugyancsak gömbölyded válltól. Meredek oldala ívelt. Hornyán egyetlen borda fut körbe. Pártája enyhén domború; alul lapos talpgyűrűt alkot. Itt érte az ütője, amely egykori használatra utaló kopás nyomát hagyta hátra. A talp külső peremén eléggé erős sorja látszik. A harang méretei:

Teljes magassága	425 mm
Magassága korona nélkül	285 mm
Ferde magassága	277 mm
Alsó átmérője	298 mm
Felső átmérője	152 mm
Falvastagsága a derékon	6 mm
Falvastagsága a párta alján	17 mm
Súly	16 kg

A harangot a ma is használt technikával, álharang alkalmazásával állították elő. Az álharang a készítendő harang mása, amelyet agyagból – manapság sablon segítségével – a forma magján alakítanak ki és amelyet a forma köpenyével burkolnak be. Kiszáradása után a köpenyt leemelve az álharangot eltávolítják a magról, majd a köpenyt visszahelyezve, a közte és a mag közötti rést (az álharang helyét) öntik ki bronzal. A keretpusztai harang esetében azonban az álharang kialakításánál sablont nem alkalmaztak.

A cukorsüveg alakú harangok a méhkas alakúakhoz képest fejlettebb formát képviselnek. Közép-Európában több keltezett – XII–XIII. századi példányuk maradt fenn. Ezek ismeretében a keretpusztai harangot Kurt Kramer és Konrad Bund – akik ezt is tüzetesen megvizsgálták – 1200 előtt készültnek, vagyis XII. századnak tekintik. Megállapításukat a pártájának alul lapos talpgyűrűben való végződésére alapozták, ugyanis a XIII. században öntött harangok esetében a párta alul már élben végződik.

A harang közelebbi lelőhelye a „templomhegyi dülő” volt. Önmagában ez is elárulja, hogy egykor egy, legkésőbbben a török időkben elpusztult templomhoz tartozott. Nem tudjuk, hogy milyen templom állt a keretesi Templomhegyen, valamilyen monostoré, vagy csak egyszerű falusi, de jelentősebb egyik esetben sem lehetett. Hogy azonban harangja is volt, az azt látszik bizonyítani, hogy a harangok használata hazánkban másfél-kétszáz év leforgása alatt általánosan elterjedt. Másszóval a kereszténység felvételét követően hazánkban igen intenzív harangöntőiparnak kellett kifejlőd-

nie, hogy még a kevésbé jelentős, félreeső helyen fekvő egyházaknak is jutott belőlük.

Mindkét harang tehát – amely egyébként az európai harangok alakbeli és hangtani fejlődésének egy-egy korai típusát képviseli – tárgyi tanújele annak, hogy Szent István országának lakóit az első térítők, már a kereszténység felvételével egyidejűleg megismertették a harangok szavával. Használatuk rövid idő alatt általános is lett templomainkban. A közép-európai harangokéval azonos alakjukból arra következtethetünk, hogy meseterek is Közép-Európából származtak, mint ahogy az első névszerint ismert magyarországi harangöntő, az 1240-ben (tehát a keresetpusztai harang öntését mintegy fél évszázaddal követően) Pesten élt Henricus is német volt.¹⁴ De ugyancsak közép-európai előzményekre vall az is, hogy hazánkban kezdettől fogva lengetéssel szólaltatták meg a harangokat.

Függelék

Kurt Kramer mindkét harang hangtani analízisét is elvégezte és az eredményeket szíves volt rendelkezésemre bocsátani.¹⁵

Csolnok

Főhang: cis^{''} +1
Alsó oktáv: h^o -1
Prim: e^{''} -2
Terc: a^{''} -7
Quint: c^{'''} -4
Felső oktáv: cis^{'''} -1

Keresetpuszta:

Főhang: h^{''} -1
Alsó oktáv: a['] -9
Prim: h^{''} +8
Terc: cis^{'''} +4
Quint: e^{'''} ±0
Felső oktáv: h^{'''} -2

Jegyzetek

1. *Patai Pál*, Régi harangok (Budapest 1977) 6. – Uő. *Corpus campanarum antiquarum Hungariae* (Budapest 1989) 11, 19–20.
2. *Patai Pál*, Harangok Somogy földjében. Somogyi Múzeumok Közleményei. 3 (1978) 235–242. – Uő. A hevesi harang és középkori harangok Heves megyében. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. Agra. 25–26. (1991) 395–406.
3. A pontos lelőhelyet lásd: Magyarország régészeti topográfiája. Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás. (Budapest 1979) 55.
4. *Schedula diversarum artium*. 3. könyv, 84. fejezet.
5. Levél 1968. II. 28.
6. Levél 1984. II. 18.
7. Szóbeli közlés.
8. Szóbeli közlés.
9. Szóbeli közlés.
10. Claus Peter és Konrad Bund felmérése 1986-ban.

11. *Drescher, H.*, Die Glocke aus dem Hafen von Haithabu. *Giesserei* 68 (1981) Nr. 26. 778–779.
12. A harangot II. János Pál pápa 1991. évi esztergomi látogatása alkalmával meg is szólaltatták; hangja mellett vonult a bazilika lépcsőjén celebrált mise színhelyére.
13. *Reizner János*, Szeged vidéki pusztatemlomok és a kereseti harang. *Archaeológiai Értesítő* 11 (1891) 167.
14. Fejér, Georgius, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. IX/7 (Buda 1840) 657.
15. A hangmagasságok a félhang 1/16 részének pontosságával vannak megadva.

Zwei Glocken aus der Zeit des Arpadenhauses

Der Verfasser wertet die kultur- und gewerbe-geschichtliche Bedeutung von zwei Glocken aus. Beide wurden aus der Erde ausgeackert; die eine 1966 in der Flur Hruscsó der Gemarkung des Dorfes Csolnok, die andere noch 1870 in Keresetpuszta (einst zur äusseren Gemarkung der Stadt Szeged, heute zur neugegründeten Ortschaft Ruzsa gehörig). Sie wurden – wie auch 17 weitere, durch authentische Angaben bekannte Glocken – im 16–17. Jahrhundert vor den Türken verborgen. (Im Balassi Bálint-Museum von Esztergom, bzw. im Móra Ferenc-Museum von Szeged aufbewahrt.)

Die Glocke von Csolnok besitzt eine ganz archaische Bienenkorbgestalt und hat anstelle eines Schlagringes einen unten flachen Schlagrand. Sie wurde in Wachs ausschmelzverfahren hergestellt. Die auf ihrem Inneren befindlichen Schleifspuren weisen auf einen längeren Gebrauch hin.

Ihre Gestalt und Größe sind nahe gleich mit dieser der im Hafen von Haithabu gefundenen; so auch sind beide gleichbleibend dünnwandig. Diesen Tatsachen nach meinen K. Kramer (Karlsruhe) und K. Bund (Frankfurt a.M.), die die Glocke eingehend untersucht haben, sie stamme wahrscheinlich vom Anfang des 11., möglicherweise noch vom Ende des 10. Jahrhunderts. Im letzteren Fall sei sie durch die ersten Missionären nach Ungarn gebracht worden, im ersten aber habe sie schon in Ungarn hergestellt sein können. Gewiss ist die Glocke eine der ersten in Ungarn geläuteten gewesen und auch eine der ältesten vorhandenen der westlichen Welt. Durch ihren erstklassigen Erhaltungszustand ist sie doch die älteste läutbare bronzene Glocke in Europa.

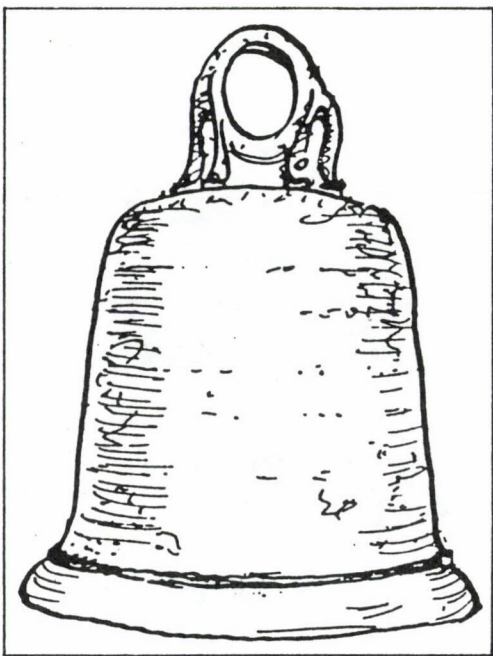
Die in Keresetpuszta gefundene Glocke ist eine Zuckerhutglocke mit schlankem Körper. Für ihre Datierung ist ihr unten flacher Schlagrand massgebend; laut diesem soll sie vor 1200 verfertigt sein. Die Glocke ist ohne Schablone geformt und in Mantelabhebeverfahren gegossen worden.

Sie wurde in der Nähe einer spätestens im 16–17. Jahrhundert verwüsteten Kirche einer einstigen kleinen Ortschaft gefunden. Dies beweist, da das Läuten im Laufe von anderthalb, höchstens zwei Jahrhunderten in den Kirchen Ungarns allgemein wurde. Zu dieser Zeit mußte sich also in Ungarn ein reger Glockenguss ausbilden. Die hier wirkenden Meister stammten ursprünglich aus Mitteleuropa, wie z.B. der erste, nach seinem Namen bekannte Giesser, der in der Stadt Pest lebende Henricus, der war auch ein Deutscher.

Letzten Endes beweisen die Schleifspuren dieser Glocken, dass man in Ungarn hat – wie auch in Mitteleuropa – vom Anfang an schwingend geläutet hat.

In einem Anhang sind die Teiltonaufnahmen von K. Kramer beider Glocken aufgezeichnet.

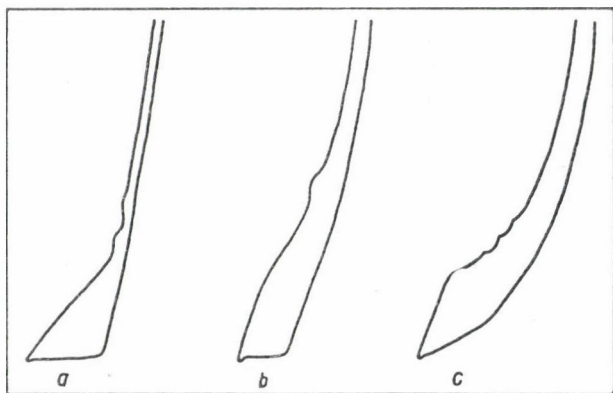
1. kép. A csolnoki harang. X–XI. század

2. kép. A csolnoki harang. X–XI. század

3. kép. A keresetpusztai harang. XII. század

4. kép. Harangok pártái. 1:3.

a, A csolnoki harang; b, A keresetpusztai harang; c, Modern harang.
Öntötte Eberhard Henrik pesti mester 1824-ben. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. 1/1949.

Óze Sándor

Szegedi Kis István és a medve

(Két végvár és környéke kapcsolatának változása a reformáció elterjedése idején, egy történet tükrében)

A TÖRTÉNET

„Ugyanez évben, de hozzá még a legelején következett egy csapás, mindenek közt a legszerencsétlenebb, a legtovább tartó, de a kegyelmes Isten gondviselése folytán, mint hiszem, a legvégső is, melyet Szegedinek el kellett hordoznia. Ennek ilyen előestéje, vagyha jobban tetszik előzetes oka volt. A régiek körülmetélkedésében a névadás alkalmáról, a keresztények keresztségében a szokásos nevek jelentéséről prédikált. Ennek során a női nevek közül előjött az Orsolya névnek is a tárgyalása, mely a mi nyelvünkön azt jelenti, hogy nöstény körmös állat, nöstény medve. Ezt azonban egy ugyanilyen nevű, dühös természetű asszony, Furia Albertnek hozzáillő felesége zokon véve, odahaza, a lehető legkeservesebben elpanaszolta férjének, hogy ő nevének nyilvánvaló gyalázása miatt teljesen megzavarodva jött haza a templomból, és csakis az ő megszegyenyítésük végett tartott nyilvános helyen a magyarázat, mely méltó adandó alkalommal a visszatromfolásra.”

Az alkalom nem is késett. Pécsre új török parancsnok került, Mahmud bég. Mikor a kálmáncsehiak megjelentek nála tisztelgő ajándékaikkal, figyelmeztette őket, hogy ne feledkezzenek meg kaposvári vajdájáról sem. Meg is mondta, hogy 4–5 rőf posztó lenne illő ajándékba. A kálmáncsehiak azonban nem teljesítették ezt, így Dzsáfer vajda egy istentisztelet alkalmával elhurcoltatta a város idősebbjeit, valamint Szegedi Kist Istvánt és egy tanfőjét.

A pécsi béget a Perneszi Farkas babócsai kapitánytól vásárolt sisakokkal és páncélokkal sikerült engedékenységre bírni, hogy bocsássa szabadon a foglyokat, akikről a vajda azt állította, hogy ők Kálmáncsehi katonasága.

Szegedire így förmedt rá: „Te pap, miért szoktál te vakmerően és eb módjára minden szomszédos várba, még hozzá a magyar várakba szétfut-

kosni? Nemde régóta tudom már miféle dolgokat művelsz. Teszek róla ezután, hogy te magad se légy efelől tájékozatlan.” A bég ezután börtönbe vettette Szegedit és kijelentette, hogy addig nem hajlandó tárgyalni a szabadonbocsátásáról, amíg Furia Albert vissza nem érkezik Pettauból. Perneszi két nap alatt előkerítette Furiát. A török már Szegedi szabadonbocsátását tervezte, ekkor azonban Furia felbízta a bég egy vajdáját, Peruzt, hogy a fogolyért akár ezer forint váltságdíjat is kaphat.¹

1561 augusztusától 1563 tavaszáig Szegedi rabságban van. Közben a béget áthelyezik Szolnokra, ahová magával hurcolja a papot. A derék kalmáncsehiek mindennel megpróbálkoznak, hogy szuperintendensüket kiszabadítsák a nehéz fogságból. Szegediért közbenjár a bégnél Némethi Ferenc tokaji várkapitány is, Melius Péter debreceni, Czeglédi György váradi, Bakonyi Albert ceglédi lelkész. Mindez azonban nem használ, csak fogsága könnyebbül és a váltságdíj emelkedik. Végül egy gazdag Kevibe költözött gyulai polgár, Mező Ferenc, aki meghalt felesége végakarátát teljesíti, 1200 forintért kiváltja Szegedit a rabságból. A töröknek azonban nem pénz kellett, hanem szőpművű kardokat és sisakokat kért, de mivel „sok nagy férfiú, leginkább azonban Kerecsényi László lelkesítette” Mezőt, ezt is megkapta.

Skaricza Máté, Szegedi Kis tanítványa, aki megírta mestere életrajzát, nem volt oknyomozó történész. Inkább a megemlékezés, a kegyelet, mint az okokat kereső történelmi bírálóat vezette.²

Érdekes, hogy az eddigi egyháztörténetírás kevés kivétellel elfogadja indoknak az elfogatásra a Furia család megsértődését.³

Nem fordítottak eddig kellő figyelmet arra sem, hogy azért a Szegedi Kis Istvánért, aki mint prédikátor végigbolyongja az Alföldet mielőtt Baranyába érkezik, akit bántalmaz és kifoszt Perusics Gáspár és a spanyol zsoldosok, most ezért a Szegedi Kis Istvánért három végvári kapitány, Kerecsényi László, Perneszi Farkas és Némethi Ferenc mindent elkövet, hogy kiszabadítsa. Két kapitány még a töröknek való fegyverszállításban is részt vállal, amit – ha más teszi – ők is halállal büntetnek, mint ahogy ezt Skaricza elmondja.⁴

Dolgozatomban ennek az eseménynek kapcsán szeretném megvizsgálni a végváraknak, kapitányaiknak, és a környező jobbágyságnak egymáshoz és a reformáció egyházához való viszonyát.

Az akkori délvidék két központi végvárával foglalkozom, Gyulával és Szigetvárral. Nemcsak azért, mert Szegedi Kis István életéhez és az előbb fentebb említett epizódhoz közük van, hanem azért is, mert helyzetük hasonló volt.

A két vár kapcsolatban állt egymással (Kerecsényi személyében közös kapitányuk is volt). Időhatárait az 1552-es várháborúktól 1566-ig, azaz a várak szerepének megnövekedésétől elestükig tartanak. A két vár

egy-egy kapitányára, Kerecsényire és Szegedi Kis István személyes sorsának intézőjére, Horváth Márkra fordítok nagyobb figyelmet.

Hogy magát a történetet értelmezni tudjuk, Szigetvár és Gyula esetében, meg kell vizsgálni, hogy mennyire voltak ráutalva a katonáik a környező jobbágyságra. Továbbá azt, hogy a kapitányok mennyire tudták befolyásolni a reformáció irányába a katonaságot és a népet, vagy fordítva azok a kapitányt? Mi kötötte a katonákat a reformációhoz? Milyen volt a viszony a vitézek és a parasztok között? Mennyire kergette ez a föld népét a török karjaiba? Fennállt-e a veszély az iszlám vallásra térésre? Volt-e törökhöz állás? Mit változtatott ezen a reformáció? Mi volt a szerepe a papoknak?

VÁRAK ÉS KAPITÁNYOK

Kerecsényi László 1560. november 1-én kapja meg a részletes kapitányi utasítást Bécsben. 1561. február 28-án vonul be Gyulára, ezer lovasával és 260 darabontójával. A vár ekkor a királyi Magyarország keleti bástyája. Délen és nyugaton Szolnok, Szeged, Nagybecskerek, majd az akkoriban épülő Arad, keletre az Erdélyi Fejedelemség a határ. Északra legközelebb Eger található. A kanyargó Tisza hatalmas, mocsaras ártere Délen az Aradtól a torkolatig sártengert létrehozó Marossal folyt össze. Északra Eger felé szinte járhatatlanná tette az utat a Berettyó és a Körösök ártere, a Sár-rét. Gyula, Váradnak az erdélyiek által való elfoglalása után (1557 tavasza) szinte teljesen el volt vágva a külvilágtól. Gyakorlatilag ez a vár tartotta meg az Aradtól Egerig elterülő területet a király kezén. Kerecsényinek ajánlották már előbb ezt a helyet, de ő nem fogadta el.⁵ Most azonban nagy szükség volt itt rá. Ő a vicenádor Kerecsényi Mihály öccse, teljesen megbízható. Ugyanakkor felesége, Báthori István, András és Kristóf testvére Somlyai Báthori Erzsébet.⁶

Gyula elszigeteltségéből csak ő nyithatott kaput. Erdellyel is kapcsolatot tartott. Kerecsényi közvetítésével folytak tárgyalások a király és János Zsigmond között.⁷

Majd ő járt közben letartóztatott sógoráért, az erdélyi követért, Báthori Istvánért Bécsben.⁸

Nem sokkal előbb Kerecsényi Szigetvár kapitánya volt. Az 1550-es évek közepe táján a török támadások megsokasodtak Szigetvár ellen. 1554 nyarán a vár kapitánya, Dersffy Farkas már nem élt. A vicekapitány Pernezi Egyed parancsnokolt a vár felett. A források arról beszélnek, hogy ebben az évben öt bég gyűlt össze seregével, a hátukat 2500 tatár biztosította. Céljuk Babócsa és Csurgó bevétele volt, Sziget ostromával is megpróbál-

koztak. Egy ütközetben maga Perneszi Egyed is elesett. A holttestet mindenképpen vissza akarták szerezni a szigetiek, augusztus 10-én három öszecsapásuk is volt a törökkel. Kerecsényi augusztus 13-án utasítást kapott, hogy szerezze meg a holttestet. Ezt meg is tette, és eltemettette a halottat.⁹

Az esemény érdekes utalást nyújt Kerecsényi felekezeti hovatartozására. Kerecsényiről, akiről 1561-ben a gyulaiak már érkezése előtt tudják, hogy lutheránus.¹⁰ Skaricza Máté azt írja, hogy amikor a halott Perneszi testét behozták a várba a papokat processzióval küldte a holttest elé. A processzió szó ugyan jelenthet itt a körmenet mellett halotti menetet is, de az hogy papokról ír (többről), feltételezhetővé teszi, hogy katolikus vallású papok voltak ekkor még Szigetvárott, akiknek Kerecsényi is igénybe vette a segítségét. Ez esetben Kerecsényinek 1554–1561 között kellett a hitújítás mellé szegődnie. Történetünk szempontjából számunkra inkább az az érdekes, és abból lehet a papok katolikus voltára következtetni, hogy utódjának, Horváth Márknak már Laskórol Kálmáncsehibe kellett költöztetnie Szegedi Kis Istvánt, hogy ellása a hívők lelki gondozását.

Szigetvár már 1545 óta akadálya volt a töröknek Somogy és Zala megye elfoglalásában, de a magyar király jelenlétét hirdette adószedésével Baranyában és Szlavóniában is.¹¹

A környékbeli kisebb várakkal együttműködve sikeresen állt ellen a török hódolttatók törekvéseinek. Kortársai közül Kerecsényiről 1566 után mind Zsámboki, mind Forgách, mind Istvánffy megbélyegzőleg nyilatkoztak.¹² Az árulás és a kishitűség vádjá alól később történészeink felmentették, de a köztudatban máig mint harácsoló, vitézeit zsugoriságával szétzüllesztő, a környéket kirabló nagyúr élt. Ennek egyik oka régi magyar irodalmunk egyik szép éneke a Cantio de militibus pulchra. Az ének egy portya történetét írja le.

A hat hónapja zsoldjukat nem látó vitézek panaszra mennek Kerecsényihez, mire ő azt válaszolja:

„Mire mostan, hogy reám támadtok,
Uratok volnék azt minnyájan tudjátok
Mégis mostan, hogy reám támadtok.

Azt is bizony jóbizonnyal tudjátok
Vég-Gyulába törököt nem hoztatok,
Az karóba egy fejet sem töttetek.”

„Számító tudatossággal kiprovokálja, hogy a várbeliek zsákmányszerző portyára induljanak. Van emögött valami álnok ravaszság is, ha a

vállalkozása kudarcba fullad, s emberei odavesznek, annál kevesebb a házban a türelmetlenkedő száj, ha viszont szerencsével járnak, a zsákmány javát ő felezi le.” – írja Varjas Béla a vers kapcsán.¹³

A végvárok lovasságának, Takáts Sándor kimutatása szerint az úgynevezett jargallók vagy száguldók voltak az elit alakulatai. A török távollátásában, a falvak behódolásának megakadályozásában nekik volt legnagyobb szerepük, a többi lovas csak biztosításra, várvédelemre volt jó. Ők voltak azok, akik a török várak alá száguldanak. Nekik voltak a legjobb lovaik, kibírtak több napi levaglást, harcban nekik kellett a legteherbíróbbnak lenniük, ami a távoli portyáknak előfeltétele volt. Magasabb zsoldot kaptak mint a többiek.¹⁴

Helyzetük azonban mégis rosszabb volt, mivel nekik egész évre kellett szerződniük, míg a többiek hópénzt kaptak. Nem hagyhatták ott a várat amikor akarták. Ki kellett várniuk az egy évet. Szökés esetén tomlóbe vehették őket. Gyulán rohamosan csökkent is a számuk.¹⁵ A török pusztítás, az építkezések miatt csökkent a vártartomány lakossága. A török egyre merészebb lett és mivel a zsold nagyrészt a váruraladalom és a környező vármegyék adójából folyt be, egyre csökkent, és minél kisebb a zsold, annál kevesebb lett a katona és annál kevésbé akart harcolni. Ha pedig nem portyázott, a török egyre nagyobb területeket idegenített el a vártól. Így ismét csökkent a váruraladalom és a folyamat megállíthatatlan volt. Tudta ezt Kerecsényi, tudták ezt a vitézek is. Nem fogható föl Kerecsényi részéről egyszerű számító ravaszágnak, hogy portyára küldi vitézeit. Itt Gyulán és Szigetvárott is több kis végház állott a kővár körül, amely nemcsak a fővárnak nyújtott segítséget (levélhordás, felderítés), hanem a környező falvaknak is megpróbált nyugalmat adni. A töröknek az volt a célja, hogy ezeket a várakat felszámolja, és az amúgy is magára hagyott Gyulát megfojtsa. Ilyen magyar elővár volt itt Borosjenő, Pankota, Dézna és Világosvár. 1554-ben Kászon pasa, 1555-ben Halun bég indított tervszerű pusztítást a Lippa-Arad vonalról. 1554-ben felépíti ott a török Oláhszentmiklóst. Innen a váradi püspök, Gyula és Eger közös vállalkozása sem tudta kiverni.¹⁶

1558-ban megépült Gyulával szemben Erdőhegy, Jánosháza, Varsány. Teljesen bekerítette a várat. Eger és Ecsed megközelíthetetlenül messze volt. Szolnok, Csongrád, Torontál megyében még Mágocsi alatt megszűnt a közigazgatás. Vásárhely, Szentés, Orosháza csak fegyveresek kirendelésére szolgáltatta be az adót. Csanád és Arad megyében nem volt már Kerecsényi alatt vármegye. A török szemében ez egységes hódoltsági terület. Az összehangolt, észak felé irányuló török portyáknak már csak Gyula állt ellent.^{17,18}

Kerecsényi felismerte ezt a helyzetet. 1555-ös szigeti kapitánysága idején Tujgon budai pasa ugyanígy akarta megfotani Szigetvárat. Megvette

Korokna, Kaposvár és Babócsa várát. Szigetvárat Kerecsényi megoltalmazta tőle. Gyula esetében a török fölbátorodását mutatja az is, hogy nem sokkal a portya után felépítette Tömörkény és Csongrád kastélyát, két gázlót foglalt el.¹⁹

A katonáknak, várkapitányoknak nemcsak a hópénz, hanem a portyák, a fogolykereskedelem jelentett még megélhetési forrást, illetve megdagodási lehetőséget.

Kerecsényi elismert katona volt az 1555-ös szigetvári és 1557-es szenilonai összecsapás óta. Visszautasította a kassai kapitányságot. Gyulát természetesen a megdagodásért és a presztizsért vállalta el. Várkapitánysága mindenképpen összekötő szerepet jelentett Bécs és Erdély között. Előde Bornemissza kapitánysága alatt a váruradalom jövedelme egynegyedét tette ki a kiadásoknak. Kerecsényi megegyezett a királlyal, hogy ezután ő fizeti a helyőrséget a vártartomány és hat vármegye befolyó jövedelméből, és a morvaországi jövedelmekből kap még 15 000 Ft-ot.²⁰

Dolgozatomnak nem célja a várak jövedelmeinek és kiadásainak feltárása és összehasonlítása, de mindenképpen kíválglik az adatokból, hogy Kerecsényi elődei, Bornemissza és Mágocsi bármennyire is hanyagatták a környék népét, tetemes haszonra nem tehettek szert, mégha elegendő volt is a kiadásokra a behajtott pénz. Az a vád tehát, hogy Kerecsényi a 60 000 Ft-ot, amely Nikolsburg megvételeéhez kellett, az Alföld parasztságából sajtolta ki, alaptalan. Jelentős haszna származott viszont a kapitánynak a foglyokból.

A szegény kolduló rab sarca 200–500 Ft volt. A drágábbaké ezekre is fölment.²¹ A vár jövedelmét úgy igyekeztek növelni, ahogy tudták. A hűtlenek és magvaszakadtak birtokait a király szétosztotta a csapat fejeinek, akik maguk is foglaltak le falvakat.²² A vár jövedelmeinek elsikkasztásával különben mind a három gyulai és mind az öt szigeti várkapitányt megvádolták, mióta királyi kézbe került ez a két vár. Valószínű, hogy nem is lehetett it külön kezelni a magán- és közvagyonot, ezért tiltakozott Mágocsi, Zrínyi és Horváth Márk a melléjük kirendelt ellenőrző számtartó ellen.

VITÉZEK, PARASZTOK

„Én immár többet égettem el 40 falunál, semmi nem használt, ez feldnek el kell pusztulnia. Mióta az terek itt volt semmi élest be nem hoztak. Csak az kész kell.” – írta Kerecsényi még Szigetváron.²³

Új várnépet és jó fizetést kért. Ugyanebbe a helyzetbe került Gyulán is. Az állandó török veszélytől és a fizetatlenségtől éhező demoralizált katonaság inkább szökött, mint megállította volna a vártartomány falvainak

elidegenítését. Hogy Gyulán mennyire demoralizálódott a lovasság, bizonyítja elődje Bornemissza Benedek Nádasdyhoz írt levele: „Nincs mit adnom nekiek, ezek nélkül peniglen, kegyelmes uram, lovag haramia, gyalog haramia, lovag hajdú, gyalog hajdú vagyon 300. Ez haramiákat, hajdúkat nagyságod tudom hogy jól tudja, ezek holdoltatják a föld népét, ezek hordják a terekeket (sic) [törököket] az tiszta szolgáló ember várat várust őriz sehova ki nem megyen. Ha az frigy megbomol a [hajdúkkal] ölhetünk (sic) ide benn, de senki oda ki nem megyen.”²⁴

„A várhoz való tartomány semmiképpen nem akar hallgatni a várhoz és semmi jövedelmét nem akarják beszolgáltatni. Most az én képebeli embernek ott nemlétemben Zalai Miklós reá küldött volt egy falura dúlni az jövedelemért, ott az pórok reátámadtak, 3 darabont megöltek, 3 ház elégett. Mindenfele reátámadnak az király Ó felsége népére, ha ezféle büntetéssel meg nem rettentik a népet, ezentúl mind elhajol a nép” – írja Kerecsényi 1555. január végén Csurgóról.²⁵ „Elébb job volt a szolgáló ember, végházi katona dolga, mert az feld ép volt, az szegénység gazdag volt, mindent béven hordtak az vásárra. Most az nép nagyon elholt, az ki pedig megmaradott is annyira elszegényedett, az kétfelé való fizetésben, hogy az kenyérbe sem ehetnek.”²⁶ – írta ugyanez év nagypéntekén. A várnép fizetetlen, éheznek. 3–4 darabont megszövik mindennap.²⁷ Sokan koldulnak közülük, adósságukat 3 havi zsolddal sem fizethetik meg. Kerecsényi megoldhatatlan probléma elé került. Egy előző levelében azt írta, ha sok népet küld dúlni a vár és a vár megszűkül. Dúlás nélkül pedig nem akarnak beszolgáltatni.²⁸ Tudta ezt a török is. 1554 novemberében azért ütötték meg a szigetvári vásárt, hogy a vásár „innen elveszen”.²⁹ Ezért volt az 1554-es Kaposvár-babócsai hadjárat is, hogy „lehúzza a takarót”,³⁰ a központi vártól elidegenítse a népet, ahogy azt már a Cantio de militibus pulchra kapcsán láttuk. De nemcsak a török és a végvári nép dúlta a környék parasztságát. Nagy veszélyt jelentettek a kóborló hajdúk, haramiák is.

Kerecsényi írta 1555-ben hogy Somogyban hajdúk, Zalában haramiák kínozzák a népet.³¹ Ezek a hajdúk lehettek magánvárok hajdúi is. 1555 novemberében tudjuk meg, hogy a koroknaiak rabolnak, égetnek, asszonyt gyaláznak, a király adóját szedik maguknak. 1556-ban a komáromi hajdúk „rabolják, igetik a népet”, plébánost vagdalnak.³² Ugyanebben az évben Baráti, Tahy Ferenc faluját égette fel a török, amíg rabolni voltak a hajdúi. Nádasdy tiszttartója, Szele Jakab azt javasolta Csányi Ákosnak, hogy mind a török, mind a kóborló lator hajdúk ellen fogadjon fel katonákat a vidék népének védelmére.³³ Hiába instál azonban Zrínyi uramnál, hogy lékezze meg a csurgói hajdúkat, „mert Csurgó és Komárom rabló népe elpusztítja ezt a földet”.³⁴ Egyes rabló hajdúkapitányokat név szerint is

ismerünk. (A leghirhedtebb Szigetvár környékén Nagy Sebestyén csurgói hadnagy volt.³⁵)

Ete városát hatszor sarcolták meg a végváriak és a hajdúk. Morzsoló Máté, Nagy Sebestyén és Balogh Tamás 664 Ft-ot vett rajta posztót, dolmányt, köpönyeget, ezüsthorgokat követeltek, 24 ökrüket hajtották el. Azt írják, hogy „pusztán kell hadniok a várost, mert ennyi fizetést el nem győznek”.³⁶

A kapitányok próbálták védelmezni a vár adózó jobbágyait, mivel a vár léte hozzájuk volt kötve. Kerecsényi azt írta, hogy ő védi a haramiáktól a szegény községet. 1555-ben Mágocsi Gáspár lefejeztette Török Orbánt, egy kóborló hajdúcsapat vezérét.³⁷ A jobbágyok is a kapitányhoz fordultak védelemért. A tolnaiak 1559-ben Horváth Márk egy levelére hivatkoztak, amelyben a kapitány a király hűségére biztatta őket, és oltalmat ajánlott cserébe. „Az adót megfizették – írják –. Bízta a „keresztény fejedelem” levelében, úgy bízta hozzá, mint „erős kerálhoz”. Oltalmat azonban nem kaptak”. Az elmúlt évben 10 híján 300 Ft-on váltották ki a csurgói hajdúk kezéből atyafiaikat. „Azóta kin 40 kin 50 Ft-ot vettek” a hajdúk, most éppen 61 Ft-ot vettek valakin. A levél írásakor éppen 100 Ft-ot és egy ruhára való gránátot és egy paplant követeltek rajtuk. Azt is megjelentik, hogy olyan dolgot cselekszenek ezek „melyet még a közöttünk való idegen fejedelem sem cselekszik, két tolnai leánt és két tolnai asszonokat vittek ki, kit mind fejenként tudunk hogy jámborok most is velek viselik eüket. Ezeket pedig a Nagy István tizedes Nagy Sebestény vitte, kin az egész város megszorodék, kin az felséges uristen tegyen bizonytságot és büntesse meg eüket.”

Kéri Horváth Márkot, hogy viselje gondjukat fel, mind az király Ő felségéig”, „vagy pedig mutasson olyan utat te nagyságod nekünk, tudjok meg mi magunkat oltalmazni, ha te nagyságod nem oltamazhat, mert mi ezt értjük, hogy mikoron egybetalálkoznak az nagyságod népei, az csorgóiakkal, kik az kint ide fent járnak nagy békességgel elmond egymás mellett azon közben igen nyomorgatják szegény keresztény népet.”³⁸

A levél hangja elkeseredett és kemény. Zrínyi csurgói hajdúi ellen természetesen Horváth Márk sem tehetett semmit és a nép szökött vagy túrt tovább. Gyulán is fosztogatott a várnép, de itt inkább az építkezések miatt nőtt az elégedetlenség. Kerecsényi odakerülésekor nagyarányú építkezésekbe fogott, a környék népe a falakon dolgozott, még az egri püspökkel, Verancsiccsal is vitába keveredett, mivel a katonák a Kunságból és Heves megyéből is ide hajtották a népet. A megfeszített munka kimerítette a lakosságot. A gyulai uradalom területéről 8000 jobbágy szökött meg.³⁹

Kerecsényi azzal akarta megakadályozni a szökést, hogy az elszököttek adóját az otthonmaradókon szedte be.⁴⁰ 1562-ben megpróbálták fel-

menteni tisztsége alól, mivel a városi polgárság és a jobbágság gyűlölte. Mágocsi és különösen Bornemissza is sokat fosztogatott, de nem volt ilyen mértékű az elmenekülés alattuk, mint amilyen Kerecsényi várépítése alatt bekövetkezett.

TÖRÖKHÖZ ÁLLÁS ÉS A REFORMÁCIÓ

Történelemírásunkban vitatott, hogy a török mennyire igyekezett téríteni, hogy vallásilag is, vagy csak politikailag akarta magához fűzni a hódoltság népét. Alattvalókat, vagy muzulmánokat akart szerezni.⁴¹ A templomépítést is csak azért akadályozta, mert félt, hogy megerősítik a helyet. Ez a nézet a reformáció híveitől származik, akik az első időszakban fellelkesülve a reformáció erején megtéríthetőnek vélték a törököt, vagy legalábbis a reformációval való szimpatizálást láttak benne.

Batizi írta „hogy a basa a mi vallásunknak inkább kedvez mint a pápistáknak”.⁴² A törökök megjelentek a gyülekezetben, emlékezik meg erről Fejértói János,⁴³ és bízik benne, hogy megtér a török. Gyalui Torda Zsigmond is ebből a nézetből vizsgálva a helyzetet, így beszél: „nagy jótéteménynek kell mondanok, hogy a földet meghódoltatni engedte (az Isten mivel a török senkit sem kényszerít a mohamedán hitre. Fénlik a Krisztus világoossága.” A török területén ami keresztény királyaink alatt nem mehetett végbe a reformáció terjedése. A gondviselés kezét látta a török hódításban.⁴⁴ A török azonban a 16. század első felében térítéssel is megpróbálkozott. Thuri Farkas Pál borzasztó állapotokról tudósít 1556–58 között írott levelében. Szerinte a török kihirdeti, hogy nem a vallásért, csak a hatalomért harcol, és szabadságot ad a vallásra nézve. Közben azonban ravasz módon hálót feszít ki a keresztényeknek. Leírja a bántalmazásokat, az egyháziak üldözését, elmondja, hogy a Dráván túl gyermektizedet szednek.⁴⁵ „Ott már nem tudják, mi a hit, legfeljebb szokásból mondogatják a Miatyánkot vagy az Angyali üdvözetet.” A nyomorhoz az erkölcsi elvek feladása és a hit elhagyása járul „elmondani is szörnyű, mennyi módon szőnek cselt a fiúgyermek ellen.”⁴⁶ Igen kevés tisztességes asszonyt találsz itt, ilyen özvegyet pedig szinte alig, nem fél itt senki a gyalázattól.” „Mindennek török szaga van itt már, a szokásoknak, és az újonnan idekerült magyarra idegenként hat, nyelv több mint felében török már.”⁴⁷

A hódolt nép mindkét félnek szállított híreket megmaradása érdekében. Zichy írta Nádasdy Tamásnak 1555. szeptember 24-én „továbbá az mennyire lehet te kegyelmed viseljen gondját erre, hogy kereskedő népnek, holdolt népnek ne legyen szabad járni se az Dunán túl se az inneid, mert vadnak olyan, kik királ Ó Felsege levelével kik érsek uraméval járnak. Ezféle

nép tartja a törököt hírrrel.”⁴⁸ Érdekes ilyen szempontból történetünk két kereskedő szereplőjét, Mező Ferencet és Furia Albertet megvizsgálni. Furia marhakereskedő volt, a történet lejátszódása idején is Pettauból hozta haza Perneszi György. Jó kapcsolatai voltak a törökkel, az ő tanácsára adott a bég. Maradt ránk egy érdekes levél Szele Jakabtól 1560-ból. Szele őr Csányi Ákosnak egy Bálint deákról, akinél gyanús módon fegyvereket talált „Azon kívül fogtunk két legenth, kyk egywth es eg kocsin voltanak Menchy Jánossal, mely kocsin 9 hegesteürt keth sisakoth es egyeb kalmar zerzamoht találtunk, azon felül is a corgoy udbarbyró, azok semmi közüket nem mondjak az fegwer zerzamhoz hanem az twb kalmar zerzamoto es kyt mondjak (romlott szöveg) kyt en nem hiszek hogy mynden az az Zerenj uram corgoy mateka jobbgayae volna; az Mency Janos dolga ig wayon hogy egy Ezeky aros twrwkwl hozott wolt fl. 11. koncját annak az arraba wyte wona az fegwer zerzamoto, az twrwknek newe Mehmedj rez, kalmanchehy Funya (Furia) Alberth wolth kezes az twrwknwk az fegwyer zerzam meghozásáért.”⁴⁹ A személynév valószínűleg egyezik. A levél bizonyítja, hogy Furia Albert és Kálmáncsehi környéke fegyverkereskedelmet folytatott. Már a 15. században vaseszközöket, késeket exportáltak délre, ez a 16. században is tovább folytatódott. Fegyverekért jó török lovakat cseréltek, mint ahogy itt is látjuk. A magyar és török állam egyaránt tiltotta ezt.⁵⁰ Nálunk a fegyverkivitel számított törökösségnek, náluk a ló kivitel volt tilos. A csempészkereskedelmet azonban nem lehetett megakadályozni. Ezt a végvári kapitányok halállal büntették, de jóllehet maguk is kapcsolatban állnak a törökkel.⁵¹ A kereskedőknek szabad mozgásra volt szükségük, ehhez azonban meg kellett nyerniük a magyarok és törökök jóindulatát is. Ezt fegyver- és hírszállítással érték el. Ezért óvta tőlük Zichy Nádasdyt.

Mező Ferencről is Skaricától tudjuk, hogy kényelmesebb lakás miatt a Sziléziába irányuló marhakereskedelem központjából, Magyarbródtól költözött Gyulára. Az elzárt Gyula nem valószínű, hogy ilyet jelenthetett volna.⁵² Inkább itt is a hatalmas jövedelmet hozó határmenti közvetítő, vagy csempészkereskedelem játszhatott közre. Ottani ügyei sem lehettek tisztában, mert 1561. november 23-án I. Ferdinánd azt írta Kerecsényinek, hogy fogassa el Mező Ferencet ha a hatásköre alá tartozó területekre megy, mivel attól Taisner György nem bírja másként pénzét megkapni.⁵³ Működését (kereskedése Skarica szerint nagyvolumenű volt) még zavarosabbá teszi az 1563. július 15-éről származó levél, amelyet Kerecsényi őr Miksának. Itt a várkapitány azok névsorát küldte el, akiket a török Gyuláról elhurcolt és értesítette a királyt arról, hogy Mező Ferenc családostól megszökött a törökkel. Megfogatta volna, de a király nemességére emelte, ezért az nem állt jogában.⁵⁴ Vajon miért kaphatott nemességet a királytól: hírszolgálatért, esetleg kölcsönösként? És miért nem fogatta el az a Kerecsényi, aki

a környékbeli vármegyékben nagyobb, nemesek elleni hatalmaskodást is elkövetett már, ahol különben is 1563-ra felbomlott a megyeszervezet? Talán nem akarta vele a kapcsolatot megszakítani, valami szolgálatot várt tőle. Valószínűleg ezt Szegedi Kis István kiváltásával tette meg Mező, amire különösen „Kerecsényi biztatta.”

Nagy felzúdulást keltett, amikor a környező jobbágyság uraitól elidegenedve, a török kezére játszotta Velika várát.⁵⁵ 1543-ban a királyt tanácsosai figyelmeztették, hogy ez megtörténhet máshol is, ha nem könnyít a parasztok helyzetén. A török szabadságot ígért a parasztoknak. A rácotak részben megnyerte magának, mert az elnyomott ember örömet ad hitelt ilyes ígéreteknek, habár még nagyobb rabságba süllyed, s mi vagyunk ennek okai, mert a pórt annyira elnyomjuk, hogy nején és gyermekein kívül édes mindenétől megfosztottuk.⁵⁶ Az általános nézet szerint társadalmi visszalépésre nem lehetett rákényszeríteni a magyarságot.⁵⁷ A jobbágy azonban nem gondolkodott társadalmi kategóriákban és fejlődésben, ahhoz állt, akitől kevesebb „nyúzást-fosztást” remélhetett, és mint látjuk volt esély rá, hogy a török csábítása megtévesztette. Az ettől való félelem miatt indítottak vizsgálatot a hatalmaskodó Zrínyi Miklós, Kerecsényi és Bornemissza Benedek ellen.⁵⁸ Az elidegenedett néptől való félelem többször megfogalmazta Schwendy Lázár javaslatát, hogy a környező lakosságot a végvárak környékén ki kell pusztítani. Ormányi Józsa sümegei kapitány így mondta ezt el 1561. május 21-én Nádasdy Tamáshoz írt levelében „Az terek közönséggel Magyar országban az hódolt népek tartják és éltetik mindennek, mert valamit tud gondolni és kérni az terek mindent beviszen az hódolt nép neki, annak fölötte az holdolt annyira az terekhöz adta magát, hogy ön maga vérét, az keresztyént az tereknek beárullya és minden kémséggel tartja az tereket. De az én bolond ítéletem szerint mindenütt az terek várak körül egy valamely földig el kellene pusztítani a földet csakhogy az magyar végházak tartassanak.”⁵⁹ Ilyen pusztítást tervezett 1552-ben Losonczy István is Temesvártól egész Péterváradig.⁶⁰ 1566-ban szó volt arról, hogy a török előtt Gyula környékét is fel kell égetni. A kapott parancsot Kerecsényi elszabotálta, indoka logikus volt: „Mikor Budát elfoglalta a török, akkor sokan javasolták, de most már nincs értelme.” A magyar végvárok is élelem nélkül maradnának. Különben is a török visz magával élelmet és a vetés is megmaradna, a kiűzött lakosságot nem tudnák befogadni. Elég baj volt eddig is a menekültekkel.⁶¹ Fiatalabb korában azonban ő is tett dühében ilyen javaslatot éppen történetünk színhelyére, Kálmáncsehire. „Kálmáncsehit is elégetem, ha nagyságod ellent nem tart benne mer sok gonosz ember van benne.” Természetesen nem pusztította el a várost, mert nagy szüksége volt rá, de még gyulai kapitánysága alatt is hűtlenségükről panaszkodik.⁶²

Ebből a szempontból volt nagy jelentősége, hogy a tűzként terjedő reformáció vándorló papjait letelepítsék, helyhez kössék. Nem céлом állást foglalni a vitába, hogy a török segítette-e a protestánsokat vagy nem, mindezenetre láthatjuk, hogy a török alatti területeken rohamosan terjed a reformáció. „A lakosság vágyódik az Isten ígéje iránt, ezért oda özönlnek, ahol hamisítatlanul hallják hirdetni. Nem olyan esztelenek, hogy erdőkön és pusztaságokon kívánnának uralkodni a [törökök], azokat a helyeket fegyverekkel meghódították és vérükkel szereztek, a lakosság által elhagyni nem engednék.”⁶³ Fejértói szintén megemlékezett arról 1544-ben, hogy a török biztonságot ígért a prédikátoroknak. A budai pasa levelével csábította a lelkészeket a hódoltságba.⁶⁴ A pasa is tudta, hogy csak ők tudják helyben tartani a falut.

Ha most a török és a föld népe kapcsolata után, a katonák a török valamint a jobbágyság viszonyát vizsgáljuk, néhány érdekes dologra figyelhetünk fel. Kerecsényi 1555-ben mikor a megszökött darabontok és demoralizált katonák helyére újakat akart felfogadni, azt írta, hogy „a gyalogoknak pedig minden nemzetsége terek birtoka alatt vagyon”.⁶⁵ Más alkalommal 200 darabontot akart fogadni, de nem mert, mert „minden nemzetségek terek birtoka alatt vannak, hanem az Törtországba elég haramia vagyon azokból kellene ide késedelem nélkül küldeni a 200 darabontot.”⁶⁶ Tudunk olyan esetről, amikor törökös darabontok fel akarták gyűjtani a várat. Bornemissza Benedek azt írta zsoldért könyörögve, „én ezen félek, hogy ha valami indulat leszen: minemű terekkel bélelt nép vagyon itt ezen a földön, jelesebben ez darabont, nem hogy egy óra, de csak három óra meg nem adasson hópénzét vagy terek, vagy magyar kész meléje állni.”⁶⁷

A végváriak elkülönülő testületi tudatát azért csak befolyásolta a környező vidék, ha itt családja rokonsága élt, ahonnan talán pár évvel ezelőtt ő is kiszakadt. És valószínű, hogy ennek nemcsak a törökkel való kapcsolatteremtés volt az egyetlen jele. Az egri katonák 1564-ben követelték, hogy a Debrecen-Egervölgyi hitvallás a környező vidék parasztságára is legyen érvényes.⁶⁸ Bizonyára nem misszionáriusi kegyesség hajtotta őket. Forrásaink a környékből felfogadott gyalogos hajdúkra vonatkoznak, akikről bizonyos határig elkülönült a vár gyakran nemesekből verbuválódott lovas népe, de az hogy a vár közösségébe ezek a hajdúk is beletartoztak, mutatja a babócsai eset, amikor 1554-ben a török elől társaik a szalonnával megrakott szekerekbe rejtették a hajdúkat, kockára téve ezzel saját életüket is.⁶⁹

A közösségek, csoportok környezeti feltételektől függően alakultak ki, eltérő gondolkodású és érzelmű emberek között. Kellott hozzá egy nagyfokú egymásrautaltság. A régi közösségből kiszakadtak is az új, a vég-

vári közösség normáihoz, elvárásaihoz, gondolkodásához idomultak. Ennek ellenére azonban a régi szálakat sem lehetett teljesen eltépni. Valamiféle lelkiismeretfurdalást, pszichikai nyomást érezhettek, mikor azt a népet kellett nyüzniük, amelyből ők is származtak. Ebben a kérdésben lehetett számunkra megoldás a reformáció.

A reformáció elterjedésével kapcsolatban láttuk, hogy a két végvár két kapitánya hogyan viselkedett. „A plébánia ingatlanait, arany, ezüst edényeit vagy a jövedelmeit a helyi birtokosok vagy várkapitányok szedték el, hogy a szerzeményt megtarthassák az új hithez szegődtek. Ha a lelkész nem csatlakozott hozzájuk, elcsapták.⁷⁰ 1563-ban ilyen törvénycikket hoztak a végvári kapitányok és katonák hitújító törekvései ellen: „És mivel többnyire öfelségének kapitányai, felügyelői, katonái az eretnek szónoklókat, arra nem hivatottakat, kik hitvány és istentelen tudományok miatt máshonnan elűzettek megokhoz venni, és többnyire várakban és királyi birtokokon ápolni szokták, mit pedig keresztyén lelkek nagy hátrányára és kárára cselekszenek. Méltóztassék Ó Felsége császári úgyszinte királyi tiszténél fogva mely szerint az igaz és szent vallást oltalmazni és védelmezni tartozik, az ilyeneket azon büntetéssel fenylíteni, mely fentebb a végvidékbeli élelmekkel kereskedést űző kapitányok és előljárók iránt határozott azaz hivatalbeli megfosztással.”⁷¹

Számtalan elmélet született a magyarországi reformáció elterjedésének magyarázatára, és a végvári katonák reformációhoz való csatlakozásának okaira, ők első között lettek a reformáció hívei. Azonban mindmáig kérdés maradt, hogy egy mezőgazdaságból élő társadalom miért lett a 16. század végére majdnem teljes egészében protestáns.

Mikor kezdődik el a végvári katonák, hajdúk reformációja, belső hatásra történik, vagy kapitányok által való terjesztés útján?

1542-ben az országgyűlés a katonák lelki ápolására rendelt táborigyülekezéseket.⁷² Tinódi még a bajvívás előtt gyónó áldozó vitézekről tesz említést.⁷³

Ilyen szempontból érdekes megvizsgálunk a szegedi veszedelem idején Gyulán is átvonuló hajdú csapatokat.

A hajdúk kezdetben földönfutóvá vált délszláv pásztorfélék voltak. Fontosabb katonai szerepük csak Mohács után, a két király közti harcokban lett Egy 1560-as híradás azt mondja róluk: „Hogy teljesen vad rablók-ból állnak, gyilkossággal és kirablással nyugtalanítanak mindenkit. Mivel vakmerőek, igen erős testűek, semmiféle dologtól és veszélytől nem félnek. Őket egy névvel hajdúknak, a dalmátok uszkókoknak a törökök és illirek martalócoknak nevezik.”⁷⁴ Ez a határmenti állandó harcok által menekülésre kényszerített fosztogató, gyűlevész népség mindenhol megtalálható és ez szolgáltatja a szembenálló feleknek a katonai utánpótlást.⁷⁵ Györffy

István etnikai átrendeződésüket, magyarosodásukat a 16. század második felére teszi. Forrásaink azonban már a szegedi veszedelem és az 1552-es várháborúk előtt, amikor feltöltvén soraikat, nagyszámú magyar etnikumú népesség válik hajléktalanná, megkülönböztetik a görögkeleti rácokat és hajdúkat.

A szegedi veszedelem Temesváron keresztül vonuló csapatairól mesél el egy történetet az Erdélybe spanyolokat vezető Aldana Bernát testvére. A katolikus spanyol csapatok csodálkozással állapították meg, hogy a város többsége a reformációhoz csatlakozott. A spanyolok hittérítő buzgalmukban elfoglalták a templomot, mely ekkor már protestáns volt. A szentségtartót azonban másnapra ellopták. A nyomozást indító, dühöngő spanyolok ellen a nép forrongani kezdett, akiknek a magyar huszárok és hajdúk is pártjukat fogták. Mindkét részről fegyverhez nyúltak. 300 spanyol állt szemben 5000 magyarral, csak nagyon nehezen sikerült lecsillapítani mindkét felet.⁷⁶ Szegeden viszont arról értesülünk, hogy Tóth Mihály hajdúi üldözték a protestánsokat.⁷⁷ A vereség után Szegedről Gyulára visszahúzódó Horváth Bertalan csapatvezérről azt írta Castaldo, hogy lutheránus volt.⁷⁸ A kép elég zavaros. A szegedi hajdúk és csapatok valószínűleg nem lehettek egységesek. A protestánsüldözés történhetett a közismerten katolikus bíró, Tóth Mihály, Szegedről menekült híveinek csoportja által, vagy nyílt parancsra is. Annyi azonban bizonyos, hogy a táborban már el voltak hintve a reformáció magvai.

Utaltunk rá, hogy Szigetváron valószínűleg 1555 után történt meg a változás. Babócsán 1559-ben katolikus ellenes rendbontásról értesülünk, amely a katonáktól eredet.⁷⁹ Gyulán 1554-ben a királyi biztosok utasították Mágocsit, hogy az egyházat tartsa tiszteletben, annak szolgálait segítse, akadályozza meg, hogy a katonák a papokat és a szerzetes testvéreket átkozzák, gyötörjék és jövedelmeikhez nyúljanak. Mágocsiról köztudott, hogy a kálvini reformáció híve volt. Melius néhány művét neki ajánlotta.⁸⁰

Valószínűleg nem választható szét, hogy egy-egy vár és környékének reformációja mennyiben függött a kapitány térítő tevékenységétől, hitétől vagy a vitézek lelki igényétől. A gyulai vitézek 1560-ban azt írták, hogy elhagyva ősi javaikat pusztán hagyják a végvárat, mivel Bornemissza Benedekkel a protestáns Mágocsi utódával, a vidéket megőrizni nem lehet. A levél azután született, hogy Gál András és Bornemissza Menyhért a vitézek nevében Bornemissza Benedeknek a várba való visszahelyezését kérték.⁸¹ Gál Andrásról tudjuk, hogy erőszakosan térítő katolikus volt.⁸² Bornemissza Benedeknek is ismerjük egy rosszindulatú kijelentését, amelyet a Wittenbergben tanulóokra tett.⁸³ A vád Bornemissza ellen a vitézek részéről természetesen az, hogy a környéket kirabolta. Mágocsi alatt sem mentek

jobban a dolgok. Utódjuk, Kerecsényi alatt pedig 3000 jobbágy szökött meg. Bornemisszát szerették Kassán. Mint lovaskapitány társai megbízásából jár 1556-ban Bécsben a zsoldot sürgetni. Gyulán nem tudott beilleszkedni a Mágocsi után erősen protestáns vár légkörébe. Ez természetesen csak egy oka volt a Bornemissza ellenes hangulatnak. (A zsold miatt Kerecsényi ellen is zúgolódtak, ugyanúgy, mint Szigetváron Horváth Márk ellen.) Temesvár és Bornemissza Benedek példája is mutatja, hogy nemcsak a várparancsnok erélyétől, felekezeti elkötelezettségétől függött a várak reformációja.

Milyen lelki, pszichikai igény okozta a katonákban, hajdúkban a reformáció mellé állást? Ezek az írástudatlan, vad, gyilkolni képes emberek rajongtak papjaikért. De hát pap volt a katolikus is.

„Véletlen halál ki reánk őrt áll,
meg ne fojtson hertelen életünkben” – írja Balassi.⁸⁴

A „Véletlen halál” mindig ott settenkedett a vitézek mögött. Ők, akik a fennmaradásuk érdekében fizetlenségben éhségtől, vagy prédavágytól hajtvá raboltak, gyilkoltak, falvakat dúltak, égettek adóbehajtás közben, akik talán azt a falut pusztították el, ahonnan azelőtt a szabadabb élet reményében elszöktek, nekik nem lehetett reményük az üdvösségre, ha az egyéni jócselekedetektől függ. Különösen akkor, ha a „Véletlen halál” gyónás és utolsó kenet nélkül sújtja őket.

A hit általi üdvözülés dogmája ezeket a félelmeket szünteti meg. Aki hisz, üdvözül förtelmes élete ellenére is. A predestinációs elmélet még egy fokkal acélosabbá tette őket. A predestinációnak kétfajta lelki reflexe volt. Egyik az, amelyet Verancsics írt le Ilosvai Péter csengeri rektorról 1562-ben, aki felakasztotta magát, mert nem hitte, hogy az üdvösségre elrendeltetett.⁸⁵ A másik a Béza által kijelölt út, hogy a hívőnek kötelessége hinni az elrendeltetésben, ez utóbbi érvényesült általában. Bullinger így ír erről: „Hisznek pedig azok, akik örökéletre vannak rendelve, viszont azok vannak örök életre rendelve, akik Krisztusban hisznek.”⁸⁶ Magyarországon már Ozorai Így prédikált: „Ha te úgymond szentnek mondogad magadat tennemagadtól kevés vagy, te pedig ki az Krisztus hittel és az Krisztus tagja löttél ha tennenmagadat szentnek nem mondogad, hálaadatlan vagy.”⁸⁷ Ő még nem vetette fel a predestináció kérdését, csak a hit általi üdvözülés kapcsán mondta ezeket.

Számunkra azonban nem ez számít, hanem a megnyugvás és a bizonyosságtudat, amit ez a kiválasztott érezhetett. Isten céljainak beteljesítői lettek a katonák. Az elkövetett bűnök másodlagossá váltak, „nem számíttatnak be”. Nem véletlen tehát, hogy a Debrecen-Egervölgyi hitvallást

valló vitézek miért tartottak ki a végsőkig hitük mellett, vagy miért jártak csapatosan Kálmáncsehíbe Szegedi Kis Istvánhoz.

A török defterek minden, a helységben lakó keresztényt számbavettek, a papot is. Így évszámhoz kötötten értesülhetünk arról, hogy hány pap élt egy szandzsák területén. Az adatok arra is utalnak, hogy hány volt közülük protestáns. (Az adat azért csak utaló jellegű, mivel a Mohács utáni felfordulásban nős pap is vallhatta magát katolikusnak, de lehetett nőtlen protestáns pap is.) Szigetvár környékére nézve a Velics-Kammerer féle defter jegyzékek nem adják meg az egész szandzsák névanyagát. Így a tőle északra eső, a Balatontól Kaposig lenyúló Simontornya-i szandzsák adatait használom összehasonlításra. Gyulán csak a vár eleste után 1567-ben megszervezett Gyulai szandzsák adatait használhattam.⁸⁸

A defterekben feljegyzett papok évről évre csökkenő száma mutatja, hogy 1552-ig még működött az egyházszerkezet, ha keveredett is a reformációval, ki tudta elégíteni a hívek igényeit. Ezután már csak elvétve akadt egy-két protestáns lelkész. 1552-ig általában a régi katolikus maradt helyben. (Ez magyarázhatja Szigetváron Kerecsényi papjait.) Eszéki Imre írta 1550-ben, hogy a pápista papok elüldözése után kevés a lelki vezető, akikre a nép nagyon áhítozik. Iszonyú volt a lelki nyomorúság, a vígasztalás hiánya, és ha még azt is hozzávesszük, hogy a faluban a pap volt a nyelveket beszélő tanult ember, akkor beláthatjuk, hogy nagyon nagy volt az igény a Délvidéken az igehirdető iránt. Valamint azt, hogy lelki vezető nélkül megtántorodhattak a mohamedanizmus befolyásolta hívek. Ezért fogadták szívesen a reformáció letelepült papját. És ezért érdeke a várkapitányoknak is a prédikátorok helyhez kötése.

A Délvidék két központi várának viszonyát vizsgáltam a környezetéhez.

Láttuk, hogy a katonák számára a pusztuló váruradalom egyre kevesebb életlehetőséget nyújtott, demoralizáló hatással volt, ami csökkentette a vár aktivitását, ez pedig újabb falvak elidegenedéséhez vezetett.

Fennállt, vagy legalábbis, a kortársak számára valósnak tűnt a keresztény jobbágság törökhöz állásának, sőt mohamedán hitre térésnek a veszélye is. Javaslatként egyaránt felvetődött a jobbágyterhek „szabadságuk visszaadásával” való csökkentése, vagy a törökkel határos területek elpusztítása. Mindkettő kivihetetlen volt.

A végvári kapitányok számára adódott egy új lehetőség, a reformáció.

Láttuk milyen szüksége volt a katonáknak a reformációra és a környező népnek a papokra, akiknek száma egyre fogyott.

Ha ezek után visszatérünk a kiindulásul szolgáló történethez, azt látjuk, hogy ez is az általunk felvetett gondolatokat magyarázza.

A török magyar várharok 1536-ra Somogy megyében a népességet felére fogyasztották. A helységek egynegyede 1564-re pedig már egyharmada teljesen pusztá volt. A terület elszegényedését a szigeti várhoz való csatolás is elősegítette. Megnövekedtek az adók, a hatalmaskodások, fosztogatások.⁸⁹

Skaricától tudjuk, hogy Szegedinek Kálmáncehibe való településekor a szigetvári katonák csapatosan jártak ki hozzá, kitevé magukat török cselvetésnek. Felvetődik a kérdés, miért nem Szigetvárra telepítette Horváth Márk Szegedit, ahol ekkor már úgy látszik nem működtek „processzióval járó papok” és nagy szükség lett volna a lelki gondozásra. Az eddig frottak tükrében most már megadhatjuk a választ, hogy Szegedi Kis Istvánnak éppen ezért kellett Perneszi és Horváth Márk közvetlen kérésére a távoli Laskórról a Szigetvárhoz közeli, azt kiszolgáló, hírekkel ellátó Kálmáncehibe költöznie, hogy személyével (Skarica szerint ő volt Horváth Márk főpapja) a várhoz kösse a várost. Szegedi Kis István országos híré tudós pap volt ekkor. Történetünk idején a baranyai egyház szuperintendense, feje. Kezébe és egy szűkebb papi gyülekezet kezébe (presbitérium) összpontosultak a kánonalkotás, lelkészavatus, elhelyezés, egyházi bíráskodás és fenyítés jogai.⁹⁰ Nem lehet túlzásnak tekinteni a Skarica által elmondottakat, azaz hogy Horváth Márk megtanácskozta vele ügyeit.⁹¹

A Szegedi Kis István által kezdeményezetteket egy más korban és új körülményektől befolyásolva, a pápai közös polgár-katona presbitérium fogja betetőzni. Szegediért az egész ország területén könyörögtek. Kialakulóban volt egy vitézt, jobbágyot a hitben, a gyülekezeten keresztül összekötő közösségi tudat.

Szegedi török által való elfogatásának sem elsősorban a váltságdíj, a kémkedés vádja, vagy netalántán a medve-história volt az oka, hanem az, hogy igyekezett összebékíteni a magyar végvárak katonaságát a környező mezővárosok népével. Így nem csupán gesztusnak foghatjuk fel Horváth Márknak azt a kérését, amit végrendeletként hagyott Szegedi számára, azaz, hogy engesztelje meg íránta az egyháza alá tartozókat, mivel neki tisztességéből kifolyólag kellett keményebb kézzel bánni velük.

A végvári kapitányok számára létkérdés volt, hogy ez sikerüljön és a vár körül élő népet a reformáció szálaival a várhoz fűzzék.

Jegyzetek

1. *Skarica Máté*, Szegedi Kis István élete. (Bázel 1585) Legújabban közölte, fordította, értelmezte: Kathona Géza. Fejezetek a hódoltsági reformáció történetéből. (Budapest 1974) 83–89. A kiadás történetét is közli.

2. *Rácz Károly*, A Zarándi Egyházmegye Története. (Arad 1880) 45. Ezt mutatja, hogy Petrovics Péter halálát 1551-re teszi Temesvárott, holtott Petrovics 1557-ben hal meg Kolozsváron. Összekeveri Tasnádot Tsnáddal. Adatai egy részét Debreceni Ember Pál sem fogadja el. *Kathona Géza*, i. m. (1)
3. *Révész Imre*, A Magyar Református Egyház története (Debrecen 1938) 74. A medve-históriát is és a kémkedést együtt említi. *Ugyanfgy Zsilinszky Mihály*. A magyarhoni protestáns egyház története (Budapest 1907) 55. *Ugyanfgy Zoványi Jenő*. A reformáció Magyarországon (Debrecen 1921). *Payr Antal*, A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története (Sopron 1924); *Lampe-Ember*, Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania (Lipscse 1728).
4. „Így történt egyszer, hogy valami Olasz Ferenc nevű Kálmáncsehi ember akiről az a hír szállongott, hogy sisakokat és páncélokat szállított Pécsre felülről eladás végett és amiatt elfogatva a felakasztás veszélye fenyegette, maga Szegedi szabadította meg a haláltól azáltal, hogy közbenjárt érte.”
5. *Németh Béla*, Szigetvár története (Budapest 1903) 135.
6. *Németh Béla*, i. m. (5) 120.
7. *Véress Endre*, Gyula város Oklevéltára (Budapest 1938) 406.
8. *Károlyi Árpád*, Regeszták a Bécsi Császári és Királyi Levéltárból. Békés Vármegye Régészeti és Művészettörténeti Emlékkönyve (1881–82) 31.
9. *Németh Béla*, i.m. (5) 121.
10. *Esze Tamás*, Sztárai Gyulán. Könyv és Könyvtár IX. (Debrecen 1973) 168.
11. *Németh Béla*, i.m. (5) 175.
12. *Isvánffy Miklós*, A magyarok történetéből. (Válogatás magyarul (Budapest 1962) 328–333.
13. *Varjas Béla*, A Magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei (Budapest 1982).
14. *Takáts Sándor*, Huszár száguldó és a jargalló. In. Emlékezzünk eleinkről (Budapest 1929) 79.
15. Uo.
16. *Véress Endre*, i.m. (7) 406.; *Schrerer Ferenc*, Gyula város története (Gyula 1938) 139–140.
17. *Csánky Dezső*, Hevesi Bornemissza Benedek gyulai kapitánysága. In. Békés Vármegye Régészeti és Művészettörténeti Emlékkönyve (1881–82) 72–73.
18. *Németh Béla*, i.m. (5) 123.
19. *Varjas Béla*, i.m. (13) 193.; *Arató György*, In. Eötvös füzetek 1977–1979. (Budapest 1979). Más időpontra teszi a portyát (1565- re). Számomra Varjas magyarázata megalapozottabb, mindazonáltal én a kapitány és a vitézek kapcsolatát és helyzetét kívánom vizsgálni. Ilyen szempontból az idő nem lényeges. V.ö. Irodalomtörténeti Közlemények (1967) 44.
20. *Csánky Dezső*, i.m. (17) 91.
21. Kerecsényi foglyairól: *Borovszky Samu*, Csanád vármegye története (Budapest 1896) 207; *Németh Béla*, i.m. (5) 135.; *Szegő Pál*, Végváraink szervezete a török betelepедéstől a 15 éves háború kezdetéig, 1541–1593 (Budapest 1911).
22. *Borovszky Samu*, i.m. (21) 195.
23. Történelmi Tár (1906) 136.
24. *Véress Endre*, i.m. (16) 406.
25. Történelmi Tár (1906) 118.
26. Uo.
27. Uo. Április 29-ig 60 darabont szökött el.
28. Uo. 1554. nov. 7.; *Szalay Ágoston*, 400 magyar levél a 16. századból (Pest 1861).
29. Történelmi Tár (1906) 116. 1554. nov. 11.
30. *Németh Béla*, i.m. (5) 123.
31. Történelmi Tár (1906) 1554. okt. 9.
32. *Szalay Ágoston*, i.m. (28) 225.

33. Szalay Ágoston, i.m. (28) 262.
34. Szalay Ágoston, i.m. (28) 217.
35. Nagy Sebestyénről lásd még: Szalay Ágoston, i.m. (28) 361.
36. Magyar Nyelv (1954) 202.
37. Sinkovics István, A török elleni védelem fő kérdései. Hadtörténeti Közlemények (1966) 772. Schrerer Ferenc, i.m. (16) 139.
38. Országos Levéltár Acta div. fam. 21. Horváth de Sziget 1559; A témához még Szakály Ferenc: Egy végvári kapitány hétköznapijai. Somogy Megyei Levéltárak közleménye (1984); Nagy Sebestyénkre gazdag utalást tartalmaz Chányi Ákos Nádasy Tamáshoz írt levelei. Országos Levéltár Mikrofilmtár E 185. 6883.
39. Veress Endre, i.m. (16) 345., 471., 472.
40. Veress Endre, i.m. (16) 496.
41. Földváry Antal, a Magyar református egyház és a török uralom (Budapest 1940).
42. A Magyar Protestáns Egyháztörténeti adattár (1927) 52–54.; Erdős Károly, Bullinger és Fehértói M. levelezése (Budapest 1913) 18.
43. Földváry Antal, i.m. (41) 158. Még Mélius is a Krisztus aklába akarja gyűjteni a pogányokat; Uo. 102. Válogatott préd. 305.
44. Földváry Antal, i.m. (41) 154.; Protestáns szemle XXV. (19) 427.
45. Földváry azt írja, hogy csak a távoleső területeken cselekedhette ezt. Tolna nem volt távoleső terület, mint láttuk nagyon is határkörzet volt.
46. Gyulai Torda Zsigmond is beszél a csábítgatásokról. Történelmi Tár (1885) 533–535.; Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. I–V. (Budapest 1902–1912) 575., 596.
47. Studia et Acta Ecclesiastica III. (Budapest 1973) 918.
48. Mályusz Elemér, A Nádasy Levéltár magyar nyelvű levelei. Levéltári Közlemények (1927).
49. Szalay Ágoston, i.m. (28) 381.; Szakály Ferenc, Adalékok Skarica Máté és Szegedi Kis István életéhez. Ráday Gyűjtemény Évkönyve (1982)
50. Az 1562/6. törvény rendelkezik ebben az ügyben.
51. Veress Endre, i.m. (7) 346.
52. Skarica Máté, i.m. (1) 31.
53. Veress Endre, i.m. (7) 474.
54. Veress Endre, i.m. (7) 511.
55. Szalay László, Magyarország története. (Lipcse 1852–1854) IV. köt. 241.
56. Szalay László, i.m. (55) 260.; Acsády Ignác, A magyar jobbágság története (Budapest 1950) 228., 231., 233.
57. Az elmélet már Szegőnél megtalálható. Szegő Ferenc, Végvári katonaság a XVI. században (Budapest 1910) 442.
58. Takács Sándor, Várvizsgálat Zrínyi Miklós ellen. Századok (1905) 896.
59. Történelmi Tár (1907) 157.
60. Történelmi Tár (1892) 153.; Szántó Imre, A Temesvidék és a Marosvölgy várainak török uralom alá való jutása 1552-ben. Századok (1971) 30.
61. Károlyi Árpád, i.m. (8) 40.
62. Történelmi Tár (1907) 129., 55. (1906) 132.
63. Történelmi Tár (1885) 533–535.; Egyháztörténeti emlékek a reformáció korából (Ö 575, 596.
64. Földváry László, Szegedi Kis István álete és a Tisza-Duna mellékiek reformációja (Budapest 1894) 1546. dec. levél Melancthonhoz.
65. Történelmi Tár (1906) 122.
66. Történelmi Tár (1906) 122.
67. Veress Endre, i.m. (7) 402.

68. *Kiss Áron*, A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései (Budapest 1881) 73.
69. *Németh Béla*, i.m. (5) 125.
70. *Acsády Ignác*, A magyar nemzet története (Budapest 1897) V. köt.
71. *Zsilinszky Mihály*, Magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai (Budapest 1880) 94.
72. Magyar Országgyűlési Emlékek 1526–1606. I–XII. (Budapest 1874–1917) II. 373.; Szegő Pál, i.m. (21) 335.
73. *Szakály Ferenc*, Tinódi Krónika (Budapest 1984) Kapitány György viadala 75–76. sor.
74. *Szabó István*, Hajdúk 1514-ben. Századok (1950) 185.
75. *Györffy István*, A hajdúk eredete (Budapest 1927); Takáts Sándor, A magyar gyalogság története (Budapest 1902).
76. *Kropf Lajos*, Egy incidens Temesvárott 1551-ben. Századok (1898) 434–436.
77. *Szakály Ferenc*, i.m. (73) A szegedi veszedelem. 159.; Czimmer Károly, A szegedi veszedelem. Hadtörténeti Közlemények (1891) 243–264.
78. *Véress Endre*, i.m. (7) 268.
79. *Földváry Antal*, i.m. (41).
80. Mágocsiról irodalom: Esze Tamás, Képes Kálvin Kalandárium (Budapest 1971) 50–53.; Esze Tamás, i.m. (10) 157.; Karácsonyi Béla, Békés vármegye története, III. (Gyula 1836) 121–12.; Régi Magyarország: Nyomatványok I. (Budapest 1971) 68–70.
81. *Véress Endre*, i.m. (7) 426.; Csánki Dezső, i.m. (17) 66.
82. *Véress Endre*, i.m. (7) 462–489.
83. *Véress Endre*, i.m. (7) 406.
84. Balassi Bálint: Ó Szent Isten hit kedvedben... kezdetű verse. Szerk. Varjas Béla. Balassi Bálint és a 16. század költői I. 19. (Budapest 1979).
85. *Dr. Loeche György–Szabó József*, Kálvin hatása és a kálvinizmus Európa keleti országaiban (Debrecen 1912); Verancsics Antal összes művei VIII. köt. levél 1562-ből. 373.
86. *Tőkés István*, Második Helvét Hitvallás (Kolozsvár 1968) 375.
87. *Ozorai Imre*, Vitairat... (Krakkó 1535).
88. *Dávid Géza*, A Simontornyai Szandzsák (Budapest 1982); Szalay Ágoston, i.m. (28) 376.

1985-ben munkám során még nem értesülhettem arról, hogy Szakály Ferenc ugyanezt nagyobb apparátussal, bővebb vizsgálati körrel elvégezte. Adataim vizsgálódásával egybevágóak.

Pap - Helység - nahie 1546.	Pap - Helység - nahie 1552.	1565. 1570. 1590.
Bertalan-Nyilas o.n.		
György-Gencsen AV.n.	Miklós-Gencsen AV.n.	
Petre-Györkén AV.n.	János-Györkén AV.n.	
János-Bikács AV.n.	János-Bikács AV.n.	
György-Jód E.n.	György + fia Mihál Jód E.n.	
Máté-Kajdocs AV.n.	Máté-Kajdocs AV.n.	
András-Felső-Endrék E.n.		
István-Céce St.n.	Balázs Balázs nős-Céce St.n.	
Boldizsár-Alap St.n.	Boldizsár-Alap St.n.	Jakab-Alap nős St.n.
János-Hörcsök	János-Hörcsök St.n.	
György-Szen-Miklós St.n.		
Petre-Barjád St.n.	Ferenc-Barjád St.n.	
Mihál-Mucsi		
Imre-Csibrát St.n.	István-Csibrát St.n.	

Balázs-Paraszt-Székel St.n.	Balázs-Paraszt-Székel St.n.	
Gergel-Németi St.n.	Imre-Németi St.n.	
Dimitri-Görbő St.n.	Dimitri-Görbő St.n.	
Pál pap-Odán St.n.	Gergel pap-Odán St.n.	
György-Miszla St.n.	György-Miszla St.n.	
Dijános-Püspök-Székel	Mihál nős Püspök-Székel	
Petre St. n. St.n.		
Gergel-Erdő-Pél St.n.	Gergel-Erdő Pél St.n.	
Benedek-Bán St.n.		
Tomás-KiráI-Nána St.n.	Tomás-KiráI-Nána St.n.	
Márton-Szakadát St.n.	Márton-Szakadát St.n.	
Márkus-Kölest St.n.	Márkus-Kölest St.n.	
Miklós-Alsó-Cél St.n.	Miklós-Alsó-Cél St.n.	
János-Nagy-Maróc St.n.	Imre-Nagy-Maróc St.n.	
Benedek-Udvari St.n.	Benedek-Udvari St.n.	
Orbán-Fel-Egrős St.n.		
István-Igar St.n.	Borbás-Igar St.n.	György-Igar St.n.
János-Fok-Szabadi En.	János-Fok-Szabadi En.	
Simon-Gán En.	Simon-Gán En.	
Jakab-Ságvár En.		
István-Apor St.n.		
István-Csetén St.n.	István-Csetén St.n.	
János-Al-Egrős St.n.	János-Al-Egrős St.n.	
Márkus-Barbócs St.n.	Máarton-Barbócs St.n.	
Mátyás-Berén St.n.		
Ferenc-Alsó- és Felső-	Ferenc-Alsó- és Felső	
Kaláznya St.n	Kaláznya St.n.	
A.v.n. = Anyavári nahie		
E.n. = Endrédi nahie		
O.n. = Ozorai nahie		
St.n. = Simontornyai nahie		
Összesen:		
1546: 37 pap		
1552: 32 pap nős 3		
1570: 1 pap nős		
1590: 1 pap		

Gyulán	1567-ben:	1579-ben:
Gyulai nahie:	–	–
Aradi nahie:	1 pap, 1 ortodox	3 ortodox
Békési nahie:	1 pap nős, 1 ortodox	–
Zarándi nahie:	1 pap nős	1 pap nős

89. I. Mérei Klára, Somogy megye pusztulása Szigetvár eleste után. In. Szigetvári Emlék Könyv (Budapest 1966) 157.; Földváry Antal, i.m. (41) 142.

N. Kis István, A parasztság és a főurak 16. századi honvédő harcokban. Hadtörténeti Közlemények (1954) 3–4, 66–68.

Ő a dicalis adózás alapján vizsgál.

Vármegye	Porta 1523	Porta 1552	Porta 1564
Arad	4000	3	410 és fél
Zaránd	32000	485	1734
Csongrád	1066	25	496
Csanád	4309	65	1674 és fél
Békés	1680	489	1623
Külső-Szolnok	1510	154	699

Ezek azok a megyék, amelyeket Gyula birtokolt amint N. Kiss István további számításai mutatják a népesség Szabolcs és Bihar vármegyébe húzódtott, valamint Erdélybe. Természetesen volt visszavándorlás, de mint ahogy a fenti táblázat mutatja, a népesség száma alaposan csökkent.

90. Miklósi Ödön, Presbiteriális elemek a protestáns egyház ősi szervezetében. Protestáns Szemle (1935) 457–461.

Ő itt kétségbe vonja, hogy a magyar református egyházi alkotmány zsinati eredetű lenne. Szegedi, Loci communesre hivatkozva és a Baranyában uralkodó egyházi szokásokra azt állítja, hogy ókeresztény minták szerint az egyházi juris dikcionális hatalmat egy szűkebb papi kollégium birtokolja. A kérdés vitatott.

Vö.: uő. A magyar protestáns egyházi alkotmány kialakulása a reformáció századában (Pápa 1942).

91. Skarica Máté, i.m. (1)

Dolgozatomban, az anyaggyűjtésben, vizsgálati szempontok adásával segítségemre volt Benda Kálmán professzor úr. Fáradságáért ezúton szeretnék köszönetet mondani.

István Szegedi Kis und der Bär

(Veränderung der Beziehungen zwischen zwei Grenzfestungen und ihrer Umgebung während der Ausbreitung der Reformation im Spiegel einer Geschichte)

Der Verfasser bearbeitete die Geschichte der türkischen Gefangenschaft von István Szegedi Kiss. Der Meinung seines Biographen nach geriet der namhafte Reformator deshalb in Gefangenschaft, weil ein mit den Türken paktierender Kaufmann aus der Stadt Kálmáncehi, namens Albert Furia dachte, Szegedi Kiss habe seine Frau verspottet. Szegedi sagte nämlich in einer seiner Predigten, dass der Name Ursula im Lateinischen „Bär“ bedeutet.

In der Fachliteratur steht meistens als Ursache für seine Gefangenschaft die Geldgier der Türken, bzw. seine Spionagetätigkeit. Von den Kaufleuten, die in dieser Geschichte eine Rolle spielten, stellte sich heraus, dass sie durch Waffen- oder Nachrichtenlieferung mit den Türken in Verbindung standen.

So tritt der Hauptmann der Stadt Gyula, László Kerecsényi trotz königlichem Befehl und der Flucht zu den Türken gegen Ferenc Mező, der Szegedi freigekauft hatte, nicht auf. Noch dazu bewilligten Kerecsényi und der Hauptmann von Babócsa, Farkas Perneszi im Interesse von Szegedi auch die Waffenlieferung an die Türken.

Im weiteren wurden die Beziehungen bzw. das Verhältnis zweier zentralen Burgen des Südländes Szigetvár und Gyula zu der Bauernschaft der Umgebung. Für Die Soldaten gaben die zugrunde gehenden Burgherrschaftsgüter immer weniger Lebensmöglichkeit, dadurch kam eine demoralisierende Wirkung zur Geltung, infolge deren die Aktivität der Burg nachliess, folglich weitere Dörfer abgetrennt wurden. Es bestand die Gefahr, bzw. für die Zeitgenossen schien es wahr zu sein, dass die Leibeigenschaft zu den Türken übertrete und den Glauben wechselnd mohammedanisch werde. Es wurde vorgeschlagen, die Lasten der Leibeigenen zu vermindern oder aber die betreffenden Grenzgebiete zu vernichten. Beide Vorschläge waren undurchführbar.

Die Verbreitung der Reformation schien eine neue Möglichkeit zu geben. Die Soldaten waren Mitte des 16. Jahrhunderts bereit, für ihren Glauben aufzustehen, wie es z.B. in Temesvár geschah. In der besonders protestantisch gesinnten Burg Gyula wurde Benedek Bornemissza wahrscheinlich auch deshalb entfernt, weil er katholisch war (in diesem Fall hing also die Religion der Burg und ihrer Umgebung nicht von der Bestimmung des Hauptmannes ab).

Der Verfasser versuchte – neben den bisherigen, die Reformation betreffenden Teilerklärungen eine weitere Erklärung dafür geben, warum sich die Soldaten, die Hajducken so schnell neben der Reformation entschieden, welche psychische, seelische Ansprüche sie dazu führten.

Das Dogma des Seligwerdens durch den Glauben, weiterhin das Auserwähltheitsbewusstsein der Prädestination entsprochen viel mehr einer solchen Soldatenschicht, die vor „einem zufälligen Tod“ Angst hatte, die Bevölkerung christlichen Glaubens marodierte, verheerte, als die von den Wohltaten und von der Beichte vor dem Tode abhängig erklärte Glückseligkeit. Aus der Untersuchung der sog. „defter“ stellte sich heraus, dass bis 1552 im allgemeinen die alte katholische Priesterschaft an der Stelle blieb, d.h., dass die Zahl der Priester zeitweise anwuchs, nachher aber verhängnisvoll nachliess. Der seelische Hunger wuchs weiter.

Zu der einführenden Geschichte zurückkehrend sieht man, dass auch diese die von uns untersuchte Situation erklärt.

Wegen der Burgkämpfe zwischen den Türken und Ungarn ging die Zahl der Bevölkerung im Komitat Somogy auf das Jahr 1536 auf die Hälfte zurück. Das stimmt auch für Kálmáncsehi.

Von Skaricza weiss man, dass als Szegedi sich in Kálmáncsehi niederliess, kamen die Soldaten in Gruppen aus der Grenzburg Szigetvár zu ihm, zum Gottesdienst, obwohl sie dadurch von der Hinterlist der Türken gefährdet wurden. Daraus folgt, dass zu dieser Zeit die Burg Szigetvár wahrscheinlich keinen Priester hatte. Da stellt sich aber die Frage: warum nicht nach Szigetvár wurde Szegedi von Márk Horváth geschickt. Wahrscheinlich musste Szegedi aus dem fernen Laskó eben deshalb auf Wunsch von Perneszi und Márk Horváth nach Kálmáncsehi umziehen, um durch seine Person die Stadt an die Burg zu binden. In türkische Gefangenschaft geriet Szegedi nicht wegen des Lösegeldes, der Spionage, oder der Bärengeschichte, sondern deshalb, weil er die Soldaten der ungarischen Grenzburgen mit der Bevölkerung der umgebenden Marktflecken versöhnen wollte. In dieser Geschichte kann man vielleicht die Anfänge der nach einem halbes Jahrhundert später zustandekommenden bürgerlich-soldatischen Presbyterien zu entdecken.

Aczél Eszter

Titkokról képekben

Szertartásokat bemutató metszetek a Magyar Nemzeti Múzeum szabadkőműves gyűjteményéből

A titkos szervezetekkel, mozgalmakkal, így a szabadkőművesség történetével is egyre többen foglalkoznak, ki kedvtelésből, ki szakmai elhivatottságtól vezérelve. Külföldi és hazai irodalmuk könyvtárnyi, ám arányait tekintve ma is elenyészően kevés a tudományos igényességgel készült, feltárásra és tárgyilagos megítélésre vállalkozó, ugyanakkor érdeklődést felkeltő munka. Még kevesebb azon ismeretek száma, amelyekkel a szabadkőművesek társaságainak, az ún. páholyoknak belső életéről, működésük gazdag írásos és tárgyi emlékeiről rendelkezünk. E hiányosságot pótolandó, álljon itt a több évszázadon átívelő, többször üldözött, mint elfogadott polgári mozgalom történetének taglalása helyett néhány kép, amely meg-eleveníti egy szabadkőműves páholy életének mozzanatait.

A páholyokban történő felvételek és avatások rendjét már a 18. századtól szertartáskönyvek szabták meg. Ezek segítségével pontosan rekonstruálhatjuk a szertartások színterét és menetét, ám gazdag fantáziával, s a rendelkezésre álló emléktárgyak és leírások felhasználásával sem lennénk képesek érzékeltetni mindazt, amely a ritkaságnak számító, szabadkőműves szertartásokat ábrázoló, sőt azokat felirattal magyarázó metszet-sor nyomán lehetségessé válik. Aligha kívülállóak számára, sokkal inkább oktató célzattal készültek Johann Martin Bernigeroth metszetei, melyek eredeti példányai 1744/45-ben jelentek meg Párizsban – feliratuk szerint Gabanonnak, a „Szabadkőműves katekizmus” szerzőjének ajánlva –, majd hamarosan német és angol változatban is napvilágot láttak.¹ A sorozat első német kiadására a francia első kiadással csaknem egyidejűleg 1745-ben került sor Breitkopfnál Lipszében. Első pillantásra megtévesztésig hasonlóak a viselet alapján 1809 és 1912 közötti időre datálható angol változat képei, amelyek az akkori angol öltözet mellett érintetlenül őrzik az eredeti francia szertartás jeleneteit a keletkezés idejéből.²

A magyar szabadkőművesség kibontakozásakor számos vonatkozásban közvetlenül az ausztriai páholyok életéhez kapcsolódott, 19. és 20. szá-

zadi történetének egyik meghatározó eleme a francia ill. a német páholyokkal való kapcsolat volt. Így nem meglepő, hogy a Magyarországra került valószínűleg a 19. század első felében készült metszetek a német változat példányai. A Magyar Nemzeti Múzeum szabadkőműves gyűjteménye a sorozat egészét, hét, különböző szertartásmozzanatot ábrázoló metszetet tudhat magáénak. Különös, összekötő – közvetítő, olykor értelmező – láttató szereppel bírnak e képek, amikor a kutató számára lehetővé teszik későbbi, elszórtan felbukkanó, vagy csak személyeket, vagy csak szereplők nélküli élettelen páholybelsőket ábrázoló képek, s múzeumi gyűjteményekben őrzött rituális tárgyak közötti kapcsolat megragadását és feltárását.

Bernigeroth metszeteivel minden részletében aprólékosan kidolgozott, magyarázó szöveggel ellátott 'képes könyvet és szótárt' tarthatunk kézben, bepillantást nyerve a szabadkőművesek rejtett világába. S hogy ne csupán nézhessük, de érthessük is a látottakat, segítségünkre lesz néhány, a szertartások rendjébe beavató múlt századi magyar szertartáskönyv, amely a 18. századi jelképek és ceremóniák rendszerét csekély változtatással a 20. századra is átörököltette.³

A szabadkőművesek összejöveteleiket eleinte fogadóknak, később a szervezet élén álló 'főmester' házának egy vagy több rejtett helyiségében tartották. A mozgalom kereteinek kiépülésével a 19. századtól kezdve a páholyok, majd az azokat összefogó nagypáholyok páholyházakat építettek illetve tartottak fenn. A gyűlésekre, szertartásokra, avatásokra külön célra berendezett helyiségekben került sor.

A páholyba felvételeire jelentkező 'keresőt' ajánló vezetik be; először az ún. 'sötétkamrába' kerül, ahol a felvételre való előkészítése történik. Az elkészítőmester fordul hozzá: „Most pedig kérem önt uram, adjon át nekem minden értékes tárgyat, pénzt, ékszer, ami csak önnél van. Tegye kalapjába s bízza rám. A szabadkőműveseknek ősi szokása ez, és azt jelenti, hogy előttünk nincs értéke a csillogásnak. Mi nem nézzük az embernek rangját vagy vagyoni állását, hanem csakis szellemi és erkölcsi értékét. Ne anyagi, hanem szellemi kincsekkel megrakodva lépjen ön körünkbe. Amidőn átadja értéktárgyait, tanulja meg, hogy azokat túlbecsülni nem szabad.”⁴ Az értéktárgyak átadása után levettetik kabátját, kigombolják, vagy leveszik ingjét, ballábara papucsot húznak és bal nadrágszárát feltűrik. Az előkészítőmester szavai szerint azért, „mert mi nem ismerünk társadalmi vagy osztálykülönbségeket. Mi minden embert egyenlőnek tartunk...”⁵ E jelképes meztelenségben, szemét bekötve nyer bebocsátást a jelölt a 'műhelybe', ahol a páholy főmestere és tisztségviselői várják (1. kép). Szeme mindaddig fedve marad, amíg tagságát el nem nyeri, mivel előfordulhat,

hogy meggondolja magát, avagy a páholy tagjai nem tartják kívánatosnak a felvételt.

A jelentkezőt a 'műhelyben' a szabadkőműves szimbólumokkal díszített szertartásos szőnyeghez a 'tapis'-hoz vezetik. A tapis különlegessége, hogy az ún. első és második fok jelvényein kívül pótlólag feliratokkal látták el (fent: fidelitas moribus unitas (a hűség egyesül a halál által), középen: Beauté (szépség), lent: Force (erő) és Sagesse (bölcesség)), míg a francia eredetin ezek nem szerepelnek, csak a német változaton. A tapis körül a szertartás résztvevői sorakoznak: középen a főmester ül, körben pedig kijelölt helyén az első és a második felügyelő, a szónok, a titkár, a kincstáros és a templomőr testvér áll, mindegyikük pontosan felismerhető nyakbavetón függő szabadkőműves tisztí jelvényt és kötényt visel. A főmester utasítására a bekötött szemű 'keresőt' a tapis körül vezetik, három szimbolikus körutat téve vele, melyek során levegő-, víz- és tűzpróbát kell kiállnia. A próbatételt a főmester szavai kísérik⁷: „E légpróba emlékeztesse önt az élet veszélyeire, melyekkel egymagunkban megküzdeni elégtelenek vagyunk, s csak is testvéri gyámolítás és segély mellett győzhetjük le azokat. Ez az életnek jelvénye.” A jelölt kezét vízbe mártva így szól: „E vízpróba a szenvedélyeket fékező tisztaságnak jelvénye.” Végül három fellobbanó láng jelzi a tűzpróbát: „A tűzpróba jelvénye a jótéteményeknek, melyektől lángolnia kell a szabadkőműves keblének.” Ezután a szertartásmester a keserűség poharából itatja, mely az élete során jelentkező keserűségekre emlékezteti majdan a 'keresőt'. A próbák megtétele után a páholy oltárához – a főmester előtt álló asztalkához – vezetik a jelöltet, ahol az térdét számszóra meghajtva, bal kezét az oltáron lévő kardra teszi, jobbája félig nyitott körzöt adnak, melynek egyik hegyét mellének szívfelőli részére helyezik – „ahogyan a körző hegye jelképesen szívébe hatolni kész, úgy hatoljon abba bele ezen órának emléke”⁸ –, így tesz fogadalmat a szabadkőművesség titkainak megőrzésére, szabályainak megtartására (2. kép). A főmester felvételi beszédben ismerteti vele a szabadkőművesség történetét, céljait és feladatait. A fogadalomtétel és a felavatás szertartása után megkapja jelvényeit, kötényét és kesztyűjét, majd ismertetik vele a szabadkőművesek sajátos szavait, jeleit. A szertartás végeztével visszakapja értékeit, melyekből felajánlhat az özvegyek és árvák gyámolítására.

Hosszú út vezet azonban a páholyba történő felvételtől a 'tanonckodáson', a 'legénnyé' tételen keresztül a 'mesteri fokra' emelés pillanatáig. A sorozat következő metaszétén a mesterpáholy készen áll a 'befogadást kérő testvér', vagyis a mesterjelölt felvételére. A 'műhelyben' a páholy tisztviselői: a főmester, mögötte a szónok, a titkár és a kincstáros, oldalt az írnök, a mesterrel szemben pedig az első és a második felügyelő; a műhely bejáratánál felemelt karddal a templomőr testvér várakozik. A kép érde-

kessége, hogy a templomór a saját kardja mellett az első felügyelő kardját is a kezében tartja (3. kép). Az előkészületek után a páholy egy másik helyiségben kerül sor a mesteri fokra emelés szertartására (4. kép). Sötét van, amikor a mesterjelöltet bevezetik, hogy megkezdje jelképes utazását a 'sötétségből a világosság felé'. A jelöltek közül csupán az léphet be fedetlen fővel, kinek mesterré avatására sor kerül, a többi, még bizonytalan jelölt lepellet letakarva várakozik. Az avatandót a második felügyelő fogadja és kíséri a tapishoz, melyen itt az élet múlandóságát, az emberi halandóságot jelképező koporsó látható. Ide fektetik a mesterjelölt testvérét, majd fejét lefedik, s kardjuk hegyét testének szegezik (5–6. kép). A főmester így szól: „... fegyverek élet szegezzük mellének. Ósidők szokása ez, melynek az a jelképi értelme, hogy jaj annak, aki szabadkőműves fogadalmát megszegi. Hajdan kard éle járta át szívét... De a kardok azt is jelzik, hogy egymás védelmére mindig mindnyájan készen állunk...”⁹ Felemelése után (7. kép) a főmester kihirdeti, hogy felvételt nyert a mesterek közösségébe.

Csaknem azonos képsorokat tár elénk Henry Winkles 1844-ből származó acélmetszete (8. kép)¹⁰, amely a már ismert avatási szertartások mellett szabadkőművesek utcai felvonulásáról is hírt ad. A lipcsei kiadású Systematischer Bilder-Atlas zum Conversations Lexicon számára készült.

Minden bizonnyal nem a szertartások 20. századra is hagyományozódott rendszere ösztönözte a mozgalom iránt érdeklődőket a szabadkőműves páholyokba való belépésre, sokkal inkább az általuk vallott és hirdetett eszmék és célkitűzések. A mozgalom alap gondolata: az egész emberi nem testvéri összetartozása, tekintet nélkül a nemzeti, faji, vallási, nyelvi különbségekre, társadalmi helyzetre, vagy politikai pártállásra. E 19. századi megfogalmazás továbbhordozója a felvilágosodás jeles személyiségei által vallott eszméknek, melyek szabadgondolkodást, a természet és társadalom racionális megismerését hirdették; képviselői a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavával a polgári haladásért küzdők élvonalába kerültek¹¹.

* * *

A metszeteket kísérő képaláírások kétséget kizáróan feltárják, hogy a művész a szabadkőműves szertartás mely mozzanatát rögzítette és a páholy mely tisztségviselői vettek ezen részt.

1. kép. Magyar Nemzeti Múzeum (a továbbiakban: MNM.) Szabadkőműves gyűjtemény 1981. 131. 519.

Assemblée de Francs-Maçons pour la reception des Apprentifs. Entrée du Recipiendaire dans la Loge.

Dédié au très Galant, très sincere et très veridique Frere profane Leonard Gabanon, Auteur du Catechisme des Francs-Maçons.

Dessiné par Madame la Marquise *** et Gravé par Mademoiselle****

1. Le Grand Maitre.	5. l'Orateur.
2. le pr. Surveillant.	6. le Secretaire.
3. le 2e. Surveillant.	7. le Tresorier.
4. le Recipiendaire.	8. le Frere Sentinelle.

2. k p. MNM. 1981. 131. 522.

Assemblée de Francs-Maçons pour la reception des Apprentifs. Le Recipiendaire fait screment avec imprécation la main sur l'Evangile de ne jamais reveler les mystères de la Maçonnerie.

Dedi  au très Galant, très sincere et très veridique Frere profane Leonard Gabanon, Auteur du Catechisme des Francs-Maçons.

1. Le Grand Maitre.	5. le pr. Surveillant
2. l'Orateur.	6. le 2e. Surveillant
3. le Recipiendaire.	7. le Tresorier.
4. le Secretaire.	

3. k p. MNM. 1981. 131. 520.a.

Assemblée de Francs-Maçons pour la reception des Maitres. Le Second Surveillant fait le Signe de Maitre et va chercher le Recipiendaire qui est pou lors en dehors de la Loge avec le Frere Terrible.

Dedi  au très Galant, très sincere et très veridique Frere profane Leonard Gabanon, Auteur du Catechisme des Francs-Maçons.

1. Le Grand Maitre.	7. le premier Surveillant.
2. l'Orateur.	8. le 2e. Surveillant.
3. le Secretaire.	9. le Tresorier.
4.5.6. le Freves aux Rouleaux de papier.	10. le Frere Sentinelle.

4. k p. MNM. 1981. 131. 521.

Assemblée de Francs-Maçons pour la reception des Maitres. Entrée du Recipiendaire dans la Loge.

Dedi  au très Galant, très sincere et très veridique Frere profane Leonard Gabanon, Auteur du Catechisme des Francs-Maçons.

1. Le Grand Maitre.	8. le 2e. Surveillant.
2. l'Orateur.	9. le Tresorier.
3. le Secretaire.	10. le Frere Sentinelle.
4.5.6. Freres aux Rouleaux de papier.	11. Recipiendaire entrant dans la Loge.
7. le pr. Surveillant.	

12. Recipiendaire a qui le Gr.d. Maitre n'a pas encore donné l'acollade.

5. k p. MNM. 1981. 131. 520.b.

Assemblée de Francs-Maçons pour la reception des Maitres. On couche le Recipiendaire sur le Cercueil dessiné dans la Loge. Dedi  au très Galant, très sincere et très veridique Frere profane Leonard Gabanon, Auteur du Catechisme des Francs-Maçons.

1. Le Grand Maitre.

2. le pr. Surveillant.

3. le 2e. Surveillant.

4. Recipiendaire que l'on
Couche sur le
Cercueil.

5.6.7. Recipiendaire a qui le grand Maitre n'a pas encore donné l'acollade.

8. l'Orateur.

9. le Secretaire.

10. le Tresorier.

11. le Frere Sentinelle.

6. k p. MNM. 1981. 131. 523.

Assemblée de Francs-Maçons pour la reception des Maitres. Le Recipiendaire est couché sur le Cercueil dessiné dans la Loge, le visage couvert d'un linge teint de Sang. Et tous les assistans ayant tiré l'Epée lui presentant la pointe au Corps. Dedi  au très Galant, très sincere et très veridique Frere profane Leonard Gabanon, Auteur du Catechisme des Francs-Maçons.

1. Le Grand Maitre,

2. le pr. Surveillant,

3. le 2e. Surveillant,

4. le Recipiendaire
Couché sur le Cercueil.

5.6.7. Recipiendaire a qui le Grand Maitre n'a pas encore donné l'acollade.

7. k p. MNM. 1981. 131. 524.

Assemblée de Francs-Maçons pour la reception des Maitres. Le Grand Maitre le Recipiendaire en lui donnant l'atouchement, l'acollade et en lui disant le mot du Maitre.

Dedi  au très Galant, très sincere et très veridique Frere profane Leonard Gabanon, Auteur du Catechisme des Francs-Maçons.

1. Le Grd. Maitre,

2. le pr. Surveillant,

5. l'Orateur,

6. le Tresorier,

3. le 2e. Surveillant,
4. le Recipiendaire.

7. le Secretaire.

* * *

1. kép

Szabadkőműves gyűlés tanoncok felvétele céljából.

A felveendő új tag belépése a páholyba.

A nagyon becsületes, nagyon őszinte és nagyon igaz profán testvérnek Leonard Gabanonnak, a szabadkőműves katekizmus szerzőjének ajánlva.

***márkiné által rajzolva és ****kisasszony által vésve.

Jelenlévők:

1. A főmester,	5. a szónok,
2. az első felügyelő,	6. a titkár,
3. a második felügyelő,	7. a kincstáros,
4. a felveendő új tag,	8. a templomőr testvér.

2. kép

Szabadkőműves gyűlés tanoncok felvétele céljából.

A felveendő új tag, miközben kezét az Evangéliumra helyezi, esküt tesz, hogy soha nem fedi fel a szabadkőművesség titkait.

A nagyon becsületes, nagyon őszinte és nagyon igaz profán testvérnek Leonard Gabanonnak, a szabadkőműves katekizmus szerzőjének ajánlva.

Jelenlévők:

1. A főmester,	5. az első felügyelő
2. a szónok,	6. a második felügyelő
3. a felveendő új tag,	7. a kincstáros.
4. a titkár	

3. kép

Szabadkőműves gyűlés mesterek felvétele céljából.

A második felügyelő megadja a mesterjelet és keresi a felveendő új tagot, aki kint a páholy előtt, annál a testvérnél tartózkodik, aki őt kikérdezi.

A nagyon becsületes, nagyon őszinte és nagyon igaz profán testvérnek Leonard Gabanonnak, a szabadkőműves katekizmus szerzőjének ajánlva.

Jelenlévők:

1. A főmester,	7. az első felügyelő,

2. a szónok,
3. a titkár,
- 4.5.6. „papírtekerceses” testvérek,

8. a második felügyelő,
9. a kincstáros,
10. a templomőr testvér.

4. kép

Szabadkőműves gyűlés mesterek felvétele céljából.

A felveendő új tag belépése a páholyba.

A nagyon becsületes, nagyon őszinte és nagyon igaz profán testvérnek Leonard Gabanonnak, a szabadkőműves katekizmus szerzőjének ajánlva.

Jelenlévők:

1. a főmester,
2. a szónok,
3. a titkár,
- 4.5.6. a „papírtekerceses testvérek”,
7. az első felügyelő,

8. a második felügyelő,
9. a kincstáros,
10. a templomőr testvér,
11. a páholyba belépő felveendő új tag.
12. felveendő új tag, akit a főmester még nem karolt át, vagyis akit még nem avattak mesterré.

5. kép

Szabadkőműves gyűlés mesterek felvétele céljából.

A felveendő új tagot a páholyban lévő szőnyegre rajzolt koporsóra fektetik.

A nagyon becsületes, nagyon őszinte és nagyon igaz profán testvérnek Leonard Gabanonnak, a szabadkőműves katekizmus szerzőjének ajánlva.

Jelenlévők:

1. A főmester,
2. az első felügyelő,
3. a második felügyelő,
4. a felveendő új tag,
amint a koporsóra fektetik,

- 5.6.7. a felveendő új tagok,
akiket a főmester még nem karolt át,
8. a szónok,
9. a titkár,
10. a kincstáros,
11. a templomőr testvér.

6. kép Szabadkőműves gyűlés mesterek felvétele céljából.

A felveendő új tag a páholyban rajzolt koporsón fekszik, arca vérrel festett lenvászon kendővel letakarva, a körülállók kivont kardjuk hegyét testére irányítják.

A nagyon becsületes, nagyon őszinte és nagyon igaz profán testvérnek Leonard Gabanonnak, a szabadkőműves katekizmus szerzőjének ajánlva.

Jelenlévők:

1. A főmester,	5.6.7. a felveendő új tagok,
2. az első felügyelő,	akiket a főmester még
3. a második felügyelő,	nem karolt át.
4. a felveendő új tag, amint a koporsón fekszik.	

7. kép

Szabadkőműves gyűlés mesterek felvétele céljából.

A főmester felségíti a felveendő új tagot, megérinti, megöleli és mondja neki a mesterszót.

A nagyon becsületes, nagyon őszinte és nagyon igaz profán testvérnek Leonard Gabanonnak, a szabadkőműves katekizmus szerzőjének ajánlva.

Jelenlévők:

1. A főmester,	5. a szónok,
2. az első felügyelő,	6. a kincstáros,
3. a második felügyelő,	7. a titkár.
4. a felveendő új tag.	

* * *

Jegyzetek

1. Naudon, Paul, Geschichte der Freimaurerei. Frankfurt am Main – Berlin – Wien 1982. 60–63. p.
2. Naudon, P, i.m. uo.
3. Szertartáskönyvek. Kézirat gyanánt. Magyar Nemzeti Múzeum Szabadkőműves gyűjtemény 1981. 131. 463.–1981. 131. 478.
4. Magyarországi Symbolikus Nagypáholy. Szertartáskönyv I. Első fok. Budapest, 1912. 40. p.
5. uo. 41. p.
6. uo. 40. p.
7. uo.
8. Magyarországi Symbolikus Nagypáholy. Szertartáskönyv I. Első fok. Budapest, 1912. 53. p.

9. Uo. 54. p.
10. MNM. Szabadkőműves gyűjtemény 1981. 131. 532.
11. Abafi Lajos (Aigner), Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn. 1–5. kötet. (Budapest, 1890–1899)
- Abafi Lajos (Aigner), A szabadkőművesség története Magyarországon. (Budapest, 1900.)
- Aczél Eszter, Nincsenek titkaink. In: Múzsák. Budapest, 1988/1. 34–35.
- Bégué-Clavel, F. T., Histoire pittoresque de la Franc-Maçonnerie et des sociétés secrètes anciennes et modernes. (Paris 1844) 408
- Benda Kálmán, Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből. (Budapest, 1978) 449.
- Beyer, Bernhard, Eine interessante Serie maurerische Kupferstiche des 18. Jahrhunderts. In: Das Freimaurer-Museum, Bd. 5. (Leipzig, 1930) 229–246.
- B. Croiset van Uchelen, Les Free Massons in That. 1961. 85–94.
- Hanrath, J.–Pott, P.–Croiset van Uchelen, B., De beoefening der koninklijke kunst in Nederland, s'Gravenhage (Den Haag) 1971.
- Lennhoff, Eugen–Posner, Otto, Internationales Freimaurerlexikon. (Wien–München 1932) Változatlan kiadás: (Wien–München 1973) 54.
- Lindner, Erich J., Verzeichnis Sammlung Kupferstiche und Bücher des 18. Jahrhunderts. (Hannover 1968)
- Lindner, Erich J., Freimaurerisches Brauchtum in Bildern 1730–1840 (Quellenkundige Arbeit 3) (Bayreuth 1969)
- Lindner, Erich J., Die königliche Kunst in Bild. Beiträge zur Ikonographie der Freimaurerei. (Graz 1976) 266.
- Morata, Raphaël, La Franc-Maçonnerie. Les secrets des objets. (Paris 1989) 20–21.
- L. Nagy Zsuzsa, Szabadkőművesség a XX. században. (Budapest 1977)
- Naudon, Paul, Geschichte der Freimaurerei. (Frankfurt am Main–Berlin–Wien 1982) 60–63.
- Österreichische Freimaurerlogen – Humanität und Toleranz im 18. Jahrhundert. Katalog. Österreichisches Freimaurermuseum. Schloß Rosenau bei Zwettl. Bövíttett kiadás (Wien 1981) 117.
- Posner, Otto, Bilder zur Geschichte der Freimaurerei. (Reichenberg 1927)
- Reinalter, Helmut, (kiadó és társszerző), Freimaurer und Geheimbünde im 18. Jahrhundert in Mitteleuropa. (Frankfurt am Main 1983) 403.
- Reinalter, Helmut, Aufklärung und Geheimgesellschaften. Zur politischen Funktion und Sozialstruktur der Freimaurerlogen im 18. Jahrhundert. (München 1989) 220.
- Zirkel und Winkelmaß, 200 Jahre Große Landesloge der Freimaurer. Ausstellungskatalog des Historischen Museums der Stadt Wien. (Wien 1984)

Geheimnisse in Bildern.

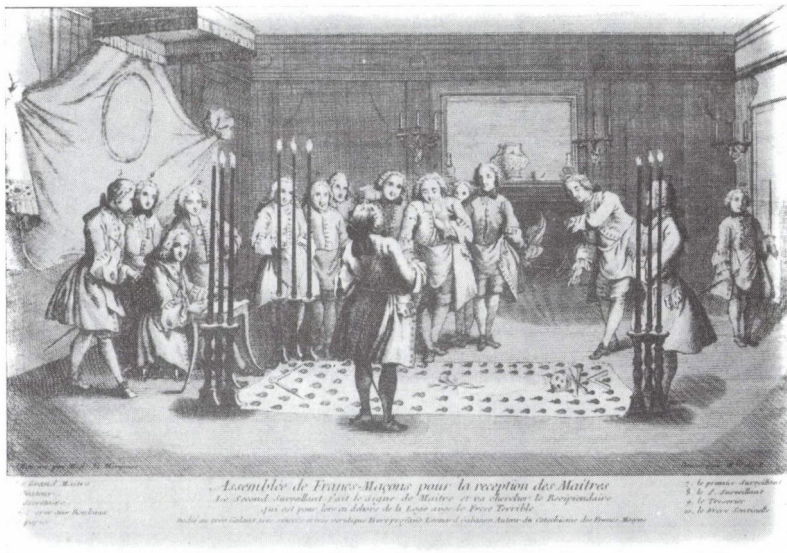
Freimaurerische Zeremonien auf Kupferstichen aus dem 18. Jahrhundert in der Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums

Es gibt ein immer größeres Interesse für die Geheimgesellschaften, so auch für die Freimaurerei; einige beschäftigen sich mit der Forschung ihrer Geschichte als Hobby, andere beruflich. Die Bücher aus- und inländischer Verfasser über dieses Thema füllen mehrere Bibliotheken aus, aber relativ wenige bearbeiten es wissenschaftlich hochwertig, ohne Emotionen und Vorurteile möglichst objektiv, trotzdem Interesse erregend.

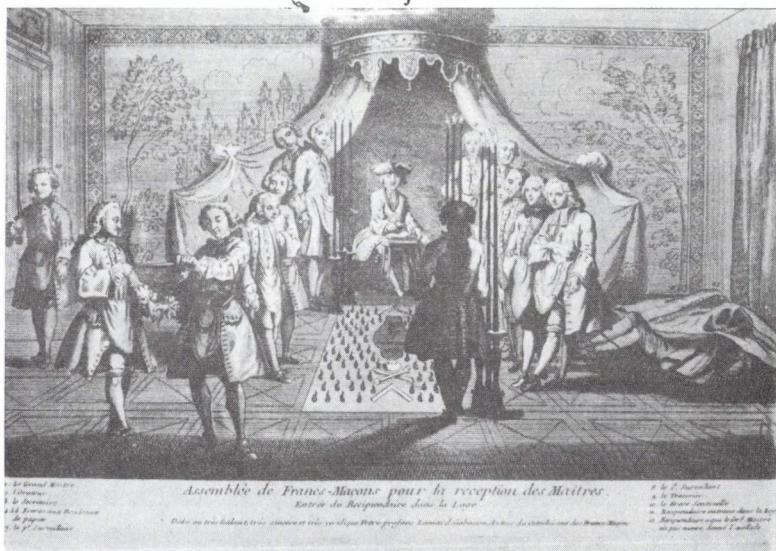
Die Verfasserin dieser kurzen Studie macht die Serie von Johann Martin Bernigeroth (Originalexemplare 1744/45, Paris) für das ungarische Publikum bekannt. Die verschiedenen Zeremonien in einer Freimaurerloge vergleicht sie mit ungarischen Ritualbüchern, wodurch die einzelnen Szenen auch für Außenstehenden verständlich gemacht werden. Neben den Ritualbüchern verraten aber die ausführlichen französischen Beschriftungen der Kupferstiche die wichtigsten Informationen über die dargestellten Sammlungen der Freimaurer, diese Texte werden hier sowohl französisch, als auch ungarisch publiziert. Die Studie wird zum Schluß mit einem ausführlichen Literaturhinweis ergänzt.

3. kép. Szabadkőműves gyűlés a (mester) páholyban mesterek felvétele céljából

4-7. kép. Mesteravatási szertartás jelenetei a francia eredeti nyomán készült német és angol változatokon

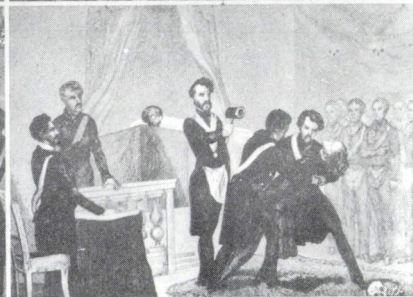
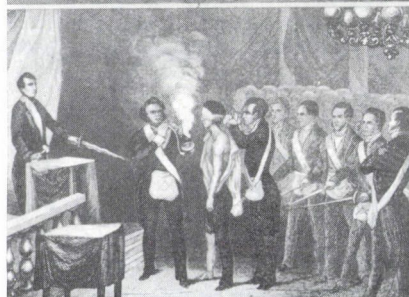
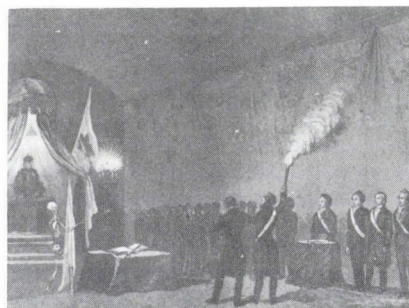

Le Maître
 le Grand Maître
 le Secrétaire
 le Trésorier

Assemblée de Freres-Maçons pour la réception des Maîtres

Le Grand Maître est à la droite, l'Intendant à la gauche et le Secrétaire à la droite.

1. Maître
 2. Secrétaire
 3. Trésorier

8. kép. Szabadkőműves szertartás és utcai felvonulás

Die Ikonographie J. L. Pyrkers

Johann Ladislaus Pyrker ist am 2. November 1771 in Nagyláng (heute Soponya, Komitat Fejér) geboren. Nach in Székesfehérvár und Pécs absolvierten Mittelschulen trat er 1792 in den Zisterzienserorden ein. 1799 wurde er zum Priester geweiht, 1807 zum Pfarrer in Türnitz und 1812 zum Abt in Lilienfeld ernannt. 1818 erhielt er den Titel des Bischofs von Zips (Szepes), 1820 das Patriarchat von Venedig. 1827 ernannte ihn König Franz I. zum Erzbischof von Eger. Er starb am 2. Dezember 1847 in Wien.¹

Seine deutschsprachigen Gedichte und Epen waren seinerzeit populär. Auf allen Stellen seiner Laufbahn wirtschaftete er tüchtig und stellte immer seinen Reichtum in den Dienst der Wohltätigkeit und Kunstförderung. Er stand in Wien, Venedig und Eger in enger Verbindung mit Künstlern, es scheint also eine lohnende Aufgabe zu sein, zu untersuchen, welchen Künstlern er die Verewigung seiner Gesichtszüge anvertraute. Um nur die berühmtesten Wiener Maler zu nennen: Josef Danhauser, Moritz Michael Daffinger, Franz Eybl, Josef Kriehuber, Friedrich Lieder, Leopold Kupelwieser. 1842 malte der Ungar Miklós Barabás sein repräsentatives Porträt aus Anlaß des Jubiläums von seinem Eintritt in den Mönchsorden. Von den Bildhauern beschäftigten sich mit seinem Porträt unter anderen der Österreicher Schaller und der Italiener Casagrande. Von den Medailleuren sind Antonio Fabris, Karl Lange und Josef Schön die namhaftesten.

In seiner Ikonographie befinden sich Monumentalgemälde und lebensgroße Statuen, was bei einem Kirchenfürsten, der auch der erste Mann im Komitat, Obergespan war, natürlich ist. Als Dichter sollte er es auch wichtig halten, daß seine Leser seine Gesichtszüge kennenlernen. Er benützte zu diesem Zweck die Kunst der vervielfältigenden Graphik.

Wir fühlen uns nicht zuständig, zu beurteilen, welchen Platz das Werk Pyrkers in der deutschen Literaturgeschichte einnimmt und nehmen auch keine Stellung in der heftigen Debatte seiner Zeitgenossen, warum

der geborene Ungar in seiner literarischen Tätigkeit die deutsche Sprache bevorzugte. Eines ist unzweifelhaft, daß er einer der ersten Wohltäter des Ungarischen Nationalmuseums war. 1836 schenkte er 200 Gemälde dem jungen Nationalmuseum und damit wurde die Gemäldesammlung dieses Instituts, aber auch die des späteren Museums der Bildenden Künste gegründet. Die Ausstellung der Sammlung Pyrker im Jahre 1846 war die erste Vorstellung der internationalen europäischen Malerei in Budapest.²

Es scheint also angebracht, die gemalten und gemeißelten, während seiner Lebenszeit entstandenen Bildnisse Pyrkers im Jahrbuch des Ungarischen Nationalmuseums aufzuzählen. Die Porträts sind in chronologischer Folge geordnet und die Varianten, Kopien und Wiederholungen folgen den Originalen unter derselben Nummer mit Buchstaben bezeichnet.³

Es müssen noch einige Stücke aus dem Nachleben genannt werden. Mór Than (1823–1899) verewigte im Treppenhaus des Nationalmuseums die Gründung des Museums und Pyrker spielt in dieser Komposition eine wichtige Rolle.⁴ Julius Schmied (1854–1935) malte 1897 ein Gemälde „Schubertabend in einem Wiener Bürgerhaus“, wo Pyrker auch einen zentralen Platz einnimmt.⁵ Nach dem Zweiten Weltkrieg entstand das Deckenbild von István Takács im Dom zu Eger. Pyrker erscheint daran mit einer Modelle der Kirche. Barnabás Buza (1910–) schuf in Soponya ein Relief mit der Figur des Erzbischofs. Im Jubiläumsjahr des Doms von Eger, 1987, entstanden zwei Medaillen Pyrkers von György Bodnár und Miklós Borsos (1906–1990).⁶

Es müssen noch einige, nur aus der Literatur bekannten Porträts des Kirchenfürsten aufgezählt werden. Er erwähnt in seiner Selbstbiographie, daß Leopold Kupelwieser (1796–1862) ihn 1823 malte⁷ und er erwähnt ein Porträt von Johann Ender (1793–1754), das den Markusplatz von Venedig bei seinem feierlichen Einzug zierte.⁸ Die Gebrüder Bosa schufen seine Büste⁹ und August Grahl (1791–1868) malte ein Ölminiatur von ihm im Jahre 1830.¹⁰ Eine Lithographie von Kriehuber sollte 1836 erscheinen, es fehlt aber aus dem Exemplar des Österreichischen Morgenblattes in der Österreichischen Nationalbibliothek.¹¹ Das Lexikon von Wurzbach erwähnt eine Statue von Franz Klein (1779– und 1836)¹² und eine Xilographie von Laufer.¹³ H. W. Singers Allgemeines Bildniskatalog nennt eine Lithographie von F. Elias (gest. 1848), es ist aber uns nicht gelungen, ein Exemplar davon zu finden.¹⁴ Eine andere Xilographie sollte im Illustrierten Kalender von 1850 von Kretzschmar erscheinen¹⁵ und der aus Bayern stammende und in Budapest auch arbeitende Franz Lochbichler (1777–1854) sollte auch ein Porträt von Pyrker malen.¹⁶ Endlich müssen wir Dénes Pataky berichtigen: in der Geschichte des ungarischen Kupferstiches

erwähnt er ein Blatt von Jenő Doby (1834–1907) als Porträt von Pyrker. Das Blatt stellt aber ohne Zweifel eine andere Persönlichkeit dar.¹⁷

Anmerkungen

1. J. L. Pyrker: Mein Leben. Herausgeg. von A. P. Czigler. Wien 1966.
2. Harasztiné Takács M.: A Pyrker képtár a Szépművészeti Múzeumban (Die Pyrker-Galerie im Museum der Bildenden Künste). In: Pyrker Emlékkönyv. Red. von Gy. Hölvényi. Budapest 1987. S. 205–300. – Kiss P.: A Pyrker-képtár sorsa Egerben (Das Schicksal der Pyrker-Galerie in Eger). In: Művészettörténeti Értesítő XXXVI (1987) S. 131–141.
3. Gy. Rózsa: A Pyrker ikonográfia képtípusai (Die Bildtypen der Pyrker-Ikonographie). In: Pyrker Emlékkönyv S. 301–333.
4. Cennerné Wilhelmb G.: Than Mór. Budapest 1982. S. 21–26.
5. E. Hilmar: Schubert. Graz 1989. Abb. 324.
6. In der Numismatischen Abteilung des Ungarischen Nationalmuseums.
7. R. Feuchtmüller: Leopold Kupelwieser und die Kunst der österreichischen Spätromantik. Wien 1970. Nr. 610.
8. J. L. Pyrker: Mein Leben. Wien 1966. S. 134.
9. Costa: Sechs Tage in Venedig 1824. In: Archiv für Geschichte, Statistik und Kunst 1827. S. 497.
10. H. W. Singer: Neuer Bildniskatalog. Band IV. Nr. 28990. Neudruck 1967. (Abgebildet in: Ernst Lemberger: Die Bildnis-Miniatur in Deutschland von 1550 bis 1850. München o. J. S. 280)
11. Österreichisches Morgenblatt 1836. 10. August Nr. 38–39. S. 159–160, 164–166.
12. C. v. Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. Band XII. 1864. S. 44.
13. Wurzbach, Band XX, 1872. S. 124.
14. H. W. Singer: Allgemeiner Bildniskatalog. Nr. 74367. Neudruck 1967.
15. Laut der Zusammenstellung der Bildnisse Pyrkers, die mir Herr Direktor Roland Dobelsberger zur Verfügung stellte. Ihm und auch Herrn Prälat Dr. Norbert Mußbacher, Abt des Stiftes Lilienfeld muß ich auch hier meinen aufrichtigsten Dank aussprechen.
16. K. Lyka: Magyar művészet 1800–1850. (Ungarische Kunst 1800–1850). 2. Aufl. Budapest, o. J. S. 519.
17. D. Pataky: A magyar rézmetszés története (Die Geschichte des ungarischen Kupferstichs). Budapest 1951. S. 105.

Catalogue raisonné

1. *Brustbild in ovaler Umrahmung*, 1820 (Abb. 1)

Unter dem Bild: GIOVANNI LADISLAO PYRKER /Patriarcha di Venezia/Primate di Dalmazia/ Consigl: Int: Att: di S: M.P.R.A. etc.etc. Signiert unter dem Bilde: Nat. Schiavone dip. e inc. Kupferstich, 322x225 mm. Historische Bildergalerie des Ungarischen Nationalmuseums (=HB), Museum der Stadt Budapest (=MB), Österreichische Nationalbibliothek Porträtsammlung- Bildarchiv (=ÖNB), Museo Correr, Venezia (=MC). Ein Werk von Natale Schiavone (1777–1858), Maler und Kupferstecher in Venedig.

Vielleicht nach einer Miniatur, die nach Mai 1820 in Wien entstand, wo der Maler bis 1821 arbeitete.

2. *Brustbild*, Kopf ein wenig nach rechts gewendet, um 1820 (Abb. 4)

Öl auf Leinwand, 63,5x50 cm. Zisterzienserstift Lilienfeld. Auf der Rückseite des stark restaurierten Leinwandes ein sich auf Pyrker beziehender und schwer lesbarer Text.

Das unsignierte Bild ist nach der Signatur des Kupferstiches von Blasius Höfel ein Werk von Johann Höfel (1786–1864). Das beschriebene Exemplar ist vielleicht eine Variante eines größeren Originals.

2/a. *Brustbild in Hermelinmantel*

Unter dem Bild: Joh: Ladislav PYRKER von Felső-Eőr/ PATRIARCH von VENEDIG,/ PRIMAS VON DALMATIEN, GROSS-DIGNITÄR/ und Kron Kapellan des Lombardisch-Venetianischen/ Königreichs, Seiner Kais: Königl: Apostol: Majestät/ wirklicher geheimer Rath. Signiert unten links: Joh.Höfel pinx. Rechts: Bl. Höfel.sc. W: Neustadt. Zuunterst: Der dankbare Ofner Frauen-Verein. Kupferstich, 268x185 mm. Erschien in: Perlen der Heiligen Vorzeit, Ofen 1821. Es gibt eine Variante mit typographisch abweichendem Text. HB, BM, ÖNB. Nach Dobelsberger gibt es einen Zustand mit Schleife um den Hals. Ein Werk von Blasius Höfel (1792–1863).

Literatur: J. Wunsch: Blasius Höfel. Wien 1910 S. 154, Nr. 98.

2/b. *Hüftbild*

Öl auf Leinwand, 95x77 cm. Unsigniert, wahrscheinlich von J. Höfel. Diözesanbibliothek, Eger.

3. Brustbild (Abb. 2)

Unter dem Bild: Giovanni Ladislao Pýrker di Felsó-Eör /Patriarcha di Venezia/ Primate di Dalmazia Gran Dignitario e Cappellano /della Corona del Regno Lombardo-Veneto/ Consigliere intimo attuale di SM.I.R.A. Kupferstich in Punktiermanier, 237x163 mm. ÖNB. Unten mit der Hand geschrieben: nato in Langh li 2 Novb^e 1772 eletto Pat: di 2 Ottob^e 1820./ Da Leone Bonvechiato Librajo in Merceria Ven:

Entstanden vor 1825, dem Jahr, als Pýrker das Kreuz des Ordens der Eisernen Krone erhielt.

3/a. Brustbild in ovaler Umrahmung, vor 1825

Unter dem Bild: Johann Ladislav Pýrker von Felsó-Eör /Patriarch von Venedig/ Primas von Dalmatien Großdignitär und Kroncaplan des/ Lombardisch-Venezianischen Königreiches./ Sr. König. Majestät wirkl. Geh.Rath. Signiert unter dem Bilde: Nach der Natur gez.v. Chr.Frank. Zuunterst: Im Verlage bey Jos.Riedl, bürgl. Buchbinder im Schottenhofe N°. 136. Lithographie, 373x273 mm. ÖNB

3/b. Brustbild

Unter dem Bild. BÜRKER. Signiert unter dem Bilde: Lith.v.Dr.A. Kunike in Wien. Lithographie, 530x346 mm. ÖNB

3/c. Brustbild, im Hintergrund Lilienfeld, nach 1825

Aufschrift unten: LADISLAUS JOH. PYRKER DE FELSO-EOR, NAT. 2. NOV. 1772. IN NAGYLANGH, ABBAS S.ORD.CIST. /CAMPI-LILIORUM FACTUS A. 1812. EPISC. SCEPUS. 1819. PATRIARCH. VENETIAE 1820. PRIMAS DALMATIAE 1821./ ARCHIEP. AGRIENSIS 1827. OBIT 2. DEC. 1847. Öl auf Leinwand, 77x65,5 cm. HB, Inv.Nr. 57.16

Der Dargestellte trägt schon das Ordenskreuz, das Bild entstand also nach 1825.

3/d. Brustbild

Öl auf Leinwand, 70x56,5 cm. István Dobó Museum, Eger, Inv. Nr. 55.367 cm

Das Bild stammt vom Ende des XIX. Jahrhunderts.

3/e. Brustbild

Öl auf Leinwand, 76x63,5 cm. Privatbesitz, Eger

4. Ganze Figur stehend, 1826 (Abb. 5.)

Signiert links unten: JOH: HÖFEL 1826. Öl auf Leinwand, 237x144 cm. Er trägt keinen Ordenskrenz. Links Fenster mit Aussicht auf den Markusplatz in Venedig, rechts an der Wand Bild mit der Ansicht von Lilienfeld. Auf dem Tisch Bücher: Rudolph von Habsburg, Tunisias, Perlen der Heiligen Vorzeit und Biblia Sacra. In der rechten Hand ein Blatt mit der Ansicht von Szepeshely und Unterschrift: Prospect von Zips, 1820. Ein Werk von Johann Höfel (1786–1864).

Literatur: Katalog der historischen Porträtausstellung im Künstlerhaus. 2. Auflage. Wien 1880. S. 169. Nr. 779. – 1000 Jahre Babenberger in Österreich. Wien 1976. Ausstellungskatalog. Nr. 490.

4/a. Brustbild, oval

Öl auf Leinwand, 68x54,5 cm. Dorfmuseum. Tápiószéle. Inv. Nr. 67.463.1. Teilkopie des vorigen Bildes, in veränderter Kleidung mit dem Kreuz des Ordens der Eisernen Krone.

Literatur: Árverési Közlöny XX (1939) 1. außerordentliche Nummer. Nr. 176. – Pest megye műemlékei (Die Kunstdenkmäler des Komitats Pest). Red. von D. Dercsényi. Band II. Budapest 1958. S. 190–191.

5. Brustbild, 1826 (Abb. 3.)

Unter dem Bild: Exc. D. Joannes Ladislaus PYRKER DE FELSO EÖR./ Patriarcha Venetiarum, Dalmatiae Primas. etc.etc./ S.C.R. et A.M. Consiliis int. /Insig.Ord. Coronae Ferr./ Eques I. Class. etc.etc. Signiert unter dem Bilde links und rechts: A. Viviani dis.e.inc.in Venezia 1826. Kupferstich, Papier, 266x190 mm. HB, ÖNB, MC.

Erschien mit ungarischem und deutschem Text in: Rudolph von Habsburg, neue Auflage, Wien 1827.

Literatur: Grosse Welt reist ins Bad. Ausstellungskatalog. München 1981, Nr. 64.

5/a. Brustbild

Unter dem Bild: Felső-Eőri /PYRKER LÁSZLÓ JÁNOS/ PATRIARCHA /Egri Érsek/ 's a' T. /IOANNES/ LADISLAUS PYRKER /de

FELSŐ-EÖR./ Patriarcha /Archiepiscopus Agriensis/ cet.cet. Signiert unten links: Bauer del. Rechts: Ehrenreich sc. Zuunterst: Eleven képéről rajzolta. Kupferstich, Papier, 248x180 mm, HB, BM, ÖNB. Adam Ehrenreich (1784–1852) war ein in Wien und Budapest arbeitender Kupferstecher, Bauer ist nicht identifizierbar.

Literatur: Thieme-Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler, Band III.Lpz 1909. S. 72. (Das Bildnis stammt von Wilhelm Gottfried Bauer) – Rózsa, Gy.: Ehrenreich Ádám forrásai (Die Vorlagen von Ádám Ehrenreich). In: Művészettörténeti Értesítő VIII(1959) S. 66.

5/b. Brustbild, 1828

Unter dem Bild: J. L. PYRKER /de Felső-Eőr/ Patriarch Erzbischof von Erlau,/ Obergespan der Heveser und Szolnoker Komitate, /k:k: Geheimrath, Ritter des Ordens der eisernen Krone/ erster Klasse etc.etc. Signiert unten links: Collar lith. Zuunterst: Lithogr.bey.J. Schmid Pest. Lithographie, Papier, 155x98 mm. Erschien in: Der Spiegel 1828. Nr. 18. Ferenc Collar war ein Lithograph, der am Anfang des 19. Jahrhunderts in mehreren Städten Ungarns arbeitete.

5/c. Brustbild, 1830

Unter dem Bild: FELSŐ-EÖRI /PYRKER JÁNOS LÁSZLÓ,/ Patriarcha, Egri Érsek,/ Heves és Külső-Szolnok egyesült Vármegyék'/ Örökös Fő-Ispánja,/ Csász. Kir. Belső. Titk. Tanácsos,/ a' Vas-Korona Rendének Nagykeresztese. Kupferstich, Papier, 205x125 mm. Erschien in: A SZENT HAJDAN GYÖNGYEI... PYRKER JÁNOS LÁSZLÓ UTÁN KAZINCZY FERENC... Budán 1830. ÖNB

5/d. Brustbild

Unter dem Bild: J.L. PYRKER /de EELSŐ [!]-Eőr,/ Patriarch, Erzbischof von Erlau, K.K.östr.Geheimrath,/ Ritter des Ordens der eisernen Krone erster Klasse, /Obergespan des Geweser Comitats in Ungarn/ etc.etc. Signiert unten rechts: Brand. Zuunterst: Steindr. v.R.Weber, Lithographie, Papier, 184x142 mm. HB. Über Brand und Weber haben wir keine Angaben.

5/e. Brustbild, 1833

Unter dem Bild: PYRKER.Rechts unten: Str.v.K.Pönicke & Sohn. Lithographie, 250x202 mm. Erschien in: Der Bote von und für Ungern 1833.Nr.40. S. 158–159.

5/f. Brustbild, 1836

Unter dem Bild: LADISLAUS PYRKER. /Lith.Anst.v.Pobuda, Bess et Cie Rechts unten: Lewald's Europa II. Band.1836. Lithographie, 215x143 mm. HB, ÖNB.

5/g. Brustbild

Unter dem Bild: PYRKER.Lithographie, 271x215 mm. HB.

6. Büste, vor 1827

Marmor, Höhe um 80 cm. Einst mit Aufschrift: Jo.Bapt.Ladislaus Pyrkerius Patriarcha Venet. Seminario Patriarcale, Venedig.

Ein Werk von Giuseppe de Fabris (1790–1860).

Literatur: G.Moschini: La chiesa e il Seminario di Sta. Maria della Salute in Venezia. Venezia 1842.

7. Brustbild, 1827 (1830)

Avers: LADISLAO PYRKERIO PATRIARCHAE VENETIARUM. Signiert unten: A FABRIS VTINENSIS SCULP. Revers: VIRO DOCTRINA PRUDENTIA GRAVITATE PROBATISSIMO PATRIMONII PAUPERUM STRENUO ASSERTORI QUINDECIM VIRI MENDICITATE EX URBE TOLLENDATA VT TANTI PRAESIDIS AGRIENSIS PONTIFICATUM ADEUNTIS NOMEN HONOS BENEFACTA AETERNARENTUM MDCCCXXVII. Silberne Medaille, Durchmesser: 52 mm. Münzkabinett des Ungarischen Nationalmuseums (=MK), Christliches Museum, Esztergom. Ein Werk von Antonio Fabris (1792–1865).

Literatur: Thieme-Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler Band XI.Lpz. 1915, S. 168.

7/a Brustbild, 1829

Reproduktion der obigen Medaille. Signiert unten rechts: Luigia Pascoli inc. Kupferstich, 170x118 mm. Erschien in: OFFERENDOSI

/DALLA COMMISSIONE DELLA/ PUBLICA BENEFICENZA /in Venezia/ UNA MEDAGLIA DI ONORE /ALLA ECCELLENZA REVERENDISSIMA/ DI MONSIGNORE /GIO: LADISLAO PYRKER/ ... Venetia, MDCCCXXIX. Luigia Pascoli (gest. 1885) war eine Venezianische Malerin.

8. Büste, 1827

Das Original aus Marmor von Johann Nepomuk Schaller (1777–1842) ist nicht erhalten.

Literatur: S. Krasa-Florian: Johann Nepomuk Schaller (1777–1842). Ein Wiener Bildhauer aus dem Freundeskreis der Nazarener. Wien 1971 S. 210. Nr. 86.

8/a. Büste (Abb. 6.)

Kopien der vorigen Büste. Aufschrift vorne: Johann Ladislaus Pyrker von Felső-Eör. Erzbischof von Erlau. Am Büstenrand: J.S. – F. 829. Kopien in Biscuit: Historisches Museum der Stadt Wien. Sammlung Dobersberger, Wien, Baron Cleo von Hammer-Purgstall, Hainfeld, Zisterzienserstift Lilienfeld (Höhe: 35 cm).

Literatur: S. Krasa-Florian a.a.O.

9. Brustbild

Unter dem Bild: Felső Öri /PYRKER JÁNOS LÁSZLÓ,/ Patriarcha 's Egri Érsek. Signiert unter dem Bild: F. Wolf lith. Links: a Bécsi Kóm. Int. Zuunterst: Közli/ Pónori Thewrewk József. Lithographie, 301x225 mm. HB. Franz Wolf war ein Wiener Lithograph in den 1820–1840-er Jahren.

Literatur: Gy. Rózsa: Kazinczy Ferenc a művészetben (Franz Kazinczy in der Kunst). In: Művészettörténeti Értesítő VI(1957) S. 183.

9/a. Brustbild

Variante des Vorigen mit Facsimile der Unterschrift: Felső Eöri Pyrker J. László/ Patriárka Érsek. Erzbischöfliches Wappen, darunter: Magyar Pantheon. – Ungarisches Pantheon. Zuunterst: Kiadta/ Pónori Thewrewk József./ Gramich sajátja. Lithographie, 335x232 mm. HB, ÖNB.

9/b. Brustbild

Holzschnitt, Durchmesser: 35 mm. NB

10. Brustbild, 1830 (Abb. 8.)

Signiert links unten: Schmitt/ 1830. Öl auf Leinwand, 74x61 cm, Museum der Bildenden Künste, Moderne Bildergalerie Inv.Nr.79.4.B. Mit rechtem Arm. József Schmitt war ein Pester Maler in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts.

10/a. Brustbild, 1830

Signiert links unten: J. Schmitt/ 1830. Öl auf Leinwand, 63x55 cm. István Dobó Museum, Eger. Inv.Nr. 84.55. In Ovaler Umrahmung, ohne Arm.

10/b. Brustbild, 1831

Signiert rechts unten: Schmitt/ 1831. Öl auf Leinwand, 60,5x47,5 cm. Christliches Museum, Esztergom. Inv.Nr. 56.650. Ohne Arm.

Literatur: Genthon I.: Esztergom műemlékei (Die Kunstdenkmäler von Esztergom). Budapest 1948 S.58.

10/c. Brustbild, 1831

Signiert links unten: Jos. Schmitt/ 1831. Öl auf Leinwand, 75x61 cm. Priesterseminar, Eger. Mit rechtem Arm.

Literatur: Heves megye műemlékei (Die Kunstdenkmäler des Komitats Heves). Red. von D. Dercsényi u.P. Voit. Band II. Budapest 1972. S. 296.

10/d. Brustbild, 1831

Signiert links unten: Jos. Schmitt/ 1831. Öl auf Leinwand, 75x61 cm. Privatbesitz, Eger.

11. Feierliches Mittagessen anlässlich der Krönung Ferdinands I. 28.IX.1830 (Abb. 17.)

Farbige Lithographie, 340x560 mm. HB. Pyrker spielte eine wichtige Rolle bei der Krönung Ferdinands I. in Preßburg. Außer dem Mittagessen

war er im Dom und bei der Eidesleistung anwesend. Der Wiener Lithograph Eduard Gurk verewigte die Ereignisse in einer aus 12 Stücken bestehenden Serie von schwarz-weißen und farbigen Lithographien. (Erinnerungs-Blätter an die Krönung S.k.H. Erzherzogs Kronprinzen Ferdinand zum König von Ungarn in Preßburg. Pyrker ist bei Nr. 2–3. 6, 8 anwesend). Die Gesichtszüge der Anwesenden sind sehr klein und schematisch.

12. Hüftbild, 1832 (Abb. 9.)

Signiert unten rechts: Danhauser / Erlau 832. Öl auf Leinwand, 115x92 cm. Erzbischöflicher Palast, Eger. Ein Werk von Josef Danhauser (1805–1845).

Literatur: Barcsay-Amant Z.: Eger vár és város régi ábrázolásai (Alte Darstellungen von der Burg und Stadt Eger). Eger 1938. Band II. Nr.193. – A. Roessler: Josef Danhauser. Wien, 1946. S. 80. – Heves megye műemlékei. Band I. Budapest 1968. S. 285, Band II. Budapest 1972. S. 519.

12/a. Hüftbild, 1832

Signiert rechts unten: Danhauser / Erlau 832. Öl auf Leinwand, 130x90 cm. Hauptpfarre, Eger.

Literatur: Barcsay-Amant op.cit. Nr. 109.

12/b. Hüftbild

Unter dem Bild: S. Exc. Herr Joh. Ladislav/Pyrker/Patriarch von Venedig, Primas von Dalmatien, etc./Sr. Majestät wirkl. geh. Rath. Großband des Oestr. / Ordens der eisernen Krone. Signiert unten rechts: Jos. Danhauser del. Links: Kriehuber lith. In der Mitte: lithog. Institut. Lithographie, 225x167 mm. ÖNB.

Literatur: W.v. Wurzbach: Katalog der Porträtlithographien Josef Kriehubers. Wien – Bad Bocklet. Zürich 1955. Nr. 1741.

12/c. Brustbild

Öl auf Leinwand, 62,5x46,5 cm. HM. Inv.Nr. 1219. Aus der Mitte des 19. Jahrhunderts.

Literatur: Barcsay-Amant op.cit. Nr. 191.

12/d. Brustbild

Öl auf Leinwand, 77x65 cm. Erzbischöflicher Palast, Eger. Aus der Mitte des 19. Jahrhunderts.

Literatur: Barcsay-Amant Z.op.cit. Nr. 190.

13. Brustbild, 1834

Unter dem Bild: J.L. PYRKER. Signiert unten links: Kriehuber / 1834. Rechts: ged. bei Leykum et Cie. Zuunterst: Wien bei L.T. Neumann. Lithographie, 377x272 mm. HB, ÖNB (gegenseitige Variante), Zisterzienserstift Lilienfeld. Ein Werk von Josef Kriehuber (1800–1876).

Literatur: Wurzbach op.cit. Nr. 1742 (ergänzt mit dem Text: Gedr. bei L. Förster)

13/a. Brustbild, 1834

Gegenseitige Kopie. Unter dem Bild: J.L. Pyrker. Signiert unten links: Kriehuber 834. Zuunterst: gedr. bei Leykum & Co. Lithographie, 435x295 mm. HB.

Literatur: C.v. Wurzbach op.cit. Nr. 1743.

14. Kopf im linken Profil 1836. (Abb. 11.)

Unter dem Bild: JOHANN LADISLAUS/PYRKER VON FELSŐ-EÖR. Holzschnitt, 237x172 mm. Erschien in: EHRENSPIEGEL. / Österreich's National-Prachtwerk, / Herausgegeben von / Blasius Höfel... / Die Modelle zu den Porträten besorgt Herr Daniel Böhm / k.k. Hofkammer-Medailleur, die Biographien Herr Archivar Franz Tschischka. Band I. Wien 1836. Nr. VI. S. 214. HB. Der Kupferstecher Blasius Höfel lebte 1792–1863, der Medailleur Joseph Daniel Böhm 1794–1865.

Literatur: J. Wünsch: Blasius Höfel. Wien 1910. S. 52, 214.

15. Büste, 1835 (Abb. 7.)

Marmor, Höhe: 83 cm. István Dobó Museum, Eger. Inv. Nr. 70.3.1. Entstand der Literatur nach 1835. Ein Werk von Marco Casagrande (1806–1880).

Literatur: Pálinkás L.: Marco Casagrande. Adatok a XIX. századi olasz–magyar művészeti kapcsolatok történetéhez (Marco Casagrande. Angaben zu der Geschichte der italo–ungarischen Kunstbeziehungen). Sonderdruck aus: Olasz Szemle 1942. S. 13. – Heves megye műemlékei. op.

cit. Band II. S. 174. – Tombor, T.: Marco Casagrande scultore trivigiano. Treviso 1980. Band II. S. 65.

15/a. Büste

Auf dem Postament: PYRKER L. Signiert hinten: K. IZSÓ Casagrande után 1870. Marmor, Höhe: 75 cm. Ungarische Nationalgalerie, Skulpturensammlung, Inv. Nr. 53.212. Ein Werk von M. Izsó (1831–1875).

Literatur: Az Országos Szépművészeti Múzeum állagai. IV. Magyar Történelmi Képcsarnok. Budapest 1915, S. 258. – Weisz A.: Izsó Miklós élete és művészete (Leben und Kunst von M. Izsó). Budapest 1939 S. 63.

16. Brustbild, 1839 (Abb. 12.)

Unter dem Bild: J. L. PYRKER. Signiert unten links: Daffinger gemalt. Rechts: Stahlstich v.C. Mahlknecht in Wien. Stahlstich, 276x178 mm. Erschien als Titelblatt in: Johann Ladislav Pyrker's Sämtliche Werke, Stuttgart und München 1839. HB, ÖNB.

16/a. Brustbild

Unter dem Bild: J.L. Pyrker. Signiert unten links: TC. Rechts: Medau in Prag Leitmeritz. Kupferstich, umgeschnitten, 203x143 mm. HB, Sammlung Dobersberger (Nach ihm erschien in: Erinnerungen an merkwürdige Gegenstände ... Red. von H. Urbani, hg. von C.W. Medau. Jahrgang 23, Wien, Prag und Leitmeritz, 1843).

16/b. Brustbild

Gruppenbild mit Grillparzer, Zeidlitz, Fr. Halm, Deinhardstein, Castelli, Bauernfeld, Seidl, Vogl.

Unter dem Bild: CICLUS / ausgezeichnete / I Oesterreichischer Dichter. Zuunterst: Zu haben bei dem Verfasser: Josefstadt No. 195. Unten links: Gemalt u. lith.v. Matth. Kern. Rechts: bei Joh. Höfelich. Lithographie, 565x407 mm. ÖNB. Matthäus Kern (1801–1852) Maler und Graphiker in Wien.

17. Brustbild, 1837 (Abb. 15.)

Unter dem Bild: Johann Ladislaus Pyrker, geb: zu Langh 2ten November 1772. / Patriarch-Erzbischof von Erlau / Dresden 30^t July 1837.

Schwarze Kreide auf Papier, 370x265 mm. Staatliche Kunstsammlungen, Kupferstichkabinett, Dresden, Inv. Nr. C 3309. Ein Werk von Carl Christian Vogel von Vogelstein (1788–1868).

18. Ansicht von Lilienfeld, im Vordergrunde der Künstler, Pyrker, Ambros Becziczka und Ignaz Castelli, 1839 (Abb. 18.)

Signiert rechts unten: Joh. Höfel 1839. Öl auf Leinwand, 53x66 cm. Zisterzienserstift Lilienfeld. Ein Werk von Johann Höfel (1786–1864).

Literatur: 1000 Jahre Bebenberger. Ausstellungskatalog. Wien 1976. Nr. 497.

19. *Ganze Figur, 1842* (Abb. 16.)

Signiert unten links: Márkosfalvi Barabás Miklós / festé Egerben 1842-ben. Öl auf Leinwand, 245x168 cm. István Dobó Museum, Eger. Inv. Nr. 55.277. Miklós Barabás lebte 1810–1898.

Literatur: Rózsa K.: Beszéd, melyet azon alkalommal, midőn ... Pyrker János László ... egeri lakosok által készítettett életnagyságú képe a város tanács termében folyó 1843. év tavaszho 30-án ünnepélyesen lepleztetnék... (Rede bei der Enthüllung des Bildes von Pyrker im großen Ratsaal des Stadthauses...) Eger o.J. – Kaschuba D.: Az egeri gymnasium (Das Gymnasium in Eger). In: A ciszterci rend egeri kath. főgymnasiumának értesítője az 1894–1895. iskolai évre. Eger 1895 S. 82. – Barcsay Amant Z.op.cit. Nr. 183. – Barabás Miklós Önéletrajza. (Selbstbiographie von M. Barabás). Kolozsvár 1944 Nr. 796 und passim. – Az egeri képtár (Die Bildergalerie von Eger). Budapest 1960. Nr. 77. – Heves megye műemlékei. op.cit. Band. II. S. 127. – Szvoboda G.: Barabás Miklós. Budapest 1983 Tafel 28.

19/a. *Ganze Figur*

Öl auf Leinwand, 92,5x72,5 cm. Erzbischöflicher Palast, Eger. Kopie von Nr. 19. von einem unbekanntem Maler.

20. *Brustbild im linken Profil, 1842*

Avers: IOANNES. LADISLAUS. PYRKER.PATRIAR, ARCHIEPISCOPUS. AGRIENSIS. Signiert unten: J. SCHÖN. Revers: ANNO.1792.DIE.18.OCT. SACR.ORDINEM,CISTERCIENS.CAMPILILII.INGRESSVS. Im Hintergrund Ansicht von Lilienfeld. Darunter:

EIVSDEM.DIEI.IVBILAEVM.IBI.CELEBRAT.ANNO 1842. Silbermedaille, Durchmesser: 45 mm. MK. Ein Werk von Josef Schön (1809–1843).

21. Brustbild, 1842. (Abb. 10.)

Unter dem Bild: J.L. Pyrker / geb. den 2ten November 1772. Signiert unten links: Kriehuber / 842. Rechts: Gedr. bei Joh. Höfelich. Rechts unten: Beilage zur Wiener Zeitschrift N° 227 / den 12. November 1842. Lithographie, 225x134 mm. HB, ÖNB (Exemplar ohne Erscheinungsbezeichnung). Ein Werk von Josef Kriehuber (1800–1876). In der Wirklichkeit erschien es in: Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode. Am 12. November 1842, in der Nummer 226, wie es S.1808 geschrieben ist.

Literatur: C.von Wurzbach a.a.O.Nr. 1744.

21/a. Brustbild.

Unter dem Bild: J. L. PYRKER. Signiert unten links: Kriehuber. Rechts: gedr. b. Joh. Höfelich. Lithographie, 202x105 mm. ÖNB. Erschien in: Illustrierte Zeitung VI(1846) Nr.132. 20. Januar, S. 29.

21/b. Brustbild.

Skizze, unten mit Bleistift: Ladislaus Pyrker ?. Öl auf Papier, 32x26 cm. Österreichische Galerie, Wien, Inv.Nr. 4030. Ein Werk von Josef Danhauser (1805–1845). Wahrscheinlich benützte der Künstler die Lithographie Kriehubers. Aus der Sammlung Lobmeyr. Die Negative Nr. 524009 in der ÖNB reproduziert ein Gemälde, das eventuell nicht Pyrker darstellt. A. Roessler: Josef Danhauser. Wien-Leipzig 1911. Abbildung 2. ist eine Zeichnung reproduziert, die zwar Pyrker darstellt, kann aber keine eigenhändige Arbeit des Künstlers sein. Sie stammt aus der Sammlung D. August Heymann, ist auch in der zweiten Auflage des Buches zu sehen und erwähnt auch in: Österreichische Porträtausstellung 1815–1914. Veranstaltet vom Verein der Museumsfreunde in Wien. Wien 1927. Vitrine 207. S. 51.

Literatur: Katalog der Historischen Porträtausstellung im Künstlerhaus. 2. Auflage. Wien 1880. S. 185. Nr. 856. – Josef Danhauser. Graphische Sammlung Albertina. Ausstellungskatalog. Wien 1983 Nr.15 (erwähnt die Komposition als 1829 entstanden).

21/c. Brustbild

Signiert unten rechts: Fried.Lieder fecit. Bleistift, auf Papier, 193x145 mm. Christliches Museum Esztergom. Inv.Nr. 4448. Ein Werk von Friedrich Lieder (1780–1859).

Literatur: Esztergom műemlékei. a.a.O. S. 160.

21/d. Brustbild

Unter des Bild: G.L. Pyrker. (Unterschrift in Facsimile). Signiert links unten: Luigia Pascoli dis. Rechts unten: Lit. Kirchmayr. Lithographie, 240x165 mm. MC. Joseph Kirchmair (1806–1845) Maler und Lithograph in München, Luigia Pascoli (gest. 1885) Malerin in Venedig. Nach Dobersberger erschien das Blatt in: Orazione... Venezia 1844.

21/e. Brustbild

Unter dem Bild: J.L. Pyrker. Signiert unten links: Kriehuber del. Rechts: Th.Benedetti sculp. Stahlstich, umgeschnitten, 146x100 mm. Erschien als Titelbild in: Johann Ladislav Pyker's Sämtliche Werke. Neue, durchaus verbesserte Ausgabe. Band I. Stuttgart und Tübingen 1845. Tommaso Benedetti (1796–1863) war ein italienischer Kupferstecher.

21/f. Brustbild

Gruppenbild mit 5 anderen Personen. Oben in der Mitte: PYRKER. Rechts: 1772. Unten links: Verlag C.A. Hartleben in Pesth. Unten rechts: Stahlstich von Carl Mayer's Kunst-Anstalt in Nürnberg. Stahlstich, 221x145 mm. Detail: 54x45 mm, Erschien in: Neuer / PLUTARCH... Band IV. Pest 1846 S. 26–27. Es erschien auch mit ungarischem Text, in mehreren Ausgaben.

21/g. Brustbild

Gruppenbild mit: ZEIDLITZ – FEUCHTERSLEBEN – FRANKL – HALM – BAUERNFELD – EBERT – LENAU – GRILLPARZER – DEINHARDSTEIN – STELZHAMMER – ANASTASIUS GRÜN – SEIDL – VOGL – CASTELLI. Unter dem Detail: PYRKER. Unten: Besondere Abdruck aus Nr. 132. der Illustrierten Zeitung. Signiert unten rechts: X.A.v.E. Kretzschmar. Holzschnitt, 507x345 mm. Detail 69x52 mm. ÖNB.

21/h. Brustbild

Unter dem Bild: J.L. Pyrker. Signiert unten links: Kriehuber del. Rechts: Stahlstich v. Carl Mahlknecht in Wien. Zuunterst: Druck v.J. Niederbühl in Stuttgart. Stahlstich, 273x175 mm. Ernschien als Titelbild in: Bilder /aus dem heiligen neuen Bunde/ und /Legenden / von / Johann Ladislaus Pyrker. Wien 1847 und in: G. L. Pyrker: Il paroco delle Alpi... Roma 1847. Karl Mahlknecht (1810–1893) war ein Wiener Kupferstecher.

22. Schulterbild

Avers: Joh. LADISLAV.PYRKER. Signiert unten: K. Lange. Revers: ERHABENEM TÖNTE SIE NUR. Silberne Medaille, Durchmesser 49 mm. MK, Christliches Museum, Esztergom. Ein Werk von Konrad Lange (1806–1856), entstand wahrscheinlich 1843.

23. Brustbild, 1844 (Abb. 14.)

Signiert unten rechts: Fr.Lieder fecit. Bleistift auf Papier, 264x187 mm. Museum der Bildenden Künste, Graphische Abteilung, Budapest, Inv.Nr. 912–114. Friedrich Lieder lebte 1780–1859.

Literatur: Szabó, J.: Die Malerei des XIX. Jahrhunderts in Ungarn. Budapest 1985, Abb. 5.

23/a. Brustbild, 1844

Unter dem Bild: J.L. Pyrker. Signiert unten links: Lieder. 844. Rechts: Ged. b.Joh.Höfelich. Lithographie, 304x240 mm. ÖNB.

24. Hüftbild, 1844 (Abb. 13.)

Unter dem Bild facsimile der Unterschrift: Pyrker János László Egri Pátriárka-Érsek. Signiert unten rechts: Eybl 844. In der Mitte: Wagner József tulajdona, Pesten. Links: Nyomd.Leykum A. Bécsben. Lithographie, 501x328 mm. HB, MB, ÖNB. Franz Eybl (1806–1880) war ein Wiener Maler und Graphiker, der viel für Ungarn arbeitete.

24/a. Hüftbild

Unter dem Bild: Johann Ladislaus Pyrker von Felső-Eőr, Patriarch-Erzbischof von Erla. Signiert unten rechts: X.A.v.E. Kretzschmar.

Holzschnitt, 205x160 mm. HB, ÖNB. Erschien in: Illustrierte Zeitung X(1848) 12. Februar, Nr. 241, S. 97.

25. Brustbild, 1846 (Abb. 19.)

Signiert unten rechts: Ant.Einsle 846. Öl auf Leinwand, 79x64 cm. HB Inv. Nr. 101.

Literatur: G. Trnka: Anton Einsle (1801–1871), Wien, 1980. Dissertation, Maschinenschrift. Nr. 63. – Művészet Magyarországon (Kunst in Ungarn) 1830–1870. Ausstellungskatalog, Budapest 1981 Nr. 314.

25/a. Brustbild

Unter dem Bild: JOANNES LADISLAUS PYRKER / Patriarcha Archi-Eppus Agriensis. Signiert unten links: EINSLE GEM. Rechts: PRINZHOFER LITH. In der Mitte: GEDR.B.J.RAUH IN WIEN. Lithographie, 480x319 mm. Erzbischöflicher Palast, Eger, Zisterzienserstift Lilienfeld (es gibt Exemplare auf gelbem Grund)

Literatur: G. Rittershausen: August Prinzhofer. Wien-Bad Bocklet-Zürich 1962 Nr. 226.

25/b. Brustbild, 1854

Gruppenbild mit István Dobó, István Telekessy, Károly Esterházy, Mihály Vitkovics, József Szvorényi, Béla Tarkányi und Mihály Kovács. Unter dem Bild: HIRNEVES EGRIEK ARCZKÉPCSARNOKA (Porträtgalerie Berühmter Leute aus Eger). Signiert unten rechts: Rohn 854. / rajzolta. Lithographie, 285x215 mm. HB, ÖNB. Erschien in: F. Kubinyi-I. Vahot: Magyarország és Erdély képekben. Band IV. Pest 1854. S. 53–54, Alajos Rohn war ein Lithograph in Budapest in der Mitte des 19. Jahrhunderts.

25/c. Brustbild, 1855

Unter dem Bild: Carl Mayer's K.A. Nürnberg. Zuunterst: Stuttgart, Verlag von Karl Göpel. Stahlstich, 170x113 mm. Erschien in: Johann Ladislav Pyker's Sämtliche Werke. Neue Ausgabe. Band I. Stuttgart und Tübingen 1855 J. G. Cottascher Verlag. HB, ÖNB.

25/d. Brustbild, 1855

Unter dem Bild: IOANNES LADISLAUS PYRKER PATRIAR-
CHA / anno 1856. Unten unlesbarer Text mit dem Datum Dezember 1855.
Signiert unten links: Federico Zandomeneghi d'anni 14 disegno. Rechts
unten: G. Rebellato lit. Lithographie, 315x248 mm. MC. Federigo Zando-
meneghi (1841–1917) war ein Venezianischer Maler.

25/e. Brustbild, 1897

Signiert unten rechts: Bajzáth 897. Öl auf Leinwand, 68,5x56 cm. Se-
minarium, Eger.

26. Brustbild, 1846

Avers: IOANNI.LADISLAO.PYRKER.PATRIAR. ARCHI-EP-
PO.AGRIENSI. Signiert unten: K. Lange. Revers: SACERDOTI.IVBI-
LAEVM. VIII. DEC. MDCCCXLVI. CELEBRANTI.METR.CAPIT.AG-
RIENSIS.D.D. Silbermedaille, Durchmesser: 50 mm. MK.

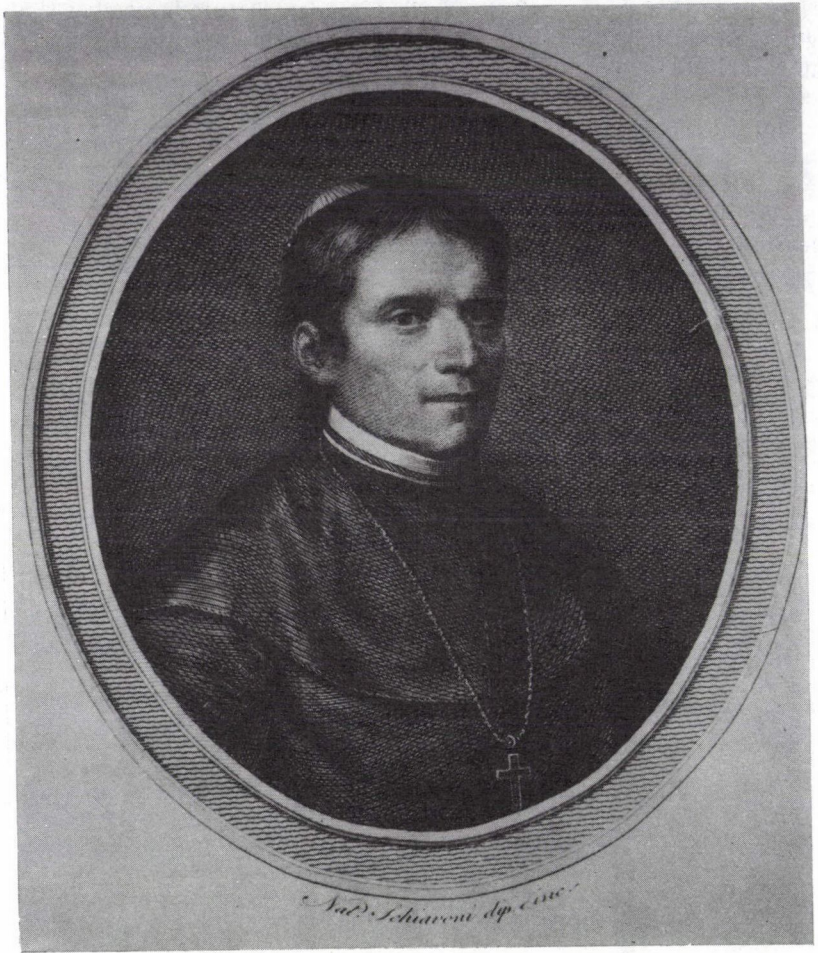

Abb. 1. Kupferstich von N. Schiavoni

Giovanni Ladislao Pyrker di Felso-Cor
Patriarca di Venezia
Primate di Dalmazia Gran Signorario e Cappellano
della Corona del Regno Lombardo-Veneto
Consigliere intimo attuale di S. M. I. R. A.
nato in Krainitz il 2. Aprile 1721 nella P. A. di Crainitz
Da Leon. Demetrius habens in Moravia, S.

Abb. 2. Kupferstich in Punktiermanier von einem italienischen Künstler

Abb. 3. Kupferstich von A. Viviani, 1826

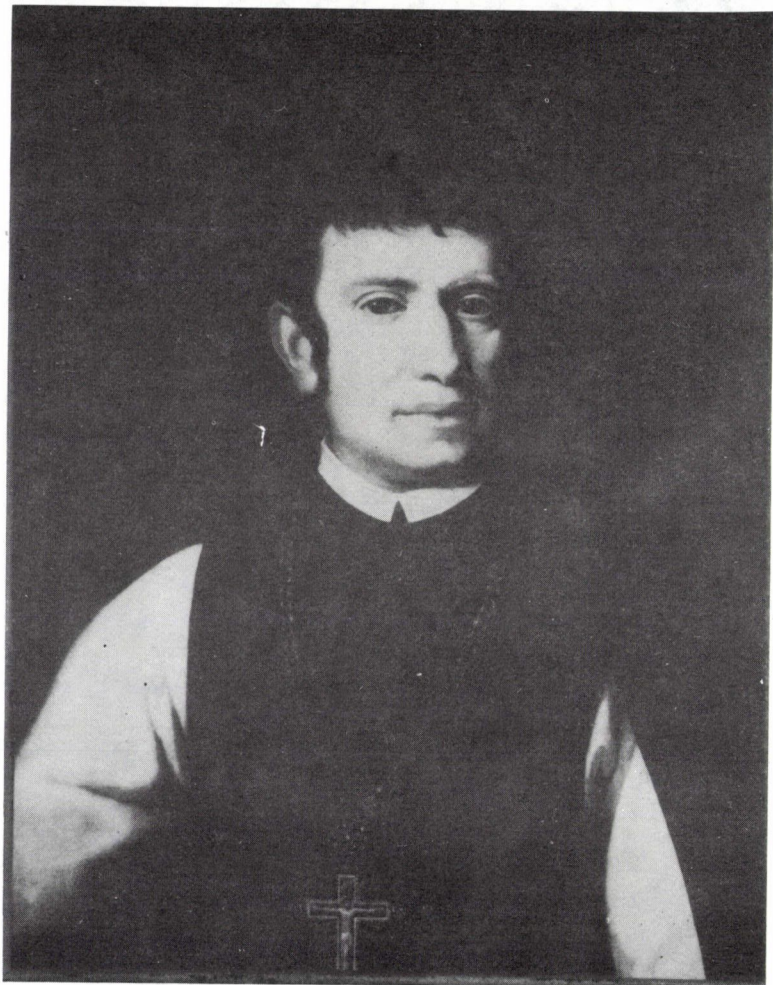

Abb. 4. Ölgemälde von J. Höfel, um 1820, Lilienfeld

Abb. 5. Ölgemälde von J. Höfel, 1826, Lilienfeld

Abb. 6. Büste von J.N. Schaller, Historisches Museum der Stadt Wien

Abb. 7. Büste von M. Casagrande, 1835, István Dobó Museum, Eger

Abb. 8. Ölgemälde von J. Schmitt, 1830, Museum der Bildenden Künste, Budapest

Abb. 9. Ölgemälde von J. Danhauser, 1832, István Dobó Museum, Eger

Abb. 10. Lithographie von J. Kriehuber, 1842

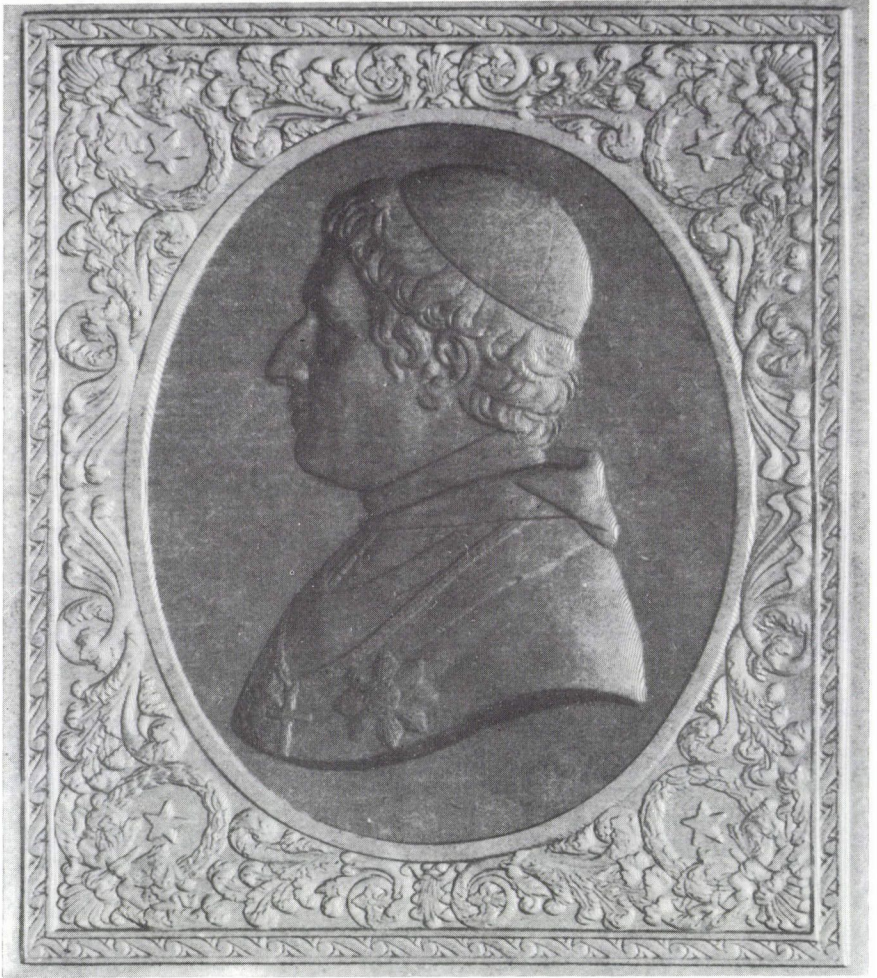

Abb. 11. Holzschnitt, 1836

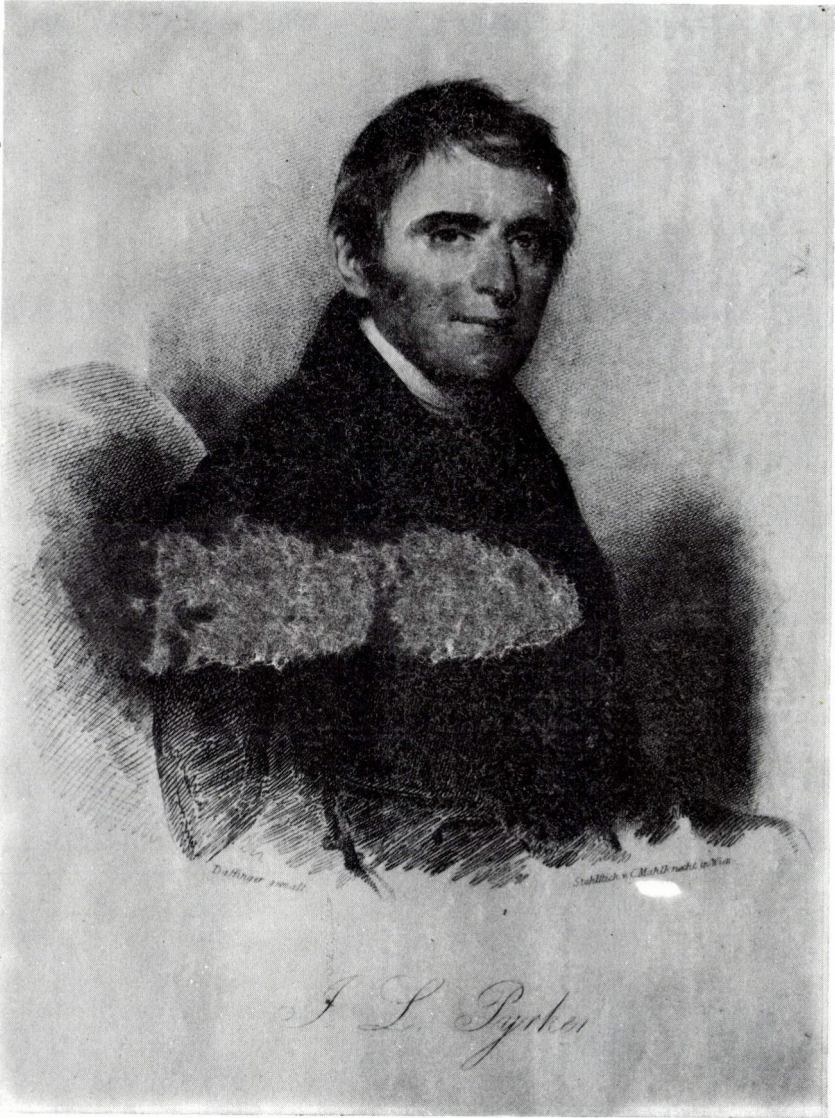

Abb. 12. Stahlstich von K. Mahlnecht nach M. M. Daffinger, 1839

Abb. 13. Lithographie von. F. Eybl, 1844

Abb. 14. Zeichnung von F. Lieder, 1844, Museum der Bildenden Künste,
Budapest

**Abb. 15. Zeichnung von Vogel von Vogelstein, 1837, Staatliche
Kunstsammlungen, Dresden**

Abb. 16. Ölgemälde von M. Barabás, 1842, István Dobó Museum, Eger

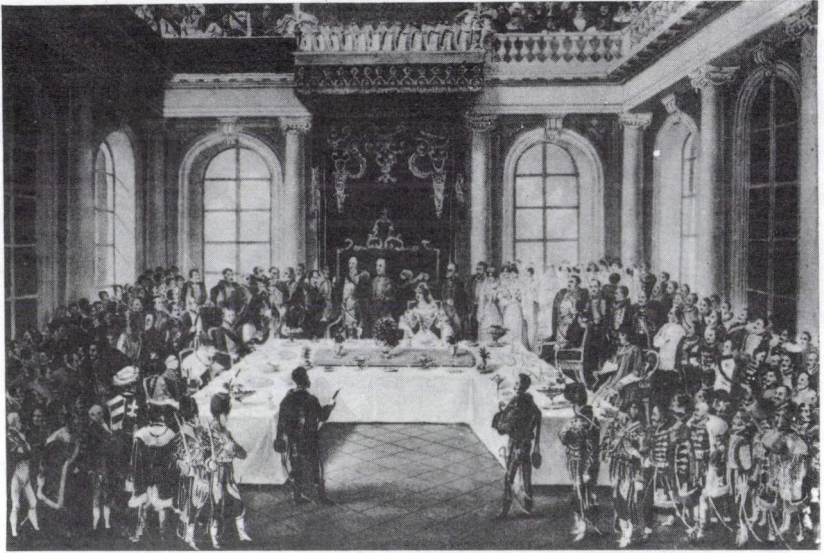

Abb. 17. Farbige Lithographie, 1830

Abb. 18. Ölgemälde von J. Höfel, 1839, Lilienfeld

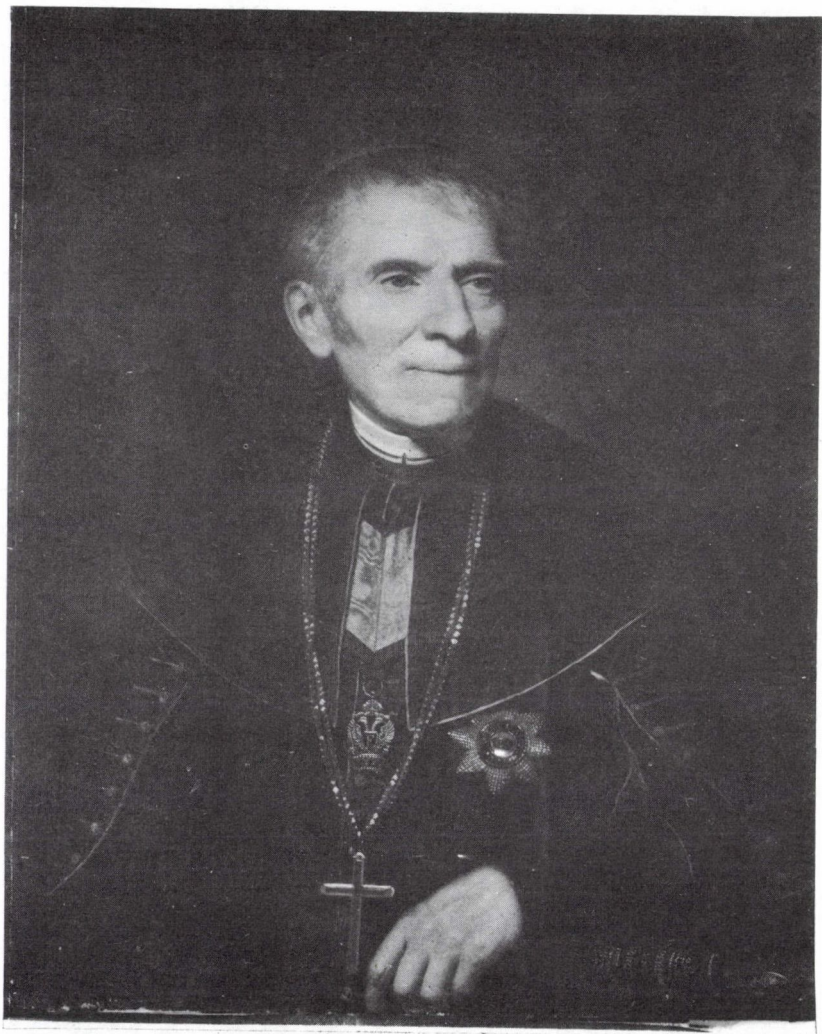

Abb. 19. Ölgemälde von J. Einsle, 1846, Historische Bildergalerie
des Ungarischen Nationalmuseums

Adalék a XX. századi próbaveretekhez

A teljességre törekvő numizmatikai katalógusoknak egyik legnagyobb értéke, hogy felszínre kerülnek az eddig közöletlen, ismeretlen példányok. A többnyire közgyűjtemények anyaga alapján készült katalógusok feltárják mind a közgyűjtemény, mind az ismeretek hiányát, amelyeknek kiegészítése megindul, hogy ezek birtokában újabb, az előzőnél sokkal teljesebb összefoglalás születhessen.

Huszár Lajos 1979-ben megjelent, a magyar pénzeket közlő katalógusa¹ után már röviddel felbukkantak ott nem közölt példányok; típus-, évszám-, verdejegy-variációk.² Huszár Lajos katalógusára építve Rádóczy Gyula az 1892–1981 között kibocsátott pénzek valaminnyi, általa ismert változatait adta közre.³ Szinte természetes, hogy ez sem lehet teljes, bizonyítva, hogy még a legújabb kor pénzeit tartalmazó katalógus sem nélkülözheti az írásos források melletti konkrét numizmatikai anyagot, amelyekből újabb és újabb példányok kerülhetnek elő a különböző köz- és magángyűjteményekből.

Az alábbiakban Rádóczy Gyula idézett katalógusához – mint legújabbhoz, tehát legteljesebbhez – tesszük hozzá azokat a kiegészítéseket, amelyek tudomásunkra jutottak. Ezek mellett közre adjuk a csak szövegben említett változatok fotóit, kivéve ha Huszár Lajos katalógusában megtalálhatók, valamint a csak „mintás peremmel” jelzett veretek peremrajzeit. A felsorolásoknál Rádóczy Gyula katalógusának sorszámaait követjük.

A korona valuta fémpénzeinél nincs adatunk azt kiegészíteni, itt csupán egy megjegyzést szeretnénk tenni. Rádóczy Gyula szerint a 75. sorszám alatt említett „1” értékjelzéssel ellátott pénz az addigi véleményekkel ellentétben nem krajcárt, hanem fillért jelent, mivel az 1889-es év már a közelgő új rendszer bevezetését jelzi. E véleményt megalapozatlannak véljük, mivel ennek éremképe abba a sorozatba tartozik, amely 10 krajcárosával teljesen megegyezik, ezen pedig a KRAJCÁR felirat szerepel. Megjegyzem-

dó, hogy 1889-ből ennek is van alumíniumverete (Huszár 2163/c), így az „1” értékjelzésű pénz szerintünk krajcárértéket jelent.

138. 20 pengő.

a) Ez a típus 1927-es évszámmal a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében nincs meg aranyból, csak rézből. Huszár Lajos katalógusa viszont említi. Huszár Lajos katalógusát a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye alapján állította össze, s ha ebben ez hiányzott, közölte az őrzési helyet. Itt nem közöl más gyűjteményt, így fel kell tételeznünk Huszár Lajos tévedését. Ha Rádóczy Gyula nem ismeri az arany példányt más gyűjteményből (sajnos ez a katalógus nem közöl őrzési helyet), akkor ez tévedés, azaz 138/a típus nem létezik.

c) fényképe: Huszár: No. 2268. Leltári száma (továbbiakban: Ltsz.): Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár (továbbiakban: MNMÉ.): 16/1961-2.

d) Nem peremdszes, hanem recés és nem az ARTEX megrendelésére készült, hacsak az ARTEX nem készítettett utánveretet.

e) Sajnos Rádóczy Gyula nem említi, hogy e címerváltozat az előzőektől miben tér el. Sem a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében, sem Huszár Lajos katalógusában erre nincs adat.

140. 20 pengő.

A Magyar Nemzeti Múzeumban és Huszár Lajos katalógusában is csak 1929-es évjáráttal van ez a típus.

Megjegyzendő a 20 pengősök valamennyi aranyveretéhez, hogy eredetiségük vitatható. Ugyanis a múzeum gyűjteményébe mindkét példány csak 1961-ben került be, míg a rézveretek 1934-ben. Ennek alapján feltételezhető, hogy az aranyak csak ARTEX rendelésre készültek. Katalógus szerint Rádóczy 138/c-d teljesen azonos, a gyűjteményi példányok azonban kissé eltérnek egymástól. Az arany keményebb, az értékjelzés száma és betűi, valamint a verdejegy betűi nagyobbak, mint a rézpéldányon. Szemmel láthatólag nem azonos verőtővel készültek.

Mindezek a jelenségek kétségesessé teszik, hogy az aranypéldányok a feltüntetett verési évben készültek.

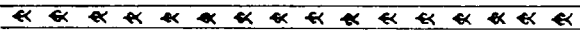
141. 10 pengő.

b) pereme sima.

141/A 10 pengő.

Nem a 141. változata, hanem másik típus. Egyértelműen a 139. számú 20 pengőshöz tartozik, azzal képez egy sorozatot. Csak rézből készült példány ismeretes; pereme sima. Ltsz.: MNMÉ. PV.; 2956-1. (1. kép)

142. 5 pengő.

a) peremminta:

Ltsz.: MNMÉ. 110/1976-4.

c) A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében nem létezik. Huszár Lajos ugyan említi a katalógusában – és bizonyára Rádóczy Gyula is ennek alapján írta – ám ez valószínűleg tévedés.

d) peremdsze: mint főtípusé. Ltsz.: MNMÉ. 55/1947-2.

149. 5 pengő. (Horthy)

a) peremdsz: mint 148. főtípusé.

c-d) helyett:

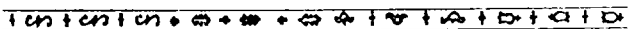
c) mint a), de eloxált ezüst. Ltsz.: 26/1974-18. MNMÉ.

d) mint a), de * 31,65 mm, évszám: 1942. Alumínium, pereme recés. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-19. (2. kép.)

e) mint d), de az érem két oldalán 1,2 mm nagyságú betűkkel: PRÓBA VERET. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-20. (3. kép.)

f) mint a), de * 33 mm. Évszám: 1943. Az érem bal oldalán 1 mm nagyságú betűkkel: PRÓBA VERET. Alumínium. Pereme: recés. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-21. (4. kép.)

g) mint f), de vastagsága: 3,7 mm. A PRÓBA VERET felirat betűinek nagysága: 0,5 mm. Ezüst.

Peremdsz:

Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-22. (5. kép.)

h) mint g), de tombak. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-23.

i) mint g), de alumínium. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-24.

j) mint g), de ólom. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-25.

150. 5 pengő. (Horthy Miklós)

b-d) helyett:

b) mint a), de * 33 mm. Az érem baloldalán 0,7 mm nagyságú betűkkel: PRÓBAVERET. Ezüst. Peremdsz: mint: 149/g. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-26. (6. kép.)

c) mint b), de pereme recés. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-27.

d) mint c), de alumínium. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-28.

151. 5 pengő.

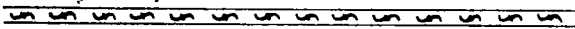
b) változata: A hátlapon a címer feletti korona helyett stilizált búzalkalász van. Az értékjelzés alatt művésznév: IVÁN. Ltsz. MNMÉ. 13/1976. (7. kép.)

155/a. 2 pengő. (Rákóczi Ferenc)

Csak hátlapi veret ismeretes: Rákóczi jobbra néző süveges képe. Felirata: RÁKÓCZI FERENC HALÁLA 200. ÉVÉBEN. 1935.

Elkészült veret nem ismeretes, csupán a verőtőről készült fólialenyomat. 4 Szabó-Bánki: 11758/P (8. kép.)

157. 2 pengő. (Pázmány Péter)

a) peremminta:

b) képe: Huszár: 2290.

158. 2 pengő. (Pázmány Péter)

Peremminta: mint 157/a.

159. 2 pengő. (Liszt Ferenc)

Peremminta: mint 157/a.

160. 2 pengő. (Felvidék)

Peremminta: mint 157/a.

a) képe: Huszár: 2295. (Rádóczy Gyula az általa c)-nek jelzett képét közli.)

161. 2 pengő. (Felvidék)

Peremminta: mint 157/a.

b) képe: Huszár: 2296.

162. 2 pengő.

b) képe: Huszár: 2287.

c) (9. kép.)

g) V (Veszprém) verdejeggyel 1944-es évszámmal. Elkészült veret nem ismeretes, csupán a verőtőről készült fólialenyomat. Szabó-Bánki: 1179V. (10. kép.)

163. 2 pengő.

a-b) perem: sima.

c) mint a), de alumínium. Perem: recés. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-54.

164. 1 pengő.

b) variációja: sima peremmel is létezik. Ltsz.: MNMÉ. 26/1947-32.

c) Ø 23,9 mm. Az átlagvastagsága: 1,5–1,6 mm. Súlya: 5,91 g. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-31.

165. 1 pengő (Erdély)

a) a főtípus peremmintás:

b) peremvariációk:

– sima. Ltsz. MNMÉ.: 26/1974-39.

– recés. Ltsz.: MNMÉ.: 26/1974-40.

166. 1 pengő.

b) (11. kép.)

c) az értékjelzés 1-esének a talpa ferde. (12. kép.)

g) V (Veszprém) verdejeggyel 1944-es évszámmal. Szabó-Bánki: 1181V. (13. kép.)

Elkészült veret nem ismeretes, csupán a verőtőről készült fólialenyomat.

168a. 50 fillér.

50 fillér próbaverete. Előlap: MAGYAR KIRÁLYSÁG; címer. Hátlap: Koszorúban: 50 FILLÉR. 1941 BP:

Változatok:

a) hullámos perem; vas. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-42.

- b) mint a), de alumínium. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-43. (14. kép.)
 c) 10-szögű; vas. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-44.
 d) mint c), de alumínium. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-45. (15. kép.)
 e) 8-szögű; alumínium. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-46. (16. kép.)
 f) 6-szögű; alumínium. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-47. (17. kép.)
 g) mint f), de más a szögelosztás. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-48. (18. kép.)

h) 12-szögű. Elkészült veret nem ismeretes, csupán a verőtőről készült fólialenyomat. Szabó-Bánki: 1182 E/P (19. kép.)

168/b. 50 fillér.

50 fillér próbaverete. Előlap: két vízszintes sorban negatív betűkkel: **MAGYAR KIRÁLYSÁG**. Hátlap: 50 FILLÉR. BP. Sarkított négyzög alakú. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-49. (20. kép.)

170. változata. 20 fillér.

Előlap: Felirat két sorban, évszám két oldalt.

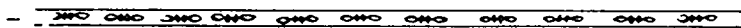
Hátlap: a főtípustól eltérő oldaldísz.

Ólom; az elő- és hátlap külön tervezet. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-52. és 26/1974-53. (21. kép.)

253. 5 forint

b-d) a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében nem léteznek. Huszár 2316. sz. alatt leírt változata valószínűleg tévedés, mert a Rádóczy 254., illetve Huszár 2391. alatt nem említenek ilyen peremváltozatot, ott viszont létezik.

c) helyett: sima peremre nincs adatunk, léteznek viszont az alábbi peremdíszváltozatok:

Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-57.

Ltsz.: MNMÉ. 26/1975-68.

– peremirata mint a), de az N., Z., J., L., P. betűk mint negatív véset. Tombak. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-59.

254. 5 forint.

a-d) PRÓBAVERET feltüntetve, mint Huszár 2391–2392.

Peremdísz:

Itt szerepel a MÁPV betűsor a díszek között. A tombak példányokon természetesen nincs ezüstjel és finomság.

264. 20 fillér.

1947-ből létezik alumínium is. Ltsz.: 26/1974-60.

265. 10 fillér.

1947-ből létezik alumínium is. Ltsz.: MNMÉ. 26/1974-62.

269. 1 fillér.

1946-ban tervezték 1 filléres kibocsátását is. A verőtő elkészült – erről fólialenyomat van – de nem került kiverésre. Szabó–Bánki: 1204A/P. (22. kép.)

Jegyzetek

1. Huszár Lajos, Münzkatalog Ungarn. (Budapest 1979)
2. A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának leltárkönyvei Huszár Lajos említett katalógusa kéziratának elkészülte után.
3. Rádóczy Gyula, A legújabbkori magyar pénzek. (1892–1984). (Budapest 1984)
4. Szabó József–Bánki Sándor, Próba pénzérmek névtára. É.n. Kézirat a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában.

Ein Beitrag zu den ungarischen Abschlägen aus dem 20. Jahrhundert

Die ungarischen Landesmünzen Pengő und Forint (von 1926 bis zu den heutigen Tagen) wurden am ausführlichsten und vollkommensten in den Katalogen von Lajos Huszár 1979 und von Gyula Rádóczy 1984 vorgestellt. Trotzdem kamen neuere Typen, bzw. Varianten zum Vorschein. In diesem kurzen Beitrag werden die bisher unbekanntes bekannt gemacht.

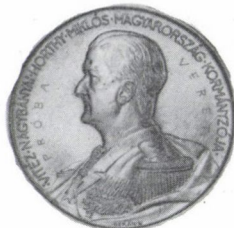
I. tábla

1. kép (No. 138)

2. kép (No. 149/d)

3. kép (No. 149/e)

4. kép (No. 149/f)

5. kép (No. 149/g)

II. tábla

6. kép (No. 150/b)

7. kép (No. 151)

8. kép (No. 155/a)

9. kép (No. 162/c)

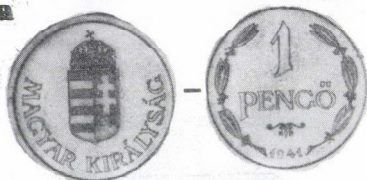

10. kép (No. 162/g)

III. tábla

12. kép (No. 166/c)

11. kép (No. 166/b)

14. kép (No. 168/a/b)

13. kép (No. 166/g)

16. kép (No. 168/a/e)

15. kép (No. 168/a/d)

18. kép (No. 168/a/g)

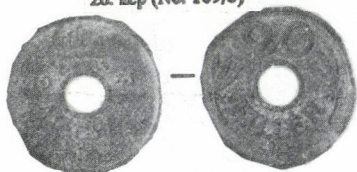
17. kép (No. 168/a/f)

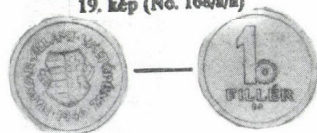
20. kép (No. 169/b)

19. kép (No. 168/a/h)

22. kép (No. 269)

21. kép (No. 170 vált.)

Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből IX–X.

Tanulmányunk VIII. fejezetében már utaltunk arra – ha csak néhány mondat erejéig is –, hogy a II. világháború a Fegyvergyárat súlyosan megrendítette. Itt nemcsak az utolsó év légitámadásaira, a tekintélyes károkat okozó hűvösvölgyi, pápai, losonci, magyaróvári, steyeri kitelepítésekre, hadiszákmányként elvitt gépekre, jóvátételbe leszerelt modern gépsorokra kell gondolnunk, hanem a szellemi tőke csaknem teljes megsemmisülésére, az évtizedek alatt nem kis áldozatokkal kiépített piachálózat átrendezésére, sőt nagyrészt elvesztésére és a valójában soha jónak nem tartott, s mégis extraprofitot eredményező üzemi adminisztráció pusztulására is. Természetesen ezúttal sem hanyagolható el az az egész magyar gyáriparra érvénnyel bíró felbecsülhetetlen veszteség, amit a politikai vezetés rövidlátása, a Kincstár szervezetlensége, a katonai apparátus kiszolgáltatottsága és felkészületlensége, s az ezekkel szorosan összefüggő hitleri koncepció érvényesülése okozott.

A mondottakból adódik, hogy a Magyar Fegyvergyár, élén a rendkívüli képességekkel rendelkező Dammang Andrással, képtelen volt olyan üzleti eredményeket elérni, illetve extraprofitra szert tenni, amely a konkrét háborús pusztítás ellenére is biztosíthatta volna a háború alatt oly sokat emlegetett alapelvet, miszerint erős pozícióból kell a békekorszakban az első lépéseket megtenni.⁹³⁶

A vagonkárók egy részét a bombatámadások okozták. A fegyverosztály teljesen elpusztult, az épületek és gépek hasznavetetlenekké váltak, így az új élet megindulásakor ezekkel számolni nem, illetőleg alig lehetett. A Soroksári út többi épülete is megrongálódott, a tetőszerkezeteket és ablakokat belövések érték, s az üvegtartalék egésze megsemmisült. A mintaszalasztalműhely gépfelszerelését teljesen kifosztották. A hiányok pótlásának előfeltétele egy kisebb asztalozóműhely megvásárlása volt, de mivel a szükséges gyalugépek hiányoztak, teljesítőképessége csökkent értékűnek mondható.

A vasöntöde töredékvás előállításához szükséges öntvényüző-tornyát bombatalalat érte, így a gyár vezetősége első lépésként a torony felépítését szorgalmazta. A kúpoló-kemencékhez szolgáló légfúvókat jóvátételi szállításra jelölték ki. Sokáig kérdéses volt, hogy átadására a vállalat kap-e haladékot.

A kovácsműhely súlyos tetőkárokat szenvedett. Elvesztette két értékes, a legmodernebb igényeket kielégítő kalapácsát. A megmaradt berendezésével vagonalkatrészeket, csavarhúzókat tudott előállítani, annál is inkább, mert ennek nyersanyaga a visszamaradt hadi tartalékokból bőségesen rendelkezésre állt.

A géposztályról elvitték az összes modern esztergapadot, fúró- és vésőgépeket, harántgyalukat. Meghagyták a kevésbé korszerű gépeket, amelyekkel nem, vagy alig lehetett a megkívánt pontosság kívánatos fokát elérni. Különösen érzékenyen érintette a fegyvergyári gépgyártást a fogaskerekek előállítására szolgáló, kiváló gyártmányú marókból és köszörülőgépekből álló teljes gépcsoport elvesztése. Ezeket régebbi gyártmányú gépekkel kiváltani nem tudták, s így a várható fogaskerék szükségletet csak külső cégeknél lehetett beszerezni. Ezekből adódott, hogy a géposztály teljesítőképessége 1/3-ára csökkent.

A lámpaosztály gépi berendezése is erősen megfogyatkozott azáltal, hogy a sajtólóműhely eszköztárának nagy részét jóvátételi szállításokra igénybe vették, s a hozzátartozó műszerészüzemből a kitelepítés alkalmával a gépek 4/5-öd részét elszállították. Ami megmaradt, azt a jóvátételi leszerelések tizedelték meg. Ilyen veszteségek mellett természetes, hogy a lámpaosztály kapacitása 1/4-ére, a műszerészüzemé 1/10-ére zsugorodott össze. A megmaradt gépekkel – ha keservesen is – el lehetett kezdeni a petróleum- és villamoslámpák, csillárok, gáz- és petróleumfűzők és a petróleumkályhák, gáz- és szeszmérő-órák gyártását.

A pisztolygyártó üzem, amely a háborút követően tömeggyártásra rendezkedett be, nagyobb károkat nem szenvedett, s így – bár a géppark elavult volt – kéziszerszámok és más hasonló jellegű cikkek nagyban gyártására megfelelt. A vezetés már az első károk felmérésekor hangsúlyozta, hogy ezen üzemszám modern gépekkel való felfrissítése a verseny kieleződésekre elkerülhetetlen lesz, mivel itt fognak készülni a polgári szükséglet részére szolgáló vadászfegyverek és pisztolyok.

A kőbányai telepen lényegesen kevesebb kár keletkezett. Itt folyt a fémöntés is, amely az üzem régi gyártási ágazata volt. Eredetileg három korszerű öntőgéppel rendelkeztek, amelyeket sima felületű kisebb öntvények pontos, gyors előállítására, ún. fröccsöntvények készítésére terveztek. Ezekből egy egészében, míg a másik kettő részben hadiszákmánnyá

lett. A fröccsöntőgépek kiesése folytán a fémöntőde kapacitása 85%-ra esett vissza.

Lényegesen nagyobb veszteség érte az 1937 elején üzembe helyezett fémhengerművet, ahol csupán a lemezek hengerlésére alkalmas Krupp-hengersor maradt meg négy hengerpárral. A mű egyéb berendezését, amely rudak hengerlésére, csőhúzásra, valamint huzalgyártásra volt alkalmas, jóvátételi szállításokra vették igénybe. Így gépberendezésének megfogytatkozása folytán a fémű kapacitása súlyban számítva 35%-ra, értékben pedig megközelítőleg 20%-ra csökkent.

A háborús viszontagságokat viszonylag jobban átvészelte a zománc-edények előállítására kialakított üzemsz. A kitelepítés alkalmával ugyan elvittek néhány excenter-prést, hegesztőgépet és kemencét, de ezek a tartaléksort képezték. A zománcégető műhely gépei és berendezései viszont épségben megmaradtak. A nagyobb arányú gyártás akadályát a szénhiány és a megfelelő méretű vasanyag nélkülözése okozta.

A háborús veszteségek nagysága miatt kell elfogadnunk, hogy a katonai fegyverosztály, a fogaskerékgyártás, a fémrudak hengerlése és a csövek húzása, valamint a huzalkészítés teljesen megszűnt. Ezen felül a legmodernebb szerszámgépek, kevés kivétellel, a gyártás részére elvesztek. Kiestek a termelésből a fegyverosztály teljesen tönkrement gépei. Így egészében a vállalat értékben mért teljesítőképessége 35–40%-a maradt meg.

A korábbiakban utalás történt már arra, hogy a bombatámadások veszélye miatt a vállalat iratanyagának jelentős részét Hűvösvölgybe telepítették ki. A fegyvergyár könyvei, köztük a főkönyv, sőt a főkönyvi kivonat is eltűnt, s így az adósok, hitelezők státusát is csak hozzávetőlegesen lehetett megállapítani. Megsemmisültek a nagyobb szerszámgépek modelljei. Elveszett annak a nagy szellemi értéknek jórésze, amely a műszaki rajzokban és a vállalat normálkalkulációiban volt rögzítve.

A pillanatnyi helyzetet a főkönyv és a könyvelési adatok hiánya miatt a készleteknél interpolációs módszerrel, a gépeknél a modern gépek értékelésével, az épületeknél becslés útján lehetett megállapítani. A gyár az árukészletben keletkezett veszteséget 29 millió aranypengőben, a teljes készlet 80%-ában jelölte meg. Az épületeknél a kár 3 millió aranypengő, azaz mintegy 30% volt, a gépeknél és a berendezéseknél megközelítőleg 18 millió körül mozgott, ami az összérték – nem kapacitás! – 70%-a lehetett. A vállalat tőkéje tehát 50 millió aranypengővel csökkent, ami az érintett vagyonrészek 69%-ára terjedt ki.

A veszteségek természetesen nemcsak műszaki, de üzleti szempontból is igen súlyosak voltak, ha tekintetbe vesszük, hogy a katonai fegyvergyártás a forgalom nagyobbik felét képezte és a legjövődelműbb ág volt a háború előtti különböző gyártásoknak.

A gyár helyzetét elemző iratok, beleértve a Magyar Általános Hitelbank irattárának anyagát is, a törökbálinti lőszergyárról alig-alig emlékeznek meg. Ez a részleg szinte érintetlen maradt. Károsodása mindössze az elektromos távvezetékben, a lakatosműhely szerszámkészletében, raktárkészletekben és néhány munkagépben mutatkozott meg.⁹³⁷

A II. világháború utáni helyzet értékelésénél nem hagyható figyelmen kívül az állandó tényezőként ható, örökségbe kapott szervezési-, kereskedelmi- és gyártáspolitikai koncepció sem.

A Fegyvergyár az 1935-ös fúziót követő konjunktúrában rohamos fejlődésen ment át, mint azt a korábbi fejezeteinkben már felvázoltuk – telepeit kiépítette, gépparkját modernizálta, piachálózatát szélesítette, de a műszaki, kereskedelmi és adminisztratív organizációja ezen nagyszabású átalakulást nem követte. A hadiipari konjunktúra ebben a helyzetben találta a Fegyvergyárat, s a hiányos organizáció kénytelen volt a napi feladatok ellátását biztosítani.

Dammang András, aki 1935–1944-ig vezette a Fegyvergyárat zseniális üzletember volt ugyan, aki a sorsdöntő helyzetekben jól és előnyösen tudott kiigazodni, de Németország helyzetét, győzelmi kilátásait rosszul ítélte meg. Amidón a gyár előrelátó, nemcsak a mában gondolkodó szakemberei figyelmeztették, hogy nemcsak az üzem háború alatti, illetve a fegyverkezési időszakban való foglalkoztatottságát, hanem a gyár békében való rentabilitását is szem előtt kellene tartani, azon nézetének adott kifejezést, hogy „... elegendőnek tartja a hadikonjunktúra teljes kihasználását, mivel ez egyben a gyár pénzügyi helyzetének megerősödését, az épület és géppark növekedését jelenti, a háború befejezése után pedig az új európai gazdasági rendben úgyszólván központilag lesz kijelölve az egyes gyárak feladata – ha tehát a gyár megfelelő gépparkkal rendelkezik, úgy a központi-lag kijelölt gyártásban megfelelő részt kaphat.”⁹³⁸

Már az 1914–1918-as háború után bebizonyosodott, hogy a túlnyomóan frontszükségletre berendezett üzemeknek a legnagyobb gondjuk volt, s ez alól természetesen a FÉG rt. sem volt kivétel, hogy a hadianyaggyártásban dekonjunktúra állt be. A belföldi honvédelmi szervek hadianyagrendelést nem, vagy alig adtak ki, míg az export lehetőség egészen minimális volt.” Ezért a helyesen organizált hadiipari üzemek gépparkjuk adottságainak figyelembevételével, békében elhelyezhető cikkek gyártására is berendezkedtek. Szerkesztési irodájuk, műszaki és kereskedelmi szervezeteik párhuzamosan építik és fejlesztik a gyár hadi-, valamint békegyártási programját.”⁹³⁹

Az egyesülést követő időszakban kialakult, a II. világháborúban haditermelésre átváltott polgári gyártmányok gépi berendezése elavult, a termékek skálája pedig kicsi volt. A közel 80%-os hadi igénybevétel nem ösz-

tönözte a legfelsőbb vezetés nagy részét, hogy az elavult békekonstrukcióit újjakkal pótolja, illetve új gyártási ágakat iktasson programjába.

A másik fő baj, amellyel számolnia kellett a teljes összeomlásból kibontakozni akaró, erősen megtizedelt műszaki apparátussal rendelkező, energia- és nyersanyaghiánnyal küzdő új igazgatóságnak, hogy a háború alatt kialakult, ún. irányított gazdaságnak, amelyben a gyártáshoz szükséges nyersanyagot meghatározott áron az állam adta és az előírt sorrendben legyártott termékeket ugyancsak meghatározott áron az állam vette át – utóhatása a felsorolt nehézségekkel szinte egyenértékű. Ugyanis ezen irányított rendszer mellett a kereskedelmi osztályok tisztviselői csupán adminisztratív jellegű tevékenységet fejtettek ki „... és mivel a vezető tisztviselői réteg ezen irányított gazdasági időperiódus alatt alakult ki, iniciatívára, szervezési képességre, akvizíciós (üzletszerzés, megjegyzés tőlem T. F.) és piacutató tevékenységre, valamint jólszervezett konkurenciával való küzdelemre ezideig szüksége nem volt, és mindebben nem is járatos.”⁹⁴⁰

Az üzem kulcsemberei külföldi tapasztalatokkal nem rendelkeztek, nemzetközi relációban való üzleti ténykedésről nem tájékozottak, legtöbbjük egy nyelvet sem beszélt. Egyértelműnek tűnt, hogy ezzel a tisztviselő gárdával sikeresen felvenni a versenyt a hazai piacokon sem lehetett, de legkevésbé a Fegyvergyár export piacait megteremteni.

A gyár organizációját a Lámpagyártól 1935-ben átvett organizáció és részben a fegyvergyári struktúra képezte még 1945-ben is. Javításokat, módosításokat eszközöltek ugyan, anélkül azonban, hogy egy modern, pontos, mindenre kiterjedő és önmagát automatikussáig ellenőrizni tudó ügyvitel kiépült volna. Bizonyos szervezeti egységek, amelyek nélkül még egy közepesen jól működő mechanizmus is elképzelhetetlen, teljesen hiányoztak. A gyár életében szinte ismeretlen volt az időközli mérlegek készítése, a tartozások naprakész kimutatása. Súlyos lemaradásként értékelhető, hogy csak a gyártott cikkek összességénél tudták kimutatni a nyereséget, illetve veszteséget, de egyes termékek önköltségi árait nem ismerték, s így a veszteséges áruk kiküszöbölésére nem volt mód. Nélkülözték a gépleltárakat, kartotékrendszereket, amelyek feltüntetnék a géppark mindenkori foglalkoztatottságának mértékét. Hiányzott egy színvonalas városi mintaterem és nem utolsó sorban egy gyári könyvtár, amely a műszaki és kereskedelmi szakirodalmat a vezető tisztviselők rendelkezésére bocsátaná.

1945 januárjában megkötött fegyverszüneti szerződés 11. pontja értelmében a Németország elleni háború folytatásához a magyar gyárakat igénybe vették. „... A Nemzeti Bank közgazdasági osztályának számításai alapján ebben a periódusban Magyarország legalább ipari termelésének háromnegyed részével járulhatott hozzá a hitleri Németország elleni felszabadító háborúkhoz.”⁹⁴¹ A kőbányai üzem is már február 20-án meg-

kezdte a termelést zománcédények gyártásával. Ezeket vagonalkatrészek, szerszámok, szerszámgyártó gépek, mezőgazdasági eszközök követték.

A központi kormányprogram, amely 500 mezőny, 10 ezer vasúti kocsis helyreállítását soronkívüli feladatnak jelölte meg, a Fegyvergyárnak kifejezetten jól jött, hiszen már a két világháború között is e területre specializálta magát.

1945 elején a rendelkezésre álló kapacitáshoz még volt elegendő energia és háborús tartaléknak deponált nyersanyag. Az alumínium- és zománcédények gyártásához alapanyagot a szovjet hadsereg biztosított. A munka mozgásba hozta a gépezetet, s ez már eredménynek számított, még akkor is, ha a rezi és főleg a munkabér, vagyis a ráfordítás meghaladta a bevételt. Ennek ellenére igyekezett a gyár munkásainak sorait rendezni és a létszámot feltölteni, ami nem volt egyszerű dolog, hiszen Budapest lakossága 28,5%-kal csökkent és ezen belül a gyáripárban dolgozók száma is jelentősen visszaesett.⁹⁴²

Új jelenségként kell értékelni az állami beavatkozás növekedését. Az adott viszonyok között természetes volt, hogy az anyagellátást, a javak elosztását és a hiteleket az állam koordinálta. A valutakészletek elhurcolása miatt a bankok az állam által biztosított kereteket tudták csak közvetíteni, elsőként azt a 9,5 millió pengőt, amelyet az új, fiatal magyar kormány szavazott meg. Ebből valamelyes összeg a Fegyvergyárnak is jutott.

1945. március 17-én a Fegyvergyár benyújtja gyártási és eladási tervét, megállapítja az átállás mértékét és részletes gyártási tervében felvázolja a kapacitás kihasználásának növekedését 1948-ig. 1945-ben 35%-ban volt meghatározva, 1946-ra 60%, 1947-re 80%, míg 1948-ra elérte a 100%-ot 3x8 órás műszakot figyelembe véve.⁹⁴³ Történik mindez alig 15 nappal azután, hogy az Üzemi Bizottság levéllel fordult az iparügyi miniszterhez, hogy az oroszok megszállták a gyárat, a tisztviselőket, munkásokat nem engedik be és megkezdték a gyár leszerelését. „Ezzel nemcsak telepünk termelő munkájának folytatása válik lehetetlenné és nem kevesebb, mint 6000 munkásnak, kb. 15 000 főnyi családja lesz kenyértelenné, hanem az a veszély is fenyeget, hogy az ország egyik legjelentősebb, korszerűen felszerelt és nemzetközi viszonylatban is mintaszerű ipartelepe a jövőre is kikapcsolódik a nemzeti termelésből.”⁹⁴⁴

Áprilisban az előzetes elgondolások egyre határozottabb formát öltöttek. A szerszámgyártást különösen kihangsúlyozták, mert ezekkel a termékekkel már a háború előtt nemzetközi sikereket értek el. Nagyon fontos volt a vezetés számára, hogy a maradék gépparkkal is mintegy kétszáz szerszámgyártó légyártó volt, ami számításaik szerint évi 10 millió békepengőnek felelt meg. A gépek között nagy szerepet tölthettek be a különböző esztergák, az oszlopos- és állványos fűrőgépek, a véső-, harántgyalu-,

marógépek, körhagys sajtók, fogaskerekes húzósajtó 45 tonna nyomásra, lemezegyengető gépek, huzalhúzó 10 tonna húzóerőre, vasúti kocsikerék sajtók 400 tonna nyomásra. A sorból nem maradtak ki a maró-, húzó-, pemező-, vadásztöltény töltő- és tömeggyártási gépek sem. A régi lámpagyári profilnak megfelelően a termékek között találjuk a petróleum-tűzhegyet, a propán- és butánfűzőt, új típusú gázlámpákat, gázmérőket, autogejzireket, új szesz- és vízmérő konstrukciókat.⁹⁴⁵ Ezeket a készítményeket szeretnék minél jobban megismertetni, s ezért április 19-én már kérjük, hogy a Károly krt. 1. cs. bérházat üzleti célra három évre engedjék át.⁹⁴⁶

1945. május 4-ig az igazgatóságban Bud János, Scitovszky Tibor, Gerlóczy Gyula, Hohenlohe Ferenc, Niomossny Mihály, Rosner István, Ottlik György, Kállay Rudolf, Szinyei Merse Félix, Dammang András, Málnási Bartok György, Kassy Farkas László vannak feltüntetve.⁹⁴⁷ A május 4-i igazgatósági ülésen Ottlik Györgyöt, Dammang Andrást, Fábry Ferencet, Málnási Bartok Györgyöt, Kassay Farkas Lászlót törölték és Ullmann Istvánt vezérigazgatónak nevezték ki, de a cégbíróság ügyvezető igazgatói címmel jegyezte be, mondván: „... a nagyobb cím magában foglalja a kisebbet...”.⁹⁴⁸ A hibás bejegyzést csak 1947. szeptember 15-én korrigálták.

1945. május 18-án a törökbálinti telep is előterjeszti elképzeléseit, a telep megindításának feltételeit. Megközelítőleg 50 munkanap, 250 000 pengő, 10 szakmunkás, 20 segédmunkás elegendő lenne a gyutacsgyártás, robbanópréstestek előállításának megkezdéséhez, olajpréselés vállalásához. 8 óra alatt 100 munkás 10 000 darab bányagyutacsot és 5000 darab bányapréstestet tudna szállítani, amivel az első évben 8–12 millió pengő forgalom várható. Az olajpréselés 50 munkást foglalna le és 2 millió pengő haszonnal járna. Viszonylag rövid idő alatt tudnának berendezkedni tisztítószerekre, növényvédő vegyszerekre és olajderítőföld feldolgozására, ami ugyancsak 250 000 pengős beruházást és száz embert igényelne.

Jelentékenyebb befektetéssel szeretnék megkezdni a csizolópapír, vászonkorong, a textilipari csávázó anyagok gyártását, olajhidrogénezést, nyerskátrány feldolgozását, paraffintermelést, gyógyszeripari termékek, illetve alapanyagok előállítását.⁹⁴⁹

Június 5-én a tervezet első és második fázisát jóváhagyták, a harmadik fázist azonban még nem találták aktuálisnak. A gyógyszeripari termékek gyártása ügyében megállapodtak abban, hogy a Fegyvergyár és a Rex kooperálni fognak, aminek elősegítésére az igazgatók egymás igazgatóságába belépnek.

A törökbálinti telep nagy reményeket fűzött a bányagyutacs gyártásához, mert a vadásztölténygyár székesfehérvári gyára kikapcsolódott. Mivel az Ipari Robbanóanyag Gyár Peremartonban paxitot dolgozott fel,

amelynek felhasználása más irányú, konkurencia nem volt a piacon. Javította a lehetőségeket, hogy a kizárólagossági jog, szabadalmak és licenck az említett két gyárt nem illették meg és így a törökbálinti gyárt sem terheltek. Nem volt közömbös, hogy a gyutacs és a préstest gyártása olcsó alapanyagokból, egyszerű gyártási műveletekkel történt és ugyanakkor igen magas áron lehetett forgalomba hozni.⁹⁵⁰ „... a gyártmányok filléres önköltségi és magas eladási árai közötti jelentékeny marge (haszonrés, megjegyzés tölem T. F.) mellett a szállítási költségek a kalkulációt érezhetően még akkor sem érintenék, ha más gyárak robbanó anyagot a város belterületén dolgozhatnak fel.”⁹⁵¹

A háború után az olajfogyasztás várható növekedése és a rendelkezésre álló 1,5 tonnás sajtolóberendezés a tapasztalatok hiánya ellenére nagy haszonnal kecsgetett.

A vízlágyító, részben pedig vimszerű surolószerek gyártását indokolta tette az alapanyag olcsósága. Ezek „... igen magas áron kerülnek forgalomba és melyeknek eladásánál a Lampart márka biztosítja mindazokat az előnyöket, melyeket egy bevezetett cikk a piacon élvezhet.”⁹⁵²

Tekintettel arra, hogy a törökbálinti telep telekjogilag a Kincstár tulajdonát képezte – úgy döntöttek, hogy ha a tervek reálisnak mutatkoznak ajánlatot tesznek a telkek megvételére.

A vállalat vezetésének optimizmusát mutatja, hogy már 1945 júniusában, a várható kibontakozás reményében a Dürener Metallwerke székesfehérvári fegyver-, könnyűfém-, lemez-, cső- és rúd-üzemét az Elhagyott Javak Kormánybiztosságától ki akarják igényelni.⁹⁵³

Utalás történt már arra, hogy május 4-én Fábry Zoltánt megfosztották vezérigazgatói beosztásától. Fábry a döntést nem vette tudomásul és június 4-én vezérigazgatói aláírással helyzetjelentést küldött a külföldre menekített, eredetileg 4 uszályban tárolt gépekről. Jelentéséből tudjuk, hogy egy uszályt Linzben kiraktak, egy változatlanul Regensburg mellett fekszik, egy uszály rakományát amerikai rendeletre, vasúti kocsikban ismeretlen helyre szállították. A negyedik uszályról nem beszélt, de az utólagosan előkerült iratokból kiderült, hogy az még 1945 áprilisában német kézre került, s mint menekített anyagot, valójában, mint hadizsákmányt német cégek között a Fegyvergyár megkérdezése nélkül kiosztották.⁹⁵⁴

A nyugatra szállított 1165 gépet nemcsak hazahozni és a béketermelés szolgálatába állítani nem tudták, de 1947 júniusában a gépek állapotát sem ismerték.⁹⁵⁵ Így minden figyelmet a meglévő gépparkra kellett összpontosítani. Eleve, mint háborús kárt kellett elkönyvelni azt a 200 munkagépet, amely Budapesten hadizsákmány lett. A megmaradt gépekből 413-at jóvátétel címén leszerelésre kijelöltek. Kőbányára 205 gép esett, a géppark 90%-a. Ezek között volt a 2500 tonnás és egy ezer tonnás hidrau-

likus prés 65 000 és 35 000 font értékben. A jóvátételi leszerelés nemcsak a gyárnak, de Magyarországnak is igen rossz „üzletnek” bizonyult. Példaként hozható fel a Gergely utcai fémhengermű gépsora, amelyet a szovjet fél 470 000 USA dollárral ismert el, míg a Tárcaközi bizottság 806 319 dollárra értékelt.⁹⁵⁶ Ezt az összeget a magyar államnak térítésre kellett volna, de valójában még a tárgyalás fonalát sem igen akarták felvenni.

A vállalat vezetősége egyre gyakrabban fordult az Iparügyi Minisztériumhoz a kőbányai üzem érdekében, de a leszerelést leállítani nem lehetett, annak ellenére, hogy a géppark kizárólagosan szovjet megrendelést elégített ki. A kapacitás szovjet részről való lekötése 1945 júniusában még nagy ráfizetést jelentett, mert a befolyó 50–60 000 pengő heti bevétel ellenében a munkabérekre 180 000 pengőt kellett kifizetni.⁹⁵⁷

A gépek leszerelése körül az alkudozás júliusban tovább folytatódott, s a kilátástalan helyzetben már csak 48 nélkülözhetetlen gép visszatartását szorgalmazzák. Vállalják, hogy ezeket a gépeket 1947. december 31-ig jóvátételbe legyártják és leszállítják. A fennmaradó 16 gépre is szeretnének haladékokat kapni ugyancsak 1947 végéig. Kérik az Iparügyi Minisztériumot, hogy a gépek elszállítása után a kárt a nem érintett hadiüzemekkel ossza meg.⁹⁵⁸

1945 nyarára a háborúból visszamaradt tartalékok egyre inkább felhasználódtak, a pénzügyi helyzet erősen romlott, s így a jóvátételi szállítások inkább súlyosbítták, mint megoldották a halmozódó gondokat. Ilyen körülmények között természetes, hogy a háború alatt körültekintően kidolgozott békeprogramot a szétzilált tőkés vezetés és a hatalomból magának egyre nagyobb jogokat követelő Üzemi Bizottságok kellő gyorsasággal megvalósítani nem tudták.

Az átállást lassította a pénzhány is. Az állam gyakorlatilag annyi pénzt szabadított fel, amelyből a béreket alig tudták kifizetni, nyersanyag vásárlására szinte gondolni sem lehetett. Májusban a gyár kapott ugyan 7 milliót, de ekkorra idehaza nem volt mit venni, a külföldi piacok kiéptetéséhez pedig az eltelt idő kevésnek bizonyult.⁹⁵⁹

1945 nyarán szervezettebbé kezdett válni az állami beavatkozás. Nagy Ferencet újjáépítési miniszternek nevezték ki, aki kidolgozta az iparnak nyújtandó segítség mértékét és alapvetően a hitelek rendjét. Az irányelveket és javaslatokat már augusztusban beterjesztették az Országos Gazdasági Tanácsnak. Ennek nyomán került sor egy Hitelvéleményező Bizottság felállítására is.

1945 augusztusában az üzem 45 millió hitelt vett fel, de a növekvő nyersanyag- és szénhiány miatt a termelés csak lassan emelkedett. A vonatok nem indulhattak, s ezért a magyarországi hadiszállítások koordinálója, Koszov vezérőrnagy a kitermelt szenet hat napon át a gyáraktól megvonta,

aminek következtében az ipartelepek 80%-a hosszabb-rövidebb időre leállni kényszerült.⁹⁶⁰

A meghatározó 1945. augusztus 1. után a jóvátételi megrendelések felgyorsulása volt. Úgy tűnt, hogy a meglévő gépparkkal az elvárásoknak nem tudnak eleget tenni, ezért az ügyvezetői értekezleten a Steyrbe szállított gépek hazahozatalának, illetve az eltűnt fegyvergyári vagyon felkutatásának ügyét ismét napirendre tűzték.⁹⁶¹ A gyár munkáslétszáma ekkor 1163 fő volt, ebből a Soroksári útra 635, míg Kőbányára 528 személy esett. A két teleprezésen a tisztviselők száma 226.⁹⁶²

A Fegyvergyár mögött álló és egyben a legtöbb részvényvel rendelkező Hitelbank a kilátásokat általában kedvezően értékelte, de azért bizalmas feljegyzésben aggódva állapította meg: „A Fegyvergyárnál működő dr. Ullmann vezérigazgatón kívül a Hitelbanknak a vállalatnál más bizalmi embere nincs. A bankkal kapcsolatban álló többi értékes vezető erőt és reszort embert (Sugár, Lukács, Mérő, Brügger, Bruck) a jelenlegi vezetőség láthatóan nem akarja visszavenni.”⁹⁶³

A Fegyvergyár talpraállításának egyik előfeltétele volt a vezetőség sorainak rendezése, a műszaki képzettségű munkavállalók – technológusok, mérnökök, művezetők, egyéb szellemi munkások – önálló magyar, vagy többnyelvű levelezők, kalkulátorok, osztályvezetők, középkaderek népes táborának érdekkeltté tétele és fizetésének meghatározása. Július 16-án a Hitelbank érdekkörébe tartozó vas- és gépipari vállalatok vezetői meg is állapodtak.

A vezetői kategóriában az alábbi havibérek alakultak ki:

Műszaki felügyelők	9 000–10 000 pengő
Főmérnökök	10 200 pengő
Céigazgatók	11 500–13 000 pengő
H. igazgatók	14 000–16 000 pengő
Igazgatók	16 000–20 000 pengő
Ügyvezető igazgatók	25 000 pengő
H. vezérigazgató	27 500 pengő
Vezérigazgató	30 000 pengő

A technológusok 2800 pengővel kezdtek, de mérnöki munkakörben, 8 év után a 7600 pengőt is elérhették.

A művezetők fizetésének felső határa a technológusok kategóriájával megegyezett, míg az alsó határ 5400 pengő volt. A mérnökök 3400 pengővel indultak, de 5 év után nem önálló munkakörben is eljuthattak a 8000 pengőig. Öt év felett a felső határt 9600 pengőben állapították meg. Az

egyéb szellemi munkások kategóriájában 1600 pengőtől 5200 pengőig lehetett keresni 3–5–10 éves gyakorlattól függően. A többnyelvű levelezők, önálló anyagbeszerzők, pénztárosok, vámkezelők, kalkulátorok, önálló könyvelők, eladási képviselők bére 5 éves gyakorlatig 4600 pengőtől 5800 pengőig terjedt. Tíz éven felül a 6800 pengőt is elérhették. Mint érdekeséget említjük meg, hogy a főkönyvelő, főkalkulátor, osztályvezető, vagy más önálló irányító munkakörben alkalmazottak bére 8000 pengőt nem haladta meg.⁹⁶⁴

A Hitelbank fáradozása a bércategóriák kialakítására hiábavalónak bizonyult, mert az infláció mértékének növekedése minden elképzelést felborított.

Augusztus 2-án elvi hozzájárulást kaptak a szeszfőzdek mérő alkalmatosságainak javítására. Jó üzletnek tűnt, mert Magyarországon az Oel Antal cég és 1943-tól a kiskunfélegyházi Szíjjártó Gyula rézműves tevékenykedett csak e szakterületen. A Fegyvergyár a további engedélyek kiadásának megtagadását kérte a Szeszgyedárusági Igazgatóságtól. 10 nappal később már hivatalosan is bejelentették ezen üzemág megindítását, s egyben felhívták a figyelmet a gyár által előállított Szöllősy féle szűrőkészülékre, amely a szeszmérők élettartamát nagyon megnövelte.⁹⁶⁵ Mindez csak kiegészítő foglalkozás, hiszen a gyár kapacitásának 70%-át a jóvátételi termelés kötötte le, míg a maradék 30%-kal a polgári igényeket elégtették ki. A visszamaradt szuronyokból és tusafából kést gyártottak, a srapelhüvelyekből pedig csillárokat. Ugyanakkor a katonai megrendelések zömét autoklávok és szerszámgépek tették ki.

Szeptember 5-én a gyár jóvátételi szerződések szállítására 73 millió pengőt kért és ismételten felvetették a leszerelt fémmű után a kártalanítást, de a felértékelés óta eltelt időben bekövetkezett 30–40%-os drágulás miatt annak összegét a 4 343 000 pengőről már 6 080 000 pengőben, azaz 1 820 000 dollárban állapították meg.

Szeptember 15-én felmérés készült annak megállapítására, hogy az 1944. januári kapacitásból mennyi maradt 1945 szeptemberére és ez hány %-ában van kihasználva. Kiderült, hogy Kőbányán a kapacitás 70%-a sértetlen, de a gépek alig 15% körül működtek. A Soroksári úton csak 20% maradt, de ebből csak 2–3%-ot tudtak hasznosítani. Törökbálinton a kapacitás 80%-a gyakorlatilag érintetlen volt. 1944 januárjában a termelést 8000 munkás és 1000 tisztviselő végezte, míg ez a szám 1945 szeptemberére 1200 munkásra és 23 tisztviselőre esett vissza.⁹⁶⁶

Az év második felében a dolgozóknak egyre több időt kellett fordítaniuk az alapvető élelmiszerek beszerzésére. A selypi birtok, amely a háború alatt, mint vészartalék funkcionált az új rendelkezések értelmében

megszűnt a gyár része lenni. A 750 kataszteri holdat minden tiltakozás ellenére felosztották.⁹⁶⁷

A fegyvergyári kapacitás vizsgálatának egyik oka a gyári termelésben mutatkozó hiányosságok felmérése volt, míg a másik, hogy milyen feltételekkel lehetne a mennyiségi mutatókat kedvezőbbre fordítani. Igaz, a II. világháború utolsó szakaszában a nemzetközi kapcsolatok átrendeződtek, gyakorlatilag elvesztek, de az 1945. augusztus 27-én a vesztes pozíciójából megkötött szovjet–magyar gazdasági egyezmény kelet felé kaput nyitott. Ennek a lehetőségnek a kihasználását nemcsak az alacsonyra nyomott átvételi árak, hanem a tőkehiány is hátráltatta. A szovjet orientáció híveinek nyomására a kormány visszautasította a külföldi segílyt, a felmerülő angol–amerikai kölcsönöket, mert ezekből tartozásainknak nagy részét ki lehetett volna fizetni. A keleti kapcsolatok lazulását politikai kérdésnek tekintették. Emlékeztettek arra az 1945. szeptember 3-án kelt tőkés memorandumra, mely szerint adósságunk letudása esetén „... orosz részről vétessek tudomásul, hogy ezáltal oly merőben új helyzet keletkezne, mely a gazdasági egyezmény idő előtti, egyoldalú felbontását is lehetővé teszi.”⁹⁶⁸

Szeptember 12-én a Fegyvergyár levéllel fordult a honvédelmi miniszterhez a törökbálinti bérleti telkek megvétele ügyében. A levélben utalás történt az 1936-os megállapodásra, mely szerint a gyár ezt a területet jelképes bérösszegért, évi 20 aranypengőért, 50 év időtartamra használatra megkapja. Néhány szóban kitértek az 1939-ben megkötött, a gyutacsüzem létesítésére vonatkozó pótszerződésre, amely lényegét tekintve az alapszerződéshez csatlakozott.

A gyárvisszükneti szerződés értelmében úgy az alap, mint a pótszerződés létalapját veszette, mert az egyezményben felsorolt cikkek gyártása tialom alá esett. A területen létesített, a Fegyvergyár tulajdonát képező részlegeket szeretnék az ipari újjáépítés szolgálatába állítani és olyan munkahelyeket kialakítani, amelyek a polgári gyártással vannak összefüggésben. Az üzem átállítása azonban jelentős tőkeinvestíciót igényelt mind a gépi berendezés, mind a forgótőke vonatkozásában. A szükséges anyagi eszközök befektetése csak abban az esetben volt elképzelhető a gyár részére, ha a terület, amelyen a létesítmények álltak a vállalat tulajdonába kerülnek. Ezért „... tisztelettel kérjük a Miniszter Urat – írják –, szíveskedjék a beadványunk elején említett szerződéseket a maga részéről is megszünteknek és hatálytalanoknak nyilvánítani azzal, hogy a szerződésekben egyik szerződő félre sem fognak, sem jogok sem kötelezettségek származni és azok megszűnése következtében egyik fél sem fog a másikkal szemben semmiféle igényvel sem fellépni.”⁹⁶⁹ Egyben felkérték a minisztert, hogy a két szerződésben feltüntetett, de a Kincstár tulajdonában levő területet a

hozzá vezető bekötő utakkal együtt a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyárnak örök áron eladják.

Törökbálinton 43 katasztrális holdról volt szó. A mezőgazdasági művelésre alkalmatlan, karsztjellegű területért 1 500 000 pengőt ajánlottak fel. Egy belső utasításban a tárgyaló felek felhatalmazást kaptak arra, hogy akár 4 millió pengőig is elmenjenek.

A honvédelmi miniszter az FFG levelére november 3-án válaszolt és a tárgyalást november 15-re kitűzték. Végül abban egyeztek meg, hogy 1948. január 1. után a kérdésre visszatérnek, ha az országot sújtó pénzügyi helyzet, vagyis az egyre nagyobb méreteket öltő infláció ezt lehetővé teszi.

A Honvédelmi Minisztérium álláspontját az FFG kénytelen volt elfogadni, s így az a lehetőség, amelyet a szovjet őrség szeptember 19-én történt kivonulása és a gyár átadása jelentett, a távlati tervekkel illetően kihasználatlanul maradt.⁹⁷⁰

1945 szeptemberére a gyár kilátásai javulóban voltak. Kezdték újra kapcsolatba lépni a kereskedelmi partnereikkel. Jelentésekből kitűnik, hogy nemcsak a környező államokról van szó, mint Ausztria, Albánia, Jugoszlávia, Románia, Bulgária, Görögország, Olaszország, hanem a távolabbi területekről is, mint Törökország, Franciaország, Norvégia, Hollandia, Svédország, Egyiptom, Tunisz, Algír, Orán, Marokko, Afrika, Palesztína, Szíria, India, Mezopotámia, Ázsia, Amerika.⁹⁷¹

Szeptemberben az öntödében a helyreállítási munkálatok befejeződtek. Az öntvények nagy része a gyár saját szükségletét elégítette ki, de már szállíthattak a Felten és Guillaume cégnek is. Az előrelépéshez sokban hozzájárult, hogy sikerült a gyárnak a Polak 600 típusú fröccsöntőgépet visszaszereznie. Hiányos állapota ellenére így a tömegcikkek gyártását meg tudták kezdeni. Ezzel egyidőben a lemezhengermű legszükségesebb berendezéseit is helyreállították, s ha bizonyos határok között is, a könnyű és nehézfém lemezek hengerlése már megindulhatott.⁹⁷²

1945. október 1-én a gyár termeléséből 30% jóvátételbe, 50% újjáépítésre, 10% a MÁV-nak, míg 10% egyéb felhasználásra ment. A mondotak csak a kőbányai egységre vonatkoznak, ahol ekkor 537 fő dolgozott, de az orosz jóvátétel teljesítéséhez még 298 főre lett volna szükségük.⁹⁷³

A munkaerőhiány ellenére szerették volna megkezdeni a kisszeszföldék gyártását⁹⁷⁴. Megállapodás jött létre a Budapest Székesfőváros Fűtő- és Főzőkészülékeket Terjesztő Vállalat és az FFG között 1500 darab petróleum elégetésére alkalmas kályha gyártására, mintegy 27 millió pengő értékben.⁹⁷⁵ A petróleumfőzők és lámpák előállítására a havi 600-600-as darabszámmal egyhelyben állt és ezen még a novemberi hónapban sem tudtak változtatni. A termelés visszaesésére jellemző, hogy amíg 1944-ben petróleumlámpákból 100 000 darabot sikerült piacra dobni, 1945-ben ez a

szám nem haladta meg az 5000-et. Valójában ez volt a helyzet a könnyű fegyártmányok esetében is, mely az említett időszakban 1000 tonnáról 8 tonnára esett vissza. Szinte megoldhatatlannak látszott még októberben is a nyersanyaghiány, kevés az energia, alacsony a munkáslétszám és jelentősek a tőkegondok. A foglalkoztatottságot az 1945. szeptember 30-án felvett összesítés is jól mutatja:⁹⁷⁶

<i>Gyáregység megnevezése</i>	<i>1944. évi átlag</i>	<i>1945. IX. 30.</i>
Soroksári út	5062	751
Kőbánya	1399	580
Törökbálint	1667	60

Október 22-én és október 31-én 500, illetve 720 millió hitelt kértek, ami az infláció időszakában előnyösnek látszott. Szerettek volna egy nagyobb rekonstrukciót végrehajtani az alábbi ráfordítással:

<i>Telephely</i>	<i>Épületjavítás</i>	<i>Gépjavítás</i>
Soroksári út	202 000 000 P	270 000 000 P
Kőbánya	30 000 000 P	43 000 000 P
Törökbálint	17 000 000 P	63 000 000 P

A 720 millióból a terv szerint 625 milliót kívántak elkölteni, míg a maradékból bizonyos bércorrekciókat szerettek volna végrehajtani. Ennek szükségességét mi sem bizonyítja jobban, mint a július 16-án kelt és az október 2-án közzétett adatok egybevetése néhány kategóriában:⁹⁷⁷

<i>Beosztás</i>	<i>július 16.</i>	<i>október 2.</i>
Ügyvezető igazgatók	25 000 P	85 000 P
H. vezérigazgató	27 500 P	93 000 P
Vezérigazgató	30 000 P	102 000 P

Némi anyagi ráfordítást igényelt még az október 17-én bejelentett új ügyvitelre vonatkozó tervek kivitelezése is.

A hitel kérésében komoly szerepet játszhatott a szeptember 17-én megfogalmazott, október folyamán hatását tekintve egyre inkább érvényesülő árrendelet is. A határozat szerint az üzemek a számláikon az 1944. december havi árak 48-szorosát számolhatták fel, míg a tényleges szorzószám 200–800-ig terjedt. Így kialakult az a helyzet, hogy eladás esetén fel-

becsülhetetlen kár keletkezett, az áru visszatartása miatt viszont internálási veszély állt fenn. Ugyanakkor a rendelet az alapanyagok árát nem határozta meg. Nagy felháborodást váltott ki az utasítás azon része, amely a raktáron elfekvő áru értékesítésével kapcsolatos. Ezeknél is 48-szoros volt a szorzószám, de az alapárra tett összeget az államnak be kellett fizetni. Ugyanez vonatkozott az exportból nyert, „méltányos haszon” feletti összegekre is.” Az egész rendelet – panaszolták – a kereskedelmi élet figyelembevételét mellőzi és a fenn forgó anyag beszerzési, termelési akadályokkal, úgyszintén a sajnálatos, rendkívüli nagy pengőromlással és annak rohamos folytatódásával egyszerűen nem számol.”⁹⁷⁸

1945 októberében a külföldre hurcolt gépek még mindig nem álltak az üzem rendelkezésére. A jóvátételbe kiválasztott 208 gépből október 25-ig 160 darabot elszállítottak. Ugyancsak befejeződött a fémű teljes leszerelése is.

November 10-én összesítették azt a jelentést, amely a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár r.t. telepein szeptember 19. és október 31. között lefolytatott vizsgálatról készült.⁹⁷⁹ Ekkor a Soroksári úton 1100, a kőbányai telepen 570 munkás dolgozott, „... akiknek legnagyobb része azonban – főleg a Soroksári úti telepen – átmenetileg helyreállítási munkákkal és a jóvátétel címén elszállításra kerülő gépek szétszerelésével és csomagolásával van elfoglalva.”⁹⁸⁰ Ezzel egyidőben foglalkoznak a licencek vásárlásával és az elégett, részben helyrehozott gépek eladásával.⁹⁸¹

A november 10-én kelt jelentésből lényeges előrehaladás olvasható ki. A Soroksári úton a kúpoló-kemencékhez szolgáló, jóvátételbe elszállított légfúvókat házilag nagyrészt pótolták és így a zúzó és fúvó elkészítése után az öntöde elérte a régi teljesítőképességét, vagyis évi 100 vagon leöntésére vált alkalmassá.

Ezekben a hónapokban az öntöde, programja szerint, a jóvátételi szállításokhoz és a saját szükségletekhez kívánatos öntvényeket készíttette. E munkálatokhoz a töredékvás bőven rendelkezésre állt, de a keveréshez szükséges nyersvas és öntödei koksz hiánya a kapacitás kihasználását nem tette lehetővé. A géposztályon a legfontosabb gépek közül hiányzott még egy csavar- és egy darab éktengely marógép, amelyek a szerszámgépek előállításánál nélkülözhetetlenek voltak. Folyamatban volt az osztályon a vasöntvények legyártásához szükséges faminták készítése, amelynek egy része a jóvátétel fejében kiírt 100 darab 3000 mm-es csúcstávolságú esztergapad kivitelezéséhez kellett, míg mintegy 400 darabot, mint alvállalkozók, a salgótarjáni gépgyárnak engedtek át.

Az osztály feladatai között szerepelt még a háború utolsó napjaiban elkezdett 60 darab szerszámgép legyártásának befejezése. Folyamatos munka esetén képesek voltak arra, hogy egy év alatt 100–125 szerszám-

gépet állítsanak elő, illetve ennél lényegesen többet, ha a műszakok számát növelik. A termelést itt is a nyersanyag, kokszt és a már többször említett fogaskerek megcserezhetősége határozta meg.

A háború alatt, illetve után a forgácsológépek száma is csökkent és így a munkafolyamatok hosszadalmasabbá váltak. Ez kihatott a munkabérekre is. Ha figyelembe vesszük, hogy a bérszint a háború előttinél az érvényesített szociálpolitika hatására tartósan emelkedőben volt, érthető a gyár azon törekvése, hogy investíciók, azaz modern gépek beállítása által – ha lehet – a munkaerőt kiváltsa.

A Lámpaosztály az 1938-as árakat figyelembe véve november elején mintegy 1,5 millió pengő értékű árut tudott előállítani. Megrendelése bőven volt, de a nyersanyaghelyzet, főleg lemez- és csőanyagban itt sem volt kielégítő.

A volt pisztolygyártó részlegben indult be a tömeggyártás. Évi forgalma nem haladta meg az 1 millió békepengőt. E műhelyben 4 marógép, egy eszterga- és egy fűrőgép dolgozott. Ezeket csavarhúzókat és a MÁV részére alkatrészeket gyártottak. A nyersanyaghelyzetet itt valamivel kedvezőbben ítélték meg.

A hengermű és a fémöntés évi eladási forgalmát a helyzet normalizálódása után 1,5 millióban jelölték meg, s erre volt is esély, mert novemberben még elegendő nyersanyag állt rendelkezésre. Gyártott könnyűfémlemezeket saját szükségletre és nehézfémlemez áthengerlését végezte bér munkában.

A zománcedények előállításánál a nyersanyag- és energiahiány a termelést érezhetően akadályozta. Ennek megoldása után évi 2,5 millió békepengő e gyáregység teljesítőképessége.

Új üzemág a FFG életében a lemezmunkák részére kialakított részleg. A hengermű épületében helyezték el, az onnan elszállított jóvátételi gépsor helyén. A gyártást szolgáló gépek és berendezések nagy része a kád-műhelyből került át. Saválló, zománczott tartályokat, úgynevezett autoklávokat 70–1000 liter űrtartalom között készített a Szovjetunió részére. Valójában a lemezmunkák közé sorolható a Soroksári útról Kőbányára telepített vízfóra-gyártás is, de ezzel együtt e csoport az adott novemberi időszakban az egymillió békepengő fölé emelkedni nem tudott.

A gyár terveiben az első, anyagellátás és energia vonatkozásában zavartalan évben a gyártási forgalmi érték 10 millió békepengővel szerepel. Ebből a géposztály és vasöntőde a zománcedény részleghez hasonlóan 25-25%-kal, a lámpaosztály, fémöntés és fémlemezhengetés 15-15%-kal, a tömeggyártás és a lemezmunkák 10-10%-kal járultak hozzá.

Ezek az elképzelések reális felmérésen alapultak, és lényegesen alatta maradtak az 1938-as évi szintnek. Az akkori forgalmi érték – a 12 milliót

kitevő katonai fegyver- és gránátgyártással együtt – 23,7 millió pengő volt, s ebből az adott évben 21 milliót ha nehezen is, de értékesítettek. A maradék 2,7 millió értékű félkész- és részben készáru a készleteket szaporította.

Úgy tűnik, hogy a forgalom, az említett 10 millió békebeli pengőbevétele nem az eladási lehetőségeken, hanem a nyers- és segédanyagok megszerezhetőségén, a munkaviszonyokon és a szerszámgépek minőségén múlik. Meghatározó tényező, hogy a FFG az egyes gyártás helyett a sorozatgyártásra tér át. Kivételt csak a saját szükséglet fedezésénél kívánnak tenni, ugyanis „A költséges faminták, készülékek, idomszerek, mely utóbbiak a szabatos és csekély megszakításokkal folyó gyártás lehetővé tételét célozzák, csak szériagyártásnál fizetődnek ki.”⁹⁸²

Budapest felszabadítását követő helyreállítási munkálatokat is figyelembe véve a rendelkezésre álló géppark – a kívülről történő alkatrész-beszerzések ellenére – a mutatkozó szükségleteket kielégíteni nem tudja, mert a gyártási volument a nyersanyagviszonyok határozzák meg. Elkerülhetetlen volt azonban, hogy a várható verseny kiéleződése előtt az elveszett precíziós gépeket pótolják és az üzem felkészültségét kellő színvonalra emeljék. Kínálkozó lehetőséget jelentett a gyár számára, hogy a modernbb követelményeket kielégítő gépeket házilag állítsa elő. „Aggályos csupán az, hogy a megmaradt régebbi építésű, nem egészen korszerű és többé-kevésbé lehasznált gépek pontossága elegendő lesz-e ahhoz, hogy az új gépek azt a precizitást elnyerhessék, amelyre a mai felfokozott igények mellett szükség van.”⁹⁸³ A régi gyártási ágak átállítása és az új gyártási ágak folyamatba tétele igényelte a központi műszaki vezetés életrehívását is.

Szeptember végén a vállalatnak 1433 munkása volt. Ebből 179 dolgozott akkordban és 1254 órabérben. A Soroksári úton és Törökbálinton akkord nem létezett. Október 1-én a munkáslétszám 1520-ra emelkedett. Kőbányára 577, a Soroksári útra 886, míg Törökbálintra 57 munkás jutott. Ezek közül 278 munkás, az összmunkásság 18%-a dolgozott akkordban, míg 82%, azaz 1242 munkás órabérben. Jellemző, hogy a 278 akkordmunkás közül 271 a kőbányai telep zománcművére esett. Az üzemvezetőség és az üzemi bizottság az akkordmunka kiterjesztésére törekedett, mert „... mindaddig, amíg ez meg nem történik, komoly gyártásról nem beszélhetünk, mert nem lehet figyelembe vehető termelés akkor, amikor a bérek és a teljesítmény között semmiféle függvényi kapcsolat nincs.”⁹⁸⁴

Indokolatlanul felduzzadt a tisztviselők száma. Minden 5 munkásra egy tisztviselő jutott, míg 1938-ban 16 volt az egyhez. A konkrét számok még jobban tükrözik az arányokat. 1938-ban a munkáslétszám 5967 volt, erre 361 tisztviselő esett, vagyis a tisztviselők a munkásoknak mindössze 6,3%-át tették ki.

A gyár életében már 1945-ben központi kérdés volt a rezi csökkentése. A szakemberek úgy nyilatkoztak, hogy a túlélés nem minden. Véleményük szerint a valóság rossz értelmezését jelentené az a felfogás, hogy a „...gyár ha csökkent készletekkel, megmaradt épületekkel és kevesebb gépi berendezéssel, de mégis megvan.”⁹⁸⁵ A Fegyvergyár ugyanis a háború után nem a régi gyár megkisebbedett méreteiben, hanem egy új konstrukciójú üzem, amely elektromos meghajtású, jórészt automata gépek helyett elavult gépekkel folytatja a termelést. Tehát kevés bérrel dolgozó, modern gépek helyett nagy bért igénylő, régi gépekkel kell a gyártást fenntartani. A szíjhajtásos termelésnél gyakori a szíjhajtások üres járata, s így az erőfelhasználás 30–40%-a is kárbavész.

A jelentés a központi műszaki igazgatás teljes hiányát állapította meg. Megítélésük szerint egy egyetemes műszaki szellem helyes bér- és rezi gazdálkodással nemcsak a vállalat versenyképességét biztosítaná, hanem az üzem szakszerű, céltudatos felépítésével évtizedekre eldönthetné a gyár sorsát. „Az a dominens műszaki vezetés, mely Dammangban inkarnálódott és amely annakidején elnyomott minden más szempontot, még a gazdasági szempontot is, ma örvendetesen hiányzik, de viszont nem lehet kívánatos, hogy ez a döntő műszaki igazgatás dialektikus lendülettel az ellenkező végletbe csapjon át: a műszaki igazgatás teljes negációjába.”⁹⁸⁶ A kiegészítő bizalmas jelentés egyértelműen kimondja, hogy a központi műszaki vezetés ügköre nincs ellátva, és a Soroksári úti telepen a helyreállítási munkák irányában nem érvényesül a maximális igyekezet.⁹⁸⁷

1945 novemberére a tisztviselői létszám indokolatlanul tovább duzadt. Nem annyira a műszaki osztály 124 havidíjasáról van szó, mert ebben a létszámban 53 művezető is benne van. A központi kereskedelmi osztálynál a 193-as létszámot megengedhetetlennek tartják elsősorban a kereskedelmi tevékenység alacsony szintje miatt.

A mondottak ellenére a kereskedelem kibontakozóban volt, aminek egyik megnyilvánulása a colombói lámpa, svájci kád és a stockholmi vízóra üzlet is. November 19-én csalódást jelentett, hogy az angol gazdasági és fizetési forgalomra megállapodást még nem kötöttek, így a kivitelhez a Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélye vált szükségessé. A gyár közölte a nehézségeket a colombói céggel, de jelezték, hogy a megrendelés legyártását megkezdték. Ugyancsak a Szövetség hozzájárulása kellett a svájci kádszállításhoz és a Bulgáriának szánt petróleumlámpák teljesítéséhez.⁹⁸⁸

1945-ben a Fegyvergyár is tagja volt még a Zománcedény Értékesítő Kft-nek. A kartellhez tartozott a budafoki Zománcedény-, Fémáru és Elektromos rt., Fuchs és Schlichter Zománc-, Fém és Bádogáru gyár rt., Weiss Manfréd Acél- és Fémművek rt., a Füleki Iparművek rt. és a Princz Testvérek Vasöntöde és Gépgyár rt. Szatmárnémetiből. Június 28-án ki-

mondták a feloszlást, július 2-án pedig megtörtént a miniszteri bejelentés. November 26-án a feloszlást megerősítették oly módon, hogy annak időpontja 1944. december 31. Indoklásul mindössze annyit közöltek, hogy az a cél amelyre a társaság alakult jelenleg nem áll fenn.⁹⁸⁹

A korábbiakban már említés történt arról, hogy a gyár 225 millió iparindítási hitelt igényelt. November második felében ezt az összeget azzal a kikötéssel kapták meg, hogy alapvetően a Soroksári úti épület- és gépkárokat kell felszámolni. 73 milliót költhettek a kőbányai és törökbálinti telepre 35, illetve 38 milliós megosztásban. 52 millió szállítási eszközök beszerzésére szolgált.⁹⁹⁰

Nagyon szigorú megkötések kísérték a jóvátételi hiteleket. Az IKÁRT bejelentette, hogy csak olyan arányban folyósítják a jóváhagyott összegeket, amilyen arányban foglalkoztatják a munkásokat és a tisztviselőket a jóvátételi munkán. A vizsgálat megállapította, hogy ez az arány a Fegyvergyárnál 20%, így nemcsak hogy új előleget nem adtak, hanem a régeből is vissza akartak kapni.⁹⁹¹

A gyárban a Jóvátételi Hivatal vizsgálatot rendelt el, hogy az üzem termelőképességét fokozni lehessen. A vizsgálat eredménye volt, hogy felállították a Központi Műszaki Igazgatóságot. Külön igazgató foglalkozott a szerkesztési és anyagvizsgálati kérdésekkel, időelemzési mutatókkal, az üzemkönyvelés által elkészített adatok műszaki értékelésével. A főmérnök a három telep üzemvezetői tisztségét látta el. Egy igazgató a törökbálinti különleges robbanóanyag-gyártást és a gyárak hatósági ügyeit intézte. Külön főfelügyelő törődött a gyártás előkészítésével. A Műszaki Igazgatóság alatt létesítettek egy műszaki titkárságot, amely zömében üzemgazdasági kérdésekkel foglalkozott. A műszaki szerkesztőket tömörítették és a különálló szerkesztési részlegeket megszüntették. A Soroksári úton is összehívásokat végeztek a négyemeletes épület jobb kihasználása érdekében. Kőbányáról a csillárszereldét a Soroksári útra telepítették. Igyekeztek az önköltséget csökkenteni elsőként a transzmissziók felülvizsgálatával. Határozatot hoztak, hogy a zománcedény-gyártásban a szalaggyártást fokozatosan bevezetik. Az Üzemi Bizottság ígéretet kapott arra, hogy a négyemeletes épületben a megérkezett román üveg segítségével az év végéig az ablakokat beüvegezik és a szociális létesítmények karbantartására nagyobb gondot fordítanak.⁹⁹²

Egyre nagyobb ütemben folyt az ipari ozidos gyutacsok termelése. Ebből már novemberben mintegy 50 000 darabot felajánlottak a Magyar Általános Kőszénbányának.⁹⁹³ Előkészület történt az önműködő 10 lövetű, 6 mm-es céllövő puska, 2–3 méretű légpuska, ismétlő céllövő pisztoly, 7,65 mm-es és 9 mm-es zsebpisztoly, riasztópisztoly, drillingek, Long-rifle töltények, Long és extra Long töltény, 6–9 mm-es makk töltény és a Short

töltény gyártásának folyamatba tételére. Az önműködő céllövőpuskával és a légpuskákkal igencsak hátrányba kerültek, hiszen a Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémáru gyár r.t. ezeknek a cikkeknek gyártását már megkezdte, de a vadásztöltények előállításához szükséges gépi berendezéseket Törökbálinton sikerült felállítani.

A december 31-én felvett gépleltár szerint az évet 2442 munkagéppel zárták:

Esztergák	309 db	Fúrógépek	232 db
Gyalugépek	124 db	Kovácsgépek	35 db
Köszörű- és csiszolók	160 db	Lószergyártó	48 db
Marógépek	1022 db	Sajtológépek	222 db
Lemez-, cső-, huzalgyártó és alakító	108 db	Egyéb gépek	182 db

A Fegyvergyár részére nem volt közömbös, hogy a nagy vetélytárs, a Vadásztölténygyár hogyan vészelte át a megpróbáltatás hónapjait. A gyár nagytétényi részlegében épületkár nem keletkezett, a gépek 3%-a veszett el a raktári anyaggal egyetemben. A megmaradt készleteket a szovjet hadsereg hadizsákmánynak tekintette. Ebből ködgyertyákat kellett gyártani. Az ezen felüli igényekhez a nyersanyagot szállították, fizettek némi rezsit és munkabért.

A Vadásztölténygyár székesfehérvári telephelyén az épületek 20%-a elpusztult. A Magyaróvárra küldött gépek 60–70%-át Németországba vitték és a műszaki állomány jelentős része is áttelepült.

A Vadásztölténygyár az Iparügyi és Honvédelmi Minisztérium kitélepítésre vonatkozó utasítását 1944. november végén kapta meg. Részletelesen kidolgozták az anyag, gép és személyzet nyugatra való kiszállítását. Ezt megelőzően, már november 6-án sikerült a gyárnak kieszközölni, hogy mit, mikor és hova telepítsenek az a gyár hatáskörébe tartozzék, „... mivel magyaróvári, székesfehérvári, nagytétényi üzeink egymást kiegészítő üzemek és csakis a vezetőségünk tudja elbírálni, hogy a folyamatos gyártáshoz mit, mikor és hova kell vinni. Bárminek célszerűtlen, illetve időszerűtlen megmozdítása a többi telepünk teljes megbénítását is jelentheti.”⁹⁹⁴

A Minisztérium nemcsak, hogy elfogadta a Vadásztölténygyár érvelesét, hanem amikor a szovjet haderő Érd alatt 10 kilométerre átkelt a Dunán és a bázis megkapta az utasítást arra, hogy a kiürítést azonnal tegye folyamatba, újra sikerült elérnie, hogy az utasítást a harci helyzettől függően hajtsa végre. Az igazgató valójában a kiürítést nem forszírozta, olyanmódra nem, hogy amikor az üzem közvetlenül tűzérési és gyalogsági tűz

alatt állt, a Honvédelmi Minisztériumnak jelentették: „... a munka még folyik, a munkások helytállnak és mindenki helyén van.”⁹⁹⁵

A vállalat vezetése a munkások és tisztviselők részére a bevonulás alóli mentességet is megkapta, s így gyakorlatilag egyetlen egy embert sem vesztettek, sőt a gyár felrobbantását is ki tudták játszani. December 24-én az orosz csapatok megszállták a telepet és a németországi háború szolgálá-tába állították. Május 22-én újra magyar kézbe került.

Az üzem a központi irodát sem evakuálta. Tisztviselőik közül csak egy ember távozott, a nyilas beállítottóságú üzemi tanács elnöke. Feladata volt, hogy Magyaróvára egy üzenetet vigyen, miszerint „Semmi körülmé-nyek között senki helyét el ne hagyja, nyugatra vinni semmit sem szabad”. Az üzemi tanács elnöke ezt az üzenetet át is adta.⁹⁹⁶

Lényegesen nehezebb helyzetben volt a székesfehérvári részleg. A DIKO (Deutsche Industrie Kommission) 10 tehergépkocsit és 110 vagon helyezett készenlétbe a gépek és a személyzet elszállítására. December 10-én az átköltözés Magyaróvára megkezdődött. A hátrahagyott raktárakat kifosztották, a rejtett raktárak közhasználatra alkalmas készleteit elvitték, a gyutacs készleteket felrobbantották, s ezzel nagyon értékes nyersanyag pusztult el. Székesfehérvár visszafoglalása után a németek 105 vagon gépet és anyagot mint zsákmányt kezeltek.

A vadásztölténygyár magyaróvári üzeme 1945. március 26-ig termelt, de ekkor a Kitelepítési Különítmény a gépek nyugatra való szállítását el-rendelte. A németek a gépek elvitelét, illetve a gyár felrobbantását nem tudták keresztülvinni. Április 1-én az üzemet a szovjet hadsereg alakulatai megszállták. Április 4-én 400 fővel megkezdték a termelést és június 5-ig autóalkatrészeket gyártottak a szovjet hadsereg részére.

A székesfehérvári üzem volt tehát az, amely a legsúlyosabban káro-sodott. A teljes gépparkból, amely 2336 gépből állt a németek elvittek 188 darabot, 1529 darab a harctéri események folytán elpusztult, illetve hadi-zsákmány lett. Megmaradt 619, vagyis a géppark 26,4%-a.

1945. június 27-én az üzem a Fegyvergyárhoz és más katonai üzem-hez hasonlóan javaslatot tett nevének megváltoztatására. Végül is a „Du-nántúli Iparművek R.T.” elnevezést nem fogadták el a patinás Vadásztöl-ténygyár helyett.

A Vadásztölténygyár is hitelekkel, nagyobb kölcsönökkel szerette volna a helyreállítást megkezdni, de a részvényesek kizárásával. Reménye-ket fűztek az Iparügyi Minisztérium gyárindítási kölcsönéhez és a Földmü-velésügyi Minisztériumhoz, amely 1 millió vadásztöltény legyártására adott megbízást.⁹⁹⁷ Külön hitelkerettel a gyutacsgyártást gyorsan napirendre kívánták tűzni. A termelés mutatói náluk is emelkedőben voltak. Június-ban 463 000 pengő értéket termeltek, júliusban 885 000-et, de augusztus-

ban 2 441 000 pengőre ugrottak fel. Ezen utóbbi nem választható el a riasztópisztolyra, illetve fegyvergyártásra való előkészülettől. A technológia terén még komoly bajok mutatkoztak. A zsiletpenge gyártásnál a selejt 70%, így a napi 50 000 helyett csak 15 000-et készítettek. Vadásztöltény későn, szeptemberben kapta meg a Magyar Iparügyi Minisztérium engedélyét a közgyűlés összehívására, a régi vezetés leváltására.

1945. november 8-án megvásárolták a Zubek céget 25 000 pengőért. Jó üzletnek bizonyult, mert októberben ez a cég félmilliót forgalmazott, de a felvásárolt és el nem adott áruinak értéke meghaladta a 4 milliót.⁹⁹⁸

Komoly üzletnek ígérkezett az üzem életében az írógépgyártás. Már 1945 augusztusában szerződést kötöttek az Írógép és Varrógép r.t.-vel egyes típusok és alkatrészek termelésére. Az első lépéseket követően meghívták Ganz Antalt külső szakértőnek a minőség ellenőrzésére, aki megállapította, hogy nincs megfelelő gyártásvezető, szerszámszerkesztő és gárda. A gépek 80%-a vagy hiányzik, vagy nem megfelelő a minőség gyártására.⁹⁹⁹

Az üzemnél a tisztí fizetések aránytalanul alacsonyak voltak. „... egy jobban dotált tisztviselő fizetése messze nem tudta fedezni pl. egy havi, 10 kg burgonya, 1 q fa és 5 kg liszt árát.”¹⁰⁰⁰ Egy igazgató fizetése 1944-ben 32 000 robbanógyutacs árával volt azonos szinten, míg 1945-ben ez csak 520 darabot ért el. Ugyanez az összevetés egy köztisztviselőnél 6000 a 167-hez arányban jelentkezett.

A mondottakból kitűnik, hogy az a Vadásztölténygyár, amely a háború utolsó időszakában Magyaróváron 2000, Székesfehérvárott 1700, Nagytétényben 550 munkást foglalkoztatott a béketermelésre való áttérés időszakának első fázisában csak egy-egy szűk területen tudott előnyre szert tenni, illetve kedvezőbb pozíciókat kiharcolni.

A Fegyvergyár számára némi esélyt jelentett, hogy 1946. január 3-án az IKART (Iparművek Képviselete Államérdekű Rt.) 40 darab marógépet rendelt. Történt ez annak ellenére, hogy a szeptember 26-án folyamatba tett 100 darab esztergapad munkálatai nem igazán a tervszerűség jegyében folytak. A jóvátételre szállított gépeket ugyanis általában üzemközösségben állították elő, amelynek egyik oka a gépi park nagyarányú megcsonkítása, a munkaerő hiánya volt. Az üzem 175 alkatrészt gyártott az üzemközösség tagjai által küldött öntvény- és rúdanyagból. Jellemző, hogy a folyamatban levő munkákhoz a 175 öntvényből 1946. január 15-ig mindössze 65 tétel érkezett be.¹⁰⁰¹ Alapvetően az anyaghány volt ennek az oka és nem a szervezeten elosztás. Ezért lényeges javulást nem eredményezhetett, hogy a vezérigazgató Bíró Béla főmérnököt anyaggazdálkodási felügyelőnek nevezte ki.¹⁰⁰²

Már 1945-ben több alkalommal felvetődött a gyár nevének megváltoztatása. Javaslatba tették a Lampart Művek Részvénytársaság fejlec al-

kalmazását, vagy egyszerűen a Lampartművek rt. felvételét. Jogi előkészítése még 1945. december 15-én megtörtént, de határozatba csak 1946. március 6-án megtartott közgyűlésen ment át. Ezt követően az új fejlécet már használták. A névváltoztatást 1946. február 11-én a Magyar Általános Hitelbank kérte, amit megtehetett, hiszen a részvények nagy részével rendelkezett. A Magyar Iparügyi Minisztérium a Hitelbanknak felmentést adott a közgyűlési tilalom alól, azzal a kikötéssel, hogy: „Az engedélyem alapján összehívott közgyűlés csak a cégszövegnek Lampart Művek Részvénytársaság-cégszövegre való változtatása tárgyában hozhat érvényes határozatot.”¹⁰⁰³

Nagy áttörésnek számított a gyár életében, hogy a Szövetséges Ellenőrző Hatóság engedélyt adott 600 darab vadászpuska legyártására és 350 000 bányapatron kiszerezésére. Ekkor lehetőség vált 450 darab égett vadászpuska helyrehozatalára és piacra dobására. Egy hónappal később már vadászpuska gépek előállításáról is hírt kapunk.¹⁰⁰⁴

A Fegyvergyár vezetése csalódottan vette tudomásul, hogy az 1944-ben elégtelt gépeket, amelyeket még az előző vezetés Petz Gépgyárnak Esztergomban és a budapesti Szerszám-gépgyárnak adott át elkészítették, s ezért közel két milliárd forintot kell javításra kifizetni. Minthogy ezek az új körülmények között elvesztették használhatóságukat, vonakodtak a gépeket visszavenni.¹⁰⁰⁵

Ezidőben némi emelkedést mutat a munkáslétszám, amely 1749 fő. Ugyancsak javulóban van a géppark. Március 10-én kelt leltár szerint a Soroksári úton 2184, Kőbányán 352 volt és ezt kiegészítette 99 darab hiányos, termelésre alkalmatlan erőgép. Így az összeleltár 2635 gépet mutatott ki.

A vezetésben találjuk Ullmann Istvánt mint vezérigazgatót, Senyey Károlyt és Salgó Gyulát, akik ügyvezető igazgatóként tevékenykedtek. Igazgatónak említik Iby Kálmánt, Princz Károlyt, Vörös Lászlót, aligazgatónak Bán Tivadart, Gráf Sándort, Töbisch Jánost. A részvények 77,3%-a, azaz 125 154 a Hitelbank birtokában, míg a maradék 22,7% nagyobb része is magyar tulajdonban volt.¹⁰⁰⁶

A Szövetségi Ellenőrző Bizottság 1946. március 11-én jelentést kért a gyárról. A válasszal a Bizottság nem volt megelégedve, mert a vélt német tőkerészesedésről említés nem történt. Március 16-án újabb felszólítást küldtek annak gyors tisztázására, hogy a bővítésekhez német kölcsönt kaptak-e? „Ügyvezetőségünk – írták – emlékezetből nem tehet erre nézve nyilatkozatot, mert – mint már ugyancsak jelentettük – régi ügyvezetőségünk egy tagja sem áll a vállalat szolgálatában és az új ügyvezetőség csak 1945. évi felszabadulás után vette át a vállalat vezetését.”¹⁰⁰⁷

1946 eleje a kísérletezés korszaka, s igazán nagy reményeket nem fűztek a valódi profil, vagyis a fegyvergyártás újraindításához, annak elle-

nére, hogy a vadászfegyvergyártás vonatkozásában Rajk László belügyminiszter kedvezően nyilatkozott. Érthetően erőltették a gyutacsgyártást, mert cserébe Salgótarján az életet jelentő szénét biztosította. Megrendelések és nyersanyag hiányában a termelési mutatók továbbra is alacsonyak, amit az 1944. évi adatokkal egybevetve az alábbi táblázat is jól érzékeltet.¹⁰⁰⁸

<i>Osztályok</i>	<i>1944</i>	<i>1946</i>
Szerszámgép	7,5 millió P.	2,5 millió P.
Lámpa	6 millió P.	1,5 millió P.
Tömegcikk	1 millió P.	1 millió P.
Zománc	2,5 millió P.	2,5 millió P.
Lemezárú	1 millió P.	1 millió P.
Fém	7,5 millió P.	1,5 millió P.
Összesen:	25,5 millió P.	10 millió P.

Az összesítésből kitűnik, hogy a legnagyobb eredményt a zománccáru vonatkozásában tudták felmutatni, jóllehet a zománcozott vegyipari bevezetések orosz kielégítésének számos akadálya volt. Egyrészt a már említett színes fémöntőde leszerelése, másrészt az anyaghány. A Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt.-nél megrendelt anyag csak vontatottan és rossz minőségben érkezett. Már 1945-ben is előadódott, hogy a jóvátételi kötelezettség teljesítését csak úgy tudták megoldani, hogy magánosoktól 20 vagon autokláv gyártásához szükséges vaslemez vásároltak, ami a nyersanyagigény 30%-át sem tette ki.¹⁰⁰⁹ A jóvátételi megrendelések elől kitérni nem lehetett. Az 1945. január 20-án aláírt egyezmény 1951. január 20-ig meghatározta a szállítás rendjét, mértékét, ami évenként 33,34 millió USA dollárnak felelt meg. Zavartalanságát a Vas- és Gépipari Munkaközösség koordinálta az iparügyi miniszter rendeletének megfelelően. „Az Ideiglenes Magyar Kormány programjához és rendeleteihez híven a magántulajdon fenntartásának sérthetetlensége mellett az iparvállalatok tevékenységét korlátozom és pedig vállalatonként és esetenként oly mértékben, amint ezt a F.sz.sz.-el kapcsolatos jóvátétel és fentiek, a közösség érdekében megkövetelik.”¹⁰¹⁰

A mondottak megerősítésére megtiltotta a miniszter a gyárak, egyes részlegek engedély nélküli leszerelését és egyben az üzemi bizottságok biztatást kaptak arra, hogy a vállalatok esetleges „gyanús” tevékenységét ellenőrizzék.

Nagy eredménynek számított 1946 áprilisában a külföldre kivitt gépek elismerése és Magyarország részére való zárolása. Annak ellenére, hogy a 16,5 millió R.M. értékű gépparkból 10,25 milliónyi elveszett, a maradék még mindig jelentőséggel bírhatott a gyár számára, amely lépéshátányát a konkurens magyar üzemekkel szemben megszüntette volna. Az osztrák hatóságok azonban figyelmen kívül hagyták az angol hatóságok döntését és a gyár gépeit a vállalat tiltakozása ellenére bevonták a termelésbe.¹⁰¹¹

A vezetésben voltak olyanok, akik a gépek hazahozatalában valójában az angol elismerés ellenére sem hittek, s magas prémiumot hirdettek meg, többek között a vadászpuska agykészítő gépek pótlására. A szervezeten belül is megmutatkozott, mert a kiírt 11 milliárd pengő helyett egy funkcionárius téves javaslata miatt 123 milliárdot kellett kifizetni.¹⁰¹² Egyértelműnek tűnt már májusban, hogy egyes posztokon nem megfelelő emberek állnak, a hozott rendelkezések nem szolgálják a gyár érdekeit. A régi ellenőrzési rendszer már nem, az új pedig még nem működik.¹⁰¹³

Az infláció növekedése a dolgozókat teljesen tönkretette, s 1945 nyarához képest az életszínvonal 50–60%-ban csökkent. A gyár előlegeket folyósított ugyan de ezzel lényegében megoldani semmit nem lehetett. 1946. május 6-án a munkások egy része a termelést beszüntette és 7-én a létszám fele sem vette fel a munkát. A szovjet jóvátételi gépgyártás leállt.¹⁰¹⁴ Némi ellensúlyozást jelentett a kalória-bérendszert megteremtése, ugyanis ennek értelmében a háború előtti 3000 kalóriaértékből 1500 kalóriaértéket biztosítani kellett.

1946 májusára a pengő elértéktelenedése elérte azt a fokot, hogy minden eladás a gyár helyzetét rontotta. A keletkező áruhiány az inflációt soha nem tapasztalt méretekben növelte, ami az általános elnyomorodást is megvalósította. Az ország a stabil pénz bevezetését várta, az üzemek pedig a megrendelések felvételét vagy mellőzték, vagy különböző indokokkal hónapokra elhúzták.

A késlekedést jól példázza az Aladdin kereskedelmi r.t. petróleumfőző megrendelése is, amelynek mennyisége elérte az 50 000 darabot, míg az export ellenértéke 200 000 \$ körül mozgott. A Lampart mind fémöntő, mind fémhengermű- és húzógépbereendezésével a gyártást vállalhatta volna, már csak azért is, mert a kész terméket nem Magyarországon, hanem a francia gyarmatokon lehetett értékesíteni. Anyaghiányra sem hivatkozhattak, mert az Aladdin r.t. bejelentette, hogy „Amennyiben a Lampart anyaggal nem rendelkeznek úgy a cég ennek szolgáltatását is vállalja.”¹⁰¹⁵ Három hét elteltével a Lampart a választ még nem küldte el.

Gyakorlatilag ugyanaz a helyzet a jóvátételi csillármegrendelés körül is. A vezetők egy része úgy értékelte, hogy a szinte teljesen lebénult üzletág

beindulását jelenthetné, de a többség a gyártás folyamatba tételét megtagadta és a raktári készlet 40%-áig mutatott csak hajlandóságot az 54,5 millió kivevő üzlet pillanatnyi kielégítésére.¹⁰¹⁶

1946. május 16-án kelt feljegyzésből értesülünk arról, hogy megkezdtek az akkord rendszer kiterjesztését.¹⁰¹⁷ Ez a lépés teljesen elhibázottnak tűnik, ugyanis a termelés szintje, az energia és nyersanyagellátás és a jóvátételi szerződések egyre fokozottabb arányban történő csökkenése és természetesen az általános létbizonytalanságot előidéző infláció, az Üzemi Bizottság sokkolta az üzem dolgozóit. A munkásság a leromlott fizikai állapotban a Horthy-korszak lépten-nyomon elmarasztalt Bedó-rendszerével nem tudott és nem is akart azonosulni és a február elsején bevezetett mozgó bérskálát is veszélyeztetve látta. Ez a bérrendszer biztosította a gyár fizikai munkásainak a heti 17 500, míg a családtagok részére 6062 kalóriát. Annak ellenére, hogy 20 tagú Intéző Bizottság foglalkozott az élelem beszerzésével, amelyre a vállalat vezetése megfelelő mennyiségben készárut, mint csere-terméket biztosított, a munkásság elégedetlensége egyre nőtt, ami a sztrájkok sorozatában is megnyilvánult. A hangulat felmérésére az IKART a Lampartnál bizalmi közeget választott, amely az információkat folyamatosan szolgáltatta.¹⁰¹⁸

A körülmények ellenére a gyár igyekezett a termelés struktúráját megőrizni, illetve átrendezni, sőt helyenként modernizálni. Ennek jegyében, amikor Svájc 1946 májusában mintegy 4,5 millió svájci frank értékben szerszámgépek vásárlására kölcsönt helyezett kilátásba a gyár is benyújtotta igényét.¹⁰¹⁹ Új Termelési Bizottságot hoztak létre és újra napirendre tűzték a Kincstár részéről ideiglenes jelleggel átengedett, a 26.132/eln.11-1937 sz. rendelettel jóváhagyott, 1937. március 10-én kelt szerződéssel, illetve az 1939-ben kötött pótszerződéssel megerősített, 50 évre szóló 42 kataszteri hold és 654 négyszögölnyi terület megvételének ügyét. A Kincstár álláspontja a kérdésben a továbbiakban sem változott, vagyis árát a stabilizáció után kívánták megállapítani.¹⁰²⁰ Ugyanakkor elhatározás született egy Üzemszervezési Iroda felállítására is a termelőeszközök, a munkaerő, a termelőerők helyes szervezése, illetve a racionalizálási lehetőség jobb felmérése érdekében. Ez a szerv öt tagból állt és az üzemvezetőség, az ügyvezetőség és az Üzemi Bizottság alá tartozott. Úgy vélték, hogy ez az új Iroda fogja a selejtet, tételszámot, anyagmozgást és a határidőket is figyelemmel kísélni, tehát valójában a Termelési Osztály feladatát látná el.¹⁰²¹

A pénzügyi helyzet katasztrófális romlását júliusban új bércorrekció követte. A Ganz gyárban a fizetések háromszorosára emelkedtek, de július közepén az iparügyi miniszter a bérek koordinálására már nem vállalkozott, mondván: „mindenki csináljon amit akar”. A Fegyvergyár a gondok enyhítésére a kalóriát edényei váltotta meg oly módon, hogy minően

10 000 kalória fejében 1 kg edényt osztottak ki. A hangulatban ez némi változást hozott, mert az edények a batyus korszak slágercikkeinek bizonyultak. E célra 20 000 kilogram edényt használtak fel. Ezzel egyidőben nyíltan közzétették, hogy a Fegyvergyár az eladást, a bér munkavállalást és a jóvátételi előlegek kérését felfüggeszti.¹⁰²²

1946. aug. 1-én megtörtént a stabilizáció, amely egy oldalról a termelés reális alapokra való helyezését tette lehetővé, míg a másik oldalról pénz- és hitelhiányt eredményezett. Ebben a helyzetben már nem volt közbömbös, hogy a Fegyvergyár milyen mértékben részesül jóvátételi juttatásokban. Az üzem augusztus 9-én tartott ülésén említés történt ugyan egy 9 millió dolláros orosz, 6 millió dolláros cseh és egy 12 millió dolláros jugoszláv megrendelésről, de a valóság kedvezőtlenebbnek bizonyult. A szerződések egy részét anarchia jellemezte. Szolgáljon a mondottak alátámasztásául annak a 100 esztergapadnak megrendelése, amelyből 14-et augusztus végére elkészítettek, ebből hetet átadtak, a többit, vagyis 93 darabot a koordináló bizottság sztofnírozta, míg a szovjet fél a szállítást sürgette.¹⁰²³ Előadódott és nagy veszteséget jelentett, hogy a kész áru mellett rengeteg felesleges alkatrész keletkezett. Így az erőgépek, villamos motorok kapacitásában hiába érték el 1946 nyarán az 1938. évi szintet, sőt esetenként azt meg is haladták, a megfelelő kihasználás még sokáig váratott magára. Kedvezőtlenül hatott, hogy a gyár össztermelésében a jóvátételi igény az 1945-ös 70%-ról 1946-ra 30%-ra esett vissza. Bár a polgári cikkek termelési aránya erősen megnövekedett a gyártmányok sokrétűsége, új, előnyös ágazatok kifejlesztése a kibontakozást nagyon lelassította. A hosszan elnyúló gyötrelmes állapoton segíteni, illetve a kérdést radikálisan megoldani csak a magyar gyáripar egészét érintő nagyszabású külföldi kölcsönnel lehetett volna, amelyre 1947-ben a Marshall terv keretében lehetőség is kínálkozott, de a magyar kormány a szovjet példa nyomán ettől elzárkózott.

1946 szeptemberében megkezdték a francia kereskedelmi tárgyalások előkészítését. A kilátások kedvezőek voltak. Franciaország 2000 zománcédény, a gyarmatok – Marokkó, Algír, Tunisz – 100 000 zománcédény és 300 000 lámpa átvételére tett ígéretet. Nagyobb szállításokat készítettek elő Hollandiába, Belgiumba, Angliába és az angol dominiumokba – elsősorban India, Dél-Afrika, Kenya, Tanganyika és Egyiptom piacaira való visszatérésre gondolhatunk.¹⁰²⁴

Kísérletnek foghatjuk fel azt a megállapodást, amelyet 1946. szeptember 19-én kötöttek a Textilipari Üzemfejlesztő, Tervező és Tanácsadó Mérnöki Irodával, amely a textilipar körébe tartozó iparcikkek eladására specializálta magát, mintegy 3%-os jutalékért. „Tekintettel arra, hogy ezen tömegcikkeket eddig még nem gyártottuk, fenntartjuk magunknak a jogot,

hogy az Önök által hozott mintákból kiválasszuk azokat, amelyek gyártási körünkbe beilleszthetők.”¹⁰²⁵

Kísérletet tettek a tölténygyártás beindítására is, de a Belügyminisztérium az engedély megadását kezdetben elutasította, mondván: „... az igazgatóság összetételét nem tartja eléggé demokratikusnak.”¹⁰²⁶ Kétségtelen, hogy a legfelsőbb vezetésben ott volt Ullmann István vezérigazgató 24 éves, Salgó Gyula ügyvezető igazgató 40 éves és Senyei Károly ugyancsak ügyvezető igazgató 20 éves fegyvergyári múlttal, de az igazgatósági tagok között is találni olyanokat, akikben az új rend a szovjet elleni háború fegyvergyártóit látta.¹⁰²⁷

Három nappal később, szeptember 24-én a Generalmajor Kondratov engedélyezte 300 darab simacsövű sörétespuska legyártását egy milliő vadászölténnyel és egy milliő bányagyutaccsal, de forgalmazását a belügyminiszter engedélyéhez kötötte. November 13-ig kellett várni, amíg állami bányák részére bányagyutacsot értékesíteni lehetett. A vadászpuska-gyártás megindítására újra Rajk László belügyminiszter tett ígéretet.¹⁰²⁸

1946. szeptember 30-án a gyár szervezetének tökéletesítése érdekében felállították a Műszaki Igazgatóságot. Ullman István vezérigazgató irányításával ez a bizottság 4 tagot számlált. Vörös László igazgatót a törökbalinti gyár vezetőjét, Töbisch János h. igazgatót a tervezési, szerkesztési ügyek intézőjét, Szúnyogh Béla főmérnököt és Knapetz Róbert főfelügyelőt.¹⁰²⁹ Ekkor a foglalkoztatott munkások száma 2286 volt az 1945-ös év 1193 munkásával szemben. A tisztviselők 350-ról 380-ra emelkedtek. A létszámnövekedés tehát 1123 fő.¹⁰³⁰

Október közepén került sor a B-lista elkészítésére. A listát az Üzemi Bizottság állította össze, mert a gyár vezetésének az volt a véleménye, hogy hosszabb-rövidebb időre elbocsáthatnának néhány munkást és tisztviselőt, de a felszabadulást követő második télen vállalni kell azt a kockázatot, hogy az átmeneti dekonjunktúra mellett is alkalmazottait a gyár megtartsa. Nem vonatkozik ez a nyugatosokra, antidemokratikus érzelműekre és a hiányosan igazoltakra. Gráf Sándor igazgatóhelyettes az ÜB által beterjesztett jegyzéket szépséghibásnak tekintette, mert „Elsősorban olyanokat jelölnek, akik nem csak a mai demokráciában, de egy szocialista államban is megállnák a helyüket. Aztán olyanokat, akik nem akartak együtt dolgozni dr. Dammang Andrással – 1935–1944. július 24. között a gyár németérmű, szélsőségesen jobboldali vezérigazgatója. Megjegyzés tőlem TF – és most visszakerültek a vállalathoz. És olyanokat, akik 1944-ben munkatáborokban, vagy haláltáborokban voltak.”¹⁰³¹

Az Üzemi Bizottság 53 alkalmazottól szeretett volna szabadulni, a vezetés 9 dolgozóhoz járult hozzá. Ezek nyugatosok voltak. 7 alkalmazott fölött megegyeztek. 23 munkatársat a vállalat úgy tudott visszatartani, hogy

szakmailag nélkülözhetetlenek tartották őket. Nem az ÜB, amely a listát összeállította, hanem éppen a tőkés vezetés hivatkozott arra, hogy a 23 fő közül 5 kommunista, 11 szociáldemokrata, 1 kiscgazda és csak hat párton kívüli. A viszonyokra jellemző, hogy Iby Kálmán igazgató is kommunistának tartotta magát, s mint ilyen került fel a listára.¹⁰³²

1946 decemberében az üzem kibontakozásának legnagyobb akadálya továbbra is a pénz- és anyaghiány volt. Jóvátételi fizetményt a gyár alig kapott. Jogosult volt ugyan a Magyar–Szovjet kereskedelmi társaság által megvett tolmércékre 60 000 forint előlegre, „... melyre azonban az ellátmányt a Pénzügyminisztérium folyósítja és így annak mikori beérkezése kétséges.”¹⁰³³ Nem nagy lelkesedéssel fogadta a vezetés, hogy az IKART benyújtotta igényét 12 esztergapadra és 30 autoklávra. Önmagában a megrendelés ugyan nem számottevő, de jellegzetes formájában és tartalmában egyaránt. A szállításra 3 hetet biztosítottak, amire a vállalat úgy reagált, hogy ilyen irreális terminusokért felelősséget nem vállal. A Jóvátételi Hivatal és a Minisztérium után az IKART-nál is eljártak, ahol azt a meglepő választ kapták, hogy „... kénytelenek voltak a rendelést így kiadni, hogy az oroszokkal szemben fedezzék magukat.”¹⁰³⁴

Az eljárással szemben Ullmann vezérigazgató tiltakozott és egyben észrevételezte, hogy ezen esztergák kijelölt ára csak 42 000 forint, míg a jugoszláv jóvátételre rendelték egységára 46 500 forint. Ezért a Lampart a terminuson kívül az árat is visszautasította.

A Jóvátételi Hivatal revíziót hajtott végre a gyárban a szállítások teljesítésének és az előkészületek ellenőrzésének céljából. A revizor kénytelen volt megállapítani, hogy a Lampart nincsen túlfinanszírozva, hanem ellenkezőleg, két millió követelése van.

1946 decemberében a nyugatra vitt fémuszály ügye még mindig nem tisztázódott. Az amerikai hatóság németnek, s mint ilyet hadiszákmánynak tekintette. Ez a géppark a gyárnak pillanatnyilag nem hiányzott, hiszen a meglévőt sem tudta kihasználni a már sokat emlegetett nyersanyag, s energiahiány miatt. Voltak ugyan elképzelések arra, hogy a kereskedők megelőlegezik a nyersanyag árát, ugyanis az új állami rendelkezések értelmében a Rimamurányi gyár csak készpénzért adhatott lemezárut, de az ötlet végül is megbukott azon, hogy a kereskedőtársaságoknak sem volt pénzüik. A szénhiány pedig, ha lehet mondani, súlyosabbá vált azáltal, hogy az államosított bányákat egy új központi rendelet a vállalatok által szállított árukért kompenzáció fejében járó szén szállítása alól is felmentette.¹⁰³⁵

A korábbiakban már utalás történt arra, hogy a jóvátételi szerződések egyrészt az életet jelentették, másrészt bizonytalanok voltak és a teljes csődhöz vezethettek. Eredetileg az IKART, azaz Iparművek Képviselőle Államiérdekű Részvénytársaság szerződésének 13. pontja kimondta: „T.

Címnek stornó joga nincs. Ezzel szemben köteles utasításunkra a rendelés teljesítését bármikor azonnal beszüntetni, vagy a rendelés csökkentését tudomásul venni. Ez esetben a t. Címnek joga van a felmerült és igazolt költségeket nekünk felszámítani, mivel szemben a fel nem használt anyag, félkészáru birtokunkba megy át.”¹⁰³⁶ 1946. december 2-án született meg a 14.200/1946. M.E. sz. rendelet, amelynek értelmében az IKART felmondhatta az augusztus 1. előtt kiadott, illetve meg nem újított rendelkezéseket, „... a t. Cím mindennemű kártérítési igényének megtérítése nélkül.”¹⁰³⁷ Most már nem volt szó arról, hogy a félkész árukat átveszik. Ezek túlnyomó többségében sem bel, sem külföldön nem voltak értékesíthetők, bár a gyárak anyagot, bért, rezsit investáltak és más, esetenként nagyon kifizetődő munkákat hártottak el. A Fegyvergyár a veszteségek csökkentése érdekében a Magyar Vasnagykereskedők Munkaközösségének tartozását csak részben egyenlítette ki, mondván a szállító alvállalkozónak számít és így a rizikó őt is érinti.¹⁰³⁸

1946. november 13-án az igazgatóság tagjai között találjuk Bud Jánost, Egy Aurélt, Gerlóczy Gyulát, herceg Hohenlohe Gyulát, Kállay Rudolfot, Niamessny Mihályt, Perényi Istvánt, báró Rosner (esetenként Roszner) Istvánt, Scitovszky Tibort és Szinyei (néhol Szinyeynek írt) Merse Istvánt. Bár a kimutatásban nem szerepel Ottlik György, tudjuk, hogy ő is az igazgatóság tagja. Róla a Magyar Általános Hitelbank tesz említést a fegyvergyári igazgatóság felfrissítésével kapcsolatban. 1946. december 16-án kelt feljegyzés szerint Hohenlohe és Ottlik lemondott, Szinyei Merse és Rosner kiválása folyamatban volt.¹⁰³⁹ A vezérigazgató továbbra is Ullmann István maradt. Ügyvezető igazgatók Senyei Károly és Salgó Gyula, az igazgatók között Iby Kálmán, Princz Károly, Vörös László, míg az aligazgatók között Bán Tivadar, Gráf Sándor, Töbisch János neve tűnik föl.¹⁰⁴⁰

A Fegyvergyár 1946-ban csak viszonylagosan lépett a kibontakozás útjára. A magyar állam bár elismerte a jóvátételbe leszerelt gépsorok és szerszámgépek ellenértékét, de ennél több valójában nem történt. A korlátozott hitellehetőségek a forgótőke biztosítását nehezítették, s ez a tervszerű, folyamatos termelést nem tette lehetővé. A veszteség nem volt csekély a nyugdíjpénztár vonatkozásában sem. Ugyanis a nyugdíjpénztár selypi földbirtokát felosztották és így a kötelezettségek a költség számlára terhelődtek.

1947 januárja úgy köszöntött be, hogy a gyár pénzügyi válságba került oly annyira, hogy a munkabérek kifizetésére sem volt meg a fedezet.

1946-ban a nagy konkurens ugyan lényegesen jobb helyzetben volt, de az év második felében jelentkező, részben a jóvátételi megrendelések csökkenéséből adódó anyagihiány a vadásztöltény gyárat is erősen sújtotta. Szeptember 21. és október 21. között egy üzemi hétből mindössze 9 órát

dolgoztak. A havifizetések járandóságukat nem kapták meg rendszeresen. A dolgozóknak 6 millió kalóriával tartoztak.¹⁰⁴¹

A Vadásztöltény úgy értékelte a helyzetet, hogy a jótételi szállítások hosszabb időre való elosztása maga után vonta egyes gépsorokon a termelés leállítását, ami létszámfelesleget idézett elő. „Elszomorító az – írja a nagytétényi jelentés –, hogy a 46 fő felesleges és önhibáján kívül a munkaközösségnek terhet képviselő 46 fő, 12 fő kivételével szakmunkásokból áll.”¹⁰⁴² Nagytétényben műszaki vezetés november közepén még nem létezett és Székesfehérváron is alig néhány hónapja oldódott meg.¹⁰⁴³ Ezzel együtt az 1946. november 29-én elkészített, 1947-re szóló gyártási terv figyelemre méltó számokat tartalmaz. A VI.G. csappantyúból 12 millió, a riasztó csappantyúból 3 millió darab az előirányzott. A 8-as gyutacsból 2,5 millió az adott körülmények között tekintélyes mennyiségnek mondható. 4 mm-es puska csak 1000 darab szerepel a tervben, de a 4 mm-es lőszer a 2 milliót elérte. A cikkek között találunk 5000 légpuskát, 2000 légszisztolyt, 10-10 000 darab kétlövetű és egylövetű riasztópisztolyt, 3000 „srác” pisztolyt, 3000 töltényperemezőt, 1000 löportöltőt, 10 000 tölténykivonót, 5000 darab gyutacsolót.¹⁰⁴⁴

A Vadásztölténygyár valójában szerencsés volt a vöcklabruckeri kitelepítéssel is. Egy üzemen kívül álló eternit telepen megindíthatták a termelést. Az üzem helyiségei tárolásra, szerelésre, csomagolásra kiválóan alkalmasak voltak, sőt külön garázzsal is rendelkeztek. Itt a munkáslétszám 140 fő körül mozgott, de az eredetileg kitelepült személyzetből 1946 novemberére már csak 7 maradt vissza. Az utánpótlást, illetve a feltöltést rendszerint magyarokból a helybeli Arbeitsamt biztosította. A gyár foglalkoztatottsága jó volt, termelési költségei viszonylag alacsonyak. Egyik legsikerültebb gyártmányuk a játék elektromos óra, amelyből anyagihiány miatt csak 30 000 darab leszállítását vállalták, jóllehet Észak-Amerika 400 000 darabot kívánt megrendelni. Szerencsés körülménynek mondható, hogy a külföldre szakadt üzemegység élén Brázay László személyében rátermett igazgató állt, mert az általános vélemény szerint „...az ő személye nélkül a kihurcolt részleg már vagy útközben elkallódott volna, vagy pedig, ha a megtelepedés valahol sikerült volna is, a többi magyar vállalatához hasonlóan legjobb esetben üzemen kívül menne fokozatosan tönkre a berendezés, vagy az osztrák, vagy más igénybevétel áldozatává lett volna.”¹⁰⁴⁵

Hazatelepülésünknek egyetlen akadálya volt a Hazahozatali Kormánybizottság ausztriai kirendeltsége, melynek álláspontja az volt, hogy a nemzeti érdek előtérbe helyezí az üzemen kívüli gépsorok visszatelepítését, termelés szolgálatába állítását.¹⁰⁴⁶

A Vadásztölténygyár belső felépítésében szinte ugyan azok a gondok jelentkeztek, mint a Fegyvergyárnál. Hiányzott náluk is az üzemellenőrző

rendszer. A Központi Műszaki Osztály tevékenysége az állandóan gerjesztett nyugtalanság levezetésében merült ki és arra szorítkozott, hogy az üzemek működését a háború után naponként megújuló nehézségek ellenére biztosítani tudja. Ez a funkciója a stabilizáció után jelentkező súlyos pénzhíány következtében még egy időre fennmaradt.¹⁰⁴⁷

X.

A pénzhíány, amely az 1946. év második felétől tartósan bizonyult az állami gazdasági-pénzügyi politika része volt. Kifelé a piaci egyensúly biztosításával magyarázták. Valójában e tevékenység a valuta- és nemesfém tartalékok előcsalogatására és a gazdasági életbe való bekapcsolására irányult. Augusztusig 10 millió, míg szeptemberig 140 millió értékben történt felvásárlás, de így is a forgalomba kerülő pénz mennyisége az 1938-as januári szint 32%-át nem haladta meg. Ez a helyzet nem kedvezett a gazdasági élet elvárásainak. „A Jegybank megkezdte ugyan az új pénzkibocsájtást, a pénz forgalomba hozatala azonban olyan címeken és úton történik, amelyek nem alkalmasak arra, hogy a bankok rövid időn belül össze tudják gyűjteni azt a likvid pénztőkét, amelyre gazdasági életünknek múlhatatlanul szüksége van” állapítja meg a Magyar Általános Hitelbank pénzügyi szakembere.¹⁰⁴⁸

A háborús károk kijavítása, az elpusztult, külföldön maradt, hadiszákmányba jutott és nem utolsósorban a jóvátételbe leszerelt, sok vonatkozásban kifejezetten modern, a béketermelés célját szolgáló géppark pótlására súlyos milliók kellettek. A gyári vezetés folyamatosan remélte és ennek hangot is adott, hogy a Soroksári útról elvitt 208 darabból álló, a háború utáni fennmaradásra beállított gépsorok ellenértékét, valamint a kőbányai telep 90%-át érintő 205 darab gép megvételéhez szükséges pénzügyi keretet visszatérítik. Szerették volna sürgősen pótolni a 2500 tonnás és az 1000 tonnás hidraulikus prést, amelynek beszerzési ára 100 000 angol font volt, mintegy 4 600 000 forint. A Tárcaközi Bizottság a jóvátételbe leszerelt gépek értékét 6 millió, 1938-as pengőértékben határozta meg, ami 24 millió forintnak felelt meg. Méltányolták, hogy a gyár jelentősen vette ki részét a fegyverszüneti szerződések értelmében Magyarországot terhelő jóvátételi kötelezettségek teljesítéséből, amit bizonyít az is, hogy a gépek költségkihatásainak egy részét a Szovjetunió elismerte, illetve jóváírta. „Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy ezen termelési eszközök ellenértéke fejében a magyar államkincstár részéről részünkre semminemű térítés nem történt.”¹⁰⁴⁹

1947 januárjában a helyzet annyira súlyos pénzügyileg, hogy már a munkabérfedezet sem biztosított. Ugyancsak gondot jelentett öt fő Steyrbe utaztatása, hogy azok az elhurcolt gépek hazaszállítását megkezdjék.¹⁰⁵⁰ A pénzügyi nehézségek ellenére az egyre nagyobb befolyásra szert tevő Üzemi Bizottság elérte, hogy a heti fixbéresek havi fixbéresek közé sorolják át. Így kívánt az ÜB. a kipróbált munkaerők részére, a kollektív szerződéssek figyelembe vételével, előnyöket biztosítani. Ugyanekkor határozatot hoztak a hetibéresek és órabéresek jogainak kiszélesítésére is.¹⁰⁵¹

A gyár vezetése a súlyos anyagi helyzet enyhítésére lépéseket tett. Elsősorban a hagyományos polgári ágazatokat akarták mozgásba hozni. Ennek egyik megnyilvánulása az 1947. március 7-én kötött kádszerződés. A mennyiség ugyan nem volt nagy, hiszen a békeidőkben 1200 kád nem mondható jelentősnek. 1947-ben azonban havonta 200 kádat leszállítani prima export minőségben gondot jelentett, mert előállításához szükséges nyersanyag nagy része és a pénzügyi fedezet többnyire hiányzott. A megoldás kulcsa a régi szakemberek baráti kapcsolataiban rejlett. Ez az út azonban hosszú távon nem volt járható, de még mindig reálisabbnak tűnt, mint az az iparengedély, amely a gyógyszervegyészeti alapanyagok gyárszerű előállítására szólt.¹⁰⁵²

Az engedélyt a gyár még a régi nevén kapta, jöllehet a törvényszéki első fokú végzés értelmében 1947. február 25-én már a hivatalos megnevezése „Lampart-Művek Részvénytársaság” lett, de a cégbírósági bejegyzés csak március 7-én történt meg.¹⁰⁵³

Március második felében az Általános Hitelbank a Gazdasági Főtanáccsal egyetértésben vizsgálatot rendelt el, hogy az egyre növekvő veszteségtermelést megállítsák. Az összesítő jelentés március 31-én készült el, s jól mutatja az üzem szerkezeti felépítését és a kialakult helyzetet.

A termelés első csoportját a belföldre gyártás képezte. Ebben regisztrálták a zománc- és alumíniumedények, tűzhelyek, petróleumlámpák, s ezen belül viharlámpák, égők, szerelvények, asztalilámpák, armatúrák, háztartási cikkek – húsdaráló, porszívó, mérleg –, műszaki cikkek – gázórák, szeszmérők, szűrőkészülékek, petróleumfűzők, kertészollók, vadászpuskák – előállítását és végeztesül a fémhengermű ágazatot.

A termelés második csoportja az exportcikkekre terjedt ki. Elkülönlítve kezelték a beépíthető kádak, normál kádak, zománcedények és viharlámpák piacát. A harmadik csoportba a gépgyártás tartozott. Itt megtaláljuk az egytetemes marógépeket, műszerész esztergapadokat, vízszintes és függélyes marókat. A negyedik csoportba a vegyes anyagot sorolták: a tolómércéket, vízórákat, jóvátételi gépeket, jóvátételi autoklávokat, vasöntést, késgyártást, kéziszerszámokat. A tervezett bevételt 27 424 000 forintban határozták meg.

Az elmondottakkal párhuzamosan beruházási célra gyártottak még vésőgépet, lemezegyengetőt, lemezkefélőt, dróthúzó, köröllöt, 10 és 16 tonnás excentersajtólót.

Lényegesen pontosabb képet kapunk, ha a három telepet bontásban vizsgáljuk, elsősorban a munkaerő szükséglet oldaláról:

<i>I. Soroksári telep</i>	
1. A tömeggyártás munkaerő szükséglete	321 fő
2. Öntöde és gépgyártás	245 fő
3. Vadászpuska, kéziszerszámok, késgyártás	100 fő
Összesen:	666 fő
Tartozik hozzá 33% rezsilétszám	222 fő
és 10% biztonsági létszám	89 fő
Tehát a teljes szükséglet	977 fő

E gyár részleg a megadott időpontban 1188 fővel rendelkezett, s így a fölösleg 211 fő volt.

II. Kőbányai telep

Gyártja a kád- és edényféléket. Itt működik a fémhengermű és a nagyöntöde, vízóra- és a jóvátételi gyártás.

Munkaerő szükséglete 6 kályha mellett	446 fő
A tervbe vett 12 kályha mellett	676 fő
A fémhengermű és öntöde létszáma	127 fő
A vízóragyártásban dolgozik	22 fő
A jóvátételi gyártásban	66 fő

A kőbányai telep összlétszáma	661 fő
Kiegészül 30% rezsilétszámmal	198 fő
A 10% biztonsági tartalék	86 fő
A megadott időben a dolgozók száma	957 fő
Így ezen a telepen a fölösleg csak	12 fő
Összesítésben a két telepen elvben elbocsájtásra vár	223 fő.

Az 1947. évi tervek azonban 130 fő felvételét igénylik. A kérdés csak az, hogy az átcsoportosítást hogyan tudják végrehajtani, s ami talán még ennél is fontosabb, a vezető posztokra megtalálják-e a megfelelő és egyben mindenki által elfogadott szakembert.

Az összesítő jelentésből kitűnik, hogy a Soroksári telepen 1947 első harmadában a veszteség elérte a 3 679 000 forintot. A hiány fele az új cikkek beállításából eredt. Óriási hibának könyvelték el, hogy a kapott, amúgyis csekély beruházási- és forgótőke lehetőségeket nem a régi gyártási ágak megszüllésként fordították. Ezekből nem tudták sem a hazai, sem a külföldi igényeket kielégíteni, mert a kísérleti sorozatok a pénzek jelentős részét felemésztették.

A veszteség másik részét a gépgyártás okozta, ugyanis a Lampart ez évben még nem széria feladatokat látott el, hanem egyediek gyártásába kezdett, s ennek önköltsége többszöröse volt az eladási áraknak. Ugyanakkor a Kőbányai telep 3 231 000 forint nyereséggel zárt, amelynek zömét a zománccső, kádgépgyártás állította elő.

A mondottakból adódik, hogy a két telep lényegében kiegyenlítette egymást, s így ebben a felállásban bővített újatermelésről szó sem lehetett.

A harmadik, törökbálinti telep fenntartása különösen veszteséges volt. Eredetileg 2400 munkásra tervezték. 1947-ben az alkalmazottak száma nem haladta meg a 200-at, de a felmérések szerint ténylegesen csak 50 fő dolgozott. Ezek munkakörét a vezetők egy része szerette volna áthelyezni a Soroksári útra és Kőbányára. Érintette ez a töltényhüvely gyártást, csévegyártást, eloxáló üzemet, javítóműhelyt. A feleslegessé vált 150 dolgozót el kellett volna bocsátani. Javaslatba hozták egyben, hogy az át nem telepíthető, robbanóanyagokkal kapcsolatos ágazatokat felszámolják. „Gondolni sem szabad arra, hogy valaha is foglalkozhatik – mármint a törökbálinti telep – robbanó, vagy robbantószerkezetek gyártásával és lőszerkezetek szerelésével. Ez nem a magántőke feladata; ez állami feladat... Jobb ennek konzekvenciáit most levonni, mint erre költséges kísérletezések után később rájönni.”¹⁰⁵⁴

Ezeket az elképzeléseket az Üzemi Bizottság sem támogatta. Az üzemszervezés bérbeadását javasolták azzal a megköttetéssel, hogy a visszamaradt 150 munkást a bérlő átveszi.¹⁰⁵⁵ Voltak, akik a pillanatnyi tőkehiányt és adósságcsökkentést a 135 999 darab Fésűsfonó részvény eladásával kívánták megoldani. Ennek értéke 8 300 000 forint volt, de a reális értéke – a kisebbségi részvénycsomag miatt – alig haladta meg a 3 milliót.¹⁰⁵⁶

A felmérés több oldalról is igazolta, hogy a forgótőke biztosítása önmagában nem képes a helyzeten javítani. A reorganizációt csakis egy új, szakmailag felkészült műszaki igazgató tudná megoldani. Ezért a vállalat vezetése és a MÁH elnöksége Matuschek Richard visszavételét szorgalmazta, de az Üzemi Bizottság a volt háborús termelés egyik legjelentősebb kulcsembereinek alkalmazását nem hagyta jóvá. Így a műszaki vezetői posztra Szúnyogh Béla kapott megbízást. Megerősítették Salgó Gyula, Iby Kálmán, Senyei Károly felmentését. Az utóbbi legnagyobb bűnének az üze-

mi adminisztráció felduzzasztását tartották. „Az üzemekre túl sok frásbeli munkát hárít és egy géprendeléshez annyi papírost kapnak, hogy az – mint mondták – többbe kerül, mint maga a gép.”¹⁰⁵⁷

A túlbonyolítás eredményezte, hogy 1947-ben az anyagkönyvelésben egy ember 200 aktát tudott elkönyvelni a régi módszer 5–600 tételével szemben. A munkabérekönyvelésben 6 ember 4000 ügyet, míg korábban 7 ember 12 ezret intézett el. A régi raktárnyilvántartás értéke – hangoztatták – sokszorosa a jelenleginek, mert hétszer annyi eredményt produkált.¹⁰⁵⁸

A MÁH nemcsak egyetért a mondottakkal, de sürgeti is az átszervezést, sőt a hitelnújtás egyik feltételül határozza meg. Az átszervezésben a géppark átrendezését is értik, akár kölcsöngépek bevonásával, hosszabb lejáratú hitelre való behozatallal, vagy a keszern gépparkjának gazdaságosabb felosztásával. Minden körülmények között változtatni kell azon a helyzeten, hogy „... a Fémművétől megszabadított, munkagépeitől megfosztott gyár ... kézi műveletekkel dolgozik, ami sem racionalitás, sem versenyképesség szempontjából nem állja meg a helyét.”¹⁰⁵⁹

A legfőbb kérdés azonban 1947 májusában is a műszaki irányítás, eladási- és adminisztratív reszortoknak szakavatott kézbe adása volt. Ki akarták küszöbölni a belső szembenállásokat, s ezért a vezetők kiválasztásánál a MÁH az ÜB. bevonását előírta. Természetesen a továbbiakban is a hitelnújtás előfeltétele, hogy a Hitelbank szakemberét a vállalat vezetésébe delegálhassa. A MÁH szükségesnek látta a szigorú takarékoság kiterjesztését és a Törökbálinton kiépült, a háború időszakában nagy hasznot hozó bázis felszámolását.¹⁰⁶⁰

A távolabbra néző szakemberek nem annyira a törökbálinti részleg kiürültetését sürgették és a megoldás kulcsát feltétlenül nem a forgótöke további növelésében látták, mondván: „A gyár csaknem minden modern gépének elvitele után, már csak ezen kifosztott állapota folytán sem dolgozhatik korszerűen és racionálisan, úgyhogy a jelenlegi áruéhség idején nem is, de nagyon rövid időn belül fel fog merülni bizonyos legszükségesebb investíciók kérdése. Tehát a minimális investíciós szükséglet, ha a legközelebbi hónapoknál hosszabb perspektívát tekintünk, a forgótöke-szükséglettel legalábbis egyenrangú fontosságú.”¹⁰⁶¹ Foglalkozni kell azonban az új cikkekre piacilag helyes kiválogatásával és bevezetésével is, mert azoknak létrehozása életbevágó a gyár további fejlődése szempontjából. Mindenekelőtt nagyon sürgősen változtatni kell a munkás és tisztviselői létszám arányán – írják 1947. április 8-án egy bizalmas feljegyzésben –, mert 1944 előtt a tisztviselői létszám a munkáslétszámnak 5%-át, jelenleg pedig 16%-át teszi ki. A legfelsőbb vezetésben is két ügyvezető igazgató van, velük együtt három kereskedelmi igazgató, három műszaki igazgató, jöllehet egy műszaki és egy kereskedelmi szakember el tudná látni a legfel-

sőbb irányítást. A törökbálinti üzemet is igazgatói ranggal dotált személy vezeti, pedig produktív munkát csak ötven személy végez.

Az igazgatóság étszervezésének kérdésében a Lampart-Művek mindhárom Üzemi Bizottságának az volt a véleménye, hogy a tiztagú igazgatóságot hat tagúra kell csökkenteni. Az átszervezési javaslatra vonatkozólag az Üzemi Bizottságok a vállalathoz kirendelt kormánybiztoson keresztül kérték az iparügyi miniszter hozzájárulását. Természetesen az igazgatóság fenti módon való átalakítása maga után kellett hogy vonja a kereskedelmi és eladási, valamint a műszaki jellegű részlegek összevonását is.

A tervek szerint az átszervezett igazgatóságnak oda kellett volna hatnia, hogy a nagy kapacitású üzemszervegek – köztük a kőbányai telep fémöntödéje – a csaknem minimumról mozduljon ki. Ez az üzem jóformán nem dolgozik „... holott az alumínium nyersanyag ma már kellő mennyiségben rendelkezésre áll a piacon és kellő szorgalommal megfelelő piacot is lehet találni az öntött áruk elhelyezésére.”¹⁰⁶² Ugyancsak problematikusnak ítélték meg a Soroksári út fegyvergyártó üzemét, amely folyamatosan nyelte el a hatalmas összegeket, anélkül, hogy jelentősebb összegeket jövedelmezett volna.

A kritikák ellenére a gyár bizott a fegyvergyártás jövőjében, amit az is mutat, hogy a hároméves terv egyéves programjában a fémöntöde termelésével nem számolt, viszont a remélt fegyvergyártásnak széles helyet biztosított. Tette ezt a vezetés annak ellenére hogy a megrendelések ezen a téren alig-alig mutatkoztak. Voltak ugyan biztató előrejelzések, mint az a május 19-én kelt belügyi megkeresés, amely 20 000 darab Walther pisztoly legyártására irányult. A megrendelés forintértéke elérte az 5 500 000 forintot, de szükség lett volna hozzá 1 200 000 forint beruházásra. „... Féltő, hogy e cikkben a megfelelő szakember és tapasztalat nélkül, igen nehéz átvételi feltételek mellett a gyártás nagy rizikóval jár”, s ezért dr. Schreiner János javasolta, hogy „a cég ezen ajánlattételtől álljon el...”¹⁰⁶³

A gyár legfelsőbb vezetése ezt a véleményt nem osztotta, hiszen megcsillantották előtte, hogy a néphadsereg felszerelésében is számítanak rá.¹⁰⁶⁴ Jöttek megrendelések vadászpuskákra és vadásztöltényekre is. Ezért kérték a belügyminisztériumot, hogy a 200 darab sörétes puskára szóló engedélyt 15 000 darabra emeljék fel. Folyamodtak továbbá azért, hogy a 300 000 darab vadásztöltény helyett kétféle milliót gyárthassanak.¹⁰⁶⁵

1947. június 25-én Rajk László belügyminiszter az 1946. november 13-án kelt ideiglenes határozatát megerősítette és hozzájárult 3 millió, különböző kaliberű vadásztöltény gyártásához azzal a megkötéssel, hogy löszert csak engedéllyel rendelkezők vásárolhatnak.¹⁰⁶⁶

Ezek az eredmények nem igazán tudták felejtetni azokat a hiányosságokat, amelyek a soroksári telepet éveken keresztül jellemezték. Gondolhatunk a felduzzasztott létszámra, amelyet még 1946 augusztusában sem foglalkoztattak. A kereskedelmi cikkek gyártását is jóval korábban kellett volna indítani, hiszen a tűzhelyek, kéziszerszámok kereslete nagy volt. A tolmércegyártást 1945 októberében megkezdték ugyan, de piacra csak 1947 januárjában került. Az 1946 első felében az üzemi bizottságok által javasolt, sőt esetenként követelt műhelyátstrukturizációkat nem hajtották végre, holott az infláció időszakában belső erővel szinte fillérekből lehetett volna megtenni. 1946 őszén ez a munka 100 000 forintba került. Értelmetlenek voltak azok a kiadások is, amelyek fa gyermekjátékok, háztartási jégszekrények készítését fedezték. Késedelmes anyagbeszerzés miatt gyakori volt a többnapos, sőt hetes termelési kiesés. Ennek egyenes következménye lett a munkafejelem lazulása, s mivel produktív gyártás nem folyt a rezi és az áthárított önköltség fokozta a ráfizetést. Ott is, ahol viszonylag folyamatosnak mondható a munka, mint Kőbányán, a normák ideiglenes jellege fékhatást gyakorolt a munkásság teljesítményére. A normák rendezésével a termelési szintet óvatos becslések szerint is 10–15%-kal emelni lehetett volna. Ellenértéke – vélekedtek – alapját képezhetné a forgótőkének.

1947 közepére alakult ki az a nézet, hogy a törökbálinti üzemet el kell adni és az érte kapható 11,6 millió forinttal a Lampartban az egyensúly megteremthető.¹⁰⁶⁷ Fel kívánták számolni azt a gyakorlatot, hogy a vevők előre fizessenek, mert egy adós gyár az árakat kedvezőtlenül tudja befolyásolni.¹⁰⁶⁸

1947 közepére a fő kérdés a gyár életében a szanalás feltételeinek megteremtése volt. Egyre határozottabban fogalmazódott meg az Üzemi Bizottság álláspontja. A Központi Üzemi Bizottság, de a Lampart helyi bizottságai is napról napra növelték jogkörüket, s akaratuknak érvényt is tudtak nagyrészt szerezni. Ullmann István vezérigazgató az ÜB. bevonását alapvető ügyekben nem ellenezte, mégis egyre erősödött az ellentét a vezérigazgató és az Üzemi Bizottság között.

1947. július 3-án a leggazdaságosabban működő telepen, Kőbányán robbant ki az elégedetlenség az egyes műhelyek állapota miatt. A munkahelyek beáztak, hatalmas károk keletkeztek, annak ellenére, hogy a gyár a befolyt összegekből, hitelekből 10 millióval rendelkezett. „Tudomására hozzuk Vezérigazgató Úrnak, hogy az ismételt esetekben történt károk, valamint a t. Igazgatóság által e hiányosság rendezése elé gördített pénzügyi akadályok között összefüggést látunk, ezen összefüggést szabotázsnek tekintjük.”¹⁰⁶⁹ Ullmann ugyan a felelősséget Kőbányára hárította, kiadta a rendelkezést a teljes tatarozásra, s ennek anyagi kihatását biztosította.

A szanálás első tárgyi előfeltételét a munkateljesítmény növelését, a munkafegyelem teljes helyreállítását megteremteni nem látszott könnyű feladatnak, ugyanis a bérkeresetek és az árak a legszűkösebb megélhetést sem biztosították. Voltak olyanok, akiknek a heti keresetük nem haladta meg a 60 forintot. A gyár ugyan megpróbált a helyzeten annyiban segíteni, hogy beszerzési lehetőségeket nyújtott, átvállalták a gyermekek tanítási költségeit, gyermek- és tanoncotthonokat létesítettek. A megoldást, vagyis a bérek radikális megemelését a fennálló rendelkezések sem tették lehetővé. Hozzá járult ehhez, hogy a normák megállapítása lassú ütemben történt, s így még az alacsony bérszint elérése is kétséges volt.

A szanálás előfeltételeinek második nagy csoportját a nyersanyagok és az üzemanyagok képezték. Igaz, hogy 1947 közepén a megrendelt, kialakított mennyiséget többnyire megkapták, de nem kellő időben és rossz minőségben. Jó példa erre a vállalat legfontosabb nyersanyaga, a RIMA anyag, amelynek minősége annyira leromlott, hogy felhasználásakor elképzelhetetlenül magas selejtképződéssel kellett számolni. Ez főleg a zománczott fürdőkádak, általában a zománcedények és a vaslemezből készült cikkek hazai és nemzetközi piacait érintette. A selejt elérte, sőt meghaladta a 60%-ot, mert az ózdi telepen a hulladékot válogatás nélkül öntötték be és a borsodnádasi telepen a ki nem válogatott és oda nem való anyagokkal telített vasat hengerelték ki, s szállították le a gyárnak. A RIMA elismerte a súlyos technológiai hibát, s a nyersanyagot pótolta, de csak sok hónapi késéssel, ami az angol kádszállítást alapvetően befolyásolta.

Az adott időszakban a bajok okát részben a gépparkban kellett keresni. És itt nemcsak arról van szó, hogy a háborúban nagyon sok gép megsemmisült, vagy jóvátételbe leszerelték, s mint tudott, az állam ezekért térítést nem fizetett, hanem a meglévő gépsorok fokozottabb használata a világháború alatt azt eredményezte, hogy a béketermelést korszerűtlen és nem megfelelő eszközökkel kellett megkezdeni. Ez is hozzájárult a munkateljesítmény csökkenéséhez, a hér és a rezi emelkedéséhez. A bajok legtöbbjétől csak új beruházásokkal lehetett volna szabadulni. Beruházási hitelek azonban nem álltak rendelkezésre a svájci gépimport kivételével, amelynek keretében három új gép érkezett, további négyet vártak, mintegy 380 000 svájci frank értékben. A kibontakozáshoz ez nagyon kevésnek bizonyult.

A Lampart a kormánybiztoshoz folyamodott újabb beruházási hitelek érdekében. A Soroksári úton a vasöntöde, gépgyártás, asztalosműhely, sajtoló, galvanizáló, festő, kovács, edző, töltény- és szerszámgyártás elvárása 6 748 000 Ft, amelyből a legnagyobb tétel – 5 180 000 Ft – a gépgyártást érintette. Nagyobb tétel volt még a sajtoló, amely 493 000 forintot kért. Kőbányán a sajtolóműhely, zománcüzem, vízóra részleg, fémnyers-

raktár, tömböntöde, hengermű, rúd- és drót-, szerszám- és a vegyipari műhely 3 718 000 Ft-ra terjesztette be igényét. A két egység 10 466 000 forinttal tudott volna gyorsan talpraállni. A megjelölt összegekből sürgősnek minősítettek 5 222 000 forintot. A gépek egy részét a vállalat, mintegy 2 297 000 forint értéket, saját műhelyében kívánta legyártani.¹⁰⁷⁰

A forgótőke kérdésében állandó tárgyalások folytak az Iparügyi Minisztériummal, a Gazdasági Főtanáccsal, s így a Hitelmegállapító Tárcaközi Bizottság a gyár igényével állandóan foglalkozott. Április végén megszavaztak 6 900 000 forintot, amelynek 60%-át a Hitelbank, 40%-át a Magyar Nemzeti Bank folyósította.

1947 júniusában az Iparügyi Minisztérium kért be egy hiteligénylési javaslatot, amit a gyár 14 900 000 forintban jelölt meg azzal a megjegyzéssel, hogy amennyiben ezt megkapják 14 hónapon át a termelés újabb hitel biztosítása nélkül is megoldottnak látszik.

A szanalási program elengedhetetlen feltétele volt a már említett vezető személyek helyes megválasztása, amely annak ellenére nem rendeződött, hogy a Kormánybiztosok erre ígéretet tettek. Súlyosnak minősült az adminisztratív gárda átszervezése is, mert az alkalmazott tisztviselők nagy része gyenge volt. Ennek okát a vállalat vezetője abban látta, hogy „... az előző vezetőség által idehozott anyag rossz minősége, a másik oka pedig az az igen sajnálatos helyzet, hogy a faji törvények következtében, legkitűnőbb fiatal erőink elbocsátásra kerültek, majd – csekély kivétellel – oda-veztek”.¹⁰⁷¹

Egyértelmű, hogy Ullmann, aki egy régi tapasztalt szakember, látta a megoldás kulcsát és mégsem tudott semmit sem tenni. Egyrészt az ÜB., másrészt a Gazdasági Főtanács különböző szervezeteinek szorításában volt és tudomásul vette a felesleget. Ennek megfelelően minőségi cserék végrehajtására sem vállalkozott. Jelentéseiben azonban a hibák okát feltárta. „Ezen a helyzeten csakis úgy lehetne egészségesen segíteni, ha a mostani létszám 20–25%-át elbocsátanánk és feleannyi jó munkaerőt tudnánk találni.”¹⁰⁷² A munkáslétszám vonatkozásában nem aggályoskodott, mert a kőbányai üzem termelésének felfejlesztésével a soroksári telep feleslegére szükség lesz.¹⁰⁷³

Megoldatlan kérdés volt továbbra is a Törökbálinton kiépült bázis sorsa. Említtés történt már arról, hogy a gyár itt vegyiüzemet akart létesíteni, de a teljes tőkehiány miatt ez lehetetlenné vált. A papírcséve gyártása, a gyutacs és vadásztöltény készítése folytán keletkezett rezi indokolatlanul terhelte a vállalatot. A kiadások több, mint háromszorosan haladták meg a bevételeket.

A korábbi fejezetekben esetenként vissza-visszatértünk a Pestszent-lőrinci Ipartelepek Rt. – röviden PIRT – érdekeltségre. A gyár alkalmazottainak száma itt 1947-ben nem érte el a 10 főt.

Munkáslétszám kimutatás 1945. július és 1947. augusztus 31. között:

Év:	Hónap:	Soroksári út:	Török-bálint:	Kőbánya	Összesen:
1945	Július	496	–	479	975
1945	December	926	61	620	1607
1946	Január	927	59	630	1616
1946	December	1211	199	964	2374
1947	Január	1233	195	1000	2428
1947	Február	1225	172	955	2352
1947	Március	1206	168	938	2322
1947	Április	1175	173	1023	2371
1947	Május	1195	168	1028	2491
1947	Június	1229	145	1057	2431
1947	Július	1255	146	1063	2464
1947	Augusztus	1320	146	1069	2535

Ha figyelembe vesszük a gyári kapacitás kihasználtsági fokát az emelkedés üteme érthetetlen lenne, ha nem tudnánk, hogy ebben nagy szerepet játszott a hazatért hadifoglyok kötelező visszavétele. Az első évben a növekedés 632 fő, a második évben 758, míg 1947 augusztusának végéig 87 fő. Az év második fele jelentett nagy veszélyt a gyár számára. Ezért Ullmann szeptember 8-án kérte az Iparügyi Minisztériumot, hogy „... mentesítsék a gyárat a hadifogságból visszatérők kötelező felvétele alól, ugyanis ez közel 600–1000 fős emelkedést jelentene, amit a gyár nem bír el.”¹⁰⁷⁴ A vezérigazgató előrejelzése nem látszik túlzottnak, hiszen a háborús évek alatt a gyárban 9800 munkavállaló dolgozott.

1947 szeptemberében a létszám 38 fővel gyarapodott. Megosztásban:

Munkáslétszám	1330	143	1100	2573
Tiszviselők	305	9	97	411

Ebből feleslegesnek tartottak:

Munkást:	700	100	–	800
Tisztviselőt	120	3	–	123

Ilyen körülmények között keletkezett a Magyar Általános Hitelbanknál 14 079 000, míg az Adóhivatalnál 6 500 000 forint tartozás. Óvatos becslések szerint is a veszteség havonként 1,5 millió forinttal növekedett.¹⁰⁷⁵

A Fegyvergyár 1947-ben még nem gondolt arra, hogy a nyereséges termelést meg tudja indítani. Erről tesz bizonyosságot a július 4-én kelt termelési program is, amely egy évre szól és lényegét tekintve egybeesik a hároméves terv első évével. A terv „... nem azt mutatja, hogy milyen mennyiségeket tudnának gyártani, mert ezek a mennyiségek jóval túlhaladják a tervben feltüntetett quantumokat –, hanem azokat a termelési mennyiségeket foglalják magukban, melynek elhelyezése lehetőségek látszik és amelyekre remélhetően nyersanyagot is tudunk biztosítani.”¹⁰⁷⁶ Ez az érték pedig 45 100 000 forint volt, ami az 1947. év termelési értékét megközelítőleg 50%-kal haladta meg, de az összes termelési költségek levonása után így is 2 112 000 Ft veszteség volt várható. Az adott periódushoz viszonyítva ez 75%-os javulást jelentett.

1947. július 9-én Ullmann István vezérigazgató bejelentette, hogy a gyárnál hamarosan nagyszabású racionalizálás várható. A következő napon átnyújtották a felmondást Senyei Károly ügyvezető igazgatónak, valamint Iby Kálmánnak, Vörös Lászlónak és kinevezték Sugár Pétert ügyvezető igazgatónak, a műszaki vezetésre Szúnyogh Bélát azzal a kikötéssel, hogy ha nem válnék be, visszahívják Ullmann Pétert.

Július 16-án tartott értekezleten a gyári vezetés és a Hitelbank új elgondolásokkal lépett fel, amelynek lényege, hogy Törökbálint mellett a Soroksári úti telepet is teljesen leállítják Kőbányára áttelepítve annak használható ágazatait. A költözködés anyagi kihatásai meghaladták volna az 5,3 millió forintot, de az évi megtakarítást 7,5 millióra tervezték. A szakemberek felvetették, mint lehetőséget, hogy a Soroksári úti telepet a nem rentábilis üzemágak kivételével megtartják. A kalkulált megtakarítás 3,7 millió körül mozgott. Végül különösebb vita nélkül a Soroksári úti telep felszámolása mellett döntöttek, de szükségesnek látták azonnal kidolgozni, hogy a kőbányai telep milyen személyi és tárgyi kereteket, elsősorban milyen tisztviselői létszámot és milyen dologi költségelirányzatot bír el.

A Soroksári úti telep leállítása azt is jelentette, hogy a jóvátételi géprendeléseket, a bulgár gépszállításokat, a Belügyminisztérium pisztoly-megrendelését el kellett volna helyezni. A tárgyalásokon megoldatlan kérdésnek tűnt, hogy a Soroksári úti öntöde elvesztésével a kőbányai telep hogyan fog működni.¹⁰⁷⁷ Egyre több szakemberben fogalmazódott meg, hogy Kőbánya egyedül a pénzügyi terheket nem képes elviselni, nem beszélve arról, hogy „... a 120 tisztviselő és 800 munkás elbocsátása kb. 5 1/2 millió inproductív terhet jelentene.”¹⁰⁷⁸

Az Iparügyi Minisztérium júliusban a törökbálinti telep leállítását engedélyezte, de az eredeti betervezéshez ragaszkodva kötelezte a gyárat, hogy a munkásokat a soroksári telepen helyezze el. Nem kis gondot jelentett ez, hiszen a szanalási koncepció szerint ez a gyáregység sem üzemeltethető.

Az átszervezéssel kapcsolatos számítások azt mutatták, hogy a gyár 11,5 milliós tartozását, 4 millió adóhátralékát, a költözéshez szükséges 5,5 milliót, a 3 milliós investíció szükségletet és a tervek megvalósításához szükséges 10 millió forgótőkét, vagyis 34 milliót 10 millió kamattal terhelné meg, s ez a teljes csődhöz vezetne. Ezért fel kellene még áldozni a PIRT, Fésűsfonó érdekeltségeket is, ami ugyan végleges megoldást nem hozna, de a kamatteher tűrhető mértékre csökkenne.¹⁰⁷⁹

Július 28-án a Hitelbank épületében miniszteri biztosokkal újra napirendre tűzték a Lampart-Művek szanalásának kérdését. A Hitelbank képviselője ezen a megbeszélésen sokak számára meglepő bejelentést tett, miszerint a törökbálinti üzem feloszlását nem a Hitelbank Igazgatósága határozta el. A cél nem a vállalat megszüntetése, hanem a vállalat megreformálása és szanalása. „A Lampart ugyanis több mint 13 millió forinttal tartozik, jóllehet a háború előtti tartozások leírásra kerültek.”¹⁰⁸⁰

Ullmann a gyár szerkezeti átépítésében lényeges eredményeket nem tudott felmutatni, s a kialakult helyzetet azzal kívánta magyarázni, hogy az üzem a kapacitásának 79%-ában hadiipari cikket gyártott, s a maradék 21% kapacitásból 9%-ot a leszerelt fémhengerű termelte. A békeszerződés a magyarországi öt hengerműből egynek átadását rendelte el, s mivel a Kőbányai volt a legmodernebb az oroszok ehhez ragaszkodtak. A gyár ezért semminemű térítést nem kapott, sőt még azt a kérést is elutasították, hogy legalább az érték egy részét adóba számíthassák be.

A bajok legfőbb okát a tehetségtelennek és alkalmatlannak kikiáltott Szúnyogh Béla műszaki vezető határozta meg, aki a forgótőke és a nyersanyaghiány mellett a szénkiutalások vontatottságát, a hitelek elaprózását kárhóztatta. Sok hónapi előkészítő munka után, amikor feltették neki a kérdést, hogy eldönösek tartja-e a Soroksári úti, illetve a törökbálinti üzem megszüntetését, azt válaszolta: „... a szóbanforgó két telep természete teljesen különböző és így műszaki szempontból a telepek összeköltöztetése nem kívánatos még akkor sem, ha a Kőbányai úti telepen volna is elegendő hely az áttelepítéshez.”¹⁰⁸¹

Sugár Péter, később a Lampart ügyvezető igazgatója, mint kereskedelmi szakember pillanatnyilag a termelés fokozásában sem látta a kiutát, mert rossz a kalkuláció, s így az eladás mutatóinak emelkedése a gyár elszegényedésének mértékét növeli. Rámutatott arra, hogy egy 56 forintos cikk önköltségi ára eléri a 70 forintot. A Lampart pedig mindig nyereséges volt,

s nincs Európában még egy olyan cég, amely a petróleumlámpák gyártásában felvehetné vele a versenyt. Ausztria ma nem versenyképes, Németország legnagyobb szakmabeli cége kiesett. A piacok megvannak, a Lampart termékek iránti igény egyre nő, de addig ezeket az előnyöket kihasználni nem lehet, amíg a termelési ár elszakad a valóságtól.¹⁰⁸² Joggal állapítja meg Makai Oszkár a Hitelbank ügyvezető igazgatója, hogy „Mindaddig azonban, míg a vállalatnak megközelítő számrendűség szerint sincs fogalma arról, hogy a gyártani kívánt cikkek előállításának önköltségi tényezői hogy alakulnak, az sem dönthető el, hogy azok gyártásából a vállalat három, kettő vagy egy telepét fenn lehet-e tartani.”¹⁰⁸³

Akkor, amikor a vállalat a hároméves terv első évét megkezdte, nem rendelkezett egy tervszerű program alkotóelemeinek ismeretével, így irreális volt egy 50 millió forintot felüli termelés kilátásba helyezése.¹⁰⁸⁴ Az előzmények ismeretében igazán nagy reményekre nem jogosított az a döntés sem, amellyel a kereskedelmi igazgatót, Sugár S Pétert ügyvezető igazgatónak kinevezték, abban a reményben, hogy a hároméves terv sikeres végrehajtásában a gyár segítségére lesz.¹⁰⁸⁵

Kinevezése után szinte egy hónap sem telt el, hogy a Soroksári úton az Üzemi Bizottság Szúnyogh Bélát irányításra alkalmatlannak találta. A Hitelbank megragadta a kedvezőnek tűnő pillanatot és bejelentette, hogy további hiteleket csak a vezetés megszilárdulása után folyósít. A bank immár sokadszor újra felvetette az ismert győri szakember, Matuschek Richárd delegálásának kérdését, de a Lampart-Művek Üzemi Bizottsága közölte: „... nem ismerik el a Hitelbank azon jogát, hogy a munkásság hozzájárulása nélkül, műszaki igazgatót saját választása szerint küldhessen.”¹⁰⁸⁶ Egyben bejelentették, hogy egy bizottságot hívnak egybe a műszaki vezetésre. A Hitelbank úgy vélte – ismerve a javaslatba hozott személyeket –, hogy Matuschek elfogadtatását tovább kell erőltetni.¹⁰⁸⁷

Ullmann által benyújtott szanálási tervet Matuschek Richárd véleményezte. Megerősítette Szúnyogh Béla álláspontját, miszerint a Kőbányára tervezett összevonások szervesen össze nem kapcsolhatók, így abból gazdasági előny nem származhat. Elképzelhetetlennek tartotta, hogy az átköltözés 25%-os műhely költség csökkenést vonna maga után, sőt bizonyos emelkedéssel kell számolni, állapította meg a tervezetről. Az áttelepítés indokolatlan voltához hasonló horderejűnek vélte a megszüntetésre ítélt gyártási ágazatok tervezetét is. „A pisztoly-, vadászpuska- és gépgyártás olyan gyártási ágazatok – írta –, amelyek igen nagy százalékos munkabérhányadot foglalnak magukban, a vasöntőde pedig egyrészt, mint a gyár önellátó segédüzeme, másrészt nagy vevőkörénél fogva is jelentőséggel bír. Jelentőségük részben nemzetgazdasági szempontból, másrészt a vállalat kebelén belül a munkaerő gazdálkodás szempontjából olyan nagy, hogy ha

ezek az üzemek nem volnának meg, akkor ezeknek megteremtésére kellenek törekedni.¹⁰⁸⁸ Kifizetődő lenne a fegyvergyártás kis mértékben is, megfelelő szakirányítás mellett. Ezért a hétmillió megrendelést elejteni, amikor a megfelelő szakember, gépi berendezés és nyersanyag rendelkezésre áll, indokolatlannak tartja csak azért, hogy gazdaságilag egy kétes értékű átköltözés keresztülvihető legyen. „Ha a vállalat a fegyvergyártást kiadja kezéből, annak rendeltetése miatt minden bizonnyal más vállalatnál megvalósul és akkor ennek a gyártási ágának végleges elvesztésével kell számolni.”¹⁰⁸⁹ Véleménye szerint a leghátrányosabb a szanalási javaslatban a gépgyártás felszámolása, ugyanis nagyon megerősödött a szerszámgépek iránti kereslet, olcsó anyagot nagy munkaerőhányaddal dolgoz fel, ezért mind belföldi, mind export tekintetben maximális támogatást megérdemel.

A Magyar Általános Hitelbankot egyre jobban nyugtalanította a Lampart anyagi helyzete és jelentősnek mondható adóhátraléka. Ezzel összefüggésben merült fel márciusban, hogy a Hitelbank a Hazai fésűsfonó részvényeket a Lamparttól átveszi. Májusban az Üzemi Bizottság a vállalat vezetésének megkérdezése nélkül a részvényeket felkínálta a Kincstárnak, de minthogy minoritási paketról lévén szó, a Kincstár a felajánlást nem fogadta el. Ekkor fordult az ÜB. a vállalat vezérigazgatójához, hogy a részvényeket a Hitelbanknak próbálja eladni, hogy az ellenértékből az adótarozás rendezhető legyen.

A részvények értékesítéséről a tárgyalások megkezdődtek. Megállapítást nyert, hogy ennek a gyárnak részvénytőkéje 14 250 000 forint, amely 375 000 darab 38 forintot érő részvényre oszlik. A Lampart tulajdonában ebből 135 955 volt, amely az össz részvények számának alig több, mint 36%-a. A MÁH a Hazai Fésűsfonó- és Szövőgyár R.t.-ot 23 millió forintra becsülte. Ennek az értékelésnek megfelelően a vállalatnak 8,3 millió forintot érő részvénye volt, amelyet a hitelbank 40%-kal, 3,3 millióért hajlandónak mutatkozott átvenni. Ullman azonban ragaszkodott a 4,5 millió forinthez, hogy az adóhátralék teljes összegét ki tudják fizetni.¹⁰⁹⁰

A Hitelbank augusztus 11-én kérte a Pénzügyminisztériumot, hogy járuljon hozzá a részvények megvételéhez, de a szeptember 10-én kelt válaszlevelben a miniszter a manővert elutasította.¹⁰⁹¹

A gyár a pénzihiányból adódó tehetetlenségében augusztus végén megújítja kérelmét a leszerelt gépek beszámítása érdekében, sőt a zsákmanya elvitt gépek ellenértékét, 8 000 000 forintot, valamint a jóvátételi szállításoknál ki nem fizetett másfél milliót és a jóvátételi megrendelések egy részének sztornírozásából adódó veszteségeit, egészében 35 497 570 forint kifizetését szorgalmazza. A pozitív döntés ezúttal is elmaradt, s közben augusztus végére csak az adóhátralék 5 200 000 forintra emelkedett.¹⁰⁹²

A Gazdasági Főtanács ugyan nem tett javaslatot a fegyvergyári követelések érvényesítésére, ami – ismerve a gyár belső struktúráját – csak átmeneti megoldást jelentett volna, de elrendelte egy öttagú bizottság felállítását a pénzügyminisztérium, Iparügyi Minisztérium, Gazdasági Főtanács, Országos Tervhivatal és a Szakszervezeti Tanács bevonásával. Ennek a bizottságnak két hetet adtak, hogy javaslatot tegyenek a deficit növekedésének a megszüntetésére.¹⁰⁹³ A bizottság szeptember 5-én kelt jegyzőkönyve csak a tennivalókat állapítja meg és javaslatot tesz újabb szakértők bevonására, köztük a Munkatudományi és Racionalizálási Intézetre.

A kapkodásra jellemző, hogy még a javaslat megtétele előtt Ullmann István vezérigazgató bejelentette a Gazdasági Főtanács határozatát, mely szerint a három telepet adminisztratív és számvitelileg szét kell választani. Amíg ez nem történik meg a gyár hitelt nem kaphat. A mondottak ellenére a Hitelbank még megszavazott 1,6 millió forintot, mert kétségessé vált a dolgozók bérének kifizetése.¹⁰⁹⁴ Valójában a szétválasztás gondolata a Lampart Művek Üzemi Bizottsága részéről indult ki a vállalat és a MÁH igazgatóságának tudta nélkül. Ez az intézkedés a cég foglalkoztatottságának és műszaki vezetésének hiányát, az adminisztráció túltengését nem oldotta meg, sőt a bajokat szaporította. A Lampart a Hitelbankkal egyetértésben az Iparügyi Minisztériumban a döntés ellen tiltakozott, „... ennek ellenére Vajda Pál min. tanácsos úr a határozatot mint befejezett ténnyt hirdette ki a vállalat vezetősége előtt.”¹⁰⁹⁵

A történetekből a Hitelbank megállapította, hogy az Üzemi Bizottságnak módjában áll nemcsak a Hitelbankot, hanem a Lampart vezetését is megkerülni, s így mérhetetlen károkat okozni. Ezzel szemben olyan rendszabályokat, amelyek a vállalat szempontjából elkerülhetetlenül fontosak volnának, mint a törökbálinti, munkáit foglalkoztatni nem tudó üzem leállítását, nem sikerült elérni annak ellenére, hogy ez ügyben az Iparügyi Minisztérium végleges döntést hozott, majd bizonytalan közbelépésre vissza is vont. „Illy körülmények között fel kell vetnünk a kérdést – nyilatkozta a MÁH szakértője –, hogy a vállalatnál rendelkezési joggal nem bírván, lehet-e intézetünknek viselnie a megkerülésünkkel történő intézkedések felelősségét és a vállalat részére való hitelfolyósítások anyagi terheit, azok hiábavalóságának teljes tudatában.”¹⁰⁹⁶

A Hitelbank álláspontja szerint az Üzemi Bizottságot a Munkatudományi Intézet azon megállapítása vezette félre, mely szerint egy szétválasztás esetén a soroksári telep polgári munkákkal foglalkoztatható lesz. Nem számoltak azzal, hogy az új helyzetben az egyre növekvő hatalmas deficitet a kőbányai telep fölöslegei már nem fogják csökkenteni. Súlyosbítja a helyzetet, hogy formailag a vállalat igazgatóságát és a Hitelbank ügyvezetőségét terhelné a felelősség, „és bizonyos idő múltán, amikor a szétválasztásnak

súlyos következményei nyilvánvalókká válnak, *senki sem fog emlékezni arra, hogy a szétválasztás milyen kormánytényezők rövid úton adott rendelkezései alapján történt és hogy azokba a vállalat igazgatóságának és intézetünk ügyvezetőségének beleszólása nem volt.*"¹⁰⁹⁷

A MÁH tiltakozása már csak azért is érthető, mert a kivitelezés módjára eltérő utasítások hangzottak el. Volt, aki úgy nyilatkozott, hogy teljesen önálló egységeket kell létrehozni, míg mások csak egyes osztályok megosztásáról beszéltek. Az ügyben írásbeli utasítás nem volt, mégis meghatározó érvénnyel bírt Vas Zoltán kijelentése, mert annak végre nem hajtása esetén a kormány támogatásának megvonását helyezte kilátásba, ami egyben 1300 munkás, illetve munkavállaló családjának ellátatlanságát eredményezte volna.

Ilyen körülmények között a Bank a kezesség vállalását, illetve a további hitelek nyújtását a Lampart ingatlanaira szülő bekebelezési engedélytől kívánta függővé tenni, ugyanis a vállalat tartozása 1947. októberére elérte a 16 milliót, míg adóterhe a 7 milliót. Így a megoldás kulcsa a MÁH számára nem a megosztás, hanem a soroksári telep teljes felszámolása volt. Matuschek Richárd, akit az Üzemi Bizottság tiltakozása ellenére október 1-vel határozatlan időre szerződtettek, október 13-án véleményezte a Munkatudományi és Racionalizálási Intézet október 8-án kelt jelentését, sem a megosztással, sem a felszámolással nem értett egyet. Főleg a gépgyártás elhanyagolását, illetve teljes felszámolását nehezményezte hangoztatva, hogy ez a gyártási ágazat a szakemberek gyűjtőhelyévé válhat, s innen átírányíthatók alkalmi gyártásokra zökkenők nélkül.¹⁰⁹⁸

A gyár pénzügyi helyzetét jól tükrözi a november 13-án kelt, nyolc vagon fémöntvényre vonatkozó feljegyzés is. Az Üzemi Bizottság értékesíteni akarta kilogrammonként 1,50 forintért, egészében 120 000 forintért, hogy a kőbányái telep alumínium- vásárlásra pénzhez jusson. A vállalat vezetősége és a MÁH egyaránt ellenezte ezt az üzletet, mert az öntvény a tervbe vett eladási árnak sokszorosát érte. Még a Hitelbank is, amely a gyár életéből, főleg a hitelezéstől visszavonulni szándékozott saját pénzeszközeit ajánlotta fel, mondván: „A hitel nyújtása a banknak a mai körülmények között elég nehéz, viszont a hitel igénybevétele esetén a néhány hónapon belül remélt jobb áron való értékesítés csupán néhány százalék kamatba kerül, míg az azonnali elkótyavetyélés az öntvény értéke 70%-ának elvesztését jelentené.”¹⁰⁹⁹ Amikor a Hitelbank miniszteri biztosának tudomására jutott az ÜB. törekvése, úgy foglalt állást, hogy az öntvény csak megfelelő áron, nyilvános árverés útján értékesíthető.

A hetek-hónapok egymást követték és gyakorlatilag a tervezgetés szintjénél alig haladtak tovább. Egyre inkább bizonyosnak látszott, hogy a Soroksári úti telepet sürgősen el kell adni, s ha lehet az államkincstárnak.

Az igazgatóság november 13-án felhatalmazást kapott a tárgyalások megkezdésére. Ullmann a tranzakció ellenére teljesen kilátástalannak látta a helyzetet és benyújtotta felmondását 1948. október 31-re, amit a kibővített igazgatósági tanács tudomásul is vett. Ezen az ülésen jelentették be Salgó Gyula ügyvezető igazgató kiválását is.¹¹⁰⁰

Ha figyelembe vesszük, hogy a törökbálinti telep eladása és a Soroksári úti üzem értékesítése 1947-ben egyre közelebb kerül, akkor látnunk kell, hogy kirajzolódóban van az 1935 előtti állapotok visszaállása. A folyamat nagyon lassú, mert a Lampart Művek – és természetesen a nagymértékben érdekelt Hitelbank –, valamint a NIK, azaz a Nehézipari Központ, érdekei ellentétesek. A NIK főtitkára az adásvételi tárgyaláson bejelentette, hogy a gyárért a forintmérték szerinti árat nem kívánja megadni, mert a gépeknek csak egy részét tudja hasznosítani. December 5-én megerősítette, hogy vételáraként nem a tényleges forgalmi, hanem csupán likvidációs értéket hajlandók fizetni. Ennek felső határa sem lehet több, mint a Soroksári útra eső tartozás és adóhátralék összege.¹¹⁰¹

A Lampart Művek és a MÁH vezetése úgy vélte, hogy ez a megoldás nem találkozhathat a Gazdasági Főtanács egyetértésével sem, mert akkor a megmaradt kőbányái részleg adósságteherrel indul, amely ezt a telepet is rövid időn belül a soroksári üzem sorsára juttatja. Ezért kérik a miniszteri biztost, hogy járjon közre az illetékes kormánytényezőknél az iránt, „hogy a soroksári úti telep átvétele oly feltételek mellett történjék, melyek a tényleges értékviszonyoknak megfelelnek és melyek a vállalat szanálását teszik lehetővé, nempedig a magyar ipar egy fontos fémipari üzemének teljes leomlását idéznék elő.”¹¹⁰²

December 16-án a gyár tájékoztatta a Gazdasági Főtanácsot, hogy a Gazdasági Főtanács GF 10.092/1974 számú határozata értelmében a Soroksári úti üzemet 31 047 000 forintért felajánlották az IKART-nak.¹¹⁰³ Az átadás időpontját 1948. január 1-ben határozták meg. Egyben megújította a vezetést a kérelmét a törökbálinti üzemrészszel kapcsolatban, „... hogy törökbálinti telepünk azonnali hatállyal leállítható legyen... kérjük annak szíves megfontolását, hogy ... a Nehézipari Központ által szintén átvétessék éspedig márcsak azért is, mert a Soroksári úti telepen létesítendő fegyvergyár számára a lövedékek élesreszerelése csakis a lakott területektől távolfekvő törökbálinti telepen folytatható.”¹¹⁰⁴

Továbbra is tisztázásra várt a Honvédelmi Minisztérium tulajdonát képező telek vételének kérdése. Bár, mint erről már több alkalommal szó esett, a Lampart az általa névleges összegért bérelt telket 1946. június 8-án lekötötte, de a vásárlás realizálását a stabil forint bevezetéséhez kötötték. A pénzügyi helyzet alakulása miatt az üzlet elmaradt és 1947. november 7-én a Lampart a megállapodás hatálytalanítását kérte azzal az indoklással,

hogy „... a vállalat helyzete időközben annyira súlyosbodott, hogy a telep fenntartása lehetetlenné vált, ezért nem volna értelme a telek megvételének sem...”.¹¹⁰⁵

1948 februárjában a Soroksári úti üzem átvételének ügye még mindig nem zárult le. A NIK mellett megjelent a színen a MOGÜRT a Közlekedésügyi Minisztériumból, amelyet Seres Tibor miniszteri tanácsos képviselt. Közölte, hogy a telepet a MOGÜRT kapja meg, mely a vállalatot addig, amíg egyenesbe nem jut, előreláthatólag 6 hónapig, finanszírozni és irányítani fogja. A MOGÜRT akciójára az adott alkalmat, hogy a Gazdasági Főtanács egyik ülésén, ahol a MIK képviselői nem voltak jelen, Gerő Ernő kijelentette, hogy a Lampart gyáregységét a MOGÜRT részére tudná hasznosítani. Seres Tibor a telepet 1 forint szimbolikus vételárért kívánta átvenni, miután az állam egy személyben vevő és eladó is.

Seres Tibor megjelenésével új hangvétel figyelhető meg. Bejelenti, hogy a MÁH vezetőit, mert nem folyósítottak hitelt, szabotázsért felelősségre vonják Ullmannal, a Lampart Művek vezérigazgatójával együtt, mert az utóbbi pedig túl kevés nyersanyagot juttatott a Soroksári úti telepnek. Külön bizottság fogja megállapítani, hogy kit miért kell fegyelmi elé állítani. Állami részvénytársaságot hoznak létre. Az igazgatóság nagyrészt fizikai dolgozókból fog állni.

Ezek után a miniszteri tanácsos megtekintette a telepet és megdöbbenve tapasztalta, hogy az üzemben kiterjedő gyártás folyik, jóllehet őt úgy tájékoztatták, hogy üresen álló gyárról van szó. Seres ezért elrendelte, hogy „... a telep minden egyes gyártmányából!! egy mintadarabot küldjenek be a Kereskedelem- és Közlekedésügyi minisztériumba, hogy azokat Gerő miniszter úrnak bemutatthassa a vállalat tevékenységének illusztrálása végett.”¹¹⁰⁶

Ezen a február 6-án lezajlott gyűlésen, illetve az azt követő megbeszélésen ott voltak a NIK képviselői is, akik azonnal beszámoltak a váratlan fordulatról a vezetőségüknek. Nem ismeretes, hogy a minisztériumokban mi történt, az eredmény azonban igen, vagyis február 7-én, tehát a következő napon bejelentették, hogy a MOGÜRT akciója tárgyitalan és az üzemet változatlanul a NIK veszi át. Néhány órával később a MOGÜRT felülkerekedett és mint várományos intézkedett a telepen.¹¹⁰⁷

A hatalmi harc azonban korántsem dőlt el, mert március 4-én a NIK-et képviselő Dobronyi főmérnök már újra a részleg átvételén munkálkodott. Ullmann meghívta őt a kőbányai központ megtekintésére. Sajnálattal állapítja meg, hogy Kőbánya a Soroksári úti telep sorsára fog jutni, mert egy üzem, amelynek műszaki és kereskedelmi irányítása kicsúszott a vezetők kezéből és azt teljesen az Üzemi Bizottság gyakorolja, életképes nem lehet. Ugyanekkor a Hitelbank részéről Mérő Nándor e megállapítást az-

zal tetézte, hogy a MÁH kísérletet tett arra, hogy műszaki szakembereivel felülvizsgáltatja a kőbányai gyárat de az ott működő Üzemi Bizottság ellenállásán e törekvés mindig megghiúsult.¹¹⁰⁸

1948. február 12-én a NIK Horváth Károlyt bízta meg a soroksári telep vezetésével. Ez ellen a MÁH tiltakozott. A NIK meghátrált és közölte, hogy Horváth Károly nem igazgató, hanem a telep átvételével kapcsolatos NIK-megbízott, kinevezése tehát a MÁH tulajdonosi érdekeit nem sérti. A huzakodás márciusig folyt. 26-án megjelent a 3500-as kormányrendelet a 100 munkásnál többet foglalkoztató üzemek államosításáról. Augusztus 19-én pedig közzéték az 1895/1948-as számú határozatot, amelynek értelmében „... a Soroksári úti telep annak minden tartozékával együtt tehermentesen, vagy a NIK kötelékébe, vagy az újonnan alakítandó Nemzeti Vállalat keretébe hozandó, utóbbi esetben pedig a Nemzeti Vállalat 15 millió forint tőkejuttatást kap.”¹¹⁰⁹

A Gazdasági Főtanács javaslatára Bizottság alakult az iparügyi miniszter, a pénzügyminiszter, a Székesfővárosi Pénzügyigazgatóság és a Gazdasági Főtanács egy-egy küldöttjéből, hogy a határozatot 1948. szeptember 1-ig hajtsák végre.

A Bizottság munkája nem járt eredménnyel, ugyanis a Nemzeti Vállalatnak 1948. október 1-én kellett volna megalakulnia, de a NIK vezetősége megtudván, hogy az üzem az Általános Gépipari Központ irányítása alá fog kerülni a probléma rendezését nem szorgalmazta. A Lampart december 16-án tájékoztatta a Gépipari Központ Központi Jogügyi Osztályát, hogy a határozatot nem hajtották végre, de intézkedés december 31-ig nem történt. 1949. április 8-án a 170/1949 számú minisztertanácsi határozat Nemzeti Vállalattá nyilvánította az üzemet. Az alapítólevél 26.881/1949 szám alatt 1949. április 16-án kelt. A cégbíróság 10.036/1949 szám alatt jegyezte be. Zsófinyec Mihály nehézipari miniszter Horváth Károlyt nevezte ki vezérigazgatónak.¹¹¹⁰

1948. január 1-től a gyár valójában önállóan működött, jöllehet még számos szál fűzte a kőbányai központhoz. Az államosítás után beolvasztották az országosan felszámolt, közel egy tucat puskaműves műhelyét. A profilrozás során a soroksári üzem hármas tagozódású lett. Gyártott tömegcikkeket, mint petróleumégők, lámpák, kályhák, világítótestek, szeszmérők, kéziszerszámok, gázmérők, autógejzirek számos változatát, a fegyveres testületek igényei szerint kézifegyvereket és végezetül szerszámgépeket. Rajk László belügyminiszter elvtársi kapcsolatok nyomán a demokratikus rendőrség részére nagyobb mennyiségű pisztolyt rendelt, aminek teljesítéséhez a gyár 3 630 000 Ft hitelt kapott. Megjavítottak 400 szerszámgépet, 350 újat munkába állítottak. Kielégítették a Pénzügyőrség igényeit, majd 9000 FÉG puskát készítettek, amely kis ürméretével, precíz

kidolgozásával nagy sikert aratott. Legyártottak 50 686 darab 48 M. katonai puskát szuronnyal. A precíziós gépek, nagyteljesítményű szerszám-gépek, körhagyasajtók, harántgyalugépek, fűrőgépek kezdték megtalálni a helyüket a termelési láncban.¹¹¹¹

Kutatási területünket érintően 1945 és 1983 között az alábbi kézilő-fegyverek hagyták el az üzem gépsorait:

1. Katonai gyártmányok

a) Gyalogsági puskák:

<i>Jelzése:</i>	<i>Kaliber:</i>	<i>Megjegyzés</i>
GL1	7,62 48 M.	Feltűzhető szuronnyal
GL1M	7,62 48 M.	Távcsővel, mesterlövész
GL1K	7,62 48 M.	Karabély, rögzített szuronnyal

b) Pisztolyok

BR1	7,65 48 M.	Acéltokos, jelzőcsapos, rendőrségi
TT	7,62 48 M.	Acéltokos, honvédségi
BR2	9,00	Walom, acéltokos, jelzőcsapos
TT 9P	9,00	Tokagypt, Egyiptom részére
RK59	9,00	Makarov, rövidített, alumíniumtokos, rendőrségi
R 61	9,00	Makarov, rövidített, alumíniumtokos, rendőrségi
PA 63	9,00	Makarov, alumíniumtokos, katonai hosszúságban
AP 9	9,00	Alumíniumtokos, a PA 63 változata exportra
AP 9S	9,00	Acéltokos, a PA 63 változata exportra
AP 7,65	7,65	Alumíniumtokos, a PA 63-as pisztoly változata exportra
P 9	9,00	
P 9C	9,00	Állítható csapóirányzékkal
FP 9	9,00	A szánon ventillált sínnel
P 9R	9,00	Revolverező elsütőszerkezettel

R 78	7,65	Alumíniumtokos rendőrségi zsebpisztoly
------	------	--

c) *Jelzőpisztolyok*

Szovjet típusú rakétapisztoly
Jelzőkilövő (ceruza)

d) *Géppisztolyok*

K 1	7,62	Kucher-féle TT lőszerhez
AK	7,62	
AKM	7,62	
AMD	7,62	
AK	7,62	Gránátbelövésre
AK	7,62	Infrarányzékkal

e) *Egyéb*

P 27	50	Páncélököl, amelyből csak 0 sorozat készült
------	----	---

2. *Polgári gyártmányok*

a) *Vadászpuskák*

KVP 16	16	Kakasos
	12, 16, 20	Monte Carlo
	12, 16	Continental
	12, 16, 20	Victoria
BZ 12	12	Bock
BZ 16	16	Bock
B 12E	12	Egybillentyűs Bock
GSB 12	12/7x65 R	Golyós-sörétes, csúszó csővel, távcsővel és gyorsítóval
		Golyós-sörétes, csúszó csővel, távcsővel és gyorsítóval
GSB 16	16/7x57 R	Golyós-sörétes, csúszó csővel, távcsővel és gyorsítóval
		Golyós-sörétes, csúszó csővel, távcsővel és gyorsítóval
GBS 16	16/7x65 R	Golyós-sörétes, csúszó csővel, távcsővel és gyorsítóval
		Golyós-sörétes, csúszó csővel, távcsővel és gyorsítóval
E 12	12	Egycsövű kakasos
E 16	16	Egycsövű kakasos
E12H	12	Egycsövű rejtett kakasos

E 16H	16	Egycsövű rejtett kakasos
GV 1	7,62	Golyós, távcsőszereléssel

b) *Céllövő sportpuskák*

48 M	5,6	Kispuska
FÉG 73	5,6	Standard, diopteres
FÉG 74	5,6	Távcsöves, futóvadlövő Balogh Ambrus által tervezett kis- és nagyobb versenypuskák és pisztolyok

c) *Légpuskák*

LP 1		
LP 2		Normál és céllövő légpuskák

d) *Légpisztolyok*

ALP
HLP

e) *Riasztó pisztolyok*

RP 1		
RP 2		
FR 1		Forgó riasztó pisztolyok mintapéldányai ¹¹¹²

A Fegyvergyár életét, kiemelkedő és hanyatló korszakait végigkísérve néhány mondatban említést kell tennünk arról a sporttevékenységről, amely 1935-ig a Lámpagyárban és Fegyvergyárban, majd 1935 után az egyesített üzemben folyt.

A Lampart Sport Clubot 1923-ban a Magyar Fém- és Lámpaárugyár Rt. alapította. Néhány év után megszűnt, de 1929-ben újra alakult, s a vezetőség 5000 pengő támogatást biztosított. Ekkor nyolc szakosztályt hoztak létre: torna, futball, turisztika, kerékpár, céllövészet, atlétika, tenisz és asztalitenisz. 1929-ben az egyesületnek 206 tagja volt: 104 munkás és 102 tisztviselő.¹¹¹³ Bélyegzőjében LÁMPAGYÁRI SPORT CLUB BUDAPEST 1923 szöveg szerepel. Színei: kék-piros. 1936-ban nevét LAMPART

SPORT-EGYLET BUDAPEST 1936-ra változtatta. Működésének célja „... a testi, szellemi és zenei kultúra munkálása és annak az egyesület keretében leendő előmozdítása, a bajtársi összetartás ápolása, valamint az ifjú erőknek sportszerű kiképzése.”¹¹¹⁴ Felszerelésük becsült értéke nem érte el az 1000 pengőt. Sportszíneiből egy sorozatot, ha ki tudott állítani. Saját futballpályájuk nem volt, s így a létesítményt bérelték a Dréher gyártól heti két napra havi 200 pengőért.

A Fegyver- és Gépgyár Rt. 1912-ben hozta létre a Fegyvergyári Tisztviselők Sportkörét. Működését 1925 és 1935 között hivatalosan szüneteltette. 1935. augusztus 31-én újjáalakult. 1937. január 20-án egyesült a Lampart Sport Clubbal. Neve: FÉG-LAMPART S.K. Ez a felirat jelenik meg a pajzs alakú jelvényében, fekete-fehér mezőben.

A gyárban működött még a Frommer Sport Club. Ezt még a Fegyvergyári Tisztviselők Sportköre olvasztotta magába. Ugyancsak ehhez az egyesülethez került az 1931-ben alapított Erzsébeti Torna Club FC, amely egy profi egyesület volt. 1938. augusztus 11-én az ETC FOOTBALL CLUB rendkívüli közgyűlésén jelentették be, hogy neve Lampart F.C.-re változik fúzió következtében. A vállalati sportegyesületek labdarúgó szakosztályait fogta össze.

1941. október 27-én alakult meg a Lampart Sportkör, amely három önálló vállalati sportegyesületet tömörített. A FÉG-LAMPART SPORTKÖR, LAMPART FC és a KÖBÁNYAI EGYETÉRTÉS ATLETIKAI CLUB fúziója révén keletkezett.¹¹¹⁵ 1943-tól Fegyvergyári Sportkör néven is emlegették. Nincs tudomásunk arról, hogy a névváltozás újjászervezésből adódnék.

Egy 1943. október 4-én kelt kimutatás szerint ebben az időben az alábbi szakosztályok működtek:¹¹¹⁶

1. *Soroksári úti telepen:* birkózó, box, céllövő, dalkör, evezős, fotós, kultúr, sakk, turisztika, úszó és labdarúgó – az utóbbi négy csapattal rendelkezett: a) NB II., b) tisztviselő, c) amatőr, d) ifjúsági

2. *Kőbányai telepen:* Női kézilabda, asztalitenisz, tenisz, teke

3. *Törökbalinton:* –

1947-ben alakult meg a LAMPART MŰVEK SPORTKÖRE. Működő szakosztályuk volt az evezős, horgász, dalkör, zenekar, kultúr, sakk, női torna, férfi torna, kőbányai kultúrkör, teke, futball.

A nagy konkurens, a Vadásztöltény gyár 1947 első három hónapjában azt a néhány lépés előnyt, amelyre szert tett 1946-ban, észrevehetően elvesztette. Üzemegységei a Fegyvergyárhoz hasonló gondokkal küzdöttek. A három év kevés volt ahhoz, hogy a háború utolsó szakaszában az épületekben keletkezett 60–70%-os kárt helyrehozzák, vagy Fehérvárnak

német részről történt visszafoglalása után nyugatra vitt gépek – ez a géppark 80%-át tette ki – visszahozatala terén eredményeket érjen el. Panaszkodtak szerszámgép hiányra, az exportlehetőségek elvesztésére, a hitelek befagyasztására. Jellemző, hogy 1946. augusztus 1-től a székesfehérvári részleg 170 munkásából csak 70-et sikerült gép mellé állítani. 100 fő az újjáépítéssel foglalkozott. Még riasztóbb a kép, hogy 1947 márciusáig az átlagos havi produktum 45 690 forint volt, ami részben a két hónapig tartó szénhiánnyal is magyarázható. Ennek megszüntével sem tudták elérni áprilisban a 73 000 forintot. Tervbe vették, hogy a májusi termelési érték 159 000 Ft, míg a júniusi, júliusi 280 000 Ft lesz. Igazi nagy reményeket a hároméves tervhez fűztek, amelynek első évében 800 000 Ft volt a kitűzött cél. A program teljesítéséhez 500–600 munkást kívántak foglalkoztatni.¹¹¹⁷

Májusban a helyzet nagyon súlyos volt: „... a szokatlan és igen hosszú rendkívüli hideg, amely még március hónapban is, igen nagy feladatok elé állította az üzemet, azt eredményezte, hogy 5 hónap megfeszített munka eredményét, úgy termelés, mint minden egyéb üzemi tekintetben teljesen és csak rendkívüli hosszú idő után újból felépítendő súlyos állapotba hozta.”¹¹¹⁸ Áprilisban 1946 decemberéhez viszonyítva néhány főbb termék darabszáma az alábbiak szerint alakult: Robbanógyutacs 700 000-ről 100 000-re, Gevelote csappantyú 1 500 000-ről 600 000-re, penge 800 000-ről 250 000-re, a riasztócsappantyú 50 000-ről 700 000-re, a légpuska 25-ről 75-re zuhant, illetve emelkedett.

A rossz raktári viszonyok miatt a Gevelote csappantyúból raktáron félmillió ment tönkre. A légpuskagyártás alacsony szintjét a cső, illetve a barnítópác beszerzési nehézsége okozta. Ezt azért is sajnálatosnak tartották, mert ez a fegyver a nemzetközi piacokon különösen elismert volt és nagyon alkalmas arra, hogy nevet szerezzen a gyár temékeinek. A kétlövetű- és a hatlövetű riasztópisztolyok felszerszámozását anyagkiesés miatt nem tudták befejezni. A reszelőféleségek, köszörűk, acélok hiánya a szerszámok utánpótlását akadályozta. Mindebből adódott, hogy a termelés nem vált folyamatossá. A kiutat – a Fegyvergyárhoz hasonlóan – a Vadásztöltény is új cikkek beállításában látta és mielőbb szabadulni kívántak a nem rentábilis gyártmányoktól. Ezért megkülönböztetett figyelemmel tanulmányozták a jugoszláv honvédelmi miniszter ajánlatát, amelyben a Vadásztöltényt egy ozid robbanógyutacs, ozid detonátor és durranóhiganyos gyalogsági csappantyúgyár tervezésére, szállítására és üzembe helyezésére kérte fel.¹¹¹⁹

A gyár egyik legkiegyensúlyozottabb ágazata a vadásztöltény gyártása volt. A megrendelés folyamatos, és kezdetben a nyersanyag is rendelkezésre állt. A lőport a Nitrokémia nehézkesen szállította, de a Lőporegyed-

áruság gyanúsán nagy előzékenységet tanúsítva hitelbe adott 1000 kg Rex- és 1700 kg Diana lőport. Az utóbbiról hamarosan kiderült, hogy szinte használhatatlan. A Lőporegyedáruság azonban nem vette vissza azzal a megjegyzéssel, hogy a nemzetgazdaság számára fel nem használása nagy kárt okozna és más lőpor amúgy sem áll rendelkezésre. Hogy az eladásra kerülő használhatatlan lőszer miatt a gyár hitele mennyit romlott, az valószínűleg senkit sem érdekelt.

A forgótőke hiánya a Vadásztöltény életében is meghatározó volt. „Sajnálatos tény ... – írták 1947. augusztus 30-án –, hogy vállalatunk a forint árfolyamok miatt, dacára a jelentkezett érdeklődéseknek még nem tudott megrendeléshez jutni és hogy a forgótőke hiánya miatt nem tudta kapacitását kimerevítve a piacokat megszerezni.”¹¹²⁰ Ennek ismeretében természetesen kell tartani, hogy 1947 szeptemberében – tehát már a hároméves terv megindulása után – Nagytétényi üzemben 45, Fehérváron minden volt, kényszerből alkalmazott hadifoglyot, Magyaróváron 114 dolgozót elküldtek. Magyaróváron 849 fő maradt, azaz 781 munkás és 68 szellemi kategóriába sorolható munkatárs.¹¹²¹

A gyár november 28-án kelt jelentése látszólag fellendülést tükröz. Újabb exportmegrendelést nem tudtak ugyan szerezni, de az anyag- és energiaellátásban érzékelhető javulás mutatkozott. A fő gondot számukra is a műszaki vezetés gyengesége jelentette. Ennek tudható be, hogy a műszaki főmérnök mellé alkalmazták a Siemens Művek műhelyfőnökét, Hamburger Józsefet és a Danuvia veszprémi gyáregységének vezetőjét, Bruckner Gézá. Az új szakemberek úgy látták, hogy legfontosabb tennivaló a mosonmagyaróvári öntöde korszerűsítése, vagy – ha pontosabban akarunk fogalmazni – az 1940–1942-es állapotok visszaállítása. Itt egykoron homok- és kokillaöntés is folyt, de 1947-ben, a helyiségek másirányú felhasználása miatt, már csak kisebb alkatrészek leöntésére szolgáló tömböntödével rendelkeztek. Munkagépeik egy részét még a háború alatt életveszélyesnek minősítették. Ez adta az indítékot 1943-ban, hogy a Schoemann cégnél megrendeltek egy 1500 tonnás, univerzális cső- és rúdhúzóprést, de a katonai események alakulása leszállítását nem tette lehetővé. Így a meglévő, rendkívül elhasznált berendezések korszerűsítése és fejlesztése szükségszerűen egybe kellett, hogy essék a gazdasági pangás időszakával. Elegendhetetlennek tűnt a vezetők számára a tömböntöde és a formaöntöde szétválasztása is, de ehhez a megfelelő művezető, öntőmunkások és segédmunkások hiányoztak.¹¹²² A mondottak ellenére 1947. II. felében kedvező élénkülés jelei mutatkoztak, de az anyag- és tőkehiány továbbra is meghatározó maradt.

A Vadásztölténynél a gyártási mutatók emelkedése a kérdésnek csak az egyik oldala. Jól mutatja ezt a légpuska termelése, amely 1947-ben 12-

szeresére emelkedett. „Annak dacára, hogy aránylag ez a gyártmányunk a legtöbbet fejlődött az évben, még mindég ráfizetéses, mégis figyelembevéve az első mondatban írottakat, rá kell mutatnunk arra, hogy egyik legszebb gyártmánya a Vállalatnak és egy korszerű berendezés esetében számot tevő tényezővé válhat...”¹¹²³ Tehát a termelés növekedése számos cikk esetében – a Lamparthoz hasonlóan – növelte a veszteséget. Így eredmények elsősorban a korszerű beruházásokat, bővítéseket és a háborúban kifosztott, vagy nagyrésztben megsemmisült üzemrészek felszerszámozását tartották.

A gyár tényleges helyzetét jól tükrözi az 1948. december 31-én kelt jelentés, amely gyakorlatilag egy évvel későbbi állapotokat mutat. Ebből kiténik, hogy a fekete penge – egyik fő gyártási cikk – barnítása lehető legprimitívebb, tehát költséges és időtrábló módon történt, a lőszerüzemből olyan szállítmányok mentek ki, amelyekből kimaradt a lőpor. „A fegyver műhely szervezettség és helyes időkihasználás szempontjából még számos tenni valót kíván. Jelenlegi állapotában nem alkalmas még arra, hogy ott komoly fegyverek, megbízható módon legyenek gyártva.” A szerszámok edzése felületen és szakszerűtlen, így költséges és selejtes, a kalkulációk rosszak, a gépi berendezés nagy százalékban elavult és még a legrövidebb esztergapadokon sem lehet kifogástalan munkát végezni.¹¹²⁴

Gyárak és üzemek százai tanúsíthatják, hogy a kutatott korszakban szinte mindenütt azonosak a problémák. Az államosítás, a meginduló hároméves terv kiegyenlítetté tette a nyersanyag- és energiaellátást, a piacok elosztását, s ez átmeneti felemelkedést hozott annak ellenére, hogy a jó szakemberek, kipróbált vezetők háttérbe szorultak. Ez az állapot 1947 után kezdett felgyorsulni. Még mindig hatott ebben az időben a II. világháború tragédiája, a világtörténelem egyik legnagyobb inflációja, az új forint kezdeti gyengesége, legfelsőbb szinten Magyarország gazdasági és politikai érdekeinek rossz felmérése. Ilyen körülmények között egy volt hadiüzemet újjáépíteni, benne profilt váltani, kereskedelmét, termelését és pénzgazdálkodását megszervezni, nem utolsósorban a vezetésbe betanulni és közben a politikai elvárásoknak is megfelelni szinte megoldhatatlan feladatot jelentett. Kiemelkedő eredmények, súlyos kudarcok követték egymást, de ezeknek értékelése a ma még nem hozzáférhető anyag felszabadítását követően egy új kutatónemzedék feladata lesz.

Jegyzetek

936. Javaslat a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár R.T. üzletvitelének békeállapotra való átszervezésére, valamint az ezzel kapcsolatos kiegészítő referátumok. OL.MÁH.Z-58.41.cs.145.d., valamint 36.cs.140.d. Vö. Temesváry F. Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből. FH 14 (1989) 806. jelzet.
937. Jelentés a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár r.t.-nál lefolytatott vizsgálatról. OL.MÁH.Z-58. Háborús károk. 41.cs. Jelentések, összeállítások. 146.d.
938. Damming ezt az elvet képviselte a német repülőgép-programmal is, s mint erről már a korábbiakban szó volt a fémművet igyekezett e célra átalakítani. Ez az évtizedek óta bevezetett polgári gyártási ágak egész sorát visszafejlesztette volna. Az anyagi háttérrel biztosító MÁH érdekei érvényesültek és a tervezett gyár külön telepként PIRT néven jött létre.
Szervezési-, kereskedelem- és gyártáspolitikai kérdések a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár r.t.-nál. Z-58.41.cs. Műszaki Osztály Iratai 145.d.
939. Uo.
940. Uo.
941. A Magyar Nemzeti Bank gazdasági helyzetjelentése a bankvezetőség részére. 1945. aug. 25. Idézi az OL anyagából Berend T. Iván, Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945–1948 (Budapest 1962) 29.
942. Megjegyzem, hogy a gyáripari termelés 1945-ben 20–25%. Ez 1946-ra 35–40%-ra emelkedik. A nehézipar mutatói valamivel kedvezőbbek. Természetesen nemcsak az ipar, hanem a mezőgazdaság, a közlekedés és a tőke is óriási károkat szenvedett, így a megmaradt kapacitásnak is csak töredéke volt mozgásba hozható. A megmaradt 75%-kal az előző évi termelés 20%-át alig lehetett elérni. Berend T. Iván, A szocialista gazdaság fejlődése Magyarországon 1945–1968 (Budapest 1974) 11. A munkások visszacsalogatása esetenként kínos helyzeteket teremtett. Példának hozzuk fel a Körtvélyesi Sándornak címzett, 1945. április 22-én kelt levelet, amelyre a választ felesége adta: „Az Önök cége évek óta a szélső jobboldali, később pedig a nyilasok szolgálatában állott. Ez Budapesten és az egész országban köztudomású.” OL.FÉG.Z-470.8.cs.24.d.
943. A fémeladási osztály is gyártási és eladási tervezetet nyújtott be. A formaöntvények és félgymántványok háború előtti kollekcióját kibővítették, ügyelve arra, hogy a külkereskedelem megindulásáig nem

- számíthatnak számottevő mennyiségben vörösrézre. Így elsősorban az alumínium és ötvözetéből készült félgyártmányokra helyezték a hangsúlyt. Az 1945–1950 közötti időre vonatkozó részletes gyártási tervezetet, beleértve a kilátásba helyezett tonnaértékeket lásd az 1945. március 17-én kelt aktában. OL.MÁH.Z-58. Műszaki Osztály 145.d. Gyártási tervezetek. 41.cs.
944. Levél az iparügyi miniszternek 1945. március 3-án kelt dátummal. Uo. 36.cs. Ügyvezető Igazgatóság 140.d.
945. 1945. április 9-én kelt jelentés. Uo. 41.cs. 151.d. A háború alatti előkészületekről lásd az 1943. IX. 27-én kelt aktát. Uo. 36.cs. 140.d.
946. 1945. április 19-én kelt levél a MTA-nak. OL. Fegyvergyár. Z-466.3.cs. 34.d.
947. A jegyzőkönyv Dammang Andrászt az igazgatósági tagok között felünteteti, de mint vezérigazgató már 1944. július 24-én kilépett a gyárból, s helyét Fábry Ferenc foglalta el. Május 4-ig a tényleges vezetés az Üzemi Bizottság kezében összpontosult.
948. Cégbírósági bejegyzés. Cg.2192/140.OL. Fegyvergyár. Z-466.1.cs. Cégbírósági Iratok. 2.d.
949. Előterjesztés a törökbálinti gyártelep gyártási programja tárgyában. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 145.d.
950. Önköltsége pengőn alul volt, míg a forgalomba 4 pengővel került. Uo.
951. Uo.
952. Uo. Reményeket fűznek még az olajderítőföldhöz, amely a telephez közel található Fuller-földből állítható elő, és igen magas áron értékesíthető.
953. Uo.
954. Feljegyzés a FFG r.t. 1945. június 15-én lezajlott értekezletéről. Itt mutatják be Fábry Ferenc vezérigazgatóként aláírt helyzetjelentését. Uo. 36.cs. Általános feljegyzések. 140.d. A mondottakat vö. Feljegyzés a külföldre hurcolt vállalati vagyon helyzetéről. 1946. június 19. Uo. 41.cs. 151.d.
955. Referátumtervezet. Uo. Lampart Művek Rt. Közgyűlés 1936–1948. 41.cs. 149.d. Az anyagból fény derül arra, hogy az 1942-es mérleg-számla szerint a gyár a Magyar Általános Hitelbanknak 30 456 058 pengővel tartozott, de értéktelen pénzben az adósságot kifizették, s ezt a MÁH elfogadta.
956. Adatközlés. OL. Fegyvergyár Z-466.8.cs. 86.d.
957. 1945. június 15-én kelt feljegyzés. Uo. 90.d.

958. Feljegyzés 1945. évi július hó 4-én az Iparügyi Minisztériumban jóváhagyott ügyekben folytatott megbeszélésről. OL.MÁH.Z-58.36.cs. Ügyvezető Igazgatóság, 140.d.
959. 1945. június 5-én kelt feljegyzés. OL. Fegyvergyár Z-466.1.cs. Eladási Osztály, 7.d. Pénzügyi problémákra utal a július 18-án kelt levél is, amelyben a gyár észrevételezi a Magyar Iparügyi Minisztériumnak, hogy a Pénzügyminisztérium július 3-án kelt levelében 10 millió átutalásáról küld értesítést, de 4 millió pengő nem érkezett meg. OL. Fegyvergyár Z-464.1.cs. 5.d. A mondottak ellenére szükségesnek látták a nyugdíjasok havi nyugdíját felemelni. A 250 P-nél alacsonyabb nyugdíjakat 400%-kal, az ennél magasabbakat 300%-kal módosították. Ez a gyárnak a 225 nyugdíjast figyelembe véve 192 328 pengő megerhelést jelentett.
960. A bányászatot a paxit hiány hátráltatta. Kényszerből szétszedett lövedékek lőporával robbantottak.
961. 1945. aug. 1-én Perényi h. vezérigazgató úr vezetése mellett megtartandó ügyvezető megbeszélés napirendje. Uo.
962. Kimutatás. OL.MÁH.Z-58,41.cs. Háborús károk 1943–1945. 146.d. Szeptemberre némi emelkedés látható. Ez az említett két gyárrészleg esetében 30 munkást jelent. Az új összesítés már a törökbálinti telepet is feltünteti. Ott mindössze 60 munkás látja el a feladatokat. Egészében szeptemberben a gyár létszáma 1538. Ebből 1253 munkás, 285 tisztviselő, pontosabban egyéb. OL. Fegyvergyár. Z-464. 1.cs. Igazgatósági-ülési Iratok. 2.d.
963. 1945. augusztus 4-én kelt bizalmas feljegyzés. OL.MÁH. Z-58. Feljegyzések 1945–1948. 41.cs. 151.d.
964. Feljegyzés a Magyar Általános Hitelbank érdekkörébe tartozó vas és gépipari vállalatok vezetőinek 1945. július 16-án a Magyar Általános Hitelbankban megtartott megbeszéléséről. OL. Fegyvergyár, Z-464. Ügyvezetői Értekezletek. 1.cs. 5.d. 1945. szeptember 27-én a fizetésekkel kapcsolatos helyzet megvizsgálására újabb értekezletet hívtak egybe. A pénz romlását tükrözik az új bérek és nem utolsósorban a MÁH azon törekvésének hiábavalóságát, hogy az érdekkörébe tartozó, konzernbe tömörülő gyáraknál megközelítőleg azonos bérszintet biztosítson.

Fizetések pengőben

<i>Az egybehívott gyárak</i>	<i>Cégvezető</i>	<i>H. igazgató</i>	<i>Igazgató</i>
Magyar Acélárugyár rt.	19 000	36 000	45 000
Magyar Radiátorgyár rt.	18 000	21 000	–

Láng L. Gépgyár rt.	34 000	40 000	44 000
Hofherr-Schranz-Clayton-Shuttleworth Magyar gépgyári művek rt.	29 250	–	42 750
Röck István Gépgyár rt.	30 000	36 000	40 000
Méray motorkerékpár gyár rt.	29 250	36 000	42 750
Ganz és Társa Villamossági Gép-, Vagon- és Hajógyár rt.	37 800	42 000	50 000
Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár rt.	29 250	36 000	45 000

- OL. Fegyvergyár. Z-470,17.cs. 38.d.
965. Feljegyzés, 1945. augusztus 6., valamint Levéltervezet egy körlevélhez. OL. Fegyvergyár. Z-1084.1.cs. Műszaki Eladási Osztály. 10.d. Megjegyzem, hogy e gyártmány felfuttatásához egy aug. 15-én kelt körlevél szerint még 4–5 hónap szükséges.
966. 1945. szeptember 15-én felvett üzemstatisztikai adatok. OL.MÁH.Z-58. Ipari Osztály. 41.cs. 145.d. Más gyárakkal való összefüggést lásd: Berend T. Iván, Újjáépítés ... i.m. (941) 152,98.
967. Feljegyzés a FFG r.t.-nél 1945. szeptember 19-én tartott megbeszélésről. OL.MÁH.Z-58.41.cs. Feljegyzések. 151.d.
968. Memorandum az orosz–magyar gazdasági egyezmény tárgyában. Idézi a Hitelbank anyagából Berend T. Iván, Újjáépítés... i. m. (941) 53. oldalán. Megjegyzem, hogy a szerző hivatkozási jelzete megváltozott, mivel a KGL (Központi Gazdasági Levéltár) beolvadt az Országos Levéltár anyagába.
969. 1945. szeptember 12-én kelt levél a honvédelmi miniszternek. OL. Fegyvergyár. Z-466.5.cs. 55.d.
970. Uo.
971. Uo. 12.cs. 122.d. Az 1945. szeptember 29-én kelt levelükben kérték az iparügyi minisztert, hogy a leszerelt gépek pótlására nyújtsanak 70 millió P hitelt.
972. 1945. október 6-án kelt jelentés. OL. Fegyvergyár. Z-467.2.cs. 14.d.
973. 1945. október 1-én kelt jelentés. Uo.
974. 1945. október 1-én kelt jelentés. OL.FFG.Z-1084.1.cs. 10.d.
975. Az 1945. október 10-én dr. Perényi h. vezérigazgató úr vezetése mellett megtartandó ügyvezetői megbeszélés napirendje. OL. Fegyvergyár. Z-464-1.cs. Ügyvezetői Értekezlet.5.d. Vö. 1945. október 8-án kelt megállapodással. OL. Fegyvergyár.Z-1084. Eladási Osztály.1.cs. 10.d.
976. 1945. szeptember 30-án kelt jelentés. OL.MÁH.Z-58.40.cs. 142.d.
977. 1945. október 2-án kelt feljegyzés. Megjegyzem, hogy a 285 fős tisztviselői karból 11 fő, „akiket jogtalanul mellőztek és elhurcoltak”,

- 215 000 pengős jutalomkeret erejéig segélyben részesültek. OL. Fegyvergyár.Z-470.17.cs. 38.d. Október 24-től a munkások 100%-os emelést kaptak. OL.MÁH.Z-58.36.cs. Ügyvezető Igazgatóság. 140.d.
978. Észrevételek a Közellátásügyi Miniszter árszabályozó hatásköre tárgyában kiadott 9690/1945. M.E. sz. rendelethez. 1945. október 23. OL. Fegyvergyár.Z-464.1.cs. 5.d.
979. Jelentés a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár r.t. telepein 1945. szeptember 19–október 31. között történt műszaki vizsgálatokról. OL.MÁH.Z-58. Műszaki Osztály.41.cs. 145.d.
980. Uo. A mondottakat vö. uo. 36.cs. 140.d.-val. Érdekességként megjegyzem, hogy az 1945. október 25-én kelt feljegyzés utal arra, hogy a gyár volt – 1944 júliusától – vezérigazgatójának népbírórsági tárgyalását október 31-re tűzték ki.
981. 1945. november 7-én kelt feljegyzés. Ebben utalás történik arra is, hogy a Kincstár a törökbálinti telek eladását meggondolta. A FFG csak abban az esetben hajlandó e területen befektetni, ha 100 éves szerződést kap. Uo.
982. Jelentés... i. m. (979)
983. Uo.
984. Uo.
985. Uo.
986. Uo.
987. Bizalmas jelentés a FFG r.t.-nál lefolytatott vizsgálatról. Uo.41.cs. 146.d. Lásd még: Kiegészítő bizalmas jelentés a FFG r.t.-nál lefolytatott vizsgálatról. Uo. A Soroksári úti munkálatokról frt kritikát az üzemrész vezetője nemcsak elfogadja, hanem ki is jelenti: „Fegyver és lőszerüzem helyreállítása a károsodás nagy mértéke miatt egyelőre nincs tervbevéve.” 1945. november 14-én kelt feljegyzés. OL.FFG.Z-466.1.cs. 4.d.
988. Feljegyzés az 1945. évi november 19-én a Magyar Nemzeti Bankban Szász igazgatóval folytatott megbeszélésről. OL. Fegyvergyár.Z-464.1.cs. 5.d.
989. Levél a Miniszterhez. 1945. november 26. OL. Fegyvergyár.Z-466.1.cs. 19.d.
990. 1945. november 26-án kelt feljegyzés. OL.MÁH.Z-58.40.cs. 142.d.
991. 1945. november 30-án kelt levél. Ezekből az előlegekből nem lehetett a jóvátételbe leszerelt gépek után járó állami tartozást csökkenteni.
992. Feljegyzés a Lampart művek r.t. intézkedéseiről a Jóvátételi Hivatal vizsgálata folyamán. Uo.41.cs. 151.d.

993. 1945. november 10-én és december 3-án kelt feljegyzések. OL.Fegyvergyár.Z-466.9.cs. 107.d. Itt jegyzem meg, hogy a törökbálinti telepet 3 egységnek tekintették. Ez állt a tényleges telepből, a bekötőútból és a Gyutacsgyár területéből. A mondottakat vö. Ullmann levele Heller Kornélnak. Uo.5.cs. 55.d.
994. Jelentés a Vadásztölténygyár r.t. 1944. december 23-tól 1945. április 6-ig terjedő időszakáról. OL. Vadásztölténygyár.Z-485-2.cs. 2.d.
995. Uo.
996. Uo.
997. 1945. június 27-én készített feljegyzés. Uo.
998. Uo.
999. 1946. január 7-én kelt jelentés. Uo.1.cs. 3.d.
1000. 1945. december 13-án kelt jelentés. Uo.1.cs. 2.d.
1001. 1946. január 15-én kelt feljegyzés. OL.Fegyvergyár.Z-466.8.cs. 87.d. Vö. OL.FFG.Z-1084. Eladási Osztály.1.cs. 1.d.
1002. 1946. január 28-án kelt feljegyzés. OL.Fegyvergyár.Z-466.1.cs. 5.d.
1003. 1946. február 11-én kelt levél. OL.Fegyvergyár.Z-463.1.cs. 2.d. A cégszöveg megváltoztatását a nemzeti kormány 1.180/1946. M.E., január 31-én kelt rendelete tette lehetővé. Uo. Közgyűlési Iratok. Vö. Magyar Közlöny (1946. február 8.) 3.p. Függetlenül attól, hogy a cég nevének megváltoztatását csak május 10-én jelentik be, a Lampart Művek Részvénytársaság rt. felirat már jóval korábban megjelent az aktákon. A Székesfőváros 1947. március 7-én hagyta jóvá. OL.FFG.Z-466.1.cs. 3.d. Lásd még: Kivonat a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár r.t.-nak 1946. március 6. napján a Magyar Általános Hitelbank helyiségében tartott rendkívüli közgyűlési anyagából. OL.FFG.Z-463.1.cs. 1.d.
1004. Feljegyzések a FFG-nél lefolytatott megbeszélésekről. 1946. február 15. és február 22. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 151.d. Feljegyzések. Lásd még: 1946. február 22-én dr. Perényi h. vezérigazgató vezetése mellett megtartandó ügyvezetői megbeszélés napirendjét. OL.FFG.Z-464.1.cs. 5.d.
1005. Feljegyzés a FFG 1946. március 1-i megbeszéléséről. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 151.d.
1006. 1946. március 11-én kelt jelentés a Szövetségi Ellenőrző Bizottságnak. Március 13-án a Jóvátételi Hivatal jelezte, hogy az alaptőkéből – 8 160 000 P–2 950 P mindössze a német részvény. OL.FFG.Z-466.8.cs. 83.d.
1007. 1946. március 16-án kelt jelentés. Uo. 1.cs. 15.d.
1008. 1946 áprilisában kelt kimutatás. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 151.d.

1009. 1946. június 16-án kelt jelentés az 50/51012 sz. parancs-megrendelésről. OL.FFG.Z-466.8.cs. 87.d.
1010. Uo. 91.d.
1011. 1946. április 12-én kelt feljegyzés a FFG megbeszéléséről. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 151.d. Lásd még az április 26-án kelt feljegyzést. Uo.
1012. 1946. május 3-án kelt feljegyzés. Uo.
1013. A motozás megszüntetését követően elszaporodtak a lopások. Előzetes jelentés a FFG r.t.-nél mutatkozó készlethiányok ügyében. Uo.
1014. 1946. május 7-én kelt feljegyzés. OL.FFG.Z-465.1.cs. 6.d.
1015. 1946. május 10-én kelt feljegyzés a Lampart művek r.t. – Aladdin kereskedelmi r.t.-vel történt megbeszéléséről. OL.MÁH.Z-58.41.cs. Feljegyzések, megbeszélések. 151.d.
1016. Új jóvátételi csillár megrendelés, 1946. május 16. Uo.
1017. Az új bérrendszer. 1946. május 16. Uo.
1018. Bizalmas feljegyzés. 1946. június 7. Uo.
1019. Gépszerzéssel kapcsolatos feljegyzés a vezérigazgatónak. 1946. június 4. Megjegyzem, hogy az állam akkor akarta ezt a kölcsönt visszafizetni, amikor a magyar követeléseket, és itt nem kevesebb, mint 20 millió frankról van szó, Svájcban feloldják. OL.FFG.Z-466.5.cs. 58.d.
1020. Megállapodás a Kincstárral. 1946. június 8. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 151.d. A termelési bizottságokra vonatkozóan lásd: Feljegyzés a Lampart Művek r.t. 1946. június 7-i megbeszéléséről. Uo. Vö. OL.FFG.Z-464.1.cs. 5.d.
1021. Üzemszervezési Iroda felállításának szükségessége. OL.FFG.Z-466.1.cs. 9.d.
1022. 1946. július 12-én kelt feljegyzés. OL.FFG.Z-464.1.cs. 5.d.
1023. Feljegyzés a Lampart művek r.t. 1946. aug. 9-i és az 1946. aug. 23-i üléséről. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 151.d.
1024. Francia kereskedelmi tárgyalások előkészítéséhez adatszolgáltatás. 1946. szeptember 4. Uo.
1025. 1946. szeptember 19-én kelt megállapodás. OL.FFG.Z-1084. Eladási Osztály. 1.cs. 2.d.
1026. Lampart művek r.t. 1946. szeptember 21-i üléséről. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 151.d.
1027. Megjegyzem, hogy Ullmann István 1921. XII. 1-én lépett a gyár kötelékébe. A II. világháború alatt származása miatt ki kellett válnia, de a háború után újra kezdte. Senyei Károly – az aktákban gyakran Senyey-nek is írják – 1927. június 11-én lépett be, míg Salgó Gyula

1906. október 1-én. Ullman és Salgó munkaviszonya 1948. október 31-én, míg Senyei 1948. július 31-én szűnt meg. Ezen utóbbi nyugdíját már 1945. szeptember 27-én megállapították, de 1946. aug. 9-én módosították. „Az Ön mindenkori nyugdíjának nettó összege annyit fog kitenni, mint amely összeg egy tényleges szolgálatot teljesítő, legmagasabb (sic) fizetési fokozatú igazgató részére mindenkor megállapított netto összilletmény.” Az összes adót a vállalat átvállalta, de ha ez nem lehetséges az adó mértékében a nyugdíjat megemelik. Uo. 150.d.
1028. Kondratov levele a Lampart Művek igazgatójának. 1946. szeptember 24. OL.FFG.Z-466.1.cs. Titkársági Iratok 4.d. A belügy november 13-án kelt engedélyét lásd uo. A Fegyvergyár láthatóan lépéshátrányban volt. A Vadásztölténygyár jóval korábban, február 19-én már engedélyt kapott Longrifle töltény gyártására, Longrifle automata fegyver összeállítására. Márciusban már leküzdötte a szénhiányt és termelése 32%-os emelkedést mutatott. Májusban pedig a csappantyúgyártás tekintetében a világgpiacra való betörést latolgatják. Genschow R.V.S., Hirtenberg, Gellié Bellot, a konkurens külföldi gyárak vagy teljesen megsemmisültek, vagy leszerelték őket. Ezért dr. Schreiner János ügyvezető igazgató bejelenti, hogy „... vadásztöltény- és csappantyúgyártás tekintetében óriási lehetőségek előtt áll a vállalat.” OL. Vadásztölténygyár.Z-485.1.cs. 3.d. Rajk László októberi állásfoglalását lásd: OL.MÁH.Z-58. Feljegyzések.41.cs. 151.d. Lampart művek r.t. 1946. október 11-i üléséről feljegyzés.
1029. 1946. szeptember 30-án kelt utasítás. OL.FFG.Z-466.1.cs. 5.d.
1030. 1946. szeptember 30-i feljegyzés a FFG r.t. megbeszéléséről. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 151.d.
1031. 1946. október 16-án kelt akta a B-lista ügyről. OL.FFG.Z-465.1.cs. 3.d. Lásd még az október 18-án kelt feljegyzést. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 151.d.
1032. Uo.
1033. Feljegyzés a Lampart művek r.t. 1946. december 13-i üléséről. Uo.
1034. Uo.
1035. Feljegyzés a Lampart művek r.t. 1946. december 27-i üléséről. Uo.
1036. Levél az Iparügyi Minisztérium részére. OL.FFG.Z-466.6.cs. 65.d.
1037. Uo.
1038. Az 1947. április 11-én kelt levélből megtudjuk, hogy a szállító vállalat nem a saját anyagát adta el a Fegyvergyárnak, hanem tranzit anyagot. Később, szeptember 26-án az Ipari Főosztály vezetője kijelentette, hogy a Magyar Vánszövetkezet Munkaközössége a jó-

- vátételi szerződéssel sokat kerestek, míg a kis vállalatok, köztük a Fegyvergyár csak anyagi áldozatot hozott. Uo.
1039. Feljegyzés, i. m. (1033) Uo.
1040. Jelentés a Szövetségi Ellenőrző Bizottságnak. 1946. március 1. OL.FFG.Z-466.1.cs. 15.d.
1041. A nagytétényi üzem helyzete 1946. november 1-én. OL. Vadásztétény.Z-485.2.cs. 3.d.
1042. Általános tájékoztató az üzem jelenlegi létszámáról és foglalkoztatásáról. 1946. november 4. Uo.
1043. Iratjegyzet az üzem műszaki helyzetéről. 1946. november 12. Uo.
1044. 1946. november 29-én kelt levél Schreiner Jánosnak. Uo.
1045. Feljegyzés 1946. nov. 12–18. közötti vöcklabrucki és linzi eljárásaimról. 1946. december 1. Uo.
1046. A központi műszaki osztály szervezete. 1946. nov. 12. Uo.
1047. Uo.
1048. Feljegyzés 1947. aug. 21-én. OL.MÁH.Z-58.36.cs. 140.d.
1049. Üzleti jelentés és forintmérleg 1947. január 1. OL. Fegyvergyár Z-466.1.cs. 3.d.6.
1050. Átirat a Pénzügynek, 1947. február 13. Uo. 9.cs. 107.d.
1051. 1947. II. 27-én kelt Feljegyzés. OL.FFG.Z-465. Üzemi Bizottság Iratai 1.cs. 2.d. Megjegyzem, hogy a havidíjasok létszáma a rossz termelési mutatók ellenére indokolatlanul emelkedett. 1945 júliusában 242 fő volt, decemberben már 332. Ez a szám 1946 végére 351-re, 1947 márciusára 362-re módosult. Jelentés a havidíjasok létszámáról. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 151.d.
1052. Iparengedély a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár RT. cég részére. 1947. március 7. OL.FFG.Z-466.1.cs. 3.d.
1053. A kerületi előljáró véghatározata. 1947. március 7. Uo.
1054. Jelentés a Lampart-Művek Rt.-nél lefolytatott vizsgálatról. 1947. március 31. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 151.d. Feljegyzések 1945–1948.12.
1055. 1947. március 8-án kelt Feljegyzés a törökbálinti üzemrészsel kapcsolatban. OL.FFG.Z-465.1.cs. Üzemi Bizottság Iratai.2.d.
1056. Jelentés... i.m. (1054) 13.
1057. Mérő Nándor Bizalmas jelentése, 1947. III.31. OL.MÁH.Z-58.41.cs. Ügyvezető Igazgatóság 151.d.
1058. Mérő Nándor Bizalmas feljegyzése Ferenczy ny. Hangya igazgató, Lampart-szakértő nyilatkozata ügyén. 1947. IV. 19. Uo. Feljegyzések 1945–1948. Uo.
1059. Előterjesztés Földes és Szász miniszteri biztosoknak. Uo. Ügyvezető Igazgatóság.

1060. A kérdés a háborút követő időszakban folyamatosan napirenden van. Talán az egyik legjellemzőbb megfogalmazását 1945. aug. 4-én kelt aktában találjuk. Ebben a Hitelbank megállapítja, hogy fontos a gépi berendezés felmérése és rekonstrukciója, de „Emellett fontos, hogy a bank a vállalatnál könyvviteli és adminisztratív revíziót tartson, amelynek során ne csak a vállalat státusszerű helyzetével, hanem az adminisztráció jelenlegi állapotával is tisztába jöjjön és ahhoz a maga kezdeményezéseit és javaslatait szintén megtehesse. „Az új helyzetben már csak Ullmann István vezérigazgató képviseli a bankot. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 151.d. Feljegyzések 1945–1948.
1061. Feljegyzés dr. Perényi v.ig. úr saját használatára Mérő Nándor jelentésével kapcsolatban. Uo.
1062. Jelentés a Magyar Általános Hitelbank Kormánybiztosának. 1947. június 27. OL.FFG.Z-466.8.cs. 95.d. E jelentés kapcsolatban lehet azzal az 1947. június 16-án lefolytatott miniszteri beszélgetéssel, amelyben a miniszter választ kér arra, hogy a vállalat műszaki és kereskedelmi vezetése terén mit kíván tenni a lehetetlen állapotok felszámolására. Uo.
1063. 1947. május 19-én kelt Feljegyzés. OL.FFG.Z-485.2.cs.4. d.5.
1064. 1947. június 3-án kelt Feljegyzés. OL.FFG.Z-466.9.cs. 108.d.
1065. 1947. május 22-én kelt levél a Belügyminisztériumnak. Uo. 107.d.
1066. 1947. június 25-én kelt „Lőszergyártási engedély” Rajk László belügyminiszter aláírásával. Uo.1.cs. 4.d. Titkársági iratok. A mondotakat vö. az 1946. november 16-án kelt aktával. Uo.
1067. Jelentés a Lampart-Művek Rt.-nál lefolytatott részleges vizsgálatról. 1947. június 13. Mérő Nándor szerint 1947. április 1. és december 31-e között 28 milliós forgalmat lehetne lebonyolítani, de a megvalósításhoz 14 millió forgótőkére lenne szükség. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 151.d.
1068. Uo. Lásd még: OL.FFG.Z-466.9.cs. 108.d.
1069. Levél a Vezérigazgatónak 1947. július 3. OL.FFG.Z-465.1.cs. 7.d. Az ÜB. állásfoglalásra nézve lásd: 1947. július 1-én kelt átiratot. Uo. 6.d.
1070. A Lampart-Művek r.t. újjáépítéséhez beszerzendő gépek, szerzőmök stb. jegyzéke. 1947. július 3. OL.FFG.Z-466.8.cs. 95.d.
1071. Jelentés a Magyar Általános Hitelbank t. Kormánybiztosainak. 1947. július 4. Uo. 6.
1072. Uo. 7.
1073. Uo. 5.

1074. Munkáslétszámkimutatás a Lampart-Műveknél 1947. március 18-án, illetve szeptember 9-én. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 151.d. A mentesítésre lásd: OL.FFG.Z-466.9.cs. 1.d. 1947. szeptember 8.
1075. Munkáslétszámkimutatás a Lampart-Műveknél. 1947. szeptember 25. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 151.d.
1076. Jelentés– i. m. (1071) 8.
1077. Feljegyzés a Lampart művek r.t. 1947. július 16-án tartott megbeszéléséről. Uo.
1078. 1947. július 18-án kelt feljegyzés. Uo.
1079. Feljegyzés a Lampart művek r.t. 1947. július 21-i megbeszéléséről. 1947. július 25. Uo.
1080. 1947. július hó 28-án felvett jegyzőkönyv. Uo. 2.
1081. Uo. 5.
1082. Uo. 10. Lásd még FFG.OL.Z-466.8.cs. 97.d.
1083. Feljegyzés a Lampart művek r.t. által a hároméves terv első tervévére készült programhoz. 1947. július 29. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 151.d.1.
1084. Uo. 2.
1085. A Vezető Állásúak Javadalmazását Felülvizsgáló I. számú Bizottság. Uo. 150.d.
1086. 1947. augusztus 5-én kelt Jegyzőkönyv. „...ezen bizottság együttesen nem rendelkezhetik a vállalat talpraállításához szükséges azon rendkívüli képességekkel, melyeket a benne résztvevő tagok egyike külön-külön sem tud felmutatni.” Uo. Igazgatóság-Felügyelőbizottsági Jegyzőkönyvek. 150.d.
1087. A Hitelbank egyik igazgatója, Mérő Nándor, Ullmann István vezérigazgatót tartja felelősnek a kialakult helyzetért, ezért követeli leváltását. Sugár Péter vezérigazgatói kinevezését szorgalmazza oly módon, hogy az a kereskedelmi igazgatói beosztását is tartsa meg. Uo.
1088. Észrevételek a Lampart művek r.t. 1947. július 16-i Szanalási javaslatához, valamint ebben az ügyben dr. Ullmann István vezérigazgató és Szunyogh Béla műszaki igazgató urakkal folytatott megbeszéléshez. 1947. július 16. Uo. Feljegyzések 1945–1948. 151.d.3.
1089. Uo.
1090. Feljegyzés. Lampart művek r.t. – Hazai fésűsfonó és szövőgyár r.t. pakettje. 1947. augusztus 2. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 151.d. Ugyancsak augusztus 2-án kelt Feljegyzésből tudjuk meg, hogy az Üzemi Bizottság az orosz textilhivatal részére is felkínálta, de választ nem kapott. Uo.
1091. OL.FFG.Z-466.8.cs. 98.d. 1947. augusztus 11-én kelt levél a Pénzügyminisztériumhoz. Ebben a levélben a MÁH a részvények vételá-

rát 23 forintban jelölte meg, ami, mint ismeretes, a Lampart-Művek részére sem volt elfogadható. A gyár napról napra lépéshátrányba került. Néhány hónappal korábban a Fésűsfonó eladási árából adóhátralékát ki tudta volna egyenlíteni. 1947. január 1. és június 30. között eladósodása rohamosan növekedett. Kimutatásuk szerint az adott időszakban 3 300 000 forint forgalmat csináltak, de a ráfordítás 9,4 millió volt. Feljegyzés a Lampart-Művek részvénytársaságnál e hó 12-én délelőtt tartott megbeszélésről. 1947. IX. 16. Itt merül fel először Hegedűs László IKART tanácsos neve, akit külföldön szerzett nagy gyakorlata miatt műszaki vezetőnek szeretnének megszerezni. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 151.d.

1092. OL.FFG.Z-466.8.cs. 94.d. 1947. szeptember 24-én a gyár vezetése a Jóvátételi Hivatalhoz fordult, mert a Magyar Vasnagykereskedők Munkaközössége 1 171 305 forint tőke megfizetésére perelte a vállalatot. Ennek oka az volt, hogy a jóvátételi szerződések nagy részét a Jóvátételi Hivatal visszamondta, 266-ból 222-t. Ebből a gyárnak 2 198 689 forint kára keletkezett, amit, illetve annak jelentős részét az alvállalkozókra hátrította át. A beadványban a Jóvátételi Hivatalt a per elejtéséhez szükséges iratok beszerzésére kéri. Uo.6.cs. 65.d.
1093. Dinnyés Lajos miniszterelnök, a Gazdasági Főtanács elnökének levele a pénzügyminiszternek. 1947. augusztus 27. Uo.
1094. 1947. szeptember hó 5-én kelt Jegyzőkönyv a Gazdasági Főtanács által kiküldött bizottság üléséről. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 150.d. Az üzembrészek szétválasztására lásd: Feljegyzés Makai ügyv. igazgató úrnak. 1947. szeptember 17. Uo. 151.d.
1095. Feljegyzés a Magyar Általános Hitelbank miniszteri biztosa részére. 1947. szeptember 22. Uo. Vö.: az 1947. október 3-án kelt feljegyzéssel. Uo.
1096. Uo. Lásd még: Előterjesztés az 1947. október 1-i igazgatósági ülésre. 1947. szeptember 27. Uo. 150.d. Igazgatóság 1946–1948.
1097. 1947. október 1-én kelt Feljegyzés. Uo. 151.d. I. m. 1.
1098. 1947. október 3-án kelt Feljegyzés. Uo. Lásd még: Észrevételek a Munkatudományi és Racionalizálási Intézet 1947. október hó 8-án kelt jelentéséhez a Lampart-Művek r.t. soroksári úti (sic) telepének vizsgálatáról, Matuschek Richard aláírásával. 1947. október 13. A Hitelbank 1947. október 16-án kelt levelében kérte a pénzügyminisztert, hogy „... kezességet elvállalni méltóztatassék a vállalat részére eszkozlendő azon további hitelnyújtásainkért és a vállalatnak forgatmányunk mellett nyújtandó ama visszleszámítolási hitelekért, melyek mostantól kezdve azon időpontig kerülnek folyósításra,

amíg a vállalat munkavállalói létszámát a racionális üzemvitel szempontjából indokolt mértékre leszállítani nem sikerül. Ez a mérték a vállalat jelenlegi foglalkoztatása mellett – kb. 620 fizikai és 150 szellemi munkavállalónak leépítése, illetőleg más üzemekbe való átvezetése után – kb. 700 megmaradt fizikai és 88 megmaradt szellemi munkavállaló volna.” Levél a pénzügyminiszterhez 1947. október 16. Uo. Október 28-án kelt Szakvéleményben a Munkatudományi és Racionalizálási Intézet újból megerősíti, hogy véleményük szerint a gépgyártás nem életképes, kis szériákkal gazdaságos gépgyártást folytatni nem lehet. Pillanatnyilag ugyan van piaca, de hamarosan a külföldi szerszámgépek, jobb és modernebb kivitelben, nagyobb teljesítménnyel és pontossággal alacsonyabb áron lesznek beszerezhetőek. Matuschek Richard foglalkoztatásával kapcsolatban pedig megállapítják: „... a Soroksári úti üzem talpraállítása főleg műszaki probléma, melyet nem lehet heti három napi tevékenységgel megoldani.” E megjegyzés arra a megállapodásra vonatkozott, amely a gyár és Matuschek között létrejött, miszerint a neves győri szakember heti három alkalommal vesz részt az üzem munkájában, mint szaktanácsadó.

1099. 1947. november 13-án kelt Feljegyzés. Uo.

1100. Ügyvezetői megbeszélés 1947. november 13-án. Uo. 150.d.

1101. Levél Földes és Szász miniszteri biztosoknak. 1947. december 6. Az Iparügyi Minisztérium, valamint a Nehézipari Központ képviselőivel november hó 27-én folytatott tárgyalásról. Uo. 151.d.

1102. Uo. Az 1947. december 31-én készített átadási mérleg szerint az építmények 4 997 000, míg a telek 447 000 forint értéket képviseltek. Erre az összegre rátettek még 2 393 000 forintot javítások, építési és telekár emelkedés címén, ugyanis a számítás alapjául az 1946. december 31-én felvett mérleg szolgált. Így az ingatlanok értéke 7 837 000 forint lett. A berendezést és felszerelést 1946-os mérlegben 4 092 000 forintban határozták meg, de ezt korrigálták 4 722 000 forinttal, ami végül is 8 814 000 forintot mutatott. A különbség abból adódott, hogy a gépek felújítására 1 050 000 forintot költöttek, az 1947-ben készített új gépek értéke 472 000 forint, míg a külföldről vásárolt új gépek 900 000 forinttal emelték a ráfordításokat. A nyugatról visszajött gépek súlya 230 000 kilogramm volt, amit egységesen 10 forinttal számoltak. Ez 2 300 000 forintos emelkedést jelentett. Az Erőtelepek Rt. ellenében beszámoltak 1 689 000 forintot. A forgó vagyona 12 707 000 forintot mutattak ki. Összességében ez 31 047 000 forintot tett ki. Átadási mérleg 1947. december 31-re. 1947. december 5. Uo.

1103. 1947. december 13-án kelt levél Máj Józsefnek, a Nehézipari Központ főtitkárának. Uo.
1104. Ullmann István levele a Gazdasági Főtanácsnak. 1947. december 13. Uo.
1105. A törökbálinti üzem 53 épülettel rendelkezett, ebből 31 üzem volt. Értéke 15 millió békepengő volt. OL.FFG.Z-466.5.cs. 55.d.
1106. 1948. február 6–7-én kelt összesített feljegyzés. OL.MÁH.Z-58.41.cs. 151.d.
1107. Uo.
1108. Bizalmas feljegyzés Dobronyi főmérnökkel folytatott privát beszélgetésről, Mérő Nándor aláírásával. 1948. március 4. Uo.
1109. Előzetes jelentés a Fémáru és Szerszámgyépgyár N.V.-nál (IX., Soroksári út 158.) 1949. május 24-ig lefolytatott felülvizsgálatról. 1949. június 2. OL.FÉG Z-466.8.cs. 97.d.
1110. Uo.
1111. A Fegyvergyári sorozat X. fejezetének végéhez közelítve és egy húszéves kutatási periódust lezárva hangsúlyozni szeretném, hogy az Országos Levéltárban a Fegyvergyár anyaga 1947-ig kutatható. 1948–1949-es évekből már csak néhány irat található. 1949-től a gyár életét tükröző akták, tehát a forrásanyag legfontosabb része, a FÉG kezelésében van, s így annak átnézése egy külső ember számára természetesen nem kívánatos. Végül is egy békében fenntartott hadiüzemről van szó. Egyébként is nehéz objektív képet alkotni egy olyan gyár működéséről, amelynek felelős vezetői érintettek és részben köztünk vannak. Így érthető, hogy Sárközy Zoltán, Szilágyi Gábor, Gáspár Ferenc, akik a gyár történetének első összefoglalását készítették el az 1948. március 25-i 3500-as, az államosításra vonatkozó rendelettel zárják munkájukat. Ez a munka, amely kéziratban a FÉG kezelésében volt – a később, 1988-ban megjelent változatból ítélve –, 6–7 ív terjedelmű lehetett, és alapvető forrásanyagul szolgált Reiner Róbert „A Fegyver és Gázkészülékgyár története” című munkájához, amely belső használatra készült 1983-ban. Ezzel kívánták előkészíteni a százéves évfordulóra, vagyis 1991-re tervezett díszkiadást.

Mint említettem, Reiner Róbert és a mögötte álló gyártörténet feldolgozására alakult emlékbizottság részére felbecsülhetetlen segítséget nyújtott a levéltári kutatócsoport munkája. Reiner Róbert és csapata nemcsak arra vállalkozott – mert vállalkozhatott, mint belső munkatárs –, hogy mintegy 25 évvel kiterjesztette a kutatási területet, hanem széles körű anyagfeltárást végzett könyvtárakban, levéltárakban, múzeumokban, pártbizottsági intézetekben és archívu-

mokban, hogy a gyár munkásainak helyzetét, mozgalmait, a hatalomba való beilleszkedés gondjait bemutassa. Az anyag összeállításakor e csoport sem volt mentes a külső hatásoktól, a napi politikától és természetesen az elfogultságtól. Belülről még gyártörténetet sem lehet írni objektíven! Az idő majd mérlegre teszi a megállapításokat és következtetéseket, lelkesedésből fakadó bírálatokat, de a feltárt és leírt információk ezrei mutatják, hogy e gyár története eseményekben gazdag volt.

Sárközi Zoltán–Szilágyi Gábor–Gáspár Ferenc: A Fegyvergyár története 1891–1948. c. munka, amelynek csak nyomtatott változatát ismerem, a Budapesti Történeti Múzeum évkönyvében: Tanulmányok Budapest múltjából XXII. (Budapest 1988) 375–471. oldalon jelent meg.

1112. Kommeniczky József 1990. április 20-án kelt összeállítása, amely a saját véleménye szerint is kiegészítésre szorul. A gyár belső archívumából.
1113. Lampart Művek Sportköre. OL.FÉG.Z-1091.1.cs. 4.d.
1114. Uo. 1.d. Az ETC-re lásd: uo. 11.d.
1115. Uo. 2.cs. 21.d. A KEAC-ra lásd: uo. 1.cs. 14.d.
1116. Uo. 2.cs. 29.d.
1117. Megjegyzések a székesfehérvári üzemet illető elaborátumhoz. 1947. május 29. OL. Vadásztölténygyár. Z-485.2.cs. 4.d.
1118. A nagytétényi üzem 1947. május havi helyzete. 1947. május 15. Uo.
1119. 1947. augusztus 27-én kelt feljegyzés. Uo. A jugoszlávok eredetileg azidos ipari és katonai robbantógyutacs, valamint durranóhiganyos gyalogsági csappantyú gyártási berendezésére kértek ajánlatot. Többszöri sürgetésre a gyár képviselői úgy nyilatkoztak, hogy ezzel a kérelemmel a magyar kormány szervekhez kell fordulni. Előkészítő jelentés az 1947. december 3-i részvényesi ülésre. 1947. november 28. Uo.
1120. Jelentés a vadásztöltény gyártásról és szállításról az 1946/47. vadászati idényben. Uo. 3.d.
1121. 1947. szeptember 15-én és 17-én kelt feljegyzések. Uo. 4.d.
1122. Iratjegyzet a mosonmagyaróvári öntöde korszerűsítéséről. 1947. december 9. Uo.
1123. A nagytétényi üzem 1947. évi összefoglaló jelentése. 1947. december 31. Uo.
1124. Jelentés az 1948. évről. 1948. december 17. Uo.

Beiträge zur Geschichte der Ungarischen Waffenfabrik IX–X.

In zehn Kapiteln publizierte der Verfasser die Quellen, die Dokumente über sechzig Jahre Geschichte der Metallwaren-, Waffen- und Maschinenfabrik. Er beabsichtigte nicht, einen vollkommenen Querschnitt zu machen; er untersuchte in erster Linie die Entwicklung des Betriebes unter dem Aspekt der Waffengeschichte, wobei er auch die wichtigsten Epochen in der Geschichte der Fabrik darstellte. Oft zitiert er die Direktoren, sowie leitende Geschäftsleute und technische Leiter der Waffenfabrik und der sie unterstützenden Ungarischen Allgemeinen Kreditbank, militärische Fachleute, Politiker; aber auch die im Ungarischen Landesarchiv verwahrten Quellen bis 1947.

Der erste Kapitel erschien im Jahre 1977. Hier stellt der Verfasser die Gründungsgeschichte der Ungarischen Waffenfabrik dar. In der Einleitung weist er darauf hin, daß er die wichtigsten Momente des Zustandekommens und der Entwicklung analysiert – manchmal auch Details –, daneben zeigt er aber auch die speziellen ungarischen Umstände, die bei der Geburt der Ungarischen Waffenfabrik eine bestimmende Rolle spielten.

Er machte die Feststellung, daß nach dem Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn (1867) die Herstellung militärischer Schießgewehre in Ungarn den Interessen der österreichischen und der ungarischen Bourgeoisie entsprechend auf die Tagesordnung kam. Einen Aufschwung brachte die Einrichtung der steierischen Firma Werndl und Co. im Jahre 1869, als sie im Betrieb der Ungarischen Schweizerischen Maschinenfabrik in Kőbánya mit der Herstellung von Schießgewehren begann. Diese Aktiengesellschaft brach bald zusammen. 1871 wurde ein neuer Vertrag geschlossen, und zwar mit dem Rechtsnachfolger der Firma Werndl: mit der Österreichischen Maschinen und Waffenfabrik A.G., die für die ungarische Seite nur teilweise erfolgreich war, obwohl sie größtenteils ungarische Arbeiter beschäftigte, strömte der Gewinn aus dem Lande nach Österreich aus.

Der Anspruch auf die Einführung von Repetiergewehren warf die Idee einer neuen ungarischen Waffenfabrik auf. Dem Parlament nach sollte diese Fabrik im Dienste der Interessen der ungarischen Industrie stehen. Die ungarische militärische Führung war trotzdem der Meinung, daß „solange andere Staaten keine Repetierwaffen für ihre Armee brauchen, wird es auch in Österreich-Ungarn nicht dringend, einen solchen neuen und kostspieligen Versuch in Angriff zu nehmen“. Der Entwicklung konnte man aber nicht ausweichen. Das ungarische Parlament forderte im Jahre

1886 die neuen Schießgewehre nicht im Bereich der privaten Industrie, sondern staatlich herzustellen.

Nach der Beschreibung der Versuche zur Entwicklung von Waffenmechanismen, sowie der Debatten im Parlament wird im Artikel der Gesetzesvorschlag Nr. 97 vom 3. Februar 1888 über die staatlichen Begünstigungen für die Waffenfabrik bekannt gemacht. Ausführlich wird die Waffe von Mannlicher – die man einführen wollte – gemeinsam mit ihrer Kritik analysiert.

Im Band 6 der Folia Historica (1978) wird die Frage über die Veränderung des Kalibers erörtert, die Meinung der europäischen Staaten bekannt gemacht. Im letzten Abschnitt des Kapitels 2 werden die Probleme der Ausstattung der neu aufgebauten Waffenfabrik dargelegt. So erfahren wir, daß einen Teil der Maschinen der Fabrik die Firma Greenwood und Bathley laut eines Sondervertrages lieferte. Während der ersten Verhandlungen war von dieser Firma keine Rede, die Fabrik wurde auf Grund des Vertrages mit der Bank „Union“ ins Leben gerufen. Der ungarische Verteidigungsminister fand die Gründung der Fabrik günstig und versprach eine volle Gewährschaft für die einwandfreie Inbetriebnahme der Fabrik. Bald begannen die Verhandlungen über den Termin der Ablieferung der Probewaffen. Es stellte sich heraus, daß man mit den englischen Maschinen keine tauschgeeigneten Waffen erzeugen kann, man konnte aber wegen der kurzen Lieferungsstermine die englischen Maschinen durch andere nicht ersetzen. Deshalb versuchte man die Maschinen zu reparieren bzw. neue Maschinen zu konstruieren.

Die erste Serie wurde mit den falschen Maschinen hergestellt. Diese wurden nach den Proben des Wiener Arsenal nicht übernommen, wobei die Tatsache eine wichtige Rolle spielte, daß die interessanten höheren Kreise die Bestellungen für die Steyrfabrik sichern wollten. Die Waffenfabrik starb also noch vor ihrer Geburt. Die Meinung der Opposition formulierte darüber Otto Herman folgendermaßen: „... wir haben wieder einmal mit dem traditionellen Geist zu tun, der zu jeder Zeit eine Politik machte, die all das verleugnete und stürzte, was die Wehrhaftigkeit und Macht dieser Nation bereichern könnte ...“ Am 26. August 1890 begann die Fabrik mit ihrer Liquidation, die konstituierende Sitzung der neuen Fabrik fand schon am 21. Februar mit neuen Interessanten statt. Bald darauf stellte man 60 Stück Schießgewehre im Wiener Arsenal vor, die ohne Ausnahme anerkannt wurden. „Die Bestandteile der Waffen stellt sie (d.h. die Fabrik) mit einer solchen minuziösen Genauigkeit her, daß diese mit ihren anderen beliebigen Waffen vollkommen tauschgeeignet sind...“

Trotzdem wurde die Fabrik für die Herstellung von Jagdwaffen nicht eingerichtet, da diese von den allgemeinen Veränderungen der Mode und

des Geschmacks abhängig waren, außerdem hätte sie die Konkurrenz wegen ihrer teureren Ausrüstung und nicht zuletzt wegen der hohen Regiekosten mit den Handwerkern von Lüttich und Ferlach erfolgreich nicht aufnehmen können. Für diese war nämlich die Erzeugung von Jagdwaffen sozusagen ein Hausgewerbe, das sich auf althergebrachten Traditionen beruhte.

Im 9. Band der *Folia Historica*, der im Jahre 1981 erschien, macht der Verfasser die Versuche mit dem rauchlosen Schießpulver bekannt. GleichermäÙen eingehend behandelt er die Probleme der Gestaltung des Kalibers und im Zusammenhang damit die Gewichtszunahme des Rohres.

Die Zahl der Aktiengesellschaften auf dem Gebiet der Industrie stieg in Ungarn zwischen 1885 und 1901 von 131 um 400, aber das Kapital der Gesellschaften, so auch der Waffenfabrik, war bedeutend kleiner, als in Österreich. Trotzdem erreichte die Konjunktur den Höhepunkt, die Waffen- und Maschinenfabrik AG überwand ihre anfängliche Schwierigkeiten und genügte den Erfordernissen der militärischen Behörden unschwer. Die Fabrik grenzte sich aber im Jahre 1896 von der Erzeugung der Jagdwaffen noch immer ab, da die ausländischen Firmen wohlfeiler produzieren konnten und ihre Lagervorräte auf dem ungarischen Markt oft unter dem Herstellungspreis verkauften. Mit denen konnte man in Ungarn, wo die Firmen an Kapital arm waren, den Wettkampf nicht aufnehmen.

In einem Kapitel wird die Entwicklung der Fabrik zwischen den Jahren 1890 und 1900 dargestellt, wobei auch die erweiterten Bauarbeiten und die Produktionsergebnisse bekannt gemacht werden. Ihre dauerhaften Präzisionswerkzeugmaschinen mit 400 Ps und ihre Dieselmotore mit 50–60 PS, später mit 500 PS wurden bekannt. Nebst militärischen Waffen produzierte die Fabrik Fräsmaschinen, Drehbänke, Schleifmaschinen, spezielle Bohrmaschinen, Feldhaubitzen, Kanonenzubehöre mit großem Erfolg. Ihre internationalen Verbindungen wurden vielfältiger, wodurch sie um die Jahrhundertwende eine der bedeutendsten Fabriken im Interessenskreis der Kreditanstalt wurde.

Zwischen den Jahren 1910 und 1913 wurden die Bauarbeiten weitergeführt und die einzelnen Zweige erweitert. Trotz der Wirtschaftskrise vom Jahr 1912 zeigte der Produktionsgang und das Niveau der Produktion eine bedeutende Entwicklung. In Zusammenhang damit untersuchte der Verfasser die Zusammensetzung, berufliche Verteilung, nationale Zugehörigkeit, Herkunft, Schulbildung, Alter, Arbeitszeit und Stundenlöhne der Arbeiter, dann die Produktions Sorgen in der ersten und zweiten Periode des ersten Weltkrieges.

In diesem Kapitel kann man den Ereignissen, Produktionsveränderungen ganz bis zum Ende des Jahres 1934 folgen. Die Bestellungen des

Militärs, sowie die Beziehungen der Waffenfabrik, der Kreditbank und des Verteidigungsministeriums zueinander werden hier bekannt gemacht. Im Interesse der Entwicklung der stufenweise eingeführten Jagdwaffenherstellung stellte man ausländische Fachleute, in erster Linie Schächter an.

Die Schlüsselfigur der Waffen- und Maschinenfabrik AG war jahrzehntelang Rudolf Frommer von Fegyvernek, der nicht nur als Generaldirektor, sondern auch als technischer Leiter eine bedeutende Rolle spielte. Bis zum Jahre 1935 ließ er 150 Erfindungen – meist auf dem Gebiet der Waffenerzeugung – patentieren. Die Zahl der aufgenommenen und auch uns bekannten Erfindungen beträgt 129, die er in 22 Ländern durch 862 Patentanmeldungen schützte.

Unter der Direktion Frommers erlebte die Waffenfabrik ihre Blütezeit. Ihre neuen Produkte konnten in der Qualität die Konkurrenz mit den besten ausländischen Firmen aufnehmen. Auch das ungarische Publikum nahm die Schrotflinten neuen Systems an. Nebst den doppelläufigen Jagdschrotflinten brachte die 12 mm Dschungelwaffe, die für den Gebrauch im Fernen Osten entwickelt wurde, einen großen Erfolg, da sie einerseits billig war, andererseits eine große Widerstandsfähigkeit und eine ausgezeichnete Tragweite besaß. Verschiedene Gewehre kleinen Kalibers, Champions neuen Systems, leichte Vogelflinten, Jugendgewehre verschiedenen Typs, Frommer-Pistolen verschiedenen Kalibers und Typs, sowie Dieselmotore, Werkzeugmaschinen, Waagen, Zirkelgarnituren mit der Fabrikmarke „FÉG“ versehen wurden fast in aller Welt verkauft. Zum Schluß des Kapitels zählt der Verfasser die Erfindungen Frommers auf und gibt auch den Zeitpunkt der Patentanmeldungen an.

Im Band 11. der Folia Historica, im Jahre 1983 erschien der Kapitel IV. der Geschichte der Ungarischen Waffenfabrik, in dem der Verfasser die Umstände der Vereinigung der Waffenfabrik und der Ungarischen Metall- und Lampenwarenfabrik AG behandelt. Der Staatseingriff nahm zu, besonders dann, als die Finanz- und Kreditkrise auch Ungarn erreichte. Die Reierungen der mittel- und osteuropäischen Staaten – so auch von Ungarn – waren nach der zunehmenden Rüstung in Deutschland und Italien der Meinung, daß es höchste Zeit sei, mit der Rüstung zu beginnen.

Trotzdem erwies sich der Ausweg für die Waffenfabrik aus der Krise gar nicht als einfach. Die Investitionen der Fabrik waren zu dieser Zeit kaum ertragsvoll, auf dem Effektenmarkt hatte sie große Verluste. Große Meinungsunterschiede zeigten sich zwischen der Fabrik und dem Verteidigungsministerium bei der Verrechnung der Lieferungen von Maschinengewehren; die Fabrik forderte einen hohen Schadenersatz wegen der Verspätung der versprochenen Bestellungen. Trotzdem wurde die Verbindung zwischen der Waffenfabrik und dem Verteidigungsministerium – im In-

teresse beider Seiten – nicht aufgelöst. Hier spielte natürlich die auch von der Fabrik gehoffte Kriegskonjunktur eine wichtige Rolle. Der Direktor der Landesvereinigung der ungarischen Fabrikanten (ung. Abkürzung: GyOSz) machte u.a. die folgende Feststellung: „Überall, also auch bei uns versuchen die Betriebe sich den Bedürfnissen der Landesverteidigung und der militärischen Rüstung anzupassen... Es wäre schädlich... die richtige Entwicklung auf dem Gebiet der Landesverteidigung zu stören.“

Die Folgen der Wirtschaftskrise zwischen 1929 und 1933 konnte man nicht verleugnen, sie bewegten die Kreditbank, eine großangelegte Untersuchung zu verordnen. Die Fachleute machten die folgende bedauernde Feststellung: die Maschineneinrichtung ist im technischen Sinne völlig veraltet und die Tatsache, daß die Qualität der hergestellten Produkte trotzdem gut ist, ist ausschließlich den Fachkenntnissen und den im Laufe mehrerer Jahrzehnte gesammelten Erfahrungen des Generaldirektors Frommer zu danken. Diese Untersuchung bildete schon eine Teil derjenigen großangelegten Vorbereitungsarbeit, deren Ziel den militärpolitischen Interessen des Verteidigungsministeriums entsprechend die Fusion der Waffenfabrik und der Lampenwarenfabrik war.

In diesem Kapitel macht der Verfasser die Vorstellungen über die Fusion und die kurze Geschichte der Lampenwarenfabrik bekannt. Rudolf Frommer zog sich in den Ruhestand zurück, die Leitung der fusionierten Fabrik übernahm der Generaldirektor der Lampenwarenfabrik András Damang. Die neue Leitung verpflichtete sich für die Modernisierung. Am 20. Dezember 1935 bestätigte das Handelsregistergericht die Fusion.

Der Kapitel V. erschien 1984, hier stellt der Verfasser die Geschichte der Ungarischen Waffenfabrik von 1935 bis 1939 dar. Schon am Anfang des Jahres 1935 erwies es sich, daß der neue Direktor ein ausgezeichnete Organisator ist und als solcher die Fähigkeit besaß, die Interessen der Aktienbesitzer – vor allem der MÁH (ungarische Abkürzung für Ungarische Allgemeine Kreditbank) – als Teil der Verteidigungskonzeption anzugeben. Ein Beweis dafür ist die Vereinbarung des Ministeriums und der Fabrik für 50 Jahre betreffs eines Munitionsbetriebes, den sie auf dem militärischen Exerzierplatz in Nagytétény anlegen wollten. Infolge der aufeinanderfolgenden Ereignisse machte das Verteidigungsministerium die Bestellungen bei der Fabrik, die noch nicht existierte und die Kreditbank gewährte hohe Kredite mit der folgenden Erklärung: „... man darf vor dem erhöhten Verantwortung, welche die Leiter der Investitionen auf sich nahmen, nicht zurückschrecken.“

In diesem Kapitel berichtet der Verfasser über das in Győr (Raab) verkündigte Programm, welches die Verteidigung und Entwicklung der Fabrikation erzielte. Er machte auch die Meinungen darüber bekannt. Er un-

tersuchte die Bauarbeiten, die bedeutenderen Maschineninvestitionen, die Probleme der Rohstoffversorgung, die mehrdeutigen Anordnungen des Militärs und der militärischen Betriebe. Hervorgehoben wird in der Studie erwähnt, wie man schon im Jahre 1940 beim Abschluß des Jahres 1939 umriß, daß man sich auf die Sättigung bürgerlicher Ansprüche noch während des Krieges vorbereiten muß.

Der Kapitel VI. (Band 13) stellt die Ereignisse bis zum Eintritt Ungarns in den zweiten Weltkrieg. In der Einleitung der Studie spricht der Verfasser über die Wirkung des in Győr verkündigten Programmes und weist darauf hin, daß die ungarische militärische Führung ihre Anforderungen nicht verfassen und aus Mangel an Planmäßigkeit die Industrie ihren erwünschten Nutzen aus der bis zur Mitte des Jahres 1940 dauernden Kriegskonjunktur nicht ziehen konnte. Die Produktionsindizes stiegen in bestimmten Betriebszweigen in phantastischem Maße, die Maschinen waren aber so sehr verbraucht, daß sie die Produktion stark beeinflussten. Die Bauarbeiten, die Entstehung neuer Betriebsabteilungen, die Versuche mit der Konstruierung militärischer und ziviler kleinkalibriger Schießgewehre – darunter mit der berühmt gewordenen 8 mm Matsch-Flinte – waren bedeutend, aber der Rohstoffmangel wurde ab Oktober 1939 immer mehr maßgebend. Mitte 1940 setzte sich die Wirkung der Dekonjunktur schon ganz durch. Das Verteidigungsministerium machte wenige Bestellungen, daß ihm die nötigen finanziellen Mittel fehlten. So ist es verständlich, warum die Industrie die Modernisierung der Armee nicht durchführen konnte.

Am 27. Juni 1941 trat Ungarn in den zweiten Weltkrieg ein, dies hatte aber den gewünschten Produktionszuwachs nicht zur Folge. Graphikons und Ausweise veranschaulichen und unterstützen die Gesagten.

Der Kapitel VII. (Band 14, der Folia Historica, 1989) umfaßt die Geschichte der Fabrik vom Anfang des Jahres 1942 bis zum Ende 1943. Die Verschlimmerung der finanziellen Lage des Landes ließ sich auf allen Gebieten der ungarischen Wirtschaft spüren und hier konnten auch die Kriegsbetriebe keine Ausnahme bilden. Die Fabrik hat zwar Lohnarbeiten für Deutschland geleistet, diese haben aber nur vorübergehend vorteilhaft gewirkt. Deutschland hat sich immer mehr verschuldet und wollte Ungarn seine Schulden erst nach dem Kriege begleichen. Die militärische Führung setzte sich adüber hinweg: „Alle müssen jetzt derselben Sache dienen... wir müssen diejenige Stufe der Rüstung erreichen, mit der wir mit der Rückeroberung unserer uralten Territorien beginnen können.“

Auch in diesem Kapitel werden die Produkte, die Versuche, die Gründung neuer Betriebsabteilungen, die täglichen Probleme zwischen Deutschland und der ungarischen Waffenfabrik, die Veränderungen in der

Leitung der Fabrik, die allmähliche Zurückdrängung der jüdischen Fachleute, die Anlage moderner Maschinenreihen und nicht zuletzt die Rolle der Subunternehmer bekannt gemacht.

Der Kapitel VIII. (Band 16) berichtet über das Kriegsjahr 1944, welches für die Fabrik die fast vollkommene Vernichtung mitgebracht hat. Durch die gründlich vorbereiteten Bombardierungen und die darauffolgenden Hinausverlegungen sind die wichtigsten Zweige praktisch ausgefallen. Es zeigten sich große Mängel an Rohstoff, Energie, Fach- und Maschinenarbeitern. So konnte die Fabrik die inländischen Bestellungen nicht erfüllen, in einigen Fällen wollte sie auch nicht. Auch bei den Lieferungen ins Ausland hatte die Fabrik Verspätungen.

Der Luftangriff am 2. Juli 1944 vernichtete die Waffenerzeugungsabteilung völlig. Der Schaden betrug mehr als 4 Millionen Pengő. In der Produktion wurden 449 Stück zumeist moderne Maschinerien zunichte. Man begann mit den Hinausverlegungen, wobei man versuchte, in einigen Abteilungen die Produktion ununterbrochen weiterzuführen. Laut einer zentralen Verordnung sollte die Waffenfabrik erstens die Herstellung von Schießgewehren, zweitens von Flinten aus den Ruinen erneuern.

Nach den Plänen wurden zu Hinausverlegungsbasen die folgenden drei Städte auserlesen: Losonc, Pápa, Mosonmagyaróvár. Hier konnte man aber die Produktion trotz alre Bemühungen nicht in Gang setzen. Es wurde die Weiterverlegung verordnet, aber die nötigen Waggons standen nicht zur Verfügung und die Munition mußte mehrere Tage lang auf dem Bahnhof von Pápa säumen, obwohl sie für Einsatz bestimmt war. Weitere Schwierigkeiten bedeutete, daß 342 Stück Waffenerzeugermaschinen in 15 Waggons zur Kriegsbeute der Sowjetarmee fielen. Endlich gelangten die Reste aus Pápa und Mosonmagyaróvár nach Steyr und die Waffenfabrik hat sich an beiden Ennsufern eingerichtet. Es ist allgemein bekannt, daß das westliche Ufer amerikanische, das östliche sowjetische Bestzungszone wurde. Einen stattlichen Teil des Vermögens der Fabrik bildeten noch diejenigen zum größten Teil Werkzeugmaschinen und Halbprodukte, die mit 4 Schleppen hinausverlegt wurden. Die Waffenfabrik verlor infolge der Ereignisse 60–65% ihrer Leistungsfähigkeit verloren.

In diesem Band erscheinen die Kapitel IX und X. über die Nachkriegszeit bis zum Ende des Jahres 1947. Auch in diesen Jahren sind die Kriegsverluste bestimmend. Hier muß man nicht nur die Luftangriffe der letzten Kriegsjahre, die durch die Hinausverlegungen erlittenen stattlichen Schäden, die als Kriegsbeute verlorenen maschinen, als Wiedergutmachung übergebene Maschinenreihen in Betracht ziehen. Man muß auch daran denken, wie das geistliche Kapital völlig vernichtet, das jahrzehntelang durch große Opfer entwickelte Marktnetz umgeordnet bzw. größten-

teils verloren und die Betriebsadministration vernichtet wurden – diejenige Administration, die nie für gut gehalten wurde, aber trotzdem einen Extraprofit brachte. Es gelang nicht, die immer vor Augen gehaltene Vorstellung, die ersten Schritte der Friedensperiode aus einer verstärkten Position zu machen.

Anfang des Jahres 1945 hatte man neben der zur Verfügung stehenden Kapazität genügende Energie und als Kriegsreserve deponierter Rohstoff. Am 17. März legte die Waffenfabrik ihren Produktions- und Verkaufsplan vor. Im April wurden die Vorstellungen viel konkreter, es gelang aber nicht, die nach Westen transportierten Maschinen – 1165 Stück – zurückzuholen und in den Dienst der Friedensproduktion zu stellen, man kannte sogar den Zustand der Maschinen nicht.

Die zum Sommer des Jahres 1945 nahmen die Kriegsreserven bedeutend ab; die finanzielle Lage verschlechterte sich, die anhäufenden Sorgen wurden durch die Gutmachungslieferungen oft lieder erschwert als aufgehoben. Inzwischen stieg die Zahl der Arbeiter und der Angestellten in einem unbegründet großen Maße im Verhältnis von 1 zu 5, im Jahre 1938 war dieses Verhältnis 1 zu 16.

Der Anfang des Jahres 1946 verging im Zeichen der Versuche, man hegte doch keine große Hoffnungen auf das echte Profil, d.h. auf die Wiederbelebung der Waffenherstellung, obwohl der Innenminister László Rajk sich über die Jagdwaffenherstellung beifällig äußerte. Ein großes Ergebnis war im April 1946 die Anerkennung der ins Ausland gelieferten Maschinen und ihre Sperrung für Ungarn.

Nach den schweren Monaten der Inflation erfolgte am 1. August 1946 die Stabilisierung, die einerseits eine Produktion auf realen Grundlagen ermöglichte, andererseits aber einen Geld- und Kreditmangel mit sich brachte. Im September wurde die Technische Direktion ins Leben gerufen, bis Oktober stellte die Betriebskommission die sog. „B-Liste“ zusammen, die aber nicht als erfolgreich bewertet werden kann. „In erster Linie wurden solche kandidiert, die sich nicht nur in der heutigen Demokratie, sondern auch im sozialistischen Staat behaupten können ...“

Die Waffenfabrik machte sich im Jahre 1946 nur teilweise auf den Weg der Entfaltung. Der ungarische Staat erkannte zwar den Gegenwert der als Wiedergutmachung abmontierten Maschinenreihen und Werkzeugmaschinen, mehr geschah aber im wesentlichen nicht. Die beschränkten Kreditmöglichkeiten erschwerten die Sicherung eines Umlaufkapitals und eine planmäßige, kontinuierliche Produktion ermöglichten sie nicht.

In der Studie werden kurz auch die Sorgen der Jagdpatronenfabrik erläutert, die im Grunde genommen mit denen der Waffenfabrik übereinstimmen. Auch bei ihnen fehlte das System der Betriebskontrolle. Die Tä-

tigkeit der Zentralen Technischen Abteilung machte die Entladung der stets erregten Unruhe aus.

Der Januar 1947 brachte eine finanzielle Krise für die Fabrik, und zwar in einem so großen Maße, daß es auch für die Auszahlung der Arbeitslöhne keine Deckung gab. Der von der zweiten Hälfte des Jahres 1947 an andauernde Geldmangel war ein Teil der wirtschaftlichen und finanziellen Politik des Staates. Die Erklärung dafür war die Sicherung des Gleichgewichtes in der Marktwirtschaft. Tatsächlich erzielte diese Tätigkeit das Hervorlocken von Valuten- und Edelmetallreserven, sowie ihre Einführung ins wirtschaftliche Leben.

Die Leitung der Fabrik hat die ersten Schritte im Interesse der Erleichterung der schwierigen finanziellen Lage getan. In der zweiten Hälfte des Monats März begann man mit einer Revision, um die immer mehr wachsenden „Verlustproduktion“ zu hemmen. Es wurde bewiesen, daß die Sicherung des Umlaufkapitals allein die Lage nicht verbessern kann. Man muß der technischen Leitung ganz neue Grundlagen schaffen. Weiterhin bleibt die Sicherung des finanziellen Hintergrundes für die Investitionen die Hauptfrage. Mitte 1947 formulierte sich die Ansicht, wonach man den Betrieb in Törökbálint verkaufen solle und durch die erworbenen Millionen das Gleichgewicht in den Lampart-Werken wiederherstellen könne.

Auf der Beratung vom 16. Juli legten die Leitung der Fabrik und die Kreditbank neue Vorschläge vor, im wesentlichen war davon die Rede, daß man nebst dem Betrieb in Törökbálint auch den in der Soroksári-Straße verkaufen solle.

Die Frage der Sanierung wurde nicht berührt. Endlich kündigte der Generaldirektor István Ullman den Beschluß des Wirtschaftsoberrates an, laut dessen die drei Betriebe in der Administration und in der Buchhaltung müssen voneinander getrennt werden. In der Wirklichkeit kam die Idee der Trennung vom Betriebsausschlu der Lampart-Werke, die Direktion der Unternehmung und der Ungarischen Kreditbank hatte keine Kenntnis davon.

Die sich nähernde Realisierung des Verkaufes von den Betrieben in Törökbálint und in der Soroksári-Straße deuteten die Wiederherstellung des Yustandes vor 1935 an. Den Betrieb in der Soroksári-Straße wollte die Zentrale für Schwerindustrie zu einem Liquidationswert erwerben. Die Ungarische Kreditbank und die Direktion der Lampart-Werke vertraten die Meinung, daß der Wirtschaftsoberrat mit dieser Lösung nicht einverstanden sein kann, weil sonst die erhalten gebliebene Abteilung in Kőbánya mit Schuldenlasten in Betrieb mußte gesetzt und bald wie der Betrieb in der Soroksári-Straße verkauft werden. Deshalb bitten sie die zuständigen Organe die Übernahme des Betriebes in der Soroksári-Straße unter sol-

chen Bedingungen durchzuführen, die den wirklichen Wertverhältnissen entsprechen und die Sanierung der Fabrik ermöglichen, nicht aber den vollkommenen Verfall eines bedeutenden Metallindustriebetriebes der ungarischen Industrie hervorrufen.

Der Verfasser berichtet auf einigen Seiten über die Sporttätigkeit im Betrieb. Er gibt ganz kurz die Veränderungen in der Namenbezeichnung der Fabrik. Die Forschungsperiode von zwanzig Jahren abschließend weist er darauf hin, daß die Dokumente über die Waffenfabrik im Ungarischen Staatsarchiv bis 1947 zugänglich sind. Die Akten der darauffolgenden Zeit über das Leben der Fabrik, also der wichtigste Teil des Quellenmaterials sind im Besitz der FÉG (Waffen- und Gasgeräte-Fabrik), die Forschung dieser Quellen ist in unseren Tagen und für Außenstehende noch unerwünscht. Es handelt sich eigentlich um einen zur Friedenszeit in Betrieb gehaltenen Kriegsbetrieb. Ansonsten ist es auch schwer, ein objektives Bild über die Tätigkeit einer solchen Fabrik zu schaffen, wo die verantwortlichen Leiter betroffen sind und zum Teil unter uns leben. Eine Feststellung kann man doch machen: hervorragende Ergebnisse und schwere Mißerfolge folgten aufeinander, ihre Auswertung wird erst dann möglich, wenn die Quellen zugänglich werden, wird also die Aufgabe einer nachkommenden Generation.

Fodor István

Dr. Tamás István (1920–1989)

1989. június 6-án elhunyt Dr. Tamás István, a Magyar Nemzeti Múzeum nyugalmazott főigazgató-helyettese.

1920. október 16-án Budapesten született, életpályáját textilmunkásként kezdte, majd hosszú ideig különböző szakszervezeti és pártfunkciókat töltött be. 1957–58-ban a Magyar Televíziónál, 1959–1961. között pedig a Művelődésügyi Minisztériumban dolgozott. 1961. és 1968. között a Külügyminisztérium alkalmazásában állott, ebből öt esztendő Moszkvában, a magyar nagykövetségen töltött követségi tanácsosként. Hazatérése után 1968-ban nevezték ki intézményünk helyettes főigazgatójává, amely munkakört 1981 augusztusában történt nyugdíjba vonulásáig betöltötte.

Mindent megtett, hogy az új munkahelyének megfelelő szakmai képesítést megszerezze. Levelezőként elvégezte az egyetem történelem-művészettörténet szakát, s 1973-ban bölcsészdoktori címet szerzett. Múzeumi feladata a történeti és művészettörténeti muzeológiai és kutatómunka, valamint a közművelődési tevékenység felügyelete volt, amit nagy lelkiismeretességgel látott el. Itteni munkásságának maradandó emléke, hogy publikációs fórumot teremtett e tudományzakok számára: 1972-ben az ő erőfeszítései nyomán látott napvilágot a múzeum történeti évkönyvének, a *Folia Historicanak* első kötete. Az akkor még igen szerény kivitelű, sokszorosított új évkönyv életképesnek bizonyult, s jelenleg a 16. köteténél tart. Az eddigi kötetekben jelentős tanulmányok láttak napvilágot, s rangot szereztek e kiadványsorozatnak. Terveink szerint hamarosan tartalmilag és formájában is megújulnak e kötetek: elsősorban művelődéstörténeti arculatúvá válnak s az eddiginél jóval igényesebb lesz kivitelük is. Hosszú ideje itt jelennek meg a múzeum évi munkájáról készült beszámolók és a munkatársaink szakirodalmi munkásságát feltüntető bibliográfia is.

Nem kétséges, hogy e sorozat elindításával Tamás István lényegesen elősegítette az intézményben a történeti és művelődéstörténeti kutatások megélénkülését és egy ilyen irányultságú tudományos központ létrejöttét.

Emberi magatartása rokonszenvet váltott ki munkatársai körében, az ügyes-bajos dolgokban hozzá fordulókon igyekezett segíteni. Bár nyugdíjba vonulása után nem járt be a múzeumba, haláláig figyelemmel kísérte egykori munkatársai pályafutását, sikereiket mindig örömmel nyugtázta.

BESZÁMOLÓ A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM 1989. ÉVI MUNKÁJÁRÓL

Fontos eseményként könyvelhetjük el: több éves tervezési-kivitelezési munkálatok után az év végére elkészült a korona és a koronázási ékszerek végleges elhelyezésére kialakított terem. Korszerű vitrinjei a műtárgyvédelmi, biztonsági és vizuális szempontoknak optimálisan megfelelnek.

A Művelődési Minisztérium irányításával az év második felében felgyorsult a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum 1990. elején perfektuálódó szervezeti összevonásának többoldalú előkészítése.

A központi beruházás terhére intézményünk és a területileg érintett múzeumok szakemberei kilenc nagyobb ásatást végeztek a tervezett dunai vízierőmű térségében. A korábbiaknak megfelelő helyeken, jó eredményekkel, de anyagi okok miatt folyamatosan csökkenő nagyságrendben folytak ún. tervásatásaink. Részben költségvetésünk terhére, részben a tárca céltámogatásával, az év folyamán több jelentős műtárgyat vásároltunk; közülük kiemelkedik egy 12. századi arany mellkereszt.

1989-ben új sorozatokkal bővült a múzeum kiadványainak száma. A kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása c. főirány támogatásával látott napvilágot az Inventaria Praehistorica Hungariae sorozat első kötete. Három nemzedék címmel egy történelmi sorozat első egysége, valamint a Corpus campanarum Hungariae c. kötet jelent meg. Mind ezek, mind pedig az év folyamán publikált 88 tudományos, ill. 49 egyéb témájú írások, köztük 3 önálló szakkönyv Dózsa Katalin, Korek József, Temesváry Ferenc tollából (l. Appendix-ben) fémjelzi az intézményben folyó tudományos munka intenzitását, ill. színvonalát.

Ha most nem is volt a korábbi évekre jellemző átütő erejű *kiállítás*, témáját és feldolgozás módját illetően figyelmet keltettek „évfordulós” történelmi bemutatónk („Vigyázó szemetek Párizsra vessétek”, Az ’56-os forradalom numizmatikája) és sikeresek voltak a művészet- ill. iparművészet-történelmi kiállítások (Goya grafikái, Római építészet Portugáliában, Stflus és forma), a Pénz-pénztár-takarékpénztár c. kiállítás pedig a múzeumnak anyagi hasznot hozó, a közönségnek érdekes információt adó vállalkozásnak minősíthető.

A Magyar Nemzeti Múzeumnak 1989-ben 413.934, filiáléival együtt pedig 956.452 fő látogatója volt.

A polgári fegyveres őrseg létszámát a főhatóság 1989-ben 9 fővel emelte. A rendszeresített szolgálat mellett az őrseg hat esetben végzett külön terv alapján őrzést az időszakos kiállítások területén. Az év második felétől összevont munkakörben látják el a rendészeti, tűzvédelmi, munkavédelmi feladatokat. A Biztonsági Osztály megfelelő színvonalon tevékenykedett.

Úgy tűnik, az előírt, ill. elvárt feladatainak többségét a Magyar Nemzeti Múzeum 1989-ben még teljesíteni tudta. Részben költségvetésen kívüli időszakos vagy ad hoc támogatások, részben az ún. plusz-bevétel – időszakos kiállítások, jogdíjak, terembérek révén történt tudatos növelése – segítségével. Ugyanakkor sajnos egyre inkább jelentkeznek a technikai fejlesztés hiányai és mind erőteljesebbé válik az épület állagának generális romlása.

I. VEZETÉS, IRÁNYÍTÁS, SZEMÉLYI HELYZET

A szakmai irányítást nehezítette Korek József főigazgató- helyettes, Rózsa György osztályvezető hosszabb betegsége. Változás történt az Újkori Osztály élén; a távozó Simon Péter helyére Körmöczy Katalin került osztályvezetőként, helyettese pedig Németh Gábor lett. A GYES-en lévő tudományos titkár feladatkörét, megbízottként Nagy Mihály látta el tavasztól.

Talán a mintegy 47 százalékos – az infláció miatt viszont rövid kihatású – átlagbér emelésnek is köszönhetően 1989-ben a korábbinál valamivel kisebb volt a személyi állomány fluktuációja. Stabilizálódni látszik a szakiparos és a takarító gárda, viszont – anyagi okok miatt – távozott egy bútór- és egy papírrestaurátor. Kitűnő munkaerőt veszítettünk el Winkler Gyuláné szakkönyvtáros halálával.

Az év folyamán a Magyar Nemzeti Múzeum és fiiláléinak munkatársai közül az alábbiak részesültek kitüntetésben:

MÓRA FERENC EMLÉKÉREM – Kralovánszky Alán

SZOCIALISTA KULTÚRÁÉRT – Faragó Károlyné, Gróf Péter, Gróh Dániel, Kovalovszki Júlia, Lovag Zsuzsa, T. Bruder Katalin, Vörös István, Fodor István

KIVÁLÓ MUNKÁÉRT – Biczó Piroska, Bótai Péterné, Hutai Gábor, Jónás Zsigmond, Papp János, Szkircsákné Réthy Anna, Vass Bálint, Kralovánszky Alán

MINISZTERI DICSÉRET – Bróz Béláné, Csetényi István, Palmer Nándorné, Sosztarits Ottó

A HAZA SZOLGÁLATÁÉRT – Fodor István

A Művelődési Minisztérium Nívó Jutalomban részesítette Cennerné Wilhelmb Gizellát a Főúri ősgalériák, családi arcképek kiállítás előkészítéséért.

II. TUDOMÁNYOS MUNKA

A. Gyűjteményfejlesztés

ÁSATÁSOK

Saját költségvetésből, ill. egyéb támogatásból folytatódtak a több éve megkezdett tervásatásaink:

TISZALUC, rézkori telep (Patay Pál); DOMBÓVÁR-ALSÓHE-TÉNY-PUSZTA, római erőd (Tóth Endre); KÖLKED-FEKETEKAPU, avarkori telep és temető (Kiss Attila); ZALAVÁR, koraközépkori szláv központ (Cs. Sós Ágnes); HAJDÚDOROG, koraközépkori templom (Fodor István); SÁLY, VIII–XIII. századi szláv és magyar falu (Mesterházy Károly).

Munkatársaink közül többen részt vállaltak a dunai vízierőmű területén végzett leletmentő feltárásokból: Nagy Mihály Szob-Hidegréten (római erőd), Kovalovszki Júlia Visegrád-Várkert lelőhelyen (Árpád-kori telep és temető) vezette a munkálatokat Torbágyi Melinda, Sosztarics Ottó, Wollák Katalin közreműködésével. Nagyvolumenű ásatást végzett Kralovánszky Alán a székesfehérvári királyi bazilika területén, Dobosi Viola folytatta őskőkori feltárásait Pilismarót-Bitócon, Lovag Zsuzsa Szigetmonostoron kolostort ásott, Gerelyes Ibolya pedig ismét kutatott az ozorai és a gyulai várban. Többen bekapcsolódtak más intézmények feltárásaiba: Kajárpéc (Rezi Kató Gábor), Bogács (Szathmári Ildikó), Túrkeve (Stanczik Ilona).

TÖRTÉNETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI, NUMIZMATIKAI GYŰJTEMÉNYEK

A duplumanyagra is építve, megalapozott, tudatos gyűjtést csak az Éremtár tud folytatni az utóbbi években. Céltámogatások segítségével 1989-ben a felkínált és számunkra fontos műtárgyak döntő többségét még meg tudtuk szerezni. Az erőteljes áremelkedések miatt a múzeum egyre távolabb kerül az optimális mértékű gyűjteménygyarapítás lehetőségétől.

Kiemelkedő szerzemények: Michael Thomas lengyel király aranyérme, Peter Flöttner biblikus érme, XVIII. századi orosz aranypénzek, III.

Ferdinánd dénárának aranyverete. – Mátyás király olajfestmény portréja, Fogarasi Nagy Miklós-Weixgärtner: Hátszeg vidéke c. litográfia, Mathias Greischer: Buda visszafoglalása ábrázolásának egy variánsa. – Empire ezüst serleg, biedermeier ékszergarnitúra, XVIII. századi kávéskanna és brassói öntányér, Laborfalvi Róza ruhadereka, menyasszonyi öltözék 1867-ből, századfordulós üveg és porcelán iparművészeti tárgyak, Füst Milán viseleti hagyatéka.

Ajándékok: az 1956-os népfelkelésre kiadott érme (Numismatica Hungaricae), ifj. Vidéky János: Nemzetőr csoport a Nemzeti Múzeum előtt – színezett acélmetszet – (Balogh Jolán), az Országház egyik zászlója a két világháború közötti időből (Horváth Sándor).

B. Nyilvántartás

Az év folyamán 33.131 műtárgy (többségében régészeti lelet) került beletárolásra gyűjteményeinkben. A korábban meghatározott terv szerint folyt a *törzsanyag revíziója* a következő eredménnyel: *Régészeti Osztály:* őskor: 1891–1894, római kor: 1952, népvándorlás kor: 1888–1900. *Középkori Osztály:* az ötvösgyűjtemény ékszeranyaga készült el, s változatlanul befejezésre vár a honfoglalás kori gyűjtemény revíziója. *Éremtár:* duplumanyag (áthúzódó) és csereanyag (folyamatos). *Újkori Osztály:* ötvösgyűjtemény ékszeranyaga, bútorgyűjtemény, újkori dokumentumgyűjtemény, vegyes gyűjtemény több egysége (folyamatos).

A fentiek mellett a legtöbb gyűjteményben folyt – igény és lehetőség szerint – leíró-, mutató- és negatívkartonok készítése.

Raktározás terén előrelépést jelent, hogy elkészült a római kori kőleletek pinceraktárának berendezése, míg az építkezés elhúzódása miatt elmaradt több újkori raktár átrendezése a főépületben, ill. a Károlyi palotában.

C. Tudományos feldolgozás

Az Appendixben található részletezés szerint, a paleolitikumtól a 20. század első feléig terjedő idő régészeti, numizmatikai, művészettörténeti és történeti kérdéseiről megjelent 81 tudományos cikk és 7 recenzió.

Mintegy 80 téma kutatása folyik jelen időszakban. Ennek keretében 1989. folyamán elkészült 92 tudományos tanulmány, ill. forrásközlő feldolgozás. Közülük itt csak a nagyobb terjedelműeket emeljük ki:

Szathmári Ildikó: A fűzesabonyi bronzkori tell-telep (150 o., 131 kép).

Bónis Éva: Glasierte Keramik der Spät Römerzeit aus Tokod (105 o., 29 kép).

Torbágyi Melinda: Fundmünze des römischen Ungarns (társszerző).
Kocztur Éva: Solymári római kori temető (cca. 400 o.)
Kiss Attila: Germanen des awarenzeitlichen Karpatenbeckens (200 o.)
Masterházy Károly: Die Landnahme der Ungarn archeologischer Sicht
(61 o.)
Héri Vera–Makai Ágnes: Kitüntetések (135 o.)
Németh Gábor: XVI–XVII. századi nagyszombati testamentumok (forrás-
kiadvány szövegrésze, 350 o.)

Több múzeumi szerző közreműködésével elkészült a Görgei relikviákat bemutató kötet (szerk.: Simon Péter, Haider Edit), amelynek az év végén megkezdődött házi szedése és technikai szerkesztése.

A Magyar Nemzeti Múzeum 1989-ben megjelent tudományos kiadványai:

Folia Archaeologica XXXIX
Folia Historica 14
Régészeti Füzetek Ser. II. No. 25.
Communicationes Archaeologicae Hungariae 1988
Inventaria Praehistorica Hungariae I. és III.
Patay Pál: Corpus campanarum antiquarum Hungariae.

A számítógépes adattárolás, ill. feldolgozás jövőbeni lehetőségeit nagyban elősegíti, hogy elkészült a MIDAS „Múzeumi integrált adatbázis” elnevezésű szoftver. Ugyanakkor igen lassan halad a „régészeti korszakok” terminológiai rendszereinek kidolgozása és megjelentetése.

III. SEGÉDGYŰJTEMÉNYEK

A. Restaurálás

A központi műhely kapacitásának jelentős hányadát kötötte le a több éve folyó nagyobb tervátvitások éppen aktuális leleteinek restaurálása. A már múzeumba került raktári anyag karbantartása folyamatosan történik. 1989-ben főleg kelta, római és népvándorlás kori leletek, valamint középkori ötvöstárgyak restaurálása, konzerválása történt meg. Számottevő időt vett igénybe a keszthelyi fegyverkiállítás, az ún. OTP-kiállítással kapcsolatos restaurátori és rendezési feladatok ellátása.

Több munkatárs részt vett restaurátorok, ill. gyűjteménykezelők különböző szintű képzésében, előadások tartásával és jegyzetek írásával.

Megtörtént a koronázási palást aktuális tisztítása. Számos kisebb munka mellett, több értékes műtárgy restaurálását végezték el: ún. Valero ruha, egy nyereg és három puska, egy Viola d'amore. Megkezdődött a szabdóműves garnitúra (egy trónus és egy pad) restaurálása.

Műhelyeink számszerinti teljesítménye 1989-ben:

	tisztított	konzervált	restaurált
régészet	12 633	532	787
képzőművészet	15	384	2
numizmatika	657	28	–
történet	2 351	317	147
iparművészet	349	849	203
	16 005	2 110	1 139

B. Központi Régészeti Könyvtár

Részen a tárca plusz támogatásának köszönhetően a könyvállomány a korábbi évek átlagát meghaladó számban gyarapodott, azaz: 2367 kötetel, amelyből 1628 a könyv és 739 a folyóirat. Közülük 1370 tétel csere vagy ajándékozás révén került hozzánk, míg 997 kötetet vásároltunk. (A könyvárak gyakorlatilag utolérhetetlen emelkedését jól példázza, hogy a Lexicon iconographicum Mithologiae Classicae újabb kötete 70 000 forintba került.)

Sikerült újabb cserekapcsolatokat kiépíteni. Ennek révén 16 új folyóirat sorozathoz jutott a könyvtár. A korábbi folyóirathiányok pótlását megkezdték xeroxmásolatok segítségével.

Az év negatívuma: az arra illetékes cég (Kultúra) zárta a külföldi könyvrendeléseket, ami már most nehezen pótolható elmaradásokat okozott az egyedi könyvbeszerzés terén.

C. Adattár

Az osztály munkatársai közreműködtek az Ásatási Bizottság döntést-előkészítő munkájában (153 eset), intézték a régészetileg védett területek ügyét (11 eset) és 24 kiszálláson vettek részt beruházási, ill. ásatási ügyekben.

Az év folyamán a segédgyűjteményekben a következő munkák készültek el: *leltározás*: 242 új, valamint 50 régi régészeti dokumentáció; mű-

zeumtörténeti anyag (25 tétel); fotóanyag (302 tételben 383 darab); *mutatók készítése*: régészeti (1192 db); múzeumtörténeti (25), fotó (188). Megtörtént 15 093 darab fotó revíziója és elkészült 285 fotótári karton gépelése.

Megkezdődött a Fettich-hagyaték leltározása (665 tétel), valamint a Fülep-hagyaték feldolgozásának előkészítése. Megvásároltuk Valkó Arisztid régészeti vonatkozású hagyatékának egy részét.

A fotóműhely évi munkája számokban kifejezve: 5000 fekete-fehér, 18 000 színes dia felvétel, valamint 7235 fekete-fehér nagyítás készült el. Közülük kiemelkednek a régészeti kincstár műtárgyairól, a koronázási ékszerekről készített színes felvételek.

A grafikus 66 ásatási dokumentációs rajzot, valamint 242 publikációs rajzot készített 1989-ben.

IV. KIÁLLÍTÁSOK

Goya grafikai – III. 16–IV.23.

Stylus és forma – VI. 9–X. 1.

Rendező: Lovag Zsuzsa és Németh Annamária

„*Vigyázó szemetek Párizsra vessétek*” – VII. 13–X. 23.

Rendező: Dózsza Katalin

Római építészet Portugáliában – X. 6–XI. 1.

Koordinátor: Nagy Mihály

Az '56-os forradalom numizmatikája – X. 20–1990. I.

Rendező: Gedai István

Pérez-pénztár-takarékpénztár – X.31–XII.3.

Rendező: Aczél Eszter

Aranykincsek Ukrajnából – XII. 29–

Koordinátor: Garam Éva, Szathmári Ildikó

A már korábban más helyütt bemutatott *Magyar aranyéremek története* című kiállítás (rendező: Gedai István) Mannheimben került felállításra.

V. KÖZMŰVELŐDÉS

Múzeumpedagógiai munka. Munkatársaink 149 iskolai csoportnak tartottak múzeumi órát, további 27 csoport ún. feladatlapos órán vett részt. Szakköröket tartunk folyamatosan általános iskolai tanulók és vak gyermekek számára. A szabadidős gyermek programok keretében rendezett

különböző típusú foglalkozásokon 1358 fő vett részt. Újonnan indult, több helyszínnel, a Múzeumi séták című sorozat. Idei téma: A gótika világa.

Módszertani tevékenység. Megfelelő anyagi fedezet hiányában elmaradt a már megszokott püspökladányi Történeti Játszóház Módszertani tábor. Helyette Székesfehérvárott rendeztünk társszervezőként szűkebb körű módszertani összejövetelt. Történeti Játszóház módszertani bemutató sorozatot tartottak munkatársaink két alkalommal Budapesten.

Egyéb rendezvényeink: Vasárnapi muzsika (14 alkalommal), Múzeumkerti Hangversenyek, Zenei Klub, Hanglemezbemutató (Haydn baryton triók), Nyitott raktár (szakmai előadásorozat kézművesek és iparművészek részére).

Az MNM 1989-ben megjelent ismeretterjesztő kiállítási kiadványai:

- Pénz-Pénztár-Takarékpénztár. Kiállítási vezető. Írta: Aczél Eszter
- Stílus és forma. Kiállítási leprellő. Írta: Lovag Zsuzsa
- A francia forradalom és hatása Magyarországon. Kiállítási leprellő. Írta: F. Dózsa Katalin
- Az '56-os forradalom numizmatikája. Kiállítási leprellő. Írta: Gedai István
- Goya grafikái. – A Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett Goya kiállítás alkalmából Széchényi kiadó megjelentette a Juan March Alapítvány GOYA Caprichos – Desastres – Tauromaquia – Disparates katalógusát.

VI. NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

A múzeum munkatársai 1989-ben 587 napot töltöttek külföldön különböző céllal (tudományos konferencia, tanulmányút, kiállításrendezés, műtárgykísérés stb.), az alábbi országokban: *Algír:* Papp János (21 nap), *Anglia:* Czeglédy Iлона, Dózsa Katalin, Gát Eszter (58 nap), *Ausztria:* Cennerné Wilhelmb Gizella, Biró Tiborné, Fodor István, Kovács Tibor, Kralovánszky Mária, Nagy Mihály, Sipos Enikő (32 nap), *Belgium:* Gát Eszter (5 nap), *Bulgária:* Mesterházy Károly (6 nap), *Csehszlovákia:* Dózsa Katalin, Mesterházy Károly, Fodor István (9 nap), *Franciaország:* Biró Tiborné, Dózsa Katalin, Lovag Zsuzsa, Sosztarics Ottó (70 nap), *Hollandia:* Dózsa Katalin, Fodor István, Lovag Zsuzsa (20 nap), *Jugoszlávia:* Bezeckzy Tamás, Mesterházy Károly, Zoffmann Zsuzsa (27 nap), *Lengyelország:* Dobosi Viola (6 nap), *Luxemburg:* Gedai István (4 nap), *Német Demokratikus Köztársaság:* Hutai Gábor (10 nap), *Német Szövetségi Köztársaság:* Bezeckzy Tamás, Garam Éva, Gát Eszter, Gedai István, Csonka András,

Mesterházy Károly, Németh Annamária, Rezi Kató Gábor, Torbágyi Melinda, Tóth Endre (171 nap), *Olaszország*: Bezeczky Tamás, Kiss Attila, Kovács Tibor (120 nap), *Svájc*: Kolba Judit (3 nap), *Szovjetunió*: Fodor István, Garam Éva, Vári Ágnes, Wollák Katalin (25 nap).

Intézményünket az év folyamán 121 külföldi restaurátor, kutató, muzeológus kereste fel, akik részlegeinkben, gyűjteményeinkben mintegy 202 napot töltöttek el.

VII. TOVÁBBKÉPZÉS

Munkatársaink részt vettek az országos tudományos és restaurátori szakmai konferenciákon, és közülük többen előadást is tartottak. Az év folyamán négy intézményi szakmai vitaülést rendeztünk muzeológusaink és meghívott szakemberek részére.

Megvédte bölcsészdoktori disszertációját Torbágyi Melinda, elkészítette Szathmári Ildikó. Középfokú angol nyelvvizsgát tett Gát Eszter és Sipos Enikő.

Szerencsés módon nem csökkent a különböző beosztású munkatársak idegen nyelv tanulási ambíciója, amelyet a múzeum a költségek részbeni vagy teljes átvállalásával segít elő. Jelenleg öten tanulnak.

Rezi Kató Gábor végzi az ELTE programozó matematikai szakot, Hutai Gábor radiológiai tanfolyamra jár.

VIII. BELSŐ ELLENŐRZÉS

105/1986. PM számú rendeletben előírt komplex formában, ami valamely egység elhelyezésén, létszámán, munkakörülményein kívül egyéb szempontokra is kiterjed, az év folyamán a Régészeti Adattárban, a Központi Régészeti Könyvtárban végzett felmérést belső ellenőrünk. Továbbá vizsgálta műhelyeinkben a mérgek tárolásával és felhasználásával kapcsolatos legújabb rendelet végrehajtását.

Filiáléink közül a sárospataki és a visegrádi múzeum működését kontrollálta ill. a Dunai Vízierőművel kapcsolatos feltárások felszereléseit ellenőrizte.

IX. GAZDASÁGI MUNKA

Folyamatosan történik a gépi adattárolás és feldolgozás lehetséges korrekciója, ill. adaptálása az MNM szükségleteihez.

A múzeum filiáléival együtt, 105 696 000 forinttal gazdálkodott. A tematikus felhasználás az anyaintézményben az alábbiak szerint alakult:

– munkabér	35.576.285,–
– nyilvántartás	42.730,–
– közművelődés	652.988,–
– ásatás	622.375,70
– gyűjteményfejlesztés	1.679.702,60
– restaurálás	1.297.073,17
– tudományos feldolgozás	205.616,40
– ingatlanfenntartás	6.980.160,88

Az év folyamán elvégzett felújítási és karbantartási munkálatok közül a következők emelhetők ki:

– Befejeződött a korona és a koronázási jelvények végleges helyének, ill. körzetének kialakítása. Ennek révén a múzeum mintegy 750 m² korszerű kiállítási térrel gyarapodott.

– Elkészült a felvonó és a hozzá kapcsolódó szerkezetek, valamint a pincében lévő fűtési hálózat gőzelosztó rendszerének teljes felújítása.

– Folytatódott a Restaurátori Osztály szellőzőrendszerének, vizes-csoportok és kisebb gazdasági egységek felújítása.

– Megkezdődött a Régészeti Könyvtár új területének kialakítása, és az épület tetőszerkezeti faanyagának égéskésleltetési és lángmentesítési munkája.

– Elkészült az épület előcsarnokában kialakítandó könyvtárusító hely és búfé terve; megkezdődött az érintett területen a vezetékrendszerek előkészítése.

X. MUZEOLÓGIAI ÉS TUDOMÁNSZERVEZÉSI FELADATOK, OKTATÁS

A. Részvétel nemzetközi szervezetek, testületek munkájában, tagságok

– International Numismatic Commission: *Gedai István* (alelnök)

– Nemzetközi Szláv Régészeti Bizottság Építéstörténeti Bizottsága: *Kralovánszky Alán*

– Nemzetközi Régészeti Unió (UISPP) Állandó Tanácsa: *Korek József*

– Szláv Régészeti Kongresszusok Állandó Bizottsága: *Fodor István*

- Német Akadémia Régészeti Intézetének levelező tagja: *Bónis Éva, Kovács Tibor, Sós Agnes*
- Stockholmi Baltisztikai Intézet tagja: *Fodor István*
- Magyar–Szovjet Történész Vegyesbizottság: *Gedai István*
- Magyar–Jugoszláv Történész Vegyesbizottság: *Fodor István*
- ICOM Magyar Nemzeti Bizottság: *Fodor István* (alelnök), *Korek József, Kovács Tibor, Gát Eszter, Dózsa Katalin*
- Magyar UNESCO Bizottság: *Fodor István*
- INQUA Magyar Nemzeti Bizottság Ősrégészeti Albizottsága: *Dobosi Viola, Vörös István*
- ICFUC Magyar Nemzeti Bizottság: *Dienes István, Fodor István*
- Építéstörténeti Bizottság Magyar Bizottsága: *Kralovánszky Alán* (titkár)

B. Közreműködés, tagság hazai szervezetek, testületek irányításában

- Országos Múzeumi Tanács: *Korek József* (alelnök), *Gedai István* (főtitkár), *Kovács Tibor*
- Asatási Bizottság: *Kralovánszky Alán* (titkár), *Fodor István*
- Korona Bizottság: *Fodor István* (elnök), *Lovag Zsuzsa*
- Királysír Bizottság: *Kralovánszky Alán* (titkár), *Korek József*
- MTA Tudományos Minősítő Bizottság: *Rózsa György*
- MTA Régészeti Bizottság, ill. albizottságai: *Bónis Éva, Dienes István, Dobosi Viola, Fodor István, Garam Éva, Kemenczei Tibor, Korek József, Kovalovszki Júlia, Kralovánszky Alán, Vörös István*
- MTA Művészettörténeti Bizottság: *Rózsa György*
- MTA Antropológiai Bizottság: *Kovács Tibor*
- MTA Numizmatikai Albizottság: *Gedai István* (titkár), *Biró Tiborné*
- VEAB Képzőművészettörténeti Munkabizottság: *Németh Gábor* (titkár)
- PAB Régészeti Munkacsoport: *Tóth Endre*
- Uralisztikai Bizottság: *Fodor István*
- Szent Jobb Bizottság: *Kralovánszky Alán*
- MTA Restaurátori Munkabizottság: *Bruder Katalin*
- Mátyás Emlékbizottság: *Fodor István* (titkár)
- Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat: *Kovács Tibor* (főtitkár), *Tóth Endre* (titkár)
- Kulturális és történelmi emlékeink... kutatási főirány koordináló tanácsa: *Kovács Tibor* (társelnök)
- Hazafias Népfront Honismereti Bizottság: *Gedai István*

- Széchenyi Casino: *Fodor István* (elnök)
- Népművészeti Baráti Kör Képzőművészeti Tárló: *Fodor István*

C. Folyóirat-szerkesztés

ACTA HISTORIAE ARTIUM – Rózsa György (főszerk.)
 ACTA ARCHAEOLOGICA – Dienes István
 ACTA ANTIQUA ET ARCHAEOLOGICA – Fodor István
 ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ – Fodor István (főszerk.), Bónis Éva
 (szerk.), Nagy Mihály (tech. szerk.) Korek József
 COMMUNICATIONES ARCHAEOLOGIAE HUNGARIAE – Kovács
 Tibor (főszerk.), Fodor István (szerk.), Garam Éva (tech. szerk.)
 NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY – Biró Tiborné
 NUMIZMATIC LITERATURE – Gedai István
 NEWSLETTER – Biró Tiborné
 COIN HOARD – Biró Tiborné
 NUMIZMATIKAI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE – Torbágyi Melinda
 BUDAPEST RÉGISÉGEI – Kralovánszky Alán
 TANULMÁNYOK BUDAPEST MÚLTJÁBÓL – Kralovánszky Alán
 MÚZEUMI KÖZLEMÉNYEK – Kovács Tibor
 INFO – TÁRSADALOMTUDOMÁNY – Fodor István
 HISTORIA – Kovács Tibor
 FOLIA ARCHAEOLOGICA – Fodor István (főszerk.), Nagy Mihály
 (tech. szerk.), Kemenczei Tibor, Kovalovszki Júlia
 FOLIA HISTORICA – Kovács Tibor (főszerk.), Haider Edit (tech.
 szerk.), Simon Péter, Rózsa György
 RÉGÉSZETI FÜZETEK – Czeglédy Ilona (szerk.)
 RÉGÉSZETI TOVÁBBKÉPZŐ FÜZETEK – Dobosi Viola (szerk.)

D. Egyetemi, főiskolai oktatás

Eötvös Loránd Tudományegyetem: Dobosi Viola, Fodor István, Kolba Judit,
 Kovalovszki Júlia, Kemenczei Tibor, Kovács Tibor, Mesterházy Károly,
 Stanczik Ilona, Vörös István

József Attila Tudományegyetem: Fodor István, Lovag Zsuzsa, Gedai István

Janus Pannonius Tudományegyetem: Mesterházy Károly

Iparművészeti Főiskola: Dózsa Katalin

XI. VIDÉKI INTÉZMÉNYEK

Rákóczi Múzeum, Sárospatak

1989-ben a Vörös-torony műemléki helyreállítása fontos szakaszhoz érkezett. Elkészült 11 reneszánsz ablak műkö másolata, amelyek beépítésre kerültek. A bokályosház három ablakának elkészültével, történetileg hiteles belső tér kialakítása révén, építészeti rendeződött a beomlott sarok. A múzeum ezzel unikális teret nyert, hiszen itt a hazánkban egyedülálló bokályos-ház rekonstruálható. Befejeződött a torony elektromos felújítása.

I. Az év augusztusától a múzeum állományába került Szolnoki Tibor történész, aki komoly segítséget jelent az ismeretterjesztő rendezvények szervezésében. A volt gazdasági igazgató, Schalkház Miklósné nyugdíjas-ként a Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozik tovább, a gazdasági feladatok irányításával Plósz Bertalannét bízták meg. Az idegenforgalom zavar-talan lebonyolítása érdekében át lett szervezve a dolgozók munkaköri beosztása, továbbá érettségizett teremőröket alkalmaz a múzeum.

II. A Vörös-torony kutatása mellett régészeti feltárást folytattak a külső-várfal keleti nyomvonalánál, a Szél-dombon (Pálóczi-kúria). Az Ispotály területén, ahol tisztázták a középkori eredetű lakóház építési periódusait, folyamatban van a helyreállítási tervek elkészítése. A néprajzi gyűjtemény néhány ritka tárggyal gyarapodott (pl.: Kossuth-prés és szőlő-daráló). Jelenleg a szakgyűjtemények nagyságrendje a következő: régészet: 14.738; iparművészet: 954; képzőművészet: 847; néprajz: 6.210, végül numizmatika: 2.081.

Jósvainé Dankó Katalin megvédte „Patak középkori településtörténete” c. doktori disszertációját és befejezte „Régészeti adatok Patak mezőváros középkori iskolázásához”, valamint (társszerzővel) „A Ferences-kolostor művészettörténeti kapcsolatai” c. tanulmányokat.

III. 1989-ben az Adattár 105 tételben 1091 oldallal, a Fotótár 152 színes diapozitívval a Könyvtár 591 kötettel gyarapodott.

IV. A restaurátor műhely 291 tárgy tisztítását, 105 konzerválását és 6 restaurálását végezte el.

V. Önálló új kiállítás az év folyamán nem készült, de a Szalkai-kódex és a Töredék foglatatában c. egyházművészeti kiállítások létrehozását segítették elő az intézmény szakemberei.

VI. A korábbi gyakorlatnak megfelelően a már említett átszervezéssel minőségileg jobb szinten folytak a tárlatvezetések (410), a látogatók száma viszont csökkent, 125.529 fő volt. A múzeum aktív együttműködésre törekszik a helyi szervekkel, oktatási és közművelődési intézményekkel.

Tágabb értelemben kapcsolatot kíván tartani a Rákóczi emlékhellyel; e célból rendeztek kiállítást Munkácson.

Mátyás király Múzeum, Visegrád

Az elmúlt évekhez hasonlóan az évi munkát jórészt a Bős-Nagymaros vízellépcső építéséhez kapcsolódó és az ún. ÁTB programból adódó kutatási feladatok határozták meg. Szerény pénzügyi keretek mellett némileg javult az eszközellátottság és nőtt a múzeum raktárhelye.

I. Búzás Gergely régész-művészettörténésszel gyarapodott a kutatói állomány.

II. Az Alsó-vár területén befejeződött a külső-déli kaputoronytól a Vízi-toronyig lefutó várfal helyreállítása. A palota déli szárnyában folytatódott a 3. szinten fekvő dongaboltozatos épület, valamint egy mellette lévő helyiség helyreállítása. Ehhez kapcsolódóan folyt a területen régészeti kutatás, és más megfigyelések mellett sikerült egy pénzverő helyiség és egy fémolvasztó kemence maradványait feltárni (XIV–XV. század). Újabb kutatások folytak a Mátyás-kori zárterkély fennmaradt részeinél. A Ferenceskolostor területén végzett feltárás igazolta azt a feltevést, hogy a XVI. század elején a kolostor délről közvetlenül kapcsolódott a palotához. (Az ásásokat Szőke Mátyás és Búzás Gergely vezette.)

– Egyéb munkák miatt 1989-ben sem valósult meg a régészeti gyűjtemény revíziója. Folytatódott viszont a palota kőfaragványainak intenzív leltározása a középkori város és a zárterkély faragványos kőtöredékeinek felmérése.

– Elkészült Búzás Gergely: A visegrádi királyi palota építészeti kőfaragványai c. diplomamunkája. Az év folyamán megjelent vagy megjelenés előtt álló tudományos munkák: Búzás Gergely: A visegrádi királyi palota kápolna ásata; Búzás Gergely–Lövei Pál–Szekér György: A visegrádi palota kőfaragványai (La Hu I. kötete); Szőke Mátyás–Búzás Gergely–Szekér György: A visegrádi Ferenceskolostor (A szegedi ferences konferencia tanulmánykötete).

III. Sikerült gyökeresen javítani az Adattár helyzetét a korszerű tárolás és feldolgozás feltételeinek megteremtésével. Javult a Fotólaboratórium felszerelése is. A restaurátor műhely alatti barokk kori pince rendbehozatalával, bepolicolásával mintegy 400 m² raktári terület jött létre. A restaurátor műhelyben 12.810 tárgy tisztítása, 396 konzerválása és 44 restaurálása történt meg.

IV. Az év folyamán a Salamon-toronyban 3 kiállítást rendeztek (Női fotósok a két világháború között; Haász István festőművész és Japán plakát kiállítás) egyet pedig a fogadó épületben (Régi angol utazók a Dunán).

V. A közművelődési tevékenység a korábban kialakított profil szerint valósult meg, ami a múzeumpedagógiai foglalkozásokra és az idegenforgalmi célú rendezvényekre egyaránt vonatkozik. Az intézmény látogatottsági adatai: a királyi palotát és a kőtárat: 107.846 fő; a Salamon-torony kiállításait: 118.826 fő látogatta meg, összesen tehát 226.672 fő. VII. Gróh Dániel a BME Műemlékvédelmi szakán a 4. félévet fejezte be.

Vármúzeum, Esztergom

A tervek hiánya miatt az éves helyreállítási munkák nem valósultak meg teljesen. Falkonzerválás történt a Kapuszoros körül. Helyreállítás folyt a Száraz-árok, Török-temető, a Kapubejárat környékén. Elkészült a középkori hídpillérekre tervezett fahíd és a kapuzat egyrésze. A várterazon folytatódtak a szigetelési munkák, megkezdődött a kápolna bejáratának, illetve nyugati homlokzatának felmérése, konzerválásra történő előkészítése.

I. A vármúzeum továbbra is komoly szerepet vállal különféle városi feladatok végrehajtásában (országos ünnepek rendezésében való részvétel, testvérvárosi kapcsolatok szervezése).

II. A Balassa Bálint Múzeum irányításával a Kazamaták feltárása és falkutatása, az észak-nyugati külső várfal alapjainak megásása, valamint a várterazon feltételezett Vitéz-féle palota maradványainak kutatása. – Sajnos 1989-ben sem történt előrelépés a kőtári anyag feldolgozásában, holott a további helyreállítási munkálatok egyik alapfeltétele a beépíthető eredeti kőanyag felmérése és összeállítása.

IV. Az 1988-ban átadott új múzeumi épületegyüttes lehetővé tette a közművelődési tevékenység bővítését. Itt video-stúdiót alakítottak ki. Nyáron a veszprémi színház tartott előadásokat és több hangversenyre is került sor a Nemzetközi Gitárfesztivál keretében.

V. Az 1989-ben rendezett fontosabb kiállítások a következők: Erdély tükrében; az MNM-mel együtt rendezett kiállításon 15 magyar képző- és iparművész erdélyi, romániai élményeit tárta a közönség elé. – Espoo-i finnországi művészek bemutatkozása; – Pöchlarn-i (Ausztria) testvérváros grafikus művészeinek kiállítása. A vármúzeumot az év folyamán 128.682 látogató kereste fel.

Kossuth Múzeum, Monok

A kis múzeum tevékenységét közvetlenül a sárospataki múzeum igazgatója irányítja. A Magyar Nemzeti Múzeum (Gaál Péter) közreműködésével az 1988-ban jóváhagyott terv alapján folytatódott és jórészt elké-

szült a szerkezeti, megerősítési, átalakítási és tereprendezési munka. Látogatók száma: 18.928.

Vértesszőlősi Bemutatóhely

Az utóbbi években kialakult gyakorlatnak megfelelően a rendelkezésre álló mintegy 275.000 Ft felhasználásával, a helyi kivitelező szövetkezet zökkenőmentesen látta el a karbantartási munkákat. Látogatók száma: 39.395.

Károlyi Emlékszobák

A kiállítást az év folyamán 4.054 – 1214 felnőtt, 2840 diák – látogató kereste fel.

APPENDIX

A Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak 1989. évi bibliográfiája

I.

TUDOMÁNYOS MUNKÁK

T. DOBOSI VIOLA

- Ásatás Sajóbáony-Méhéztetőn. ArchÉrt 114–155, 1987–1988. 226–235.
- Komárom megye őskőkori története. Őskőkori vadászok a Duna-kanyarban. In: Komárom megye története I. 28–62.

T. DOBOSI VIOLA-KŐHEGYI MIHÁLY-KROLOPP ENDRE-VÖRÖS ISTVÁN-T. BIRÓ KATALIN

- Felsőpaleolit telep Madaras-Téglavetőben. Cumania 11, 1989. 9–67.

T. DOBOSI VIOLA-JUNGBERT BÉLA-RINGER ÁRPÁD-VÖRÖS ISTVÁN

- Paleolithic settlement in Nadap. FolArch 39, 1988. 13–40.

T. DOBOSI VIOLA-TÁRNOKI JUDIT

- Excavations on Csesztve-Stalák. ComArchHung 1987. 5–14.

ZOFFMANN ZSUZSANNA

- Anthropologischer Überblick der neolithischen Bevölkerung der Jugoslawischen Donaugegend. in: Gomolava – Chronologie und Stratigraphie der vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas. Int. Symposium Ruma 1986. Gomolava 1(1988)93–98.
- Human skeletal remains from Divostin in: McPherron, A.–Srejo-
vic, D.: Divostin and the Neolithic of Central Serbia. Pittsburgh
1988. 447–454.

VÖRÖS ISTVÁN

- *Prodeinotherium petényii* sp. n. from the Lower Miocene at Putnok (North Hungary). *Fragm. Min. et Pal.* 14, 1989. 101–110.
- Middle Pleistocene mammalian fauna from the Solymár Cave. *FolArch* 39, 1988. 41–58.
- Madaras-Téglavető felsőpleisztocén emlős maradványai *Cumania* 11, 1989. 29–43.
- A bow as weapon of hunting in the Late Neolithic. *ComArchHung* 1987. 25–30.

- Újkőkori állatsontleletek a nyíri Mezőségről. In: Kurucz K. I. A nyíri Mezőség neolitikuma. Jósa András Múzeum Kiadványai 28, 1989. 136–161.
- A Szigetcsép-Tangazdaság őskori település állatsontleletei. *ComArchHung* 1988, 19–28.
- Az ugodi vár középkori állatsontmaradványai. *Acta Musei Papensis* 1, 1988. 99–129.
- Középkori agancs lóportartók az ugodi várból. *Acta Mus. Papensis* 1, 1988. 131–135.
- I. még T. DOBOSI VIOLÁNÁL.

VÖRÖS ISTVÁN-KRETZOI MIKLÓS

- On a new caviomorph rodent from Peru. *Fragm. Min. et Pal.* 14, 1989. 111–116.

VÖRÖS ISTVÁN-KULCSÁR KATALIN

- Szarmata telep Lajosmizse határában. Leletmentés az M5 útnál. *Cumania* 11, 1989. 67–93.

KOREK JÓZSEF

- Die Theiß-Kultur in der mittleren und nördlichen Theißgegend. *IPH* 3, Budapest 1989.

SZATHMÁRI ILDIKÓ

- Korai tűtípusok a bronzkorban a Dunántúlon. *FolArch* 39, 1988. 59–79.

KOVÁCS TIBOR

- Review of the Bronze Age settlement research during the past one and a half centuries in Hungary. *IPH* 1. Budapest 1989. 17–25.
- A face pot with dagger representation from Töszeg. *FolArch* 39, 1988. 81–92.

KEMENCZEI TIBOR

- Der Pferdegeschirrfund von Fügöd. *Acta ArchHung.* 40, 1988. 65–81.
- Zu den Beziehungen zwischen dem ungarischen Donau-Theißraum und dem NW-Balkan in der Frühheisenzeit *FolArch* 39, 1989. 93–113.

NAGYMIHÁLY

- Über einen Monopodiumtyp. – Versuch zur Umwertung der sog. pannonischen frühchristlichen Reliquienaltäre. – *FolArch* 39, 1988. 135–158.
- Vitta, Licium, Taenia – Gammadion. Beiträge zur Interpretation des Gammadions und zur Geschichte seiner Entstehung. *ComArchHung* 1988, 81–91.

- Die nordpannonische Gruppe der mit sog. Astralsymbolen verzierten Grabsteine. *ComArchHung* 1988, 93–111.

TÓTH ENDRE

- Die spätrömische Festung von Lovia und ihre Gräberfeld. *Antike Welt* 20, 1989. 31–39.
- Dácia, római tartomány. in: *Erdély rövid története*. Budapest 1989. 33–60.

BEZECZKY TAMÁS

- Borostyánkőút amphoraleletei. *ArchÉrt* 114–115, 1987–1988. 156–182.
- Roman amphorae along the Amber Route. In: *Anfore romane e storia economica: un decennio di ricerca*. Coll. de L'Ecole Française de Rome. No 114, 1989. 645–647.

BIRÓ TIBORNÉ

- A pécsváradi éremlelet. *FolArch*. 38, 1987. 171–192.
- Zeitgenössische Fälschungen römischer Münzen in Pannonien. *Rivista Italiana di Numismatika* 90. 1988. 329–348.
- Római pénzek egykorú hamisítványai a MNM Éremtárában. *NumKözl* 86–87, 1987–1988. 49–54.
- Beziehungen der Hunnen zu Byzanz im Spiegel der Funde von Münzen des 5. Jahrhunderts in Ungarn. *Settimane di studio dei Centroataliano di studi sull'alto medioevo XXXV*. Spoleto 1988. 413–435.
- Az újabb balácai ásatások éremanyaga. *Balácai Közlemények I*. 1989. 95–108.

GARAM ÉVA

- Pferdegräber des awarenzeitlichen Gräberfeldes in Tiszafüred. Angaben der spätaawarenzeitlichen Pferdebestattungen. *Alba Regia* 23, 1987. 65–125.
- Mauthner gyűjtemény granulációdíszes koraavar kisszljvége. Granulierte goldene kleine Riemenzunge aus der Mauthner-Sammlung. *FolArch* 39, 1988. 159–172.

KISS ATTILA

- Das römerzeitliches Wagengrab von Kozármisleny (Ungarn, Kom. Baranya) *RégFüz Sor. II. No. 25*. Budapest 1989.
- Der Zeitpunkt der Verbergung der Schatzfunde von Szilágysomlyó I und II. *Acta Antiqua* 30, 1982–84/1989. 401–416.
- Die Frage der geographischen Lage des früh- und mittelawarenzeitlichen Herrschaftszentrums. *JPMÉ* 33, 1988. 77–89.
- Előzetes jelentés (II) a Kölked-feketekapui avarkori település és temető ásatásáról. *FolArch* 39, 1988. 173–194.

- Beigaben von zwei Frauengräber der ungarischen Landnahmezeit (Almásfüzitő, Bugyi). *Alba Regia* 23, 1987. 127–136.

DIENES ISTVÁN

- Szarvas-Velkihalom és Szarvas-Tessedik S. u. 57–59. lelőhelyek. In: Békés megye régészeti topográfiája 2. A szarvasi járás. Budapest 1989. 418–419. 447–448.

FODOR ISTVÁN

- Vita a magyar lakóház középkori történetéről. *Ethnographia* 99, 1988. 49–51.

KOVALOVSZKI JÚLIA

- Doboz történetének vázlata a legrégebb időktől a török hódoltság végéig. Békéscsaba 1989. 30 p.

KOVALOVSZKI JÚLIA–BARABÁS JENŐ–BALASSA IVÁN

- Vita a magyar lakóház középkori történetéről. *Ethnographia* 99, 1988. 246–259.

MESTERHÁZY KÁROLY

- Késő Árpád-kori földházak és a többosztású falusi ház kialakulásának kérdése. A Dunántúl településtörténete VII. VEAB konferencia 1987. (Veszprém 1989.) 291–298.

KRALOVÁNSZKY ALÁN

- Hozzászólás Kállai Géza, Újabb adatok a Dgb 1706/a denár hátlap képének meghatározásához c. cikkhez. *NumKözl.* 86–87, 1987–1988. 69–70.

GEDAI ISTVÁN

- Eine Goldmünzprägung und deren historischer Hintergrund. *Money Trend.* 1/1989. 34–36.
- The coins of Berengar in a loth century Hungarian grave. *Rivista Italiana di Numismatica.* XC. 1988. 457–468.
- Turkish Coins in Hungary in the 16th. and 17th. centuries. A Festschrift presented to Ibrahim Artuk on the occasion of the 20th anniversary of the Turkish Numismatic Society. Istanbul. 1988. 102–126.
- Preslavva Civ(itas). Festschrift Till Lars O Lagerquist. *Numismatiska Meddelanden.* XXXVII. 1989. Stockholm, 95–102.
- A Magyar Nemzeti Múzeum verőszerszámgyűjteménye. II. *NumKözl.* LXXXVI–LXXXVII. 1987–1988. 55–61.
- Újabb leletadatok a magyar aranyak európai forgalmához. *NumKözl.* LXXXVI–LXXXVII. 1987–1988. 167–168.
- Ungarn – 1000 Jahre Geschichte in Münzen und Medaillen. *NumKözl.* LXXXVI–LXXXVII. 1987–1988. 173–174.

- Vélemény Kállai Géza: Újabb szempont a Dbg. 1706/a denár hát-lap éremképeinek meghatározásához. NumKözl LXXXVI-LXXXVII. 1987–1988. 71., 72.
- Polskie monety na Węgrzech W XVI. i XVII. w. Wiadomosci Numizmaticzne. XXXI. 1987. 165–175.
- Beziehungen zwischen dem österreichischen und ungarischen Geld- und Münzwesen. Tagungsbericht. 17. Österreichischer Historikertag. Eisenstadt. 1987. Wien. 1989. 281–282.

HÉRI VERA

- Az Éremtár új szerzeményei. NumKözl 86–87, 1987–1988. 165–167.

PARÁDI NÁNDOR

- Adatközlés. In: Lapidarium Hungaricum I. Budapest 1988. 161–162.

GERELYES IBOLYA

- Török kori kerámia a visegrádi Alsóvárból. ComArchHung 1987. 167–179.
- Oszmán-török férfióv az Eszterházy-gyűjteményből. FolArch 39, 1988. 227–240.

RÓZSA GYÖRGY

- Die Historische Bildergalerie des Ungarischen Nationalmuseums. Ungarn und Österreich Szenen einer „Ehe“. Gemeinsame Ausstellung Ungarisches Nationalmuseum. Budapest – Museum Österreichischer Kultur Eisenstadt. 1989. 37–38.
- Thesenblätter mit ungarischen Beziehungen. Acta Historiae Artium. Tomus 3.. Budapest, 1987–1988. 257–289.

CENNERNÉ WILHELMB GIZÉLLA

- Das Portrait, als geschichtliches und kulturgeschichtliches Dokument. Ungarn und Österreich. Szenen einer „Ehe“. Eisenstadt 1989. 30–36., és a kiállított 44 olajfestmény portré katalógus tételei.
- Mécenés et public de l'art de la gravure en Hongrie a la deuxième moitié du XVIII. e siècle. Transactions of the Seventh International Congress on the Enlightenment. III. Oxford, 1989. 1472–73.
- Tëleki László arcképei. FolHist 14, 1989. 29–50.

CENNERNÉ WILHELMB GIZÉLLA-KÖPECZI BÉLA-VADÁSZ SÁNDOR

- Képek a nagy francia forradalom történetéből. 1789–1799. Budapest 1989.

NÉMETH GÁBOR

- A kolozsvári csizmadia cég ónkannája 1633-ból (Adalékok Erdély reneszánsz ónművészéének történetéhez.) *FolHist* 14, 1989. 11–28.

HAIDER EDIT-RÓZSA GYÖRGY

- *Ludus logicus* (I. József libajátéka.) In: *Laurus Austrioo- Hungarico*. Budapest 1989.

GÁT ESZTER

- *Der Broadwood-Flügel Beethovens in Ungarischen Nationalmuseum (I-II)*. Wiener Beethovens Gesellschaft – Mitteilungsblatt. Bécs 1989/1–2. 1–6.

DÓZSA KATALIN

- *Letűnt idők, eltűnt divatok 1867–1945*. Budapest 1989.

TEMESVÁRY FERENC

- *Pisztolyok*. Budapest 1989.
- *Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéről VII*. *FolHist* 14, 1989. 155–208.

LENGYEL BEATRIX

- *Az Országgyűlési Múzeum*. *FolHist*. 14, Budapest 1989. 109–154.

KÖRMÖCZI KATALIN

- *Lakáspolitikai törekvések a fővárosban a két világháború között*. *FolHist* 14, 1989. 67–107.

BÁTHY GÉZA

- *Korszakváltás a fémkonzerválásban?* *HOM Közlm* 25, 1989. 68–70.
- *Lengyel módszer köztéri vasplasztikák tartós konzerválására*. *HOM Közlm* 25, 1989. 96–97.

BÁTHY GÉZA–NEMES KATALIN

- *Kötéri bronzszobrok védelme: kísérletek és eredmények*. *HOM Közlm* 25, 1989. 94–95.

T. BRUDER KATALIN

- *Az ozorai lelet füles ezüstkancsójának újrarestaurálása*. *HOM Közlm* 25, 1989. 78–82.

PAPP JÁNOS

- *A veszprémfajsi nyakláncgyüttes restaurálása és anyagvizsgálatának eredményei*. *HOM Közlm* 25, 1989. 83–86.

HUTAI GÁBOR

- *Két XVI. századi lakat restaurálása*. *HOM Közlm* 25, 1989. 91–93.

* * *

II.

RECENZÍÓK

BÓNIS ÉVA

- O. H. Urban, Das Gräberfeld von Kapfenstein (Steiermark) und die römischen Hügelgräber in Österreich ArchÉrt 114–115. 1987–1988. 288–289.

GARAM ÉVA

- Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I–II. ComArchHung 1988. 186.

KISS ATTILA

- Brenston, Gods of the North. London 1980 ArchÉrt 114–115 1987–1988. 137–138.

MESTERHÁZY KÁROLY

- M. Takács, Die Árpádenseitlichen Tonkessel im Karpatenbecken. Századok 122, 1988. 238–40.
- N. Beumann–W. Schröder, hg. Die transalpinen Verbindungen der Bayern, Alemannen und Franken bis zum 10. Jahrhundert. Nationes Bd. Sigmaringen 1987. ComArchHung 1988. 172–173.
- Szöke B.–Vándor L., Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője Fontes Arch Hung 1987. ComArchHung 1988. 173–174.

NAGY MIHÁLY

- L. Keppie, Scotland's Roman Remains. ComArchHung 1988. 172.

III.

Muzeológiai, ismeretterjesztő és egyéb témájú írások

ACZÉL ESZTER

- Pénz, pénztár, takarékpénztár. Fejezetek a magyarországi takarékpénztárak történetéből. – Kiállítási vezető. Budapest, 1989. 32. p.

BIRÓ TIBORNÉ

- Fenékpusztai római kori pénzforgalma. Filléres Híradó 9, 1989. 3.

DIENES ISTVÁN

- Györfly György 70 éves. ArchÉrt 114–115. 1987–1988. 253–255.

DÓZSA KATALIN

- A francia forradalom és hatása Magyarországon. – Kiállítási szemelvénygyűjtemény. Budapest 1989.

FODOR ISTVÁN

- Kincs – a földben és a múzeumokban. In: Aranyleltár. Rejtett kincsek az ország múzeumaiból. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában, 1989. május 18.–augusztus 20. 9–11.
- Beköszöntő szavak. In: Erdély tükrében. Kiállításvezető. Esztergom, Vármúzeum 1989. június
- Darázsfészekbe nyúltam. Magyar Nemzet, 1989. február 9.

GÁT ESZTER

- Antwerpeni noteszlapok. Antverpiano 1989. Muzsika 1989. október 31–35.

GEDAI ISTVÁN

- Numizmatikai helyzetkép Indiában. MuzKözl 1985–86 (1989) 158–161.
- Schumann dalok. Kompakt lemezhez kísérfüzet, Budapest 1989.
- Huszár Lajos (1906–1987). NumKözl 86–87, 1987–1988. 3–6.
- A forradalom pénzei. Élet és Tudomány. 1989. III, 17. 341.
- Royal counterfeits on Hungarian coins. Interpress Graphic 1988/4. 2–13.
- REGINA CIVITAS – REGIA CIVITAS. In: Szent István Archikon 1988. Békéscsaba. 1988. Számozatlan. (2. oldal.)
- László királyunk aranya. Élet és Tudomány. 1989. No. 33. 1034–1035.
- Emlékpénz Szent István tiszteletére. Élet és Tudomány. 1989. No. 33. 1035.
- Huszár Lajos. Filléres Híradó, Keszthely. (Magyar Éremgyűjtők Keszthelyi Csoportja). É.n. 1989. 19–20.
- Az '56-os forradalom numizmatikája. Kiállítási leporello. É.n. 1989. 1–8.
- 1956 jelvényei és érmei. Élet és Tudomány. 1989. No. 42. 1320.
- Unser Siebenbürger. Zeitbild. Schweizerische Ost-Institut. Bern. 1289 1989. június 15. 3.
- A magyar nemzetért és Erdélyért. Honismeret. 1989. 4. 68–69.
- '56-ra emlékezve. Magyar Napló. I. 1989. No. 2. 15.

KOLBA JUDIT

- A Győri Egyházmegyei Kincstár. Budapest 1989.

KOREK JÓZSEF

- A műtárgyvédelem a biztonság alapja. MuzKözl. 1987–1988. 44–54.
- Színes lapok régészetünk történetéből. MuzKözl 1987–1988. 132–137.

- Villanások Banner János hódmezővásárhelyi ásatásaiból. In: Banner János emlékezete Békéscsaba-Szeged, 1989. 74–77.
- A komáromi múzeum 100 éve. Új Mindenés Gyűjtemény 5. Madách 1986, Bratislava. AÉ 114–115. 1988. 285.
- A beregi múzeumról. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 24–26, 1981–1983. (Nyíregyháza, 1989.) 459–462.
- Rejtélyes alagutak, álmokincsek. Dunakanyar 1989. (XXV) 2. 41–43.

KOVALOVSZKI JÚLLIA

- Középkori emlékek a Helemba-szigeten. Dunakanyar 24/2 1988. 36–37.
- Requiem egy szigetért. Magyar Nemzet, 1989. március 8.

KOVÁCS TIBOR

- Bándi Gábor (1939–1988). ArchÉrt 114–115, 1987–1988. 249–251.
- Művészeti Múzeumok, gyűjtemények és a magyar múzeumügy néhány vonása. MuzKözl. 1985–1986 (1989), 59–62.
- A magyar múzeumügy vázlatos története. MuzKözl 1985–86 (1989). 108–122.
- „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása” kutatási főirány 1981–1985-ben. MuzKözl 1987–1988, 11–22.
- Beszámoló a Magyar Nemzeti Múzeum 1985. évi munkájáról. Fol-Hist 14, 1989. 219–249.

KRALOVÁNSZKY ALÁN

- István király és Veszprém. Horizont 1988/4. (Veszprém 1989) 3–7.
- Szent István és a székesfehérvári augusztusok. In: Schéner M., Szent István arcikon '88. (Békés 1989).
- Szent István király temetése. Historica XI. 1989. 3. sz. 3–4.

LENGYEL BEATRIX

- Az István Király Múzeum alapítása. MuzKözl 1985–1986. (1989). 123–135.
- Múzeum a múzeumban? Élet és Tudomány, 1989. évf. 14. 592–594.
- Veress Ferenc tál. Élet és Tudomány, 1989. évf. 24. hátoldali címlap.
- Széchényi Viktor: Gárda és udvar. Naplórészlet. Élet és Tudomány Kalendárium. 1990. 186–192.

LOVAG ZSÚZSA

- Árpád-kori ötvösség – Magyar Ötvös I/2. (1989. július) 1–4.

LOVAG ZSUZSA–BÉKÉSI ÉVA

- Stílus és forma a középkortól a historizmusig. Kiállítási leporello. Budapest, 1989.

MESTERHÁZY KÁROLY

- A honfoglaló magyarok ötvössége. Magyar Ötvös I/1. 1–3.

ORAVECZ HARGITA

- A különböző számítógépes analízisek alkalmazási lehetőségei az őskori kerámia elemzésben. MuzKözl 1985–1986. (1989). 81–94.
- Régészeti kutatások és múzeumügy Lsfiában. MuzKözl 1987–1988. 131–142.

PARÁDI NÁNDOR

- Fehér Géza hetven éves. ArchÉrt 114–115. 1987–1988. 125–126.

T. BRUDER KATALIN

- Kerámia restaurálás. Restaurátorképzés jegyzetei sorozat. Budapest 1989. 35 p.

TEMESVÁRY FERENC

- Arany, ezüst, vas. Nemzeti múltunk fegyverei. – Kiállítási vezető. Keszthely 1989.

BESZÁMOLÓ A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM 1990. ÉVI MUNKÁJÁRÓL

Aligha vitatható, hogy a több éve tervezett, de szinte nem haladó rekonstrukció részeként, *a tetőtér további beépítésének megkezdése* volt 1990 talán legfontosabb eseménye az intézmény életében. Sok évtizedes kényszerű – felújításnak nevezett – „foldozgatás” után végre ténylegesen bővülni fog az épület belső tere.

Több évre visszanyúló előzetes egyeztetések után nem várt gyorsasággal – de semmiképpen sem mindenre kiterjedő gonddal – *megtörtént a Magyar Nemzeti Múzeum és a volt Munkásmozgalmi Múzeum egy szervezeti keretbe vonása*. Számos kérdés vélt vagy tényleges tisztázatlansága miatt hosszabb ideig emberi és szakmai egyet nem értés nehezítette a mindennapi tevékenységet. Az év utolsó hónapjaiban, a reális működési adatok számkra erőteljes hiánya mellett, folyt a vita és született meg a döntés az érintett intézmények és a fenntartó tárca között a megszűnő Központi Múzeumi Igazgatóság restaurátori és dokumentációs részlegének, valamint nyomdájának a Nemzeti Múzeumhoz csatolásáról, ill. bizonyos központi muzeológiai, szervezési feladatok ennek révén történő átvállalásáról.

A normális felé mutató „egyensúlyi helyzet” csak az év végére alakult ki: ekkorra körvonalazódott a bővítés utáni – jelenleg optimálisnak tűnő, ám véglegesnek nem tekintett – szervezeti keret, továbbá a megüresedett vezetői állásokra Gedai István főigazgató-helyettesé, Németh Lászlónét gazdasági igazgatóvá nevezték ki.

A pénzügyi tervezést ill. a gazdálkodás nyugodt folyamatosságát alaposan megnehezítette, hogy az évi béremelést, központi előírásra, az intézménynek kellett kigazdálkodni, s az utólagos, részbeni dologi és bérfejlesztést csak az év utolsó negyedében kaptuk meg. Az ebből fakadó hiány, ill. bizonytalanság az év folyamán egyes szakmai feladatok kényszerű redukálását eredményezte. A komolyabb nehézségeket a bevételek sokoldalú növelésével elkerültük, sőt, az év végére finánciális helyzetünket – beleértve a megkésett központi dologi fejlesztést is – sikerült stabilizálni. A Magyar Nemzeti Múzeum – vidéki fiiláléival együtt – 1990-ben 133 millió 700 ezer forinttal gazdálkodott.

A röviden jelzett problémák ellenére, tevékenységünk egészét tekintve, *az intézmény alapvető szakmai feladatait ellátta*, több területen pedig a korábbiakhoz hasonló jó színvonalon produkált.

Az ország számos régiójában tovább folytatódott a több ezer évet átfogó *ásatás sorozatunk*; történeti, művészettörténeti, numizmatikai gyűj-

teményeink – beleértve az Éremtár duplum anyagából származó csereértéket is – több milliós értékben, számos kiemelkedő műtárggyal is gyarapodtak.

Az év folyamán *elkészült* 102 szakmai munka kézírata, és *megjelent* 77 tudományos, 16 ismeretterjesztő ill. egyéb témájú publikáció, valamint 5 recenzió. Utóbbiak közül önálló kötetek: T. Dobosi Viola–Kretzoi Miklós (szerk.): *Vértesszőlős, Site, Man and Culture*. Budapest 1990. 555 p. – Biróné Sey Katalin–T. Németh Annamária: „Pogány pénzes” edények. Budapest 1990. 72 p. – Héri Vera–Makai Ágnes: *Kitüntetések*. Budapest 1990. 239 p. – Temesváry Ferenc: *Vas, ezüst és arany – Nemzeti történelmünk fegyverei*. Budapest 1990. 171. p. – Simon Péter–Haider Edit (szerk.): *Görgey Artur élete és működése Magyarországon*. Budapest 1990. 200 p.

Számottevően *javult raktározási helyzetünk*: a Széchényi Könyvtár régi berendezésének felhasználásával, elkészült a több újkori gyűjteményt befogadó, távlatokban is színvonalas tárolást biztosító új raktár; ennek révén a középkori gyűjtemények lapidáriumi elhelyezése is lényegesen javult; új raktárrészt kapott a Régészeti Könyvtár. Mindezekhez kapcsolódóan több történeti, iparművészettörténeti gyűjtemény *revíziója* ill. *szuperrevíziója történt meg*.

1990-ben hat *időszaki kiállítást* mutattunk be itthon, kettőt külföldön – több városban. Több hazai és külföldi kiállítás megrendezését segítettük elő számottevő mennyiségű műtárgy kölcsönzésével.

A Magyar Nemzeti Múzeumnak 1990-ben 519.761, filiáléival együtt pedig 975.457 fő *látogatója* volt.

Még az év elején kidolgozásra került az épület őrzésbiztonságának optimális létszám és szervezeti kerete, amelynek főhatósági engedélyezése még nem történt meg. Elkészült az intézmény átdolgozott tűzvédelmi utasítása és munkavédelmi szabályzata.

SZEMÉLYI HELYZET

Több mint negyven éves múzeumi szolgálat után nyugállományba vonult Korek József főigazgató-helyettes, az év második felében pedig Dolniczky Jolán gazdasági igazgató.

Az Éremtár osztályvezető-helyettese Biró Tiborné lett. A szakmai utánpótlás folyamatos biztosítása érdekében a Régészeti Osztályra Kocsis László, az Újkori Osztályra Óze Sándor és Kovács S. Tibor muzeológusokat neveztek ki, s statusba került Kopcsányi Mercedes segédrestaurátor (Újkori O.), valamint Kiss Dániel propagandista (Közművelődési O.).

MÓRA FERENC EMLÉKÉRMET kapott Cennerné Wilhelmb Gizella.

A Magyar Nemzeti Múzeum által alapított *Széchenyi Emlékérem* 1990. évi kitüntetettjei: Kovrig Ilona, László Gyula, Csáky Móric (Wien).

TUDOMÁNYOS MUNKA

A. Gyűjteményfejlesztés

ÁSATÁSOK

Az erdőmű építésének leállítása után csak négy lelőhelyen folyt további ásatás intézményünk és a területileg illetékes múzeumok régészeinek közreműködésével. Mindinkább a feltárt leletek restaurálására és tudományos feldolgozására kell fordítani a figyelmet, amely még külön anyagi támogatást igényel.

Ún. tervásatásaink közül lezárult a tiszaluci rézkori telep teljes feltárása (Patay P.), a zalavári szláv központ kutatásának befejezése (Cs. Sós Á.), viszont egy évvel eltolódott. Folytatódott a paleolitik telepek (Pilismarót, Jászfelsőszentgyörgy – T. Dobosi V.), az alsóhetény-pusztai római erőd (Tóth E.), a kölkedi avar kori telep és temető (Kiss A.), a hajdúdorogi koraközépkori templom (Fodor I.), a sályi 8–13. századi falu (Mesterházy K.), a visegrádi Árpád-kori falu (Kovalovszki J.) és az ozorai török kori objektumok ásatása.

TÖRTÉNETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI, NUMIZMATIKAI GYŰJTEMÉNYEK

Egy kiemelkedő értékű hungaricának minősülő ötvöstárgy kivételével (amely a tárca segítségével talán 1991-ben megvásárolható) a felajánlott ill. felkutatott műtárgyakat meg tudtuk szerezni gyűjteményeinknek. Közülük az alábbiak emelhetők ki:

- unikális késő középkori magyar többszörös arany és tallér,
- Sebastiano Bianchi Buda 1686-os ostromáról készült rézkarca,
- erdélyi halotti címerkép és címeres levelek a XVII. századból,
- XVIII. századi bronzharang a Wesselényi család Szilágy vármegyei kastélyából,
- katonai kürt, 1848,

- 55 magyar uralkodó kisméretű, egészalakos portréja a Millénneum idejéből,
- az 1916-os koronázásra készült férfi díszruha,
- Gróf Bethlen István miniszterelnök íróasztala,
- Komjáti-Wanyerka Gyula rézkarca az 1938-as felvidéki bevonulásról,
- Érsekújvárnak a bécsi döntés nyomán történt visszaadására készült zászló.

B. Nyilvántartás

Az év folyamán 58.293 műtárgy (többségében régészeti leletek) került beletárolásra gyűjteményeinkben. Folytatódott a raktári törzsanyag revíziója: *Régészeti Osztály*: őskor: 1947–1957, őskor: 1895–1900, római kor: téglaleletek, népvándorlás kor: 1901–1912. *Középkori Osztály*: a honfoglalás kori gyűjtemény egy része, kőgyűjtemény, őtvösgyűjtemény egy része. *Éremtár*: duplumanyag (befejeződött). *Újkori Osztály*: az új raktárba történő átköltötéssel gyakorlatilag a teljes gyűjteményi anyag revíziója befejeződött.

A számlátgépes csoport munkatársainak szakmai közreműködésével a római kori gyűjteményben megkezdődött a gépi nyilvántartás előkészítése 1200 tétel felvételével.

C. Tudományos feldolgozás

A különböző régészeti, történeti, művelődéstörténeti korszakok egyéni kutatásra épülő folyamatos feldolgozása mellett, 1991-ben is előtérbe került a forráskiadványok előkészítése és kiadása.

A kelta, avar és honfoglalás kori corpus-munkálatok országos hatáskörű szervezője intézményünk. A támogatási összeg állandó csökkenése ill. a vidéki kollégák egyéb elfoglaltsága miatt az ekörüli ténykedés lelassult. Ugyanakkor számottevő előrelépés könyvelhető el a Nemzeti Múzeum korszakonkénti ill. tematikus gyűjteményi katalógusainál. Közülük kettő kézírata teljesen elkészült:

- *Garam Éva*: Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum – 33 ív.
- *Körmöczy Katalin*: „... ami megmarad, fordítsa jó czélokra.” Deák Ferenc hagyatéka – 16,5 ív.

Az év folyamán befejezett 73 szakkikk, tanulmány közül csak a legterjedelmesebbeket soroljuk fel:

- *Bónis Éva*: Glasierte Keramik der spätrömerzeit aus Tokod – 6 fv.
- *Bezeczky Tamás*: Amphorenfunde von Magdelensberg und aus Pannonien – 18 fv.
- *Óze Sándor*: „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet.” – egy XVI. századi toposz vizsgálata a kor nyomtatott egyházi irodalma alapján – 10 fv.
- *Német Gábor*: Nagyszombati testamentumok a XVI–XVII. századból. Forrásszöveg jegyzetekkel – 11 fv.

A Magyar Nemzeti Múzeum 1990-ben megjelent tudományos kiadványai:

- *Communicationes Archaeologicae Hungariae 1989*
- *Kalicz Nándor*: Frühneolithische Siedlungsfunde aus Südwestungarn. *Inventaria Praehistorica Hungariae IV.*
- *Görgey Artur élete és működése Magyarországon.* (szerk. Simon Péter, Haider Edit)
- *Biróné Sey Katalin–T. Németh Annamária*: „Pogány pénzes” edények. Évezredek, évszázadok kincsei VI.

SEGÉDGYŰJTEMÉNYEK

A. Restaurálás

Megfelelő mennyiségben és ütemben történt az új ásatási leletek, műtárgyak folyamatos restaurálása ill. a törzsgyűjtemények anyagának tervszerű kontrollja és műtárgyvédelmi kezelésük. Ezek mellett az aktuális és perfektuált tennivalók közül néhány fontosabbat említünk csak:

- az új raktárba költöztetett újkori gyűjtemények felülvizsgálata, részbeni konzerválása, tisztítása;
- a bócsai avar kori kard új rekonstrukciója, valamint az ún. kijevei kard restaurálása;
- a polgárdi ezüst triposz újbóli restaurálása;
- IV. Károly és Zita koronázási ládájának tisztítása;
- a Mátyás-kiállítás, valamint a vidéki és külföldi kiállításra kölcsönzött műtárgyak (főleg az ötvös-, fegyver-, textilgyűjteményből) tisztítása és konzerválása, esetenként utólagos kontrollja és kezelése.

Műhelyeink számszerű teljesítménye 1990-ben:

	tisztított	konzervált	restaurált
régészet	9165	701	493
képzőművészet			
numizmatika		37	71
történet	775	51	27
iparművészet	466	1080	43
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	10406	1869	634

- Másolatok készítése középkori emlékekről a Korona Szálló részére.

B. Központi Régészeti Könyvtár

Előrelépést jelentett a nagyobb távlatokra is megoldást biztosító csekkönyvtári rész kialakítása, a duplumanyag revíziója, végleges elhelyezése.

Az 1991-re jelzett postai díjmelés negatív hatásának mérséklésére felgyorsított ütemben folyt az év utolsó hónapjaiban megjelent kötetek külföldre postázása.

A könyvtár 2126 kötettel (1577 könyv, 609 folyóirat) gyarapodott az év folyamán.

C. Adattár

A jogszabályokban előírt országos feladatok ellátása mellett – többek között – elkészült a régészetileg védett területek – 425 lelőhely/29 tétel – számítógépes nyilvántartása és az országos IIF hálózathoz való kapcsolása. Régészeti leletek adatbázisához a szoftver továbbfejlesztése. A több éves gyakorlat szerint folytatódott a segédgyűjtemények adatbővítése.

Elkészült 19 ásatási dokumentációs és 164 publikációs rajz ill. térkép. A fotólabor évi teljesítménye számokban: 3400 fekete- fehér, 526 színes dia felvétel, 2700 darab nagyítás.

KIÁLLÍTÁSOK

Hazatért numizmatikai hungarikák

Rendező: Gedai István – III. 13–V. 27.

Side – egy antik görög város éremverése és története

Felelős: Biróné Sey Katalin – VI. 1–II. 1.

Nemzetközi hologram kiállítás

Felelős: Lovas Márta – VI. 6–VI. 24.

Népviselő grafikákon

Rendező: Cennerné Wilhelmb Gizella – VI. 28–X. 28.

Új szerzeményeinkből

Felelős: Németh Annamária – VII. 10–1991. I. 7.

Gyermekálmok, gyermekvagyak – Gyermekélet a századfordulón

Rendező: Haider Edit – XI. 27–1991. II. 10.

Külföldön bemutatott kiállításaink:

– Münzprägung von König Matthias – Bécs, Eisenstadt, Wienerneustadt (rendezte: Gedai István)

– A magyar arany pénzverés története – Miklánó (rendezte: Gedai István)

KÖZMŰVELŐDÉS

Csökkenő tendenciát mutat a múzeumi órák száma, viszont folyamatosan működtek a szakkörök (Vak gyerekek szakköre, Táltoskör, Középis-
kolás kör).

Komoly szervezést igényelt, de sikeres volt az erdélyi pedagógusok számára szervezett nyári tábor, 62 résztvevővel. Új lehetőségeket kínál a bonni Rheinisches Landesmuseummal, évenként váltott helyszínnel, szervezett gyerektábor. A múzeumi tábor témája Mátyás kora volt.

Múzeumi módszertani ismeretekkel segítettük az ELTE főiskolai ill. a VIII. kerületi pedagógus továbbképzést több rendezvényvel.

Általában sikeresek – részben társrendezőként – a zenei programok (Zenei Klub, Vasárnapi Muzsika, Múzeumkerti koncertek, Hanglezem bemutató koncertek).

TOVÁBBKÉPZÉS

Nagy Mihály megvédte kandidátusi, Szathmári Ildikó bölcsészdoktori disszertációját.

Kistóth Gabriella és Szabó Tamás restaurátori szakmunkás képesítést, Kralovánszky Alán régészeti-műemléki igazságügyi szakértői jogosítványt szerzett.

Több munkatársunk vesz részt különböző szintű idegen nyelv tanfolyamokon: közülük Szathmári Ildikó középfokú vizsgát tett francia nyelvből.

Sosztarics Ottó régész diplomát kapott az ELTE-n.

BELSŐ ELLENŐRZÉS

Az év folyamán a Restaurátori Osztály komplex felülvizsgálata történt meg, valamint a munkavédelmi szabályzat átdolgozásához kapcsolódóan egyes részlegek ellenőrzését végeztük el.

GAZDASÁGI MUNKA

A múzeum, fiiláléival együtt, 133 millió 700 ezer forinttal gazdálkodott. A tematikus felhasználás az anyaintézményben az alábbiak szerint alakult:

munkabér	43.034 ezer Ft
nyilvántartás	87 ezer Ft
közművelődés	1.284 ezer Ft
ásatás	599 ezer Ft
gyűjteményfejlesztés	1.444 ezer Ft
restaurálás	375 ezer Ft
tudományos feldolgozás	208 ezer Ft
ingatlanfenntartás	6.918 ezer Ft
könyv-folyóirat	873 ezer Ft

Az év folyamán elvégzett *legfontosabb felújítási munkálatok* a következők voltak:

- az előcsarnok mobil berendezésének elkészítése a ruhatár, az elárusítóhely és a büfé részére, a szükséges épületgépészeti és elektromos hálózat kiépítésével;
- a Régészeti Könyvtár új területén egy egység elkészítése;
- az Újkori Osztály új gyűjteményraktárának befejezése;
- a lapidárium felújítása.

RÁKÓCZI MÚZEUM, SÁROSPATAK

Annak ellenére, hogy az ÁTB hitel biztosítása 1990-ben befejeződött nem sikerült perfektuálni a Vörös-torony műemléki helyreállítását. Nem történt meg a külső homlokzaton a bejárati kapu, ill. a kerti kapu konzer-

válása. Előrelépés történt a belső várudvar és a bejárati rész környezeti hatásának javításában. KMI beruházással elkészült a kiállítások és raktárterek korszerű biztonsági berendezése.

Folytatódott a Vörös-torony régészeti kutatása (Perényi-kori építési periódus), valamint megtörtént a keleti városfal védelmi rendszerének feltárása.

A régészeti gyűjtemény 218, a történeti és a numizmatikai 1-1, a néprajzi 4 műtárggyal gyarapodott az év folyamán. A néprajzi gyűjteményben 140 vastárgy tisztítása ill. konzerválása történt meg, és műtárgyvédelmi kezelésben részesült lebontás után a Bodroghközi textilművészet című kiállítás anyaga.

Időszaki kiállítások: Népi lakáskultúra a Hegyközben – pusztafalu. A Rákóczi Múzeum első ízben rendezte meg a megye középiskolásai részére a Rákóczi vetélkedőt. Intézményünkben rendezték a VIII. Farestauratóri Konferenciát.

1990-ben 115.400 fő látogatta meg a múzeumot.

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM, VISEGRÁD

A korábbi évekhez hasonlóan az elmúlt évi munkát is alapvetően az ÁTB programból és a vízlépcső építéséből adódó kutatási feladatok határozták meg. Egyrészt a királyi palota D-i szárnyában, másrészt Visegrád-Dióshatárrészben a római erődítmény és a hozzá tartozó temető feltárásainak folytatása az év egyik felében teljes lekötöttséget jelentett a múzeum tudományos munkatársai számára.

Sikeresek voltak a Mátyás évfordulóhoz kapcsolódó kiállítások és rendezvények. Változatlanul negatívum, hogy nem sikerült javítani a rossz munkahelyi körülményeket.

Az ÁTB program keretében mind a Fellegrárban mind az Alsóvárban állagvédelmi munkák folytak. Helyreállítás, falkutatás és kisebb ásatás folyt a déli szárnyban. Tárcaátmogatóssal, az ELTE Régészeti Tanszékének közreműködésével folyt a Ferences-kolostor ásatása.

Sajnos elmaradt a régészeti gyűjtemények több éve esedékes revíziója egyéb aktuális munkák miatt. Ugyanakkor számottevő előrelépés történt a Kőtár anyagának feldolgozásában. Ehhez kapcsolódóan Búzás Gergely elkészítette az ÉK-i palota és kápolna teljes építészeti kőfaragvány anyagát tartalmazó katalógust.

A múzeum tudományos munkatársai elkészítettek 9 szakcikket, megjelentettek 3 tudományos és 2 ismeretterjesztő írást.

A Restaurátor műhely évi számszerű teljesítménye: restaurálás: 21 db, konzerválás: 989, tisztítás: 1191, mosás: 3150.

Elkészült: A visegrádi palota Mátyás kori kőfaragványai(kőtár). 1990 időszaki kiállításai: A visegrádi királyi palota Mátyás kori címerdíszes zárterkélye; „Néha való jó Mátyás király” – Mátyás király utókor; „ In memoriam Mátyás” – Mátyás alakja a kortárs képzőművészetben. Az évfordulóhoz kapcsolódóan két kisebb tudományos ülésszagnak is hely adott a múzeum, valamint hat, kisebb-nagyobb közönséget vonzó rendezvényre is sor került.

A Mátyás király Múzeumot összesen 153.572 látogató tekintette meg.

VÁRMÚZEUM, ESZTERGOM

Az ÁTB támogatás ill. a KMI-től kapott pénzügyi segítség révén folytatódtak az OMF által végzett helyreállítási munkálatok. Az ún. „Budai-torony” külső és belső felújításának befejezése 1991 tavaszára húzódik át, amikor újabb kiállítási tereket nyer az intézmény. A várterasz kutatása és dokumentálása lényegében befejeződött, s lehetővé vált a további rekonstrukciós tervek kialakítása. A Török-temető helyén elkészült a 400 főt befogadó szabadtéri színház.

Mind a feltárások mind az előkerült leletek feldolgozása terén, továbbá rendezvények szervezésénél jó együttműködés alakult ki a vármúzeum és a Balassa Bálint Múzeum között.

A korábbi munkálatok folytatásaként a Várhegy ÉNY-i lejtőjén folytak kisebb régészeti feltárások. Kontrollátás pedig a Kapuszos közvetlen környékén. Jó ütemben haladt az 1989–90-ben előkerült leletek restaurálása, sajnos lényeges előrelépés most sem történt a kőtári anyag felmérésében.

A hat, kortárs képzőművészetet felölelő időszaki kiállítás közül kiemelkedett: Az Ukrán ötvösművészet című kiállítás bemutatása.

Az év folyamán a múzeumnak 125.459 fő látogatója volt.

KOSSUTH MÚZEUM, MONOK

Részben saját forrásból részben a KMI támogatásával elkészült az épület mellékszárnyának helyreállítása, a múzeum biztonsági berendezésének felszerelése is megtörtént.

A Rákóczi Múzeum közvetlen irányításában működő intézménynek 1990-ben 17.660 látogatója volt.

A Vértesszőlősi Bemutatóhelyet 39.767, a Károlyi Emlékmúzeumot 3831 fő látogatta meg.

APPENDIX

A Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak 1990-ben megjelent publikációi

A. TUDOMÁNYOS MUNKÁK

T. DOBOSI VIOLA

- Data on the Relationship between the Middle and Upper Palaeolithic in Hungary. *Anthropologi* 2 27, Brno 1989. 231–244.
- Interdisciplinary research in the study of the Hungarian Palaeolithic. *Studijné Zvešti* 25, 1988. 19–26.
- Le site paléolithique inférieur de Vértesszőlös Hongrie. *L'Anthropologie* 92, 1988. 1041–1050.

T. DOBOSI VIOLA–T. BIRÓ KATALIN

- Lithotheca, The comparative collection of lithic raw materials of the HNM, In: *Le silex de sa genese á l'outil. Actes du V Colloque international sur le Silex. Bordeaux, 1990.* 181–185.

T. DOBOSI VIOLA–KREZTOI MIKLÓS (szerk.)

- Vértesszőlös – Site, Man and Culture. Akadémiai Kiadó. Budapest 1990. 555 p.

VÖRÖS ISTVÁN

- Felső pleisztocén *Equus achenheimensis* Nobis 1971 koponya Pilismarót-Basaharcról. *Dunai RégKözl* III, 1989. 5–10.
- Esztergom-Szentgyörgymező Árpád-kori település állatcsontmaradványai. *Dunai RégKözl* III, 1989. 51–56.
- The animal remains from the Roman Imperial Period of Kővágószőlös. *Tables 1–9. – Appendix a JPMÉ* 30–34, 1985–86. kötetéhez.
- Mátraszőlösi „Kisvár” 13. századi állatcsontmaradványai. *Várak a 13. században, Castrum Bene. Gyöngyös, 1989.* 220–228.

KOVÁCS TIBOR

- Die verbliebenen Funde des bronzezeitlichen Gräberfeldes von Dunakeszi im Ungarischen Nationalmuseum. *ComArchHung* 1989. 45–72.

KEMENCZEI TIBOR

- Bemerkungen zur Chronologie der Spätbronzezeitlichen Grabfunde im Donau-Thei Zwischenstromgebiet. *ComArchHung* 1989. 73–94.

- Der ungarische Donauraum und seine Beziehungen am Ende der Hügelgräber-Bronzezeit. In: Beiträge zur mitteleuropäischen Bronzezeit. Berlin 1990. 207–228.
- BÓNIS ÉVA**
- A pannoniai halomsfrok kutatása. Die Forschung der pannonischen Hügelgräber. In: Noricum-pannoniai halomsfrok. Szerk.: Palágyi S. MTA VEAB, Veszprém 1990. 15–21.
  - Griechisch-römische Traditionen im Sportleben Pannoniens. Akten des XIII. Internationalen Kongressen für klassische Archäologie. Berlin 1988, Mainz 1990. 609. 95.t.5.
- BÓNIS ÉVA–GABLER DÉNES**
- Fazekasság. Pannoniai régészeti kézikönyv. Budapest 1990. 166–184, 343–348.
- KOCSIS LÁSZLÓ**
- Zur Periodisierung des Hauses tribunus laticlavus im Legionslager von Aquincum. In: Der Römische Limes in Österreich 36/2, 1990. 709–713.
  - Inschriften aus dem Mithras-Heiligtum des Hauses des Tribunus Laticlavus im Legionslager von Aquincum aus dem 2.–3. Jahrhundert. ActaArchHung 41, 1989. 81–92.
- NAGY MIHÁLY**
- Monopodia. Mitteilungen der Archaeologischen Gesellschaft Graz 2, 1988, 193–198.
- NAGY MIHÁLY–TÓTH ENDRE**
- The Seuso Treasure. The Pannonian Connection? Minerva 1:7, 1990, 4–11.
  - The Seuso Cauldron. Is the Seuso Treasure from Hungary? Minerva 1:10, 1990, 22–23.
  - The Seuso Treasures; A new Approach- a new chapter? Minerva The International Review of Science Art and Archaeology 1. 1990, 73–11.
- TÓTH ENDRE**
- Provincia Valeria Media, Acta ArchHung. 41, 1989. 198–226.
  - Liturgic Brooch from Alsóhetény-Iovia, Studia Aegyptiaca 12, 1989. 385–395.
- TÓTH ENDRE–KISS GÁBOR**
- Sorkifalud-Zalak, Árpád-kori vára. Castrum Bene. Gyöngyös 1990. 198–202.
- TORBÁGYI MELINDA**
- Side kiállítás. Éremtani Lapok. Budapest 1990. No. 1. 33–34.

BIRÓNÉ SEYK.–TORBÁGYI MELINDA–BAKOS M.–FITZ J.–LÁNYI V.
– Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn. Band I. Komitat Fejér. Bonn–Budapest 1990. 439 p.

BIRÓ TIBORNÉ

- Einige Bemerkungen zu einem Fund aus dem 5. Jahrhundert in Szikáncs. In: Proceedings of the 10th International Congress of Numismatics, London 1986. 299–303.
- Római pénzek egykorú hamisítványai a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában. II. rész. NumKözl 88–89. 1989–1990 55–62.

KISS ATTILA

- Les Huns en Europe: En bref spercu. In: Attila. Les influence danubiennes dans l'ouest de l'Europe au Vesiecles. Publication du Musée de Normandie No. 9, 1990. 31–42.

GARAM ÉVA

- Über den Juwelenkragen von byzantinischen Ursprung aus Ozora-Tótipusza. WMMÉ 15. 1990. 147–153.
- Bemerkungen zum ältesten Fundmaterial der Awarenzeit. In: F. Friesinger–F. Daim, Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern. II. Wien 1990. 154–160.

GEDAI ISTVÁN

- Az első magyar pénzek időrendi kérdéséhez. Századok 122, 1988/4. 694–696.
- PRESZLAVVA CIV(ITAS). Éremtani Lapok 1990. No. 1. 9–20.
- Egy 20 leu-s aranypéncz – és ami mögötte van. Éremtani Lapok. 1990. No.2. 1–6.

FODOR ISTVÁN

- A régészeti kutatások félévszázados történetéről. Magyar Tudomány 35, 1990/3. 276–282.
- Megjegyzések a középkori magyar lakóház fejlődéstörténetéhez. In: Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében. Szerk. Cseri Miklós–Balassa M. Iván–Viga Gyula. Miskolc–Szentendre 1989. 21–45.
- Language and Culture in the Ancient History of the Hungarians. In: Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. I. A. Sessiones Plenares. Red.: László Keresztes–Sándor Maticsák. Debrecen 1990. 145–156.
- Tisztelegés Banner János emléke előtt. In: Emlékkönyv Banner János születésének 100. évfordulójára. Szerk.: Fodor István. Szeged 1990. 5–8.
- Zur Entwicklungsgeschichte des mittelalterlichen ungarischen Wohnhauses. In: Environment and Society in Hungary, 3. Ed.

Ferenc Glatz. Études historiques hongroises 1990. Budapest 1990. 19–46.

MESTERHÁZY KÁROLY

- Ethnische- und Handelsbeziehungen zwischen der Weichselmündung und der Ung. Tiefebene in der Römischen Kaiserzeit – Peregrinatio Gothica. Archaeologia Baltica VIII. Lodz 1989. 185–202.

KOVALOVSZKI JÚLIA

- Középkori emlékek a Helemba szigeten. Méri István ásatása, 1959. Dunai RégKözl. Budapest 1989. 77–115.
- Mittelalterliche Denkmäler auf der Insel Helemba – In: Die Ergebnisse... 89–96.
- Ásatás a Kolozsvári Főtéren 1943. (Méri István hagyatékából) Új Erdélyi Múzeum I. 1–2. 1990. 202–222.

BICZÓ PIROSKA

- Arpadenzeitliches Wohnhaus und Siedlungsobjekte aus dem 14–15. Jahrhundert zu Nagymaros. In: Die Ergebnisse... 103–110.

LOVAG ZSUZSA

- Ezüst mellkereszt az Esztergom-szigeti kolostor temetőjéből. Dunai RégKözl 1989. 71–76.
- Bericht über die Freilegung des Nonnenklosters auf der Esztergomer Insel in den Jahren 1979–88. – Die Ergebnisse... 97–101.

KOLBA JUDIT

- Gótikus ötvösség. Magyar ötvös 1990/1. 1–5.
- A reneszánsz ötvösművészet. Magyar ötvös. 1990/2. 1–6.
- Der Alltag des Ritters. In: Die Ritter. Burgenländische Forschungen. Sonderband, VIII. Eisenstadt 1990. 48–53.

GERELYES IBOLYA–FELD I.–GERE L.–GÜRKY K.–TAMÁSI J.

- Újabb későközépkori leletgyűttes az ozorai várkastélyból. CommArchHung 1989. 177–207.

GERELYES IBOLYA

- Turkish nephrite objects at the Hungarian National Museum. Acta HistArt 34, 1989. 41–48.
- A gyulai külső vár a visszafoglalás korában és a 17–18. század fordulóján. Studia Agrensia 9, 1989. 127–141.
- Török leletgyűttesek a budavári palotából. Tanulmányok Budapest Múltjából XXIII, 1991. 21–75.

BIRÓNÉ SEY KATALIN–T. NÉMETH ANNAMÁRIA

- „Pogány pénzes” edények. Évezredek, évszázadok kincsei. Budapest, 1990. 72. p.

HÉRI VERA

- Éremritkaság. NumKözl 88–89, 1989–90. 85–87.
- Mátyás király érmei. Hadtörténeti Közlemények 1990. 4–11.

HÉRI VERA–MAKAI ÁGNES

- Kitüntetések. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest 1990. 239 p.

RÓZSA GYÖRGY

- Falikárpitok Lotharingiai Károly győzelmeiről. In: Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában (1686–1699). Studia Agriensia 9, 1989. 203–224.

CENNER GYULÁNÉ

- Das graphische Porträt in Ungarn im 18. Jahrhundert. In: Niedzica Seminars IV. Cracow 1990. 189–197.
- Görgey Artur ikonográfiája. In: Görgey Artur élete és működése Magyarországon. Budapest 1990. 118–148, 177.
- Képzőművészeti műpártolás a XVI–XVIII. századi Nyugat-Dunántúlon. In: Berzsenyi Dániel Tanítóképző Főiskola „Jelentkezünk” című folyóiratának különszáma. Szombathely 1990. szeptember.

NÉMETH GÁBOR

- A Magyar Nemzeti Múzeum pecsényműgyűjteménye. Történeti Múzeumi Közlemények 1987–88. 37–51.
- Heves és Külső-Szolnok vármegyék limitációja 1660-ból. Archivum 12. A Heves megyei Levéltár közleményei. Eger 1990. 87–121.

TEMESVÁRY FERENC

- Vas, ezüst és arany – Nemzeti történelmünk fegyverei. Budapest 1990. 171 p., 128 t.

DÓZSA KATALIN

- Deux habits dans la collection du Musée National Hongrois. In: Il costume nell' eta del rinascimento. Firenze 1990. 309–315.
- Ein blühender Garten. In: Handarbejdet Fremme. Kopenhagen 1990. 3–8.

GÁTESZTER

- Pest-budai zongora készítőik. Tanulmányok Budapest Múltjából 23, 1990. 147–253.
- Teufelsdorfer contra Satufer. Schriftenreihe der Akademie für alte Musik in Niederbayern.

SIMON PÉTER

- Előszó. In: Görgey Artur élete és működése Magyarországon 7–12. Görgey életrajz (Gerendás Lajos), A Görgey hagyatéik feldolgozása (Gát Eszter, Haider Edit, Kőrmöczi Katalin, Temesváry

Ferenc), Ikonográfia (Czennerné Wilhelmb Gizella) Budapest 1990. 200 p.

HAIDER EDIT-LÉNGYEL BEATRIX-KOVÁCS ÉVA

- Gyermekálmok, gyermekvágyak. A gyermekélet a századfordulón c. kiállítás katalógusa. Budapest 1990. 43 p.

SIPOS ENIKŐ

- Heténypusztai római kori textilek vizsgálata. Textil és Ruhaipari Múzeum Évkönyve 7, 1990. 7-15.
- Effect of different treatments on textiles with metal threads. In: Conservation of metals. Veszprém 1990. 83-86.

BÁTHY GÉZA

- Mozaikok 40 év restaurálástörténetéből. A Központi Múzeumi Igazgatóság Restaurátor Osztályának 30 éve. - Budapest 1990. 23-25.

KRALOVÁNSZKY ALÁN

- A székesfehérvári Nemzeti Emlékhely pályázatának ürügyén. Tények és meditációk. Magyar Építőművészet LXXX, 1989/5. 14-15.
- A műemlékvédelem és a régészeti kutatások kapcsolata. In: Műemlékvédelem és társtudományai. Eger 1990. 55-59.

B. TUDOMÁNYOS MUNKÁK RECENZIÓI

GERELYES IBOLYA

- Food in Change, Eating Habits from the Middle Ages to the Present Day. Edited by Alexander Fenton and Eszter Kisbán. Glasgow 1986. - ComArchHung 1989. 229.

KOLBA JUDIT

- H. Fillitz, Die Schatzkammer in Wien. Symbole des abendländischen Kaisertums. Wien 1986. - Acta HistArt 34, 1989. 64-66.

KOVALOVSKIJ JÚLIA

- Banner János emlékezete. - Békési Élet 90. 1. 128-129.

KOVÁCS TIBOR

- Magyarország régészeti topográfiája 7. A budai és a szentendrei járás. Szerk.: Torma István. Budapest 1986. - ComArchHung 1989. 221-222.

CS. SÓS ÁGNES

- Ingo Gabriel, Starigard/Oldenburg, Hauptburg der Slawen in Wagrien. I. Neumünster 1984. - ComArchHung 1989. 226-228.

C. ISMERETTERJESZTŐ ÉS EGYÉB TEMATIKÁJÚ CIKKEK

CENNER GYULÁNÉ

- Mátyás király arcképei. Életünk 1990/8. 71–73.

DIENES ISTVÁN

- Nem szovjetellenes? Történelmi eszmefuttatás. Határ Szél II. 2.

DÓZSA KATALIN

- Királynék díszmagyarban. Rubicon Történelmi Magazin I, 6. 16–19.

GÁT ESZTER

- A klavir Magyarországon. Muzsika 1990, VI. 20–23.

GEDAI ISTVÁN

- Az aranypéNZ-kibocsátó forradalmár. Élet és Tudomány 1990. No. 10. 298.
- Ein Herausgeber von Goldmünzen aus Kalifornien. Neuer Züricher Münzbote. 1990. No. 24. 10–14.

GEDAI ISTVÁN–HÉRI VERA

- Hazatért numizmatikai hungarikák. – Kiállítási leporello. Budapest 1990.

KISS ATTILA

- Bándi Gábor (1939–1988). JPMÉ 34, 1988. 305–310.

KRALOVÁNSZKY ALÁN

- István király Úr! Gizella királyné Asszony! Napló, Veszprém 1990. augusztus 18.

KOVALOVSZKI JÚLIA

- Egy láthatatlan műemlék. Magyar Nemzet 1990. május 21.

KOVÁCS TIBOR

- Ósi kéziszerszámoktól az ipari formatervezésig. História 1990/1. 4–5.

CS. LENGYEL BEATRIX

- Hajós János chromophotographiája. Élet és Tudomány 1990. No. 13. 386.

NAGY MIHÁLY

- Titkok és tanúk. Tolnai Népújság 1990. június 12.

NAGY MIHÁLY–TÓTH ENDRE

- A Seuso-kincs és Pannonia. Valóság 1990/8. 84–94.
- A Seuso-kincs. Élet és Tudomány 1990. No. 38. 1199–1201.

NÉMETH ANNAMÁRIA

- A barokk ötvösség. Az Ötvös. 1990/2. 1–6.

RÖVIDÍTÉSEK

Acta HistArt – Acta Historiae Artium

Acta ArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae

ArchÉrt – Archaeologiai Értesítő

ComArchHung – Communicationes Archaeologiae Hungariae

Die Ergebnisse... – Die Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen beim Aufbau des Kraftwerksystems Gabčíkovo-Nagymaros. Nitra 1990.

Dunai RégKözl – Dunai Régészeti Közlemények

FolArch – Folia Archaeologica

FolHist – Folia Historica

HOM Közl – A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei

IPH – Inventaria Praehistorica Hungariae

JPMÉ – A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve

MuzKözl – Múzeumi Közlemények

NumKözl – Numizmatikai Közlemények

RégFüz – Régészeti Füzetek

WMMÉ – Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve

A Folia Historica Repertórium

A Nemzeti Múzeum második évkönyvét, a Folia Historicát 1972-ben indította útjára, azzal a szándékkal, hogy több közlési lehetőséget biztosítson történeti-ikonográfiai kutatásokkal foglalkozó munkatársainak. Az ekkor már nagymúltú, patinás évkönyv, a Folia Archaeologica ezt követően a múzeum régészeti tevékenységének tükré lett.

A múzeum életében bekövetkezett szervezeti változások, s az évek óta meglévő igény a formai és tartalmi megújításra, mostanra érlelődtek meg annyira, hogy a Folia Historica a 17. kötetét követően megváltozott külsővel és tematikával jelenjék meg. Repertóriumunk az 1–17. kötet tanulmányait és képanyagát foglalja magába.

A repertórium készítésekor a Folia Historicában megjelenő Évi jelentések Appendixe által is követett megközelítő kronológiai sorrendet tekintettük alapnak, a nagy gyűjteményi egységek rendező elvén kívül. Az illusztrációkat kis betűkkel szedetten az egyes cikkeknél adtuk meg, ragaszkodva az eredeti képaláírásokhoz. A repertóriumot szerzői névmutató egészíti ki.

A repertórium beosztása:

1. Történeti jellegű tanulmányok
2. Történelmünk ábrázolt forrásai
3. Textil- és viselettörténet
4. Hadtörténet, fegyvergyártás, fegyverek
5. Zene- és hangszer-történet
6. Érmek, éremművészet
7. MNM kisebb gyűjteményi egységeinek anyaga
8. Restaurálás
9. Kiállítások, közművelődés
10. MNM-re vonatkozó cikkek

11. Jelentések
12. Megemlékezések

Reméljük, hogy a repertóriumot haszonnal forgathatják majd olvasóink.

Történeti jellegű tanulmányok

1. **TARDY Lajos:** Az első orosz útleírás Magyarországról. 3, 1975. 23–30.
2. **FEHÉR Géza, ifj.:** Török krónikák és miniatúráik magyar vonatkozásai. 1, 1972. 11–22.
illusztráció:
  1. 16. századi török miniatúra: Száva parti kis erődítmények.
  - 2–3. 16. századi török miniatúra: Szabáccsal szemben és környékén elhelyezkedő várak, települések.
  4. 16. századi török miniatúra: Harsány, Mohács.
  5. 16. századi török miniatúra: Szekszárd, Tölna.
3. **GERELYES Ibohya:** Egy török és egy magyar borbélymester hagyatéki leltára a XVI. századból. 7, 1979. 17–37.
illusztráció:
  1. Berber Haszán hagyatéki leltára 1558. okt. 26. (Bécs Nat. Bibl. Türk. Hss. Mxt. 593. Flügel 1401.)
  - 2–4. Berber Haszán hagyatéki leltára (részlet)
  5. Berber Bódizsár hagyatéki leltára 1553. jún. 26. (Bécs Nat. Bibl. Türk. Hss. Mxt. 576/54.)
  6. Szahan-típusú rézedények Esztergomból. Itsz. 53.585.1. és 53.557.1. közölte: Fehér Géza, i. m. 291.
  7. A szahan elnevezésű edények egy másik fajtája. MNM Ltsz.: 67/1928.
  8. Török gyertyatartó típusok. MNM Ltsz.: 1917.23.b. és 55.377.C.
4. **SZAKÁLY Ferenc:** Ali koppányi bég sarca. 2, 1973. 35–56.
5. **ÓZE Sándor:** Szegedi Kis István és a medve. (Két végvár és környéke kapcsolatának változása a reformáció elterjedése idején, egy történet tükrében.) 17, 1992. 19–42.
6. **NAGY László:** Bethlen Gábor életútja legendák és tények tükrében. 8, 1980. 7–31.
7. **NÉMETH Mária:** Habánok és más fazekasok Sárospatakon, XVI–XIX. század. 12, 1984. 7–25.
illusztráció:
  - 1–2. Habán korsók a sárospataki Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeiből. Ltsz. F. 1924.1. Ltsz. F. 1904.1.

3. Habán korszak a sárospataki Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei-ből. Ltsz. F. 1963. 60., F. 1947. 65., G. 1962. 15.
8. **BÁNKUTI Imre:** A sójövedelem Rákóczi pénzügyi politikájában, a szabadságharc elején, 1703–1704. 3, 1975. 31–66.
9. **NAGYBÁKAI Antal Zelmos:** Két XVIII. századvégi pesti üzleti könyv család-, társadalom- és gazdaságtörténeti vonatkozásai. 13, 1987. 79–96.
 illusztráció:
 1. Rickl József fűszerkereskedő felszabaduló levele 1770. St. Pölten (Alsó Ausztria).
 2. Rickl József cég főkönyvi kivonata és mérlege 1795–1797-ből.
10. **ROSONCZY Ildikó:** Adalékok Lenkey huszárszázadának hazatéréséhez. 7, 1979. 141–163.
11. **SIMON V. Péter:** A polgárőrség intézménye 1848 tavaszán. 15, 1991. 11–24.
12. **HERMANN Róbert:** Kormánybiztosok Görgey táborában, I. rész. (Luzsénszky Pál és Ragályi Ferdinánd kormánybiztosi tevékenysége. 1849. január 13–március 1.) 15, 1991. 25–53.
13. **HERMANN Róbert:** Kormánybiztosok Görgey táborában, II. rész. (Luzsénszky Pál és Ragályi Ferdinánd kormánybiztosi tevékenysége.) 16, 1992. 93–124.
14. **VÍGH Károly:** Kossuth Lajos öröksége. 5, 1977. 99–105.
 illusztráció:
 1. Kossuth Lajos monoki szülőháza.
15. **SZAKÁCS Margit:** Vidacs János politikai pályafutása 1848–1867. 1, 1972. 95–133.
16. **SZAKÁCS Margit:** Vidacs János politikai pályafutása 1867–1873. 2, 1973. 79–122.
 illusztráció:
 1. Vidacs János, 1868 körül. Borsos József felvétele.
 2. Vértanúk síremléke a Kerepesi temetőben. Dr. Földvári Árpád felvétele, 1972.
 3. A honvédménház. Cserna Károly rajza. Vasárnapi Újság, 1893. 356.
17. **KÖRMÖCZI Katalin:** Horvát Boldizsár íróasztala és az Oszták–Magyar kiegyezés. (Történeti muzeológiai adalékok a kiegyezési törvények megalkotásához). 15, 1991. 7–109.
 illusztráció:
 1. Horvát Boldizsár.
 2. Íróasztal Horvát Boldizsár tulajdonából.
 3. Az asztal történetére utaló sorok a ráragasztott papírlapon.
 4. Az 1867-ben kinevezett felelős magyar kormány tagjai, köztük Horvát Boldizsár igazságügyi miniszter.

18. *HEISZLER Vilmos*: A bécsi katonai vezetők olaszellenes preventív háborús tervei 1876–1881. 4, 1976. 111–129.
19. *BERTA István*: A délvidéki kivándorlás problémája. 3, 1975. 109–158.
20. *BERTA István*: Egy kivándorló szegényember emlékkönyve. 2, 1973. 197–238.
21. *KÖRMÖCZI Katalin*: A fővárosi lakáshelyzet és a „Wekerle” állami munkáslakótelep (1908–1945) I. 8, 1980. 123–172.
illusztráció:
1. A kispesti állami munkáslakótelep helyszínrajza. A földszintes házakat feketére rajzolva, az emeletes házakat csak körvonalazva, a középületeket vonalkázva tünteti fel a rajz.
  2. Négy egyszobás lakást tartalmazó ház. alaprajz. Tervezte Lechner Loránt. (L.I. típus)
  3. Négy kétszobás lakást tartalmazó ház. Tervezte Kotál Henrik. (K.I. típus.)
  4. Két kétszobás lakást tartalmazó ház. Tervezte Fleischl Róbert. (F. III. típus.)
  5. Két háromszobás lakást tartalmazó ház. Tervezte Kotál Henrik. (K. IV. típus.)
22. *KÖRMÖCZI Katalin*: A fővárosi lakáshelyzet és a „Wekerle” állami munkáslakótelep (1908–1945) II. 9, 1981. 191–248.
illusztráció:
1. Állami iskola a Wekerle telepen.
  2. Borovszky Lajos Wekerle telepi nagyvendéglője
  3. Bejárati és udvarrészlet egy Wekerle telepi munkásházba.
  - 4–5. Utcarészlet a Wekerle telepről.
23. *VÍGH Károly*: Portrévázlat Juhász Nagy Sándorról (1883–1946). 6, 1978. 191–225.
24. *KÖRMÖCZI Katalin*: Lakáspolitikai törekvések a fővárosban a két világháború között. 14, 1989. 67–108.
illusztráció:
1. Fővárosi Városszéli teleprendezési terve. 1936.
  2. Magdolnavárosi Kislakás teleprendezési terve. 1936.
  3. Ikerházak a Magdolnavárosi telepen. 1943.
  4. Sorházak a Magdolnavárosi telepen. 1943.
  5. Az albertfalvai OTI lakótelep parcellázási terve. 1943.
25. *LENGYEL, CS. Beatrix*: Az Országgyűlési Múzeum (1923–1949). 14, 1989. 109–154.
illusztráció:
1. Az első független magyar minisztertanács karosszékei az Országgyűlési Múzeum 1929-ben megnyitott állandó kiállításán. (Ltsz. MMM 3872/1957. fk.)
  2. Enterieur Kossuth Lajos turini lakásának bútorairól. Előtérben Parlaghy Vilma Kossuth lakását ábrázoló festménye. (Ltsz. MMM 3054/1957. fk.)
  3. Deák Ferenc utolsó lakásának rekonstrukciója. (Ltsz. 3883/1957. fk.)
  4. Részlet az ún. „Deák-szobá”-ból. (Ltsz. MMM 3885/1957. fk.)

5. Az Országgyűlési Múzeum bejárata a „Húsz év politikai története” című időszaki kiállítás idején. (Ltsz. MMM 69.660.)
  6. Részlet a „Húsz év politikai története” című kiállításból. (Ltsz. MMM 3899/1957. fk.)
  7. A „Revíziós szoba” részlete a „Húsz év politikai története” című kiállításból.)
26. **VÍGH Károly:** Bajcsy-Zsilinszky Endre útja az Előörstől a Független Kisgazdapártig (1928–1939). 5, 1977. 213–238.
27. **VÍGH Károly:** Az 1944. október 15-i sikertelen „kiugrási” kísérlet okairól. 3, 1975. 159–217.

Történelmünk ábrázolt forrásai (és kéziratos térképek)

28. **BASICS Beatrix:** A honfoglalás és a magyar állam létrejöttének időszakát ábrázoló grafikák a Magyar Történelmi Képcsarnokban. 16, 1991. 125–141.

illusztráció:

1. Than Mór után ismeretlen mester: Álmos Munkács alatt. Papír, litográfia. MTKCs ltsz. 4757.
2. Helbing Ferenc: Árpád pajzsra emelése. Papír, színes litográfia, 90,1x62,1 cm. MTKCs ltsz. 59.1035.
3. Franz Kollarz: A magyarok bejövetele. Papír, litográfia, 49x64,5 cm. MTKCs ltsz. 7544.
4. Johann Peter Nepomuk Geiger: Honfoglalás. Papír, litográfia 35,3x47,5 cm. MTKCs. ltsz. 10.356.
5. Kaiser Eduard-Vízkeleti Béla: A pusztaszeri gyűlés. Papír, litográfia, MTKCs ltsz. 10.425.
6. Joseph Wiesner: A fehér ló monda. Papír, vízfestmény, 53x71,7 cm. MTKCs. ltsz. 53.160.

29. **RÓZSA György:** Vázlat a magyar országgyűlések ikonográfiájához. 1, 1972. 81–94.

illusztráció:

1. V. J. Reim: Az országház Pozsonyban. Rézkarc.
2. Ismeretlen mester: A budai országház termeinek belseje. Rézkarc.
3. A. J. Groitsch: Az alsótábla ülése Pozsonyban. 1837. Rézmetszet.
4. A. J. Groitsch: A felsőtábla ülése Pozsonyban. 1837. Rajz.
5. Walzel A. F.: Az alsóház ülésterme a Nemzeti Múzeumban. 1848. Litográfia.
6. Walzel A. F.: A felsőház ülésterme a Vigadóban. 1848. Litográfia.
7. K. Schütz: I. Ferenc koronázási kardvágása. Rajz.
8. Fametszet Székely Bertalan rajza nyomán: Az országház megnyitása. 1865. december 15.
9. Slowikowski Ádám: A régi képviselőház Pesten. Színezett litográfia.
10. A régi képviselőház ülésterme. 1865. Fametszet.
11. Szeremley Miklós: A miniszterek és a baloldal. Karikatúra, 1848. Litográfia.

12. Vadász Endre: A Parlament épülete a budai Duna partról. Rézkarc.
30. **TARDY Lajos**: Johannes Schöner és követőinek magyar tárgyú térképei a 16. század első negyedében. 2, 1973. 23–33.
 illusztráció:
1. Johannes Schöner (1477–1547).
  2. Gregor Reisch „Margarita Philosophica” (Strassburg, 1513.) c. művében közölt térkép. Ez szolgált Schöner térképének alapjául, de itt a „Georgia seu Hungaria antiqua” nem szerepel.
  3. Johannes Schöner kéziratoss térképének részlete (Wien, Nationalbibliothek, Handschriftensammlung, Cod. 3505).
  4. Johann Schöner kéziratoss térképe (Wien, Nationalbibliothek, Handschriftensammlung, Cod. 3505.).
  5. Johannes Schöner 1523. évi glóbuszának szegmentje (Monumenta Cartographica. E.F.C. Wieder. Vol. I. Hague, 1925. 1. sz. tábla).
31. **CENNERNÉ WILHELMB Gizella**: Báthory Zsigmond moldvai hadjáratainak egykorú grafikus emlékei. 2, 1973. 57–67.
 illusztráció:
1. Báthory Zsigmond Tergovistyét ostromolja. Theodor de Bry rézkarca. MTKCs.
  2. Báthory Zsigmond győzelme Ghiughiunál. Olasz mester rézkarca. OSZK.
  3. Báthory Zsigmond lovas képe. Alitenius Gatti rézmetszete. MTKCs.
  4. Báthory Zsigmond arcképe Ghiurghiu várával. Bartholomäus Keppeler színezett fametszete. Országos Széchényi Könyvtár.
  5. Báthory Zsigmond tatár foglya. Német mester rézmetszete Dominicus Custos után, Országos Széchényi Könyvtár.
  6. Báthory Zsigmond fiktív diadalkapuja térkép szélidészén. Alexander Mair rézkarca, Országos Széchényi Könyvtár.
32. **CENNERNÉ WILHELMB Gizella**: 16–19. századi grafikus viseletsorozatok. – Közép-Európa nemzetiségi életének és társadalmi helyzetének képes forrásai. 1, 1972. 23–43.
 illusztráció:
1. Erdélyi románok. Coenrads Lauwers rézmetszete Paul Feldmayr után. 1663.
  2. Erdélyi szász polgár. Vízfestmény. 1680-as évek.
  3. Horvát határőr. Martin Engelbrecht színezett rézmetszete. 18. század második fele.
  4. Pest megyei magyar parasztlak. Vinzenz Georg Kininger színezett rézmetszete. 1804.
  5. Szlovák parasztlány. Vinzenz Georg Kininger színezett rézmetszete. 1804.
  6. Magyar csikós. Karl Beyer színezett rézmetszete Bikessy-Heinbucher József után. 1816.
  7. Magyar juhász. Theodore Valerio rézkarca 1850-es évek.
  8. Román parasztlak. Karl Beyer színezett rézmetszete Bikessy-Heinbucher József után. 1816.
  9. Szlovák drótkötő. Theodore Valerio rézkarca. 1855.

33. *CENNERNÉ WILHELMB Gizella*: A Magyar Nemzeti Múzeum ósgalériái. (A százéves Történelmi Képcsarnok gyűjteményeiből.) 11, 1983. 7–39.

illusztráció:

1. Részlet a nádasdladányi Nádasdy kastély „Ősök csarnoká”-ból.
2. Nádasdy Tamás nádor arcképe.
3. Nádasdy Ferencné Esterházy Anna Júlia arcképe.
4. Nádasdy III. Lipót arcképe.
5. Benczúr Gyula: Nádasdy Ferenc komáromi főispán arcképe.
6. Szontagh I. Lajos iglói kereskedő arcképe.
7. Gerhard Györgyné Radvánszky Kata arcképe.
8. Niczky-családtag arcképe.
9. Gábrriel Miklósné Szemere Zsuzsa arcképe.
10. Millitz, Michael: Festetich Mária gyerekkori képmása.
11. Barkóczy Jánosné Sztáray Leopoldina arcképe.
12. Rahmel, Achaz Gottlieb: Görgy Jánosné Szontagh Dorottya arcképe.
13. Schreitter, Zacharias: Sztáray Imre arcképe.
14. Batthyány I. Ádám főasztalnok arcképe.
15. Batthyány Lajos nádor arcképe.
16. Esterházy Gábor somogyi és zalai főispán ifjúkori képmása.
17. Esterházy Miklós Antal tinini püspök arcképe.
18. Örs vezér, mint az Esterházy-család őse.
19. Esterházy József horvát bán arcképe.

34. *CENNERNÉ WILHELMB Gizella*: Bethlen Gábor metszetarcképei. (Kelet-nyugati stíluskapcsolatok a XVII. századi portrégrafikában.) 8, 1980. 33–53.

illusztráció:

1. Bethlen Gábor lovasképe. Ismeretlen mester rézmetszete. 1619/20. Magyar Történelmi Képcsarnok.
2. Kilian, Lucas: Bethlen Gábor. Rézmetszet. 1620. Magyar Történelmi Képcsarnok.
3. Piotr Aleksander Tarlo arcképe. Ismeretlen lengyel mester olajfestménye. XVII. század második negyede. Wilánow, múzeum.
4. Sadeler, Egidius: Bethlen Gábor. Rézmetszet. 1619/20. k. Magyar Történelmi Képcsarnok.
5. Wisniowiecki Andrzej arcképe. Ismeretlen lengyel mester olajfestménye. XVIII. század második fele, korábbi eredeti után. Wilánow, múzeum.
6. Elstrake, Renold: Báthory Zsigmond arcképe. Rézmetszet és -karc. 1590-es évek. Magyar Történelmi Képcsarnok.
7. Bethlen Gábor arcképe. Ismeretlen németalföldi mester rézmetszete és -karca. 1625/26. Magyar Történelmi Képcsarnok.

35. *RÓZSA György*: Magyarország XVII. századi képe a francia népies grafikában. 4, 1976. 35–90.

illusztráció:

- 1–2. Buda látképe. F. Jollain kiadása.

3. Buda ostroma. Nolin kiadása.
  4. Buda látképe. Chereau kiadása.
  - 5–6. Falinaptár 1687. P. Landry kiadása.
  7. Falinaptár 1687. B. Moncornet kiadása.
  8. Falinaptár 1688. F. Jollain kiadása.
  9. Falinaptár 1688. N. de Larmessin kiadása.
  10. Falinaptár 1688. F. Ertinger rézmetszete.
  11. Falinaptár 1689. J. van der Bruggen kiadása.
  12. II. Rákóczi Ferenc. J. Mariette kiadása.
  13. Sarolta Amália hercegnő. J. Mariette kiadása.
  14. Thököly Imre. F. Jollain kiadása.
  15. Károly Commercy hercege. F. Jollain kiadása.
  16. Zrínyi Ilona. F. Jollain kiadása.
  17. Mohamed budai basa. F. Jollain kiadása.
36. *CENNERNÉ WILHELMB Gizella: A Magyar Történeti Képcsarnok kéziratos térképei. 7, 1979. 131–139.*
 illusztráció:
1. Balázsfalu (Blaj, Románia) térképe a XVII. század utolsó negyedéből. Olasz hadmérnök rajza.
  2. Mikovinyi Sámuel: Esztergom megye térképe. Tollrajz és ceruza. 1730-as évek.
  3. Kubinyi Sándor: Parergon Liptó megye Vágmelléki kerületének térképén. Tollrajz és vízfestmény. 1779.
  4. Hurossy József: A Nagy Fátra (Velká Fatra, CSSR) út-térkép. Tollrajz és vízfestmény. 1792.
  5. Lublófürdő térképe. (Ma CSSR). Ismeretlen mester tollrajza és vízfestménye. 1800.
37. *RÓZSA György: Buda visszafoglalása Itália egykorú művészetében. 7, 1979. 39–61.*
 illusztráció:
1. Alkalmi építmény. N. Dorigny rézmetszete C. Ferri nyomán. MNM Történelmi Képcsarnoka.
  2. Szabadtéri színjáték Nápolyban. G. F. Pesche rézkarca Schor nyomán.
  3. Népünnepély Nápolyban. G. F. Pesche rézkarca Ph. Schor nyomán.
  4. Grotosz dekoráció Buda nevéből. G. M. Mitelli rézkarca. MNM Történelmi Képcsarnoka.
  5. Török vezér rács mögött. G. M. Mitelli rézkarca.
  6. Török vezér rács mögött. G. M. Mitelli rajza. Scholz János gyűjteménye, New York.
  7. Röplapégetés. G. M. Mitelli rézkarca.
  8. A törökök kétségbeesése. G. M. Mitelli rézkarca.
  9. Buda ostroma 1686-ban F. Geffels olajfestménye. MNM Történelmi Képcsarnoka.
38. *MITHAY Sándor: Esterházy portrék Pápán. 11, 1983. 40–70.*
 illusztráció:
1. Fogadalmi kép. Pápa, 1683.
  2. Esterházy Antal, Rákóczi tábornagya.

3. Esterházy Miklós nádor
4. Esterházy Pál consiliarius
5. Esterházy Dániel kamarai tanácsos
6. Esterházy Ferenc semptei kapitány.
7. Esterházy László pápai kapitány.
8. Ósók csarnoka, részlet a folyosó bejáratáról.
9. Ósók csarnoka folyosója.
10. Esterházy István pápai kapitány.
11. Esterházy Károly egri püspök.
12. Esterházy János győri alparancsnok.
13. Esterházy Lászlóné, Batthyány Eleonóra.
14. Esterházy Miklós püspök.
15. Esterházy Miklósné, Dersfy Orsolya.
16. Esterházy Miklósné, Nyáry Krisztina.

39. *CENNERNÉ WILHELMB Gizella: Hadik András ikonográfiája. 13, 1987. 31–50.*

illusztráció:

1. Will, Johann Martin: Berlin sarcolása. 1757. Berlin, Stadtarchiv.
2. Weber, Johann Georg: Hadik András. 1760. Bécs, Heeresgeschichtliches Museum.
3. Ismeretlen mester: Hadik András. 1759 után. Bécs, Heeresgeschichtliches Museum.
4. Millitz, Johann Michael – Bodenehr Gabriel II.: Hadik András. 1774/76. Magyar Történelmi Képcsarnok.
5. Balzer, Johann: Hadik András lovasképe. 1774/76. Magyar Történelmi Képcsarnok.
6. Pollencig József: Hadik András. 1789. Magyar Történelmi Képcsarnok.
7. Weikert, Johann Georg: Hadik András. 1784. Magyar Történelmi Képcsarnok.

40. *CENNERNÉ WILHELMB Gizella: A grafikus portré a XVIII. századi magyar művészetben. 16, 1991. 53–69.*

illusztráció:

1. Jeremias Gottlob Rugendas Franz Anton Palko után: Esterházy Imre érsek. Rézmetszet.
2. Zeller Sebestyén: Amadé László. Rézmetszet.
3. Czetter Sámuel: Károlyi Antalné Harruckern Jozefa. Rézmetszet és -karc.
4. Czetter Sámuel Vinzenz Georg Kininger után: Baróti Szabó Dávid. Pontozó modorú rézmetszet.
5. Tischler Antal Franz Hoffmann után: Rácز Sámuel. Részben pontozó modorú rézmetszet.
6. Franz Assner: Gyöngyösi István. Részben pontozó modorú rézmetszet.
7. Franz Neuhauser: Horia. Rézmetszet.
8. Falka Sámuel: Cornides Dániel. Pontozó modorú rézmetszet.

41. *RÓZSA György: Johann Vinzenz Reim és Magyarország. 11, 1983. 71–85. benne: J. V. Reim a történelmi Magyarország helyégeit ábrázoló művei. (katalógus)*

illusztráció:

1. Esztergom, Szt. Anna kápolna.
  2. Esztergom, tervezett székesegyház.
  3. Pest, Német Színház.
  4. Lebontott Fegyvertár a budai Várban.
  5. Pest, Lloyd palota.
  6. Pozsony, a Vár látképe.
  7. Pozsony, kávéház a városligetben.
  8. Pozsony, Színház tér.
  9. Pozsony, egykori Irgalmasok tere, ceruzarajz.
  10. Pozsony, egykori Irgalmasok tere, rézkarc.
42. *RÓZSA György*: Die Ikonographie J. L. Pyrkers. 17, 1992. 59–96.
illusztráció:
1. Kupferstich von N. Schiavoni.
  2. Kupferstich in Punktiermanier von einem Italienischen Künstler.
  3. Kupferstich von A. Viviani, 1826.
  4. Ölgemälde von J. Höfel, um 1820, Lilienfeld.
  5. Ölgemälde von J. Höfel, 1826, Lilienfeld.
  6. Büste von J. N. Schaller, Historisches Museum der Stadt Wien.
  7. Büste von M. Casagrande, 1835, István Dobó Museum, Eger.
  8. Ölgemälde von J. Schmitt, 1830, Museum der Bildenden Künste, Budapest.
  9. Ölgemälde von J. Danhauser, 1832, István Dobó Museum, Eger.
  10. Lithographie von J. Kriehuber, 1842.
  11. Holzschnitt, 1836.
  12. Stahlstich von K. Mahlknecht nach M.M. Daffinger, 1839.
  13. Lithographie von F. Eybl, 1844.
  14. Zeichnung von F. Lieder, 1844, Museum der Bildenden Künste, Budapest.
  15. Zeichnung von Vogel von Vogelstein, 1837, Staatliche Kunstsammlungen, Dresden.
  16. Ölgemälde von M. Barabás, 1842, István Dobó Museum, Eger.
  17. Farbige Litographie, 1830.
  18. Ölgemälde von J. Höfel, 1839, Lilienfeld.
  19. Ölgemälde von J. Einsle, 1846, Historische Bildergalerie des Ungarischen Nationalmuseums.
43. *VERES Lujza*: Festett herendi porcelánportrék a Magyar Nemzeti Múzeumban. 14, 1989. 51–66.
illusztráció:
1. Fialat férfi képmása festett herendi porcelán, 1840-es évek első fele.
  2. Gróf Esterházy Károly festett herendi porcelánportréja, 1846.
  3. Farkasházi Fischer Mór ...
  4. ... és felesége festett herendi porcelánportréja. XIX. század vége.
44. *CENNERNÉ WILHELMB Gizella*: Tompa Mihály arcképei. 3, 1975. 81–88.
illusztráció:
1. Barabás Miklós: Tompa Mihály. Kőrajz, 1847.

2. Barabás Miklós: Tompa Mihály. Kőrajz, 1855.
3. Haske Ferenc: Tompa Mihály. Kőrajz, 1868.
4. Rohn és Grund: Tompa Mihály. Kőrajz, 1868.
5. Holló Barnabás: Tompa Mihály szobra. 1902.

45. *BASICS Beatrix*: A magyar történelemábrázolás problémái (1848–1867). 10, 1982. 45–82.

illusztráció:

1. Than Mór: Attila lakomája.
2. Orlai Petrich Soma: Kun László udvara.
3. Kiss Bálint – Franz Kollarz: Izabella és János Zsigmond a szultán követét fogadja.
4. Vízkeleti Béla – Marastoni Antal: Izabella királyné a szultán követét fogadja.
5. Orlai Petrich Soma: Zrínyi Ilona halála.
6. Molnár József: Dezső vitéz önfeláldozása.
7. Grimm Rezső: Rákóczi Rodostóban.
8. Pálffy Lipót: A magyar történelem szimbolikus épülete.

46. *BASICS Beatrix*: Pálffy Lipót rajzai a Történelmi Képcsarnok gyűjteményében. 15, 1991. 55–76.

illusztráció:

1. Petőfi ébredése. MTKCs. ltsz. 26/1950. Rajz.
2. Mátyás király bevonulása Bécsbe. MTKCs. ltsz. 56.1305. papír, vízfestmény, 71,8x85,1 cm.
3. Nagy Lajos a nápolyi hadjáratot tervezi. MTKCs ltsz. 25/1950, papír, vízfestmény, tus és szépiea, 60x55,9 cm.
4. Mária királynőnek hírvül viszik a mohácsi csatavesztést. MTKCs ltsz. 24/1950. Rajz, papír, toll és szépiea, 55,9x76,5 cm.
5. Illusztrációk Toldy Ferenc: Magyar költők című kézikönyvében megjelent fontosabb versekhez. MTKCs ltsz. 58.4088, papír, vízfestmény, fedőfesték.

47. *CENNERNÉ WILHELM B Gizella*: Batthyány Lajos ikonográfiája. 10, 1982. 21–44.

illusztráció:

1. Batthyány Jánosné Skerlecz Borbála és gyermekei, Amália és Lajos. 1810-es években készült miniatűr vízfestmény- másolata. Dr. Csapó György tulajdona, Budapest.
2. Id. Friedrich Lieder: Batthyány Lajos arcképe. 1839. Vízfestmény. Magyar Történelmi Képcsarnok.
3. Franz Eybl: Batthyány Lajos arcképe. 1842. Litográfia. Magyar Történelmi Képcsarnok.
4. Batthyány Lajos. Részlet miniszertanácsot megőrkítő jelenetről. 1848. Litográfia-próbanyomat. Magyar Történelmi Képcsarnok.
5. Windischgrätz visszautasítja a tárgyalást a magyar országgyűlési küldöttséggel Bicskén. 1849. Litográfia. Magyar Történelmi Képcsarnok.
6. Than Mór: Batthyány Lajos egészalakos képmása. 1868. Olajfestmény. Magyar Történelmi Képcsarnok.

7. Herqui Károly: Emléklap Batthyány Lajos és élete legfontosabb jeleneteinek ábrázolásával. 1870-es évek első fele. Litográfia. Magyar Történelmi Képcsarnok.
8. Bellony László után: „Tálpra magyar!” A szabadságharc emléklapja. XIX. század vége. Színes nyomat. Magyar Történelmi Képcsarnok.

48. *BASICS Beatrix*: Weber Henrik történelmi tárgyú grafikái a Magyar Történelmi Képcsarnok gyűjteményében. 12, 1984. 93–108.

illusztráció:

1. I. Géza fogadalmat tesz a váci püspökség alapítására.
2. Szapáry Péter bosszúja.
3. Hunyadi János a várnai csatában.
4. Buda halála.
5. Mátyás az igazságos fogadja a külföldi követek hódolatát.

49. *CENNERNÉ WILHELMB Gizella*: Theodore Valerio Magyarországon. 6, 1978. 53–77.

illusztráció:

1. Juhász Szakállsról. Vízfestmény, 1852. Párizs, École des Beaux-Arts.
2. Pusztafegyverneki pásztor. Vízfestmény 1852. párizs, École des Beaux-Arts.
3. Tiszaparti kondás. Rézkarc, 1853. Magyar Történelmi Képcsarnok.
4. Parádi paraszt. Vízfestmény, 1852. Párizs, École des Beaux-Arts.
5. Szabolcsi román pásztor. Vízfestmény, 1852. Párizs, École des Beaux-Arts.
6. Bánáti magyar paraszt. Ceruzarajz, 1851. Párizs, École des Beaux-Arts.
7. Karabinos János Klenócról. Ceruzarajz. Párizs, École des Beaux-Arts.
8. Alföldi bojtár. Ceruzarajz. Párizs, École des Beaux-Arts.
9. Mátravidéki csikós. Rézkarc, 1855. Magyar Történelmi Képcsarnok.
10. Árokszállási nemesasszony. Ceruzarajz, 1852. Párizs, École des Beaux-Arts.
11. Árokszállási asszony. Rézkarc, 1853. Magyar Történelmi Képcsarnok.
12. Magyar parasztlány. Ceruzarajz. Párizs, École des Beaux-Arts.
13. Erdőkövesdi részlet. Ceruzarajz, 1852. Párizs, École des Beaux-Arts.

50. *CENNERNÉ WILHELMB Gizella*: Teleki László arcképei. 14, 1989. 29–50.

illusztráció:

1. Borsos József – Carl August Pettenhoffen: Teleki László. Részlet az országgyűlés megnyitását ábrázoló litográfiáról 1848. Magyar Történelmi Képcsarnok.
2. Andrássy Manó – ismeretlen magyar mester: Országos ebéd Madarász indítványa szerint. Kraikatúra a balszáron Teleki László alakjával. Litográfia 1848. Magyar Történelmi Képcsarnok.
3. Vuagat: Teleki László Genfben. Fénykép 1860. Magyar Munkásmozgalmi Múzeum.
4. Vuagat–Marastoni József: Teleki László. Magyar Történelmi Képcsarnok.
5. Mayer György: Teleki László. Fénykép, 1860. Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Fotótára.
6. Marastoni József: Teleki László. Litográfia, 1861. Magyar Történelmi Képcsarnok.
7. Ferdinand Tévély–Franz Kollarz: Teleki László emléklap. Színes litográfia, 1861. Magyar Történelmi Képcsarnok.

8. Barabás Miklós: Teleki László. Olajfestmény, 1867. Magyar Történelmi Képcsarnok.
51. *CENNERNÉ WILHELMB Gizella*: Deák Ferenc ábrázolása. 4, 1976. 91–110.

illusztráció:

1. Herr Faustín–Perlasca Domokos: Deák Ferenc. Acélmetszet, 1842.
2. Tyroler József: Deák Ferenc. Acélmetszet, 1848.
3. Grimm Rezső: Deák Ferenc. Litográfia, 1861.
4. Györgyi-Giergl Alajos: Deák Ferenc. Olajfestmény, 1861.
5. Canzi Ágoston: Deák Ferenc. Litográfia, 1861.
6. Marastoni József: Deák Ferenc. Litográfia, 1866.
7. Kriehiber Josef: Deák Ferenc. Litográfia, 1867.
8. Székely Bertalan: Deák Ferenc. Olajfestmény, 1869.

52. *CENNERNÉ WILHELMB Gizella*: Magyar–román testvériesülési emléklap Brassóból, 1871-ből. 16, 1991. 143–149.

illusztráció:

1. A brassói magyar–román testvériesülési ünnepély emléklapja. Ismeretlen erdélyi mester litográfiaja. 1871.
2. Zászlótartók a brassói magyar–román testvériesülési ünnepélyen. Ismeretlen erdélyi mester litográfiájának részlete.

53. *KÓVÁRI Ilona Ágnes*: Koller Károly fényképész (1838–1889) élete és munkássága. 8, 1980. 79–100.

illusztráció:

1. Hajós János országgyűlési képviselő. Chromophotográfia, 1871 körül. Magyar Történelmi Képcsarnok.
2. Kelemen Benő. Fénykép, 1871 körül. Magyar Történelmi Képcsarnok.
3. Görgei Artur. Fénykép, 1884. Magyar Történelmi Képcsarnok.
4. Tisza Kálmán. Fénykép, 1882 körül. Petőfi Irodalmi Múzeum.
5. Koller Károly fényképész önarcképe. Fénykép, 1879 körül. Auer Miklós tulajdona.
6. Putnoky Matild. Fénykép, 1887. Petőfi Irodalmi Múzeum.
7. Ismeretlen házaspár. Fénykép, 1876 körül. Petőfi Irodalmi Múzeum.
8. Károlyi Mihály és Károlyi Erzsébet. Fénykép, 1887 körül. Magyar Történelmi Képcsarnok.
9. Munkába menő paraszt Kis-Disznódról. Fametszet. Vasárnapi Újság 1874.
10. Szent-erzsébetiek hétköznapi ruhában. Fametszet. Vasárnapi Újság 1874.
11. Erdélyi szász mátkapár. Fametszet. Vasárnapi Újság 1874.
12. Román parasztleány- és leány. Színezett fénykép, 1872 körül. Fotóművészek Szövetsége.

54. *KÓVÁRI Ilona Ágnes*: Koller Károly fényképeinek katalógusa, I. (1867–1880). 9, 1981. 79–114.

illusztráció:

1. Szász parasztpár Erdélyből. Fénykép, 1877 körül. Magyar Fotóművészek Szövetsége Fotótörténeti Gyűjtemény és Könyvtár.
2. Herman Ottó. Fénykép, 1880 körül. Petőfi Irodalmi Múzeum.

3. Mikszáth Kálmán. Fénykép, 1880 körül. Magyar Munkásmozgalmi Múzeum.
4. Zirzen Janka. Fénykép, 1880 körül. Magyar Munkásmozgalmi Múzeum.
5. gr. Károlyi Mihály, édesapja, gr. Károlyi Gyula és nővére gr. Károlyi Erzsébet. Fénykép, 1882 körül. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok.
6. Kisgyermek képmása. Fénykép, 1885 körül. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok.
7. Jávorné Feszty Ilka. Fénykép, 1886 körül. Petőfi Irodalmi Múzeum.
8. Ybl Miklós. Fénykép, 1889. Magyar Munkásmozgalmi Múzeum.

55. **CENNERNÉ WILHELMB Gizella:** „Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képben” illusztrációi és illusztrátorai. 9, 1981. 59–77.
illusztráció:

1. Dörre Tivadar: A pesti elevátor épülete. Tusrajz. Magyar Történelmi Képcsarnok.
2. Feszty Árpád: Síngyártás Diósgyőrben. Tusrajz. Magyar Történelmi Képcsarnok.
3. Kimnach László–Bálint Benedek: A gombos-bogojevői gőzkomp. Fametszet az „Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képben” XXI. kötetéből.
4. Pataky László–Meusel Kelemen: Kubikusok. Fametszet az „Osztrák–Magyar Monarchia...” VII. kötetéből.
5. Pataky László–Buccarich Emil: Népkör egy alföldi városban. Fametszet az „Osztrák–Magyar Monarchia...” VII. kötetéből.
6. Vágó Pál–Bálint Benedek: Bakonyi faipar. Fametszet az „Osztrák–Magyar Monarchia...” XIII. kötetéből.
7. Hány Gyula: Az Andrássy-út Pesten. Tollrajz. Magyar Történelmi Képcsarnok.
8. Mednyánszky László: Barackvásár Kecskeméten. Tusrajz. Magyar Történelmi Képcsarnok.
9. Mednyánszky László–Morelli Gusztáv: Barackvásár Kecskeméten. Fametszet az „Osztrák–Magyar Monarchia...” III. kötetében.
10. Deák-Ébner Lajos–Morelli Gusztáv: Piaci kávémérés Szolnokon. Fametszet az „Osztrák–Magyar Monarchia...” VII. kötetében.

Textil- és viselettörténet

56. **EMBER, V. Mária:** A kesztyű készítése és viselete Magyarországon. 2, 1973. 7–22.

illusztráció:

1. Solymászesztyű. Címerkép, 1551.
2. Pontifikális kesztyű, vörös selyem- és aranyfonálból kötött, 16. század.
3. Esterházy György feleségének képmása.
4. Brandenburgi Katalinnak, Bethlen Gábor feleségének képmása, 17. század.
5. Magyar úri szolga a 17. századból.
6. Magyar sóvágó a 17. századból.
7. Nagyszebeni szász tanácsúr a 17. századból.
8. Nagyszebeni polgármester a 17. századból.
9. Magyar gavallér a 18. századból.
10. Huszárcapitány a 18. századból.

11. Pontifikális kesztyű selyem- és aranyfonálból kötött, 16. század; hímzett díszű félkesztyűk a 17. század végéről.
12. Székely katolikus tanuló a 17. századból.
13. Székely hajadon a 17. századból.

57. **DÓZSA, F. Katalin:** Mária királyné esküvői öltözéke az újabb kutatások tükrében. 13, 1987. 7–30.

illusztráció:

1. Mária királyné ruhája (MNM).
2. Mária királyné inge (MNM).
3. Orley: V. Károly császár. (Szépművészeti Múzeum).
4. Waquelin: Histoire de Helayne (részlet). (Brüsszel, Bibliotheque Royale).
5. Ghirlandaio: Mária születése (részlet). Santa Maria Novelle templom, Firenze.
6. Cranach: Szent Katalin oltár (részlet). Drezda. Staatliche Kunstsammlungen, Gemäldegalerie.
7. Kaiser Maximilians I. Weisskunig. Az ifjú Weisskunig esküvője Burgundi Máriával.
8. Augsburgi Geschlechtertanz. Kézirat.
9. Ism. mester: Burgundi Mária. Bécs, Kunshistorisches Museum.

58. **GERELYES Iboya:** Török viseletek Evlia Cselebi útleírásában. 6, 1978. 7–38.

illusztráció:

1. Hosszú, bőjű feradzsében, fején műsevveze sapkával ábrázolt török méltóság.
2. Nagyvezér prémes, bőszabású kapanicsében.
3. Fegyverhordozó ujjnélküli kaftánban.
4. A szultáni testőrség vezetője ünnepélyes, hosszúujjú kaftánban.
5. Szerájbeli apród kerake kabátban.
6. A szerájbeli konyha vezetője csaksir nevű nadrágban, fején külah sapkával.
7. Katonai méltóság fején üszküf sapkával.

59. **EMBER, V. Mária:** A 17. századi magyar hímzések motívumkincse. 1, 1972. 45–80.

illusztráció:

1. Miseruha piros selyem, arany-ezüst fonalas hímzéssel, a Károlyi és Sennyey család címerével. 1670.
2. Úrasztali terítő 1651 évszámmal.
3. Úrasztali terítő sarokmotívuma. Arany és ezüsfonalas hímzés, 17. század közepe.
4. Úrasztali terítő sarokmotívuma. Aranyfonalas hímzés, 17. század közepe.
5. Lórántffy Zsuzsánna vörös-zöld bársonyterítője, 17. század második negyede.
6. Antependium részlete, 17. század közepe.
7. Lepedőszél hímzése, 17. század közepe.
8. Párnalap színes virágtöves hímzéssel, 17. század közepe.
9. Párnalap indával összekapcsolt virágtöves hímzéssel, 17. század közepe.
10. Párnahuzat indás virágtöves hímzéssel, Erdély, 17. század közepe.
11. Lepedőhímzés, „Point de Hongrie” technikával varrott Erdély, 17. század közepe.
12. Lepedőszél. Virágtöves hímzése kazettás elrendezésű. 17. század második fele.
13. Lepedőszél, hullámindában álló virágtöves mintával. 17. század közepe.

14. Párnavég. A virágtöveket kapcsoló indákat szalagból alakított csomó díszíti. 17. század közepe.
  15. Párnavég. A dús S alakú indákat a gránátalmával gyűrű fogja össze. Erdély, 17. század közepe.
  16. Párnavég. Hulláminidában nagy tulipánokkal, 17. század közepe.
  17. Lepedősél vagdalásos hímzéssel, hulláminidában álló virágtövekkel. 17. század második fele.
  18. Fonottöltéses hímzés merev hulláminidás mintával. 17. század közepe.
  19. Lepedősél. Vagdalásos hímzésén S alakú indák sorakoznak. 17. század második fele.
  20. Úrasztali terítő, sarokdíszítménye gránátalma bokor vontarany hímzéssel. 16. század második fele.
  21. Kendővég leveles bokrokkal. 17. század közepe.
  22. Nyeregtakaró hímzése. 17. század közepe.
  23. Úrasztali terítő sarokmotívuma. 17. század közepe.
  24. Párnavég indás gránátalmákkal. 17. század közepe.
  25. Úrasztali terítő sarka gránátalmás csigás indával. 17. század közepe.
  26. Úrasztali terítő hímzése napraforgós csigás indával. 17. század közepe.
  27. Bánffi Kata úrasztali terítőjének körbe komponált motívuma címerállattal. 17. század közepe.
  28. Párnalap, centrális elrendezésű virágtövel és ananászmotívummal. 17. század közepe.
  29. Oltárterítő, sarlós leveles szegfűs mintával. 17. század közepe.
  30. Oltárterítő, sarlós leveles virágok sorával. 17. század közepe.
  31. Abrosz szegélye és sarokmotívuma. 17. század közepe.
  32. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem második felesége, Brandenburgi Katalin díszruhájának hímzése, 1620-as évek.
60. **DÓZSA F. Katalin:** A polgárosodás kezdeteinek hatása a viseletben. Férfi és női divat 1778–1814 között. 12, 1984. 27–91.
- Női divat
illusztráció:
1. „Grand parure” – teljes udvari díszöltözék, „a la Victoire” főkötő (1778).
  2. „Caraco a la francaise”, „pouf” kalap (1778).
  3. Negligé-öltözék, „Baigneuse” főkötő (1778).
  4. Caraco, linon kötény (1779).
  5. „Robe a la turque” (1780).
  6. Ugyanaz hátulról.
  7. „Levite” köpeny (1780).
  8. Téli „pelisse” szőrmediszítéssel, alatta uszátyos „robe anglaise” (1785).
  9. „Chemise á la Reine” (királynő ingruha), a Malborough kalap (1784).
  10. „A szép Suzanne” caracóban és gömb főkötőben (au globe) (1785).
  11. Redingote, Castor kalap, kínai „Badine” (bot) (1786).
  12. Fekete atlaszfűző és colerette-s ingváll (1786–88).
  13. Caraco és kettős szoknya „a la anglaise” (1787).

14. Lebenyes caraco, fichu (1787).
15. „Ridicule” hímmzett kézimunkatarsoly (1786–88).
16. Redingote, huszárfőkötő („Bonnet a la Houssarde”) (1790).
- 16.a. A divatos derék szabása hátulról (1789–95).
17. Caraco, sálöv és Castor kalap.
18. Angol „terhes divat” spencerrel (1794–95).
19. „Chemise a la greque”, azaz görög ing (1794).
20. „Merveilleuse” (1796).
21. „Grácia” vonal-ingruha tunikával (1797).
22. Angol divat (1799).
23. Spencer, palatine, Minerva casque (sisak), (1799).
- 23.a. A divatos hátszabás (1799).
24. Ingruha. Kalap „a la zephir” (1799).
25. „Grand parure” – udvari díszruha, „robe a la turque” formában (1800).
26. Ruha asszimmetrikusan feltűrt tunikával (1800–01).
- 26.a. Az új fűző-melltartó (1800–01).
27. Redingote mameluck ujjal és pelerine-gallérral, toque-kalap (1800–01).
28. Elöl nyitott tunikájú ruha, mormota főkötő (1802).
29. Fodrosgallérú, apácaszertű (guimpe) ruha, Titus frizura (1802).
30. Kötényszerű, hátul megkötött tunika, bárka-kalap (1804).
31. „Grand parure” – udvari díszruha (1805).
32. Szőrmepalatine, selyemcapotte arcfátyollal (1806).
33. Hátul fűzőtt, szalagdíszes derék, „spanyol” ujjak (1807).
34. Farkasfog díszítésű rövid ruha, nyaksál, selyemcapotte (1807).
35. Douillette (selyemredingote), kasmirsál (1808).
36. Titus „tres boucles” (nagyon fűrtös), (1808).
37. Angol divat (1809).
- 37.a. Redingote „a la polonaise” (1809).
38. Rövid bálruha, „Ninon” frizura (1810).
39. Fodros cannezou mameluck ujjal (1810).
- 39.a. „A la chinois” napernyő (1810).
40. „Törpe”-sziluett, bárka-kalap (1811–12).
41. „Gracia”-sziluett, kasmirsál (1811–12).
42. Redingote, bárkakalap (1813–14).
43. Kettős ruha, kínai konty („chignon a la chinois”), (1813–14).

Férfidivat

44. „Demi-gála”, azaz félig díszes udvari ruha (1779).
45. „Manteau italienne” – olasz köpeny (1780).
46. „Robe a la anglaise” – redingote, Jockey-kalap (1778–84).
47. Angol frakk, „a la Androsmane” kalap (1786).
48. Negligé-öltözék felsőkabáttal (1785–88).
49. „Grand parure” – udvari díszöltözék (1785–88).
50. Angolos öltözék (Werther). Castor kalap (1789).
51. Carrick-kabát, Castor kalap (1791).

52. „Incroyable” – redingote-ban (1796–99).
53. „Incroyable” frakkban, cilinderrel, Titus-frizura (1796–99).
54. Redingote, cilinder (1800–01).
55. Military-Styl-frakk, Napoleon-kalap, térdnadrág, kamásni (1802).
56. „Grand parure” – udvari díszöltözék (1803–05).
57. Frakk, magyar csizma (1803–05).
58. Spencer mint felsőkabát a frakk felett, lovaglónadrág, csizma (1806).
59. Frakk, térdnadrág, cilinder (1807–08).
60. „Grand parure” – udvari díszöltözék (1809–11).
61. Frakk, mellény, pantalló (1809–11).
62. Redingote, magyar csizma (1809–11).
63. Carrick (1812).
64. Frakk, mellény, pantalló, cilinder (1813–14).
65. „Habit-redingote”, oldalt gombos szűk nadrág (1813–14).
61. **KERÉNYI A. Mária:** „Pesti polgár és férjfi szabó”: Kostyál Ádám. 11, 1983. 104–116.
 illusztráció:
  1. Kostyál Ádám arcképe. Vasárnapi Újság 1863.
  2. Magyar öltözet Párizsban. Tudományos Gyűjtemény 1829.
  3. Kostyál tervezte Zrínyi jelmez. Honművész 1833.
62. **DÓZSA, F. Katalin:** Oszták–magyar kapcsolatok és kölcsönhatások a divat területén 1850–1916. között. 5, 1977. 177–211.
 illusztráció:
  1. Hadik-Barkóczy grófné ruhája.
  2. Csiky Mária ruhája.
  3. Zichy Melanie ruhája.
  4. Divatsalon 1890–91. 2. füzet 3. old. A divatrajzon hasonló a nyakkivágás, és a szoknya szabása.
  5. Illustrierte Frauen-Zeitung 1890. Szeptember 1. Színes Melléklet. (Hasonló az ujj megoldás, némileg eltérő formában, de itt is redőzött a derék, és övmegoldás is emlékeztet a Zichy ruhára).
  6. Le Moniteur de la Mode 1879. A divatárusnál.
  7. Bécsi szabóműhely 1842. A közepén álló férfiún szürszabású zsinórozott felöltő. (Közli Hubert Kaut, Modeblätter aus Wien. Wien 1970. 65.)
  8. Wiener Theaterzeitung 1842. Nr. 544. Pesti divat címszóval közöl két magyaros szabású férfiruhát.
  9. Wiener Theaterzeitung 1842. Nr. 589. Ezt a kifejezetten magyaros jellegű férfifeöltőt párizsi divatként hozza a lap!
  10. Wiener Theaterzeitung 1855. Nr. 49. A hölgy lovaglóruhája magyaros zsinórozású.
  11. Wiener Theaterzeitung 1855. Nr. 58. A kabát magyaros passzománydíszű.
  12. Passzománydíszes bolero. (Seepold cég gyártmánya.)
  13. Bohlinger et Huber magyaros modellje. Wiener Mode 1845–95.
  14. Illustrierte Frauen-Zeitung 1897. febr. 15. szám. Színes melléklet. Látogatóöltöny, „nach einem Wiener Modell”.

63. *DÓZSA, F. Katalin*: A női divat változásai 1850–1895. között. 6, 1978. 79–159.

illusztráció:

1–77. rajz 1850–1895 közötti viselet jellemző kontúrajait mutatja be, külön közölt részletes, évenkénti leírással.

64. *DÓZSA, F. Katalin*: Menyasszonyi kelengye a városi rétegeknél 1867–1914. között. 3, 1975. 89–107.

illusztráció:

1. Hirdetés a Divatsalon 1905–1906-os évfolyamából.
2. Mossmer cég csomagolópapírja. A Magyar Nemzeti Múzeum textilgyűjteményében.
3. Hirdetés a Budapesti Bazar 1903–1904-es évfolyamából. 12. szám, 149. old.
4. Magyar Bazar, 1884. 141. old. Divatos fehérmű.
5. Divatsalon, 1908–1909. 3. szám, 22. old.
6. Hálókabát Sümeghy Ilona Jármy Vincéné kelengyéjéből. T. 1963. 83.
7. Szepességi damaszt asztalterítőkészlet szalvétája. T. 1969. 44.10.
8. Rojkó Szidónia kelengyéjéből kispárna. MNM T. 1970. 6.3.

65. *DÓZSA, F. Katalin*: A szabóipar Magyarországon a dualizmus korában. 2, 1973. 135–178.

illusztráció:

1. Hirdetés a Népszava Naptárában.
2. Hirdetés a Divatsalon 1912. évf. 21. számában.
3. Weiner és Grünbaum cég jelzése a díszselyemben.
4. Alter és Kiss cég hirdetése.
5. Hirdetések a Magyar Bazar 1873. évfolyamából.
6. Hanzély Lászlóné Fáy Eleonóra turnürös, uszályos ruhája a Monaszterly és Kuzmik utóda cégtől.
7. Fekete selyem ruhaderék Stoll Sándor műhelyéből.
8. Cégjelzés a fenti képen bemutatott ruhában.
9. Hirdetés a Divatsalon 1912. évfolyamának 21. számából.

66. *DÓZSA, F. Katalin*: A női divat változása 1896–1914. között. 10, 1982. 189–220.

illusztráció:

1–29. rajz az 1896–1914. közötti női viselet jellemző kontúrajait mutatja be, külön közölt részletes, évenkénti leírással.

67. *DÓZSA, F. Katalin*: Öltözködési szabályok a századforduló idején. 4, 1976. 131–144.

illusztráció:

1. Vágóné Margit (színesnő) estélyi ruhája.
2. Sportruhák. Divatsalon 1913–14.
3. Karikatúra a Bolond Istók Szecesszió c. különkiadásából.
4. L. Teréz uradalmi szakácsnő és B. Sándor vasúti teremkísérő esküvői képe, 1912.
5. Munkásasszony ünneplő ruhája.

68. *TEMESVÁRY Ferenc*: Kinizsi Pál a hagyományokban és az irodalom egyes műfajaiban. 7, 1979. 63–119.

illusztráció:

1. Kinizsi Pál, XVIII. századi ismeretlen festő alkotása.
- 2–3. Kinizsi illusztrációk 1904-ből.
- 4–7. Kinizsi illusztrációk 1935-ből.
8. Kinizsi kardjának markolata XVIII. századi szereléssel.
9. Kinizsi kardja a kiegészítések eltávolítása után.
10. Orbán Antal féle emlékmű a XIX. század elején.
11. Nagy Sándor emlékoszlopa 1818-ban.
12. Szabó Iván Kinizsi szobra Nagyvázsonyban.

69. *ZEMESVÁRY Ferenc*: Díszfegyverek a Károlyi gyűjteményből. 8, 1980. 55–77.

illusztráció:

1. Lórávaló pallos és vereteci a torkolatpánt-fok díszítésével. Az utóbbin Benedek nagyszombati ötvösmester jegye.
2. Lórávaló pallos, hangsúlyozott markolattal és pengével. Középen a markolatkupaknyúlvány díszítése.
3. Díszszablya, lórávaló pallos és szablya-kard, kivont pengékkel (előoldal).
4. Díszszablya, lórávaló pallos és szablya-kard, kivont pengékkel (háttoldal).
5. Kornis szablya, a címerpajzsral és sarupánttal (elő- és háttoldal).
6. Szablya-kard, I. Ferenc József névbettívvel és a magyar koronával (elő- és háttoldal).
7. Török bélyeges vezéri buzogány, hangsúlyozott részletekkel.
8. Vezéri buzogányok.
9. Erdélyi sodronying, boglárlánccal. XVII. század.

70. *TEMESVÁRY Ferenc*: Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéhez. I. 5, 1977. 139–176.

illusztráció:

1. A pesti honvéd fegyvergyár 1873-ban.
2. A Magyar Fegyver- és Lőszergyár a Soroksári úton 1890-ben.
3. A Magyar Fegyver- és Lőszergyár bejárata 1890-ben.
4. Részlet a Fegyvergyár gépcarnokából.
5. a) 1888 M. Mannlicher füstös lőporra –
b) 1888 M. Mannlicher gyérfüstű lőporra –
c) 1888/90 M. Mannlicher gyérfüstű lőporra –
d) 1890 M. Mannlicher karabély.
- 6–7. Irányzékváltozások a Mannlicher fegyvereken.
8. Szuronyváltozatok a Mannlicher fegyvereken 1888–1890. között és a szükség szuronyok.
9. A Mannlicher fegyver adogató rendszere.

71. *TEMESVÁRY Ferenc*: Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéhez. II. 6, 1978. 161–190.
72. *TEMESVÁRY Ferenc*: Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből, III. 9, 1981. 115–190.
 illusztráció:
  1. Frommer pisztoly kiemelt tárral.
  2. Frommer Stop 7,65 mm.
  3. Frommer Baby 7,65 mm.
  4. 29 M. FÉG pisztály.
  5. Frommer Rudolf munkatársai között a Fegyvergyár archív anyagából.
  6. 1901 M. Frommer pisztoly eredeti tokban a Fegyvergyár archív anyagából.
  7. FÉG körzőkészlet a Fegyvergyár archív anyagából.
  8. 10 kg-os háztartási mérleg.
  9. 1933 M. kísérleti puská szerkezeti rajzai a Fegyvergyár archív anyagából.
  10. Felül- és oldalnézet a Fegyvergyár archív anyagából.
73. *TEMESVÁRY Ferenc*: Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből, IV. rész. 11, 1983. 134–203.
74. *TEMESVÁRY Ferenc*: Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből V. 12, 1984. 123–172.
75. *TEMESVÁRY Ferenc*: Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből, VI. 13, 1987. 169–215.
76. *TEMESVÁRY Ferenc*: Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből, VII. 14, 1989. 155–208.
77. *TEMESVÁRY Ferenc*: Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből, VIII. 16, 1991. 151–184.
78. *TEMESVÁRY Ferenc*: Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből, IX–X. 17, 1992. 107–188.
79. *TEMESVÁRY Ferenc*: Mutató Szendrei János: Magyar Hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon című katalógusához. 15, 1991. 137–200.

Zene- és hangszer-történet

80. *GÁTF. Eszter*: „... mőly musika fiola gambának hivattatik.” Viola típusú hangszerek a Magyar Nemzeti Múzeumban. (Cikknél a cím: Régi vonós hangszerek a Magyar Nemzeti Múzeumban.) 9, 1981. 27–45.
 illusztráció:
  1. A MNM-ban őrzött viola da gambák és a baryton körvonala. 1. ltsz. 1958. 288., 2. ltsz. 1951. 58., 3. ltsz. 1951. 56., 4. ltsz. 1873. 211. 66., 5. ltsz. 1949. 360., 6. ltsz. 1951. 55.

2. Viola da braccio és viola da gamba hangnyílások. 1. viola d'amore ltsz. 1958. 289., 2. viola da braccio ltsz. 1951. 54., 3. viola d'amore ltsz. 1951. 51., 4. zsebhegedű ltsz. 1958. 290., 5. viola da gamba ltsz. 1873. 201. 66., 6. viola da gamba ltsz. 1951. 56.
  3. Diszkant viola da braccio ltsz. 1951. 54.
  4. Az 1951. 54. ltsz. viola da braccio jelzete.
  5. Viola d'amore ltsz. 1951. 51.
  6. Viola d'amore ltsz. 1951. 52.
  7. Viola d'amore ltsz. 1958. 289.
  8. Viola da gamba ltsz. 1873. 201. 66.
  9. Viola formájú zsebhegedű ltsz. 1958. 290.
  10. Az 1958. 290. ltsz. zsebhegedű kulcsszekrénye.
  11. Viola da gamba ltsz. 1951. 55.
  12. Viola da gamba ltsz. 1958. 288.
  13. Viola da gamba ltsz. 1951. 56.
  14. Viola da gamba ltsz. 1951. 58.
  15. Baryton Esterházy herceg tulajdonából. ltsz. 1949. 360.
  16. Méretháló
81. *GÁTF. Eszter*: A tengeri trombita. 3, 1975. 219–222.
illusztráció:
1. Tengeri trombita a Magyar Nemzeti Múzeum hangszergyűjteményéből. 18. sz.
  2. Tengeri trombita töredéke a Magyar Nemzeti Múzeum hangszergyűjteményéből. Vsz. 16. sz.
  3. Népi változat. Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye.
82. *GÁBRY György*: Liszt Ferenc zongorái. 2, 1973. 123–134.
illusztráció:
1. Liszt Ádám portréja, Raiding, 1819.
  2. A Streicher-zongora névaláírásai.
  3. A Beregszászy-zongora névaláírásai.
83. *GÁBRY György*: Liszt Ferenc emléktárgyai a Magyar Nemzeti Múzeumban. 5, 1977. 121–137.
illusztráció:
1. Ezüstkoszorú a jubileumi emlékekből, 1873.
  2. Aranykoszorú a jubileumi emlékekből, 1873.
  3. Liszt Ferenc emlékérem, 1873.
  4. Díszkard, 1840.
  5. Arany karmesteri pálca.
  6. Aranypohár, 1873.
  7. Platina tintatartó.
  8. Ezüst kottatartó, Wien, 1858.
84. *GÁTF. Eszter*: Belgium és Hollandia hangszergyűjteményeiről. 7, 1979. 209–223.
illusztráció:
1. Gamelán együttes a brüsszeli Hangszermúzeum kiállításán.

2. Az antwerpeni Vleeshuis.
3. Tömörpolcos tárolószekrények az antwerpeni Vleeshuisban.
4. A hágai hangszergyűjtemény piramis-zongorája. A hagyomány szerint egy magyar mágnás megrendelésére készült a bécsi C. Graf műhelyében.

85. *GÁT, F. Eszter*: Szempontok a magyarországi billentyűs hangszerek feldolgozásához. 1, 1972. 135–138.

Érmek, éremművészet

86. *HÉRI Vera*: Érsekújvár visszavétele 1685. (Egykorú emlékérmek metszet előképei.) 10, 1982. 7–19.

illusztráció:

- 1–3. Érsekújvár térképszerű ábrázolása.
- 4–6. Érsekújvár ostroma, az érmeken pontos részlet a metszetről.
- 6–9. Érsekújvár ostroma, a metszet egyes jeleneteinek felhasználásával az érmeken.

87. *HÉRI, G. Vera*: Kiállítási díjérmék 1842–1848. között. 3, 1975. 67–79.

illusztráció:

1. A Magyar Gazdasági Egyesület „gyümölcsenyésztési” érme (előlap és hátlap).
2. Boehm vázlata.
3. A Magyar Iparegyesület 1843-as kiállításának díjérme (előlap és hátlap).
4. A Magyar Gazdasági Egyesület „állattenyésztési” érme (előlap és hátlap).
5. A soproni gazdasági kiállítás érme (előlap és hátlap).

88. *MAKAI Ágnes*: Az 1848-as szabadságharc Magyar Katonai Érdemrend-jének létrejötte. 5, 1977. 79–97.

illusztráció:

1. Az 1848–49-es Katonai Érdemrend I. osztálya (Bem típus).
2. Az 1848–49-es Katonai Érdemrend I. osztálya (Görgey típus).
3. Az 1848–49-es Katonai Érdemrend II. osztálya.
4. Az 1848–49-es Katonai Érdemrend III. osztályának változatai.

89. *HÉRI Vera*: Az 1885-ös Általános Kiállítás érmei. 12, 1984. 109–122.

illusztráció:

1. Az 1885-ös kiállítási emlékérem előoldala.
2. A bécsi Iparművészeti Társaság emlékérmének hátlapja.
3. Lotz Károly Múzsza című képének vázlata.
4. Lotz Károly: Az Ipar allegóriája. Vázlat 1881.
5. A Szegedi Főgimnázium jutalomérme.
6. A fiumei Iparkiállítás jutalomérme.

90. *HÉRI, G. Vera*: Az 1891-es temesvári kiállítás és érmei. 2, 1973. 179–196.

illusztráció:

1. Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter érme.
2. „Állami jutalom” érem Ferenc József portréjával. (Előlap és hátoldal.)

91. *GEDAI István*: Adalék a XX. századi magyar próbaveretekhez. 17, 1992. 97–106.

illusztráció:

1–22. Próbaveretek.

92. *HÉRI Vera*: A Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozott Lincoln éremsorozatról. 7, 1979. 185–208.

illusztráció:

1. Születés Kentuckyben.
2. Születés Kentuckyban az érem hátlapja.
3. Indianai évek.
4. Sarah nővér.
5. Kirándulás New Orleansba.
6. Átköltözés Illinoisba.
7. A Fekete Súlyom elleni háború.
8. Postamester és földmérő.
9. Illinoisi törvényhozó.
10. Springfieldi ügyvéd.
11. Házasság Mary Todd-al.
12. A Lincoln család.
13. Egyesült Államok Kongresszusi tagja.
14. A meghasonlott ház.
15. Viták Douglassal.
16. Elnökjelölés.
17. Elnökválasztás.
18. Búcsú Springfieldtől.
19. Első székfoglaló beszéd.
20. Felszabadítási nyilatkozat.
21. Felszabadítási Nyilatkozat az érem hátlapja.
22. Főparancsnok.
23. Gettysburgi beszéd.
24. Második székfoglaló.
25. Ford Színház.
26. Emlékmű.

93. *HÉRI Vera*: A Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozott Kennedy emlék-éremsorozatról. 8, 1980. 173–202.

illusztráció:

1. Egy legenda születése.
2. Diplomáciai inasévek.
3. Harvard Cum Laude.
4. PT 109.
5. A Kennedy örökség.
6. Kongresszusi tag Bostonból.
7. Massachusetts állam szenátora.
8. Jacqueline Lee Bouvier.

9. Caroline és az ifjú John.
10. Az új pártvezér.
11. A bátorság vonásai.
12. Győzelem az elnökválasztásokon.
13. Pártja választása.
14. A nagy televíziós szópárbaj.
15. A vallási kérdés megoldása.
16. A 35. elnök.
17. Beiktatás.
18. Megalakul a Béke-hadtest.
19. Ígéret a hemiszférának.
20. Hruscsovval Bécsben.
21. Disznó-öböl.
22. Üzenet az Egyesült Nemzetekhez.
23. Kubai Rakétaválság.
24. Hatalmas lépés a világűrbe.
25. Kultúra a Fehér Házban.
26. A hintaszékes elnök.
27. Egészségügyi gondozás programja.
28. Tanácsadó és testvér.
29. Közös ábránd.
30. A világ nagykövete.
31. Vatikáni látogatás.
32. Ésszerű béketerelv.
33. 1963. november 22.
34. Az utolsó menet.
35. Örök láng.
36. John F. Kennedy öröksége az új határ.

94. **NÁNÁSI, B. Éva:** A Magyar Nemzeti Múzeum 175. éves évfordulójára készült emlékpénzről. 6, 1978. 227–240.

illusztráció:

- 1–2. Asszonyi Tamás (pályamunkája).
- 3–7. Csúcs Viktória (pályamunkája).
- 8–9. Garányi József (pályamunkája).
- 10–11. Jajnesnica Rüberr (pályamunkája).
- 12–14. Képpró Zoltán (pályamunkája).
- 15–16. Kiss Nagy András (pályamunkája).
- 17–18. Ligeti Erika (pályamunkája).
- 19–21. Molnár Elek (pályamunkája).
- 22–26. Rajki László (pályamunkája).
- 27–28. Szabó Gábor (pályamunkája).
- 29–30. Csikszentmihályi Róbert (pályamunkája) – próbaveret.
- 31–32. Tóth Sándor (pályamunkája) – próbaveret.
- 33–34. A kiverésre elfogadott emlékpénz – próbaveret.

35–36. Az emlékpénz elő- és hátlapja.

95. **HUSZÁR Lajos:** Böhm József Dániel ismeretlen kőfaragványai. 2, 1973. 69–77.

illusztráció:

1. Női fej (Fries grófné).
2. Női fej (Böhm neje).
3. V. Ferdinánd.
4. Férfifej az Aranygyapjas rend jelvényével.
5. Férfifej.
6. Mária Jézussal.

MNM kisebb gyűjteményi egységeinek anyaga

96. **PATAY Pál:** Két harang az Árpád-ház korából. 17, 1992. 7–18.

illusztráció:

1. A csolnoki harang. X–XI. század.
2. A haithabui harang. X. század. (H. Wolff után.)
3. A keresetpusztai harang. XII. század.
4. Harangok pártái. 1:3.
a, A csolnoki harang; b, A kerestpusztai harang; c, Modern harang. Öntötte Eberhard Henrik pesti mester 1824-ben. Magyar Nemzeti Múzeum ltsz. 1/1949.

97. **PATAY Pál:** A Magyar Nemzeti Múzeum haranggyűjteménye, I. 5, 1977. 43–77.

illusztráció:

1. A Mihály mester által 1468-ban öntött bulcsi harang.
2. Dombormű: paradicsomi jelenet egy 1596-ban öntött harang oldalán.
3. Felirat és díszítés a Nyári Pál egri várkapitány által 1596-ban öntetett harangról. Az évszám utolsó számjegyét tévesen fordítva írták fel.
4. Részlet Motko Pál 1619-ben öntött harangjáról, évszám és bányászjelvény.
5. Részlet Motko Pál 1619-ben öntött harangjáról, a mester neve és embléma Justitia alakjával.
6. Bethlen György és Ferenc által 1622-ben öntetett betlenszentmiklósi harang.
7. Részlet a Wierd György által 1640-ben öntött dobrai harangról: Prépostvári Zsigmond címere és felirat.
8. Báthory Zsófia munkácsi harangja 1677-ből.
9. Részlet Máté István korondi harangöntő által 1790-ben öntött köszvényesi harangról, a mester nevével.
- 10–11. Az 1605. évi mátraverebélyi harang.

98. **PATAY Pál:** A Magyar Nemzeti Múzeum haranggyűjteménye, II. 6, 1978. 39–51.

99. **NÉMETH Gábor:** A kolozsvári csizmadia céh ónkannája 1633-ból. (Adalékok Erdély reneszánsz ónművességének történetéhez.) 14, 1989. 11–28.

illusztráció:

- 1–2. A kolozsvári csizmadia céh ónkannája. 1633.
3. A kolozsvári csizmadia céh ónkannájának ónjegyei.
4. A kolozsvári csizmadia céh ónkannájának díszítménye.
5. a–b. A kolozsvári, egykori Szent Péter, majd unitárius egyház ónkannája. (Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance ... 272–273. kép alapján.)
6. Suszter céhedény Segesvárról. 1639. (A Magyar Nemzeti Múzeum üvegnegatívja alapján.)
7. Heltai Gáspár: Krónika az magyaroknak dolgairól (Kolozsvár, 1575) című műve címlapjának részlete.
8. Szirén a bánffyhungyadi református templom festett famennyezetén (1780). Vilhelm Károly: Festett famennyezetek című műve 33. képe alapján.

100. *KOLBA Judit*: Hans Mautner brassói ötvös. 4, 1976. 7–34.

illusztráció:

1. Hans Mautner ötvös mesterjegye.
2. Talpas pohár Apor István címerével, 1681.
3. Apor István címere az 1681-es talpas pohárról.
4. Címeres részlet Mikés Kelemen IX. poharáról, 1682.
5. Mikés Kelemen egybejáró pohara, VIII. 1682.
6. Egybejáró pohárpár, IV.
7. A IV. pohár címere.
8. Áttört kosaras serleg.
9. Bogláros díszöv.
10. Brassói száz polgárnő bogláros öves viseletben.
11. Hans Mautner cibórium.
12. Andreas Mautner pohara.
13. II. Rákóczi Ferenc úti serlege.

101. *NÉMETH Annamária–NÉMETH Gábor*: Az érsekújvári mészáros céh emlékei a Magyar Nemzeti Múzeumban. 13, 1987. 51–77.

illusztráció:

1. Az érsekújvári mészáros céh ládája. XVIII. század második fele.
2. Az érsekújvári mészárosok ón céhkannája. XVIII. század első harmada.
3. A semptei mészárosok bizonyáglevelé Tullner Pál részére. 1796.
4. Gyurkovits Károly: Czuczor Ferenc arcképe. 1860. Olajfestmény.
5. Gyurkovits Károly: Czuczor Erzsébet arcképe. 1860. Olajfestmény.
6. Czuczor Erzsébet ékszerei, amelyeket a festményen visel.
7. A mészáros céh pecsétnyomója. XIX. század első fele.
8. Franz Ignaz Biernpäck ónműves mesterjegye a céhkannáról.

102. *NÉMETH Gábor*: A Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Osztályának céhes iratai. 15, 1991. 111–136.

illusztráció:

1. A soproni pajzsgyártók és csiszárok legény- és inastartási szabályzatának első oldala, 1666.
2. A pestbudai kéményseprő céh mesterkönyvének bőrkötése, 1828.

3. A pestbudai kéményseprő céh mesterkönyvének bádogtokja, 1828.
  4. A sárospataki szíjgyártó céh bizonyáglevelé, 1776.
  5. A sárospataki bizonyáglevelé részlete, 1776.
  6. A kolozsvári csizmadia céh bizonyáglevelé, 1810.
  7. A révkomáromi takács céh bizonyáglevelé, 1825.
103. **HERMANN Róbert:** 1848–1849-es dokumentumok a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Dokumentumgyűjteményében. 13, 1987. 123–167.
104. **SIMON V. Péter:** Özönvíz előtti lények a Nemzeti Múzeum régiséggyűjteményében. (1848 tavasza és a Nemzeti Múzeum – néhány pecsétnyomó ürügyén.) 13, 1987. 97–121.
illusztráció:
1. Nyugtatvány – az 1848. március 29-én átvett bélyegzőkről.
  2. A „fenevadak”.
  3. Nyáry Pál kezennyoma.
105. **ROSONCZY Ildikó:** *Poeltenberg Ernő honvédtábornok aradi levelei. A Magyar Nemzeti Múzeum új szerzeményei.* 9, 1981. 47–58.
106. **KÖRMÖCZI Katalin:** A vértanú Szacsvey Imre relikviái. 16, 1991. 71–91.
illusztráció:
- 1–2. Szacsvey Imre búcsúlevele.
  3. Szacsvey Imre arcképe, Gyalóka Sándor ceruzarajza.
  4. Szacsvey Imre íróasztala.
  5. Kilenc 1849-es vértanú emlékművének felavatása a Kerepesi temetőben 1870. november 1.
  6. A nagyváradi Szacsvey szobor.
107. **BORSÁNYI László:** Megjegyzések a Magyar Nemzeti Múzeum Kosuth-gyűjteményének észak-amerikai indián hagyatékaéhoz. 5, 1977. 107–120.
illusztráció:
1. A Kosuth gyűjtemény indián mokasszinjainak szabásmintája.
  2. Fehér mokasszinpár.
  3. Barna mokasszinpár.
  4. A bokaszegélyen húzódo szimmetrikus gyöngymintázat rajza és a „kettősgörbe”, mely köré a motívumok csoportosulnak.
  5. Fekete szövetből készült jávorszarvas szőr hímzéses süveg alakú sapka.
  6. A sapka csúcán lévő díszkorong.
108. **VÍGH Károly:** Pulszky Ferenc levelei a Magyar Nemzeti Múzeumban. 11, 1983. 86–103.
illusztráció:
1. Pulszky Ferenc.
109. **VÁMBÉRI Gusztáv:** A Magyar Nemzeti Múzeum súlyai, I. rész. 10, 1982. 83–132.

illusztráció:

1–2. Procès Verbal de Comparaison d'un mètre en laiton appartenant au Gouvernement Hongrois. Avril 1870. – metrikus rendszer bevezetésével kapcsolatban felvett jegyzőkönyv fedő és első oldala.

3–4. Procès verbal de Verification d'un kilogramme en laiton doré construit par M. Deleuil. – kilogramm mérésére vonatkozó jegyzőkönyv teljes szövege. 1–2. lap.

5–6. A kilogramm mérésére vonatkozó jegyzőkönyv teljes szövege. 3–4. lap.

7. Kruspér Istvánnak ajándékozott váza. Magyar Nemzeti Múzeum.

8. A rozsnyói mérőház 1750. és (1)863. évi leltára.

9–10. Metallográfiai vizsgálat.

11. Szfinképvizsgálat.

12. Egytagú kovácsoltvas font (Graz).

13. Két értéket jelölő öntöttvas font.

14. 8 latos súly

1

15. 1 = — font léptékű fontok felső és alsó lapja.

10

16. Több tagú font.

17–18. A pántozat változatai.

19. Cizellált és füllel ellátott 4 fontos (Graz).

20. A tagok illeszkedési szöge.

21. Torkolatmérce négy oldala. Magyar Nemzeti Múzeum.

22–23. Kalmársúlyok.

24–25. Hitelesítési bélyegzések és törlések.

26–27. Szigorú súlyok.

28–29. Az Országos Mérésügyi Hivatal által ismert hitelesítő bélyegek. Összeállította: Kárpáti István.

30–31. Az Országos Mérésügyi Hivatal által ismert hitelesítő bélyegek. Összeállította: Kárpáti István.

32. Az Országos Mérésügyi Hivatal által ismert hitelesítő bélyegek. Összeállította: Kárpáti István.

110. *ACZÉL Eszter*: A magyarországi szabadkőműves mozgalom tárgyi emlékei. I. rész. A fényképek. 10, 1982. 133–187. benne: Katalógus a képeken látható személyek ABC-jében. 138–170.

illusztráció:

1. Beregi Oszkár. Ltsz. 1981. 131. 64.

2. Bókay Árpád nagymesteri díszben. Ltsz. 1981. 131. 69.

3. Deák Ferenc Ltsz. 1981. 131. 77.

4. Fekete Ignác Ltsz. 1981. 131. 88.

5. Földesy Arnold. Ltsz. 1981. 131. 93.

6. Kisfaludi Strobl Szigmond Ltsz. 1981. 131. 132.

7. Thék Endre. Ltsz. 1981. 131. 216.

8. Török férfi szabadkőműves díszben. Ltsz. 1981. 131. 218.

9. Szabadkőműves ünnepség Tātraszéplakon 1914. Ltsz. 1981. 131. 387.

10. Szabadkőműves gyűlés. Középen a nagymester Supka Géza. Ltsz. 1981. 131. 388.
11. Szabadkőműves gyűlés. Középen a szónok Szűcs Gyula. Ltsz. 1981. 131. 389.
12. Az aradi „Összetartás” páholyház. Ltsz. 1981. 131. 393.
13. A budai „Galilei” páholyház belseje. Ltsz. 1981. 131. 392.
111. *ACZÉL Eszter*: A magyarországi szabadkőműves mozgalom tárgyi emlékei. II. A mesterlevelek. 11, 1983. 117–133.
112. *ACZÉL Eszter*: Titkokról képekben. Szertartásokat bemutató met-szetek a MNM szabadkőműves gyűjteményéből. 17, 1992. 43–58.
illusztráció:
1. A szabadkőműves páholy tisztségviselői fogadják a felvételre jelentkezőt.
  2. Az újonnan felvett fogadalmat tesz.
  3. Szabadkőműves gyűlés a (mester) páholyban mesterek felvétele céljából.
  - 4–7. Mesteravatási szertartás jelenetei a francia eredeti nyomán készült német és angol változatokon.
  8. Szabadkőműves szertartás és utcai felvonulás.
113. *VÍGH Károly*: A Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Dokumentumgyű-teményének népköztársasági és tanácsköztársasági anyaga. 7, 1979. 165–183.

Restaurálás

114. *SZILÁGYI Tibor*: A bártfai stallum restaurálása (1981). 10, 1982. 221–235.
illusztráció:
1. A stallum restaurálás után.
  2. A stallum első és második háttámlája.
  - 3–4. A stallum jobb oldalának faragványai Bártfa város címerével.
  5. A stallum ötödik háttámlájának kiegészítése.
  6. A tisztítás során előkerült mesterjegy.
115. *VONA Anikó*: Olasz korsós minta egy magyar úrihímezésen. 4, 1976. 145–164.
illusztráció:
1. Lepedőszél-részlet, XVII. sz. közepe, Észak-Magyarország.
  2. Kopt sírlelet, VI. sz.
  3. Oltárterítő (antependium)-hímezés vázája, XVII. sz.
  4. Mátyás trónkárpit vázája, XV. sz., Firenze.
  5. Úrasztalterítő-részlet, XVII. sz. közepe, Pécsújfaló.
  6. Oltárterítő (antependium)-részlet, XVIII. sz., Gáboltó.
  7. Laposöltés-fajták: 1: egyszerű laposöltés; 2: ferde laposöltés és alkalmazása; 3: ha-mis laposöltés; 4: hamis ferde laposöltés; 5: váltogatott laposöltés.
  8. Laposöltés-fajták: 1: leöltögetett laposhímezés; 2: leöltögetett dupla laposöltés, per-za- v. kazulhímezés; 3: margit- v. nyolcasöltés; 4: eltolt laposöltés v. török hímezés.

116. *VONA Anikó: A századfordulón viselt szobalányruha rekonstrukciója.* 8, 1980. 101–121.

illusztráció:

1. Ebédlő-enteriőr Magyarország a századfordulón c. kiállításból.
2. Szobalány kötény.
3. Szobalányruha rekonstrukció.
4. Méretvétel alokról. 1904. Die Modenwelt.
5. Alsóingek 1905–1906-ból. Die Modenwelt.
6. Próbababa 1900 körül.
7. Ruhaderekak 1903–1906.
8. A szobalányruha varrásvonalai.
9. A szobalányruha felsőrészének szabásrajzai.
10. Ruhák 1897–1899. Der Basar.
11. Ruhaujjak 1903–1905. Die Modenwelt.
12. Méretvétel ujjaszabásrajz szerkesztéséhez 1906. Die Modenwelt.
13. A szobalányruha szoknyarészének szabásrajzai.
14. Kötényformák 1902-ből, nyakmegoldások 1901–1903-ból.
15. Mértékvétel hölgyeknek 1904. Divatértesítő.

117. *SIPOS Enikő-LOEDING, Dominique: Szentlelkes misemondó készlet Kassáról. – Három toldozott miseruha.* 16, 1991. 7–52.

illusztráció:

1. Az 53.147. leltári számú miseruha hátoldala restaurálás előtt.
2. Az 53.148. leltári számú miseruha.
3. Miseruha Kassáról a Kelet-szlovákiai Múzeumból.
4. Az előrajz részlete az 53.128.2. leltári számú pluviále pajzsáról.
5. A Danzingi miseruha Szt. János alakjával.
6. Tarantói Lajos király ruháján a Szentlélek lovagrend galamb devizája.
7. Az 53.147. leltári számú miseruha eleje restaurálás után.
8. Részlet a megmaradt brossírozással (leltári szám 53.148).
9. Részlet a kikopott brossírozással (leltári szám 53.147).
10. Hímezéstörédéék Szt. Erzsébet alakjával.
11. A baldachin anyagai.
12. Szt. János alakjával díszített hímezéstörédéék az 53.147 leltári számú miseruháról.
- 12.a. A nürnbergi miseruha Szt. János evangelistája.
13. Másodlagosan felhasznált vászondarabok és az előrajz.
14. Szt. Margit hímezéstörédékének bal oldala.
15. 53.147. leltári számú miseruha eleje restaurálva.
16. A miseruha háta restaurálás után.
17. A brossírozó vetülék 200-szoros, illetve 3000-szeres nagyításban. A képeken jól megfigyelhető a fém korróziója.

Rajzok:

1. Az 53.147. leltári számú miseruha alapszövetének kötésrajza.
2. A columna felső részének összeállítási módja.

- 3.a.-b. A miseruha háta, illetve a rajta lévő foltok, toldások, kopások, javítások.
3.c. A miseruha eleje a toldásokkal, foltokkal.

Kiállítások, közművelődés

118. **BORSÁNYI LÁSZLÓ:** Közművelődési munka a Magyar Nemzeti Múzeumban. 4, 1976. 179–187.
119. **DITE, Tibor:** Gondolatok „A pozsonyi puskaművesség a XV–XIX. században” című kiállítás bezárásakor (Pozsony, Városi Múzeum). 10, 1982. 236–240.
illusztráció:
1. kép „A pozsonyi puskaművesség a XV–XIX. században kiálltásról.
2. Vitrinrészlet a Magyar Nemzeti Múzeum egyik pisztolyával.
120. **DÓZSA, F. Katalin:** Magyar viselet kiállítás Manchesterben és New Yorkban. 9, 1981. 249–257.
illusztráció:
1. Részlet a manchesteri kiálltásról.
121. **KOLBA, H. Judit:** A magyar koronázási jelvények kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban. 7, 1979. 7–16.
illusztráció:
1. Koronázási jelvények kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeum Dísztermében.
2. A Szent Korona első ábrázolása 1506-ból.
3. Révay Péter (1613) és egy ismeretlen szerző hiteles rajza.
122. **VÍGH Károly** (összeáll.): „Magyarország a századfordulón” c. kiállítás vitája. 4, 1976. 165–177.

MNM-ra vonatkozó cikkek

123. **KOREK József:** A Magyar Nemzeti Múzeum tudományszervezői tevékenysége a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása előtt. 5, 1977. 21–41.
124. **FÜLEP Ferenc:** A Magyar Nemzeti Múzeum fejlődése hazánk felszabadulása óta. 3, 1975. 11–21.
125. **TAMÁS István:** 175 éves a Magyar Nemzeti Múzeum. 5, 1977. 11–19.
126. **KOREK József:** Emlékbeszéd Széchényi Ferenc születésének 225. évfordulóján (1979. április 29.). 7, 1979. 225–227.
illusztráció:
1. Széchényi Ferenc szobra a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében.
127. **RÓZSA György:** Százéves a Történelmi Képcsarnok. 12, 1984. 173–183.

Jelentések

128. *TAMÁS István*: A Magyar Nemzeti Múzeum 1972. évi munkájáról. 2, 1973. 239–250.
129. *TAMÁS István*: A Magyar Nemzeti Múzeum 1973–1974. évi munkájáról. 3, 1975. 223–238.
130. *TAMÁS István*: A Magyar Nemzeti Múzeum 1975. évi munkájáról. 4, 1976. 189–201.
131. *TAMÁS István*: A Magyar Nemzeti Múzeum 1976. évi munkájáról. 5, 1977. 239–251.
132. *TAMÁS István*: Beszámoló a Magyar Nemzeti Múzeum 1977. évi munkájáról. 6, 1978. 241–257.
133. *TAMÁS István*: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1978. évi munkájáról. 7, 1979. 233–244.
134. *TAMÁS István*: A Magyar Nemzeti Múzeum 1979. évi munkájáról. 8, 1980. 213–227.
135. *TAMÁS István*: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1980. évi tevékenységéről. 9, 1981. 259–271.
136. *KOVÁCS Tibor*: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1981. évi tevékenységéről. 10, 1982. 245–262. Appendix. A Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak 1981-ben megjelent tudományos feldogozó munkái. 10, 1982. 257–262.
137. *KOVÁCS Tibor*: A Magyar Nemzeti Múzeum 1982. évi tevékenysége. 11, 1983. 204–218. Appendix. A Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak 1982-ben megjelent tudományos publikációi. 11, 1983. 219–225.
138. *KOVÁCS Tibor*: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1983. évi tevékenységéről. 12, 1984. 185–205. Appendix, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak 1983-ban megjelent tudományos publikációi. 12, 1984. 206–214.
139. *KOVÁCS Tibor*: Beszámoló a Magyar Nemzeti Múzeum 1984. évi munkájáról. 13, 1987. 217–240. Appendix, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak 1984-ben megjelent publikációi. 13, 1987. 241–249.
140. *KOVÁCS Tibor*: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1985. évi tevékenységéről. 14, 1989. 219–239. Appendix, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak 1985-ben megjelent publikációi. 14, 1989. 241–249.

141. *KOVÁCS Tibor*: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1986. évi tevékenységéről. 15, 1991. 201–221. Appendix, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak 1986-ban megjelent publikációi. 15, 1991. 222–233.
142. *KOVÁCS Tibor*: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1987. évi tevékenységéről. 16, 1991. 187–207. Appendix, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak 1987-ben megjelent publikációi. 16, 1991. 209–216.
143. *KOVÁCS Tibor*: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1988. évi tevékenységéről. 16, 1991. 217–235. Appendix, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak 1988-ban megjelent publikációi. 16, 1991. 237–245.
144. *KOVÁCS Tibor*: Beszámoló a Magyar Nemzeti Múzeum 1989. évi munkájáról. 17, 1992. 191–206. Appendix, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak 1989. évi bibliográfiája 17, 1992. 207–216.
145. *KOVÁCS Tibor*: Beszámoló a Magyar Nemzeti Múzeum 1990. évi munkájáról. 17, 1992. 217–226. Appendix, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak 1990-ben megjelent publikációi. 17, 1992. 227–234.
146. *LENGYEL, Cs. Beatrix*: A Folia Historica Repertórium 1–17. kötet. 17, 1992.

12. Megemlékezések

(Az elhunytak betűrendjében)

147. Dr. Fülep Ferenc (1919–1986). – CENNERNÉ WILHELMB Gizella. 14, 1989. 211–218.
illusztráció: Fülep Ferenc.
148. Hegedűs László (1922–1978). – BÁNKUTI Imre. 7, 1979. 229–232.
illusztráció: Hegedűs László.
149. Majhen Menyhért (1889–1982). – KOREK József. 10, 1982. 241–243.
illusztráció: Majhen Menyhért
150. Emlékezés Mihalik Sándorra. – NÉMETH Annamária. 8, 1980. 203–208.
151. Tamás István (1920–1989). – FODOR István. 17, 1992. 189–190.
illusztráció: Tamás István.
152. Megemlékezés Vona Pálnéről (1948–1979). – BÁNKUTI Imre. 8, 1980. 209–211.
illusztráció: Vona Pálné.
153. Búcsúbeszéd Zsuffa Tibor (1911–1985) sírjánál. – KOREK József. 14, 1989. 209–210.

NÉVMUTATÓ

ACZÉL Eszer: 110, 111, 112,
BASICS Beatrix: 28, 45, 46, 48,
BÁNKUTI Imre: 8, 148, 152,
BERTA István: 19, 20,
BORSÁNYI László: 107, 118,
CENNERNÉ WILHELMB Gizella: 31, 32, 33, 34, 36, 39, 40, 44, 47, 49,
50, 51, 52, 55, 147,
DITZE, Tibor: 119,
DÓZSA, F. Katalin: 57, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 120,
EMBER, V. Mária: 56, 59,
FEHÉR Géza, ifj.: 2,
FÜLEP Ferenc: 124,
FODOR István 151,
GÁBRY György: 82, 83,
GÁT, F. Eszter: 80, 81, 84, 85,
GEDAI István: 91,
GERELYES Ibolya: 3, 58,
HEISZLER Vilmos: 18,
HERMANN Róbert: 12–13, 103,
HÉRI, G. Vera: 86, 87, 89, 90, 91, 93,
HUSZÁR Lajos: 95,
KERÉNYI A. Mária: 61,
KOLBA, H. Judit: 100, 121,
KOREK József: 123, 126, 149, 153,
KOVÁCS Tibor: 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145,
KÖRMÖCZI Katalin: 17, 31, 22, 24, 106,
KŐVÁRI Ilona Ágnes: 53, 54,
LENGYEL, Cs. Beatrix: 25, 146,
LOEDING, Dominique: 117,
MAKAI Ágnes: 88,
MITHAY Sándor: 38,
NAGY László: 6,
NAGYBÁKAI Antal Zelmos: 9,

NÁNÁSI, B. Éva: 94,
NÉMETH Annamária: 101, 150,
NÉMETH Gábor: 99, 101, 102,
NÉMETH Mária: 7,
ÓZE Sándor: 5,
PATAY Pál: 96, 97, 98,
ROSONCZY Ildikó: 10, 105,
RÓZSA György: 29, 35, 37, 41, 42, 127,
SIMON V. Péter: 11, 104,
SIPOS Enikő: 117,
SZAKÁCS Margit: 15, 16,
SZAKÁLY Ferenc: 4,
SZILÁGYI Tibor: 114,
TAMÁS István: 125, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135,
TARDY Lajos: 1, 30,
TEMESVÁRY Ferenc: 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79,
VÁMBÉRI Gusztáv: 109,
VERES Lujza: 43,
VÍGH Károly: 14, 23, 26, 27, 108, 113, 122,
VONA Anikó: 115, 116,

	Fotó	Rajz	
1.	Karáth József	-	66
2.	Karáth József	-	11 -
3.	Erdőkürti Zsuzsanna	-	10 -
4.		Vona Anikó	9 -
5.	Erdőkürti Zsuzsanna, Karáth József Németh Ferenc, Szelényi László	Orlay Eleonóra, F. Dózsa Katalin (5)	7 + 2
6.	Karáth József, Erdőkürti Zsuzsanna	F. Dózsa Katalin (6)	7 + 1
7.		-	12
8.		Vona Anikó	9 + 1
9.	Erdőkürti Zsuzsanna	-	8 + 1
10.	Erdőkürti Zsuzsanna Karáth József	F. Dózsa Katalin -	8 + 2 6 + 2
11.	Erdőkürti Zsuzsanna, Karáth József		
12.	Németh Gábor Erdőkürti Zsuzsanna,	F. Dózsa Katalin Németh Gábor	6 + 1 7 + 1
13.	Dabasi András		
14.	Dabasi András		
15.	Dabasi András	-	7 -

Évkönyv száma	Évkönyv megjelenése	Megjelenés fvsyám (A/5)	Főszerkesztő	Szerkesztő-bizottság	Technikai szerkesztő
1.	1972	13,5	-	Bánkuti Imre	
2.	1973	15,75+32 képpoldal	-	Rózsa György Szakály Ferenc	Martos Mária
3.	1975	15+16 képpoldal	-	Támás István	
4.	1976	cca 15 (?)		Bánkuti Imre	
5.	1977	cca 15 (?)		Rózsa György	
6.	1978	cca 15 (?)		Támás István	
7.	1979	15,37		Bánkuti Imre	
8.	1980	14,75		Lovas Márta	
9.	1981	cca 14 (?)	Fülep Ferenc	Rózsa György	
10.	1982	16,5		Támás István	Haider Edit
				Bánkuti Imre	
				Rózsa György	
11.	1983	14,25			
12.	1984	13,5			
13.	1987	15,75		Rózsa György	
14.	1989	15,75		Simon V. Péter	
15.	1991	14,75			
16.	1991		Kovács Tibor	Rózsa György	
17.	1992			Körmöczi Katalin	

E számunk szerzői

Aczél Eszter, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos munkatársa

Gedai István, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettese

Fodor István, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója

Kovács Tibor, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettese

Lengyel Beatrix, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos munkatársa

Óze Sándor, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos munkatársa

Patay Pál, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunkatársa

Rózsa György, a Magyar Nemzeti Múzeum osztályvezetője

Temesváry Ferenc, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunkatársa

